

Josep Maria VALL COMAPOSADA

BELLESGUARD: ORIGEN, ESPLENDOR,
DECADÈNCIA I TRANSFORMACIÓ

*Tesi doctoral
dirigida pel
Dr. Josep SERRANO DAURA*

*Universitat Abat Oliba CEU
FACULTAT DE CIÈNCIES SOCIALS
Programa de doctorat en Humanitats i Ciències Socials
Departament d'Humanitats i Ciències de l'Educació*

2017

A Mossèn Jaume Brufau i Prats, inspirador d'aquesta tesi doctoral i enyorat mestre de recerca i vida. I a la meua família per la seva comprensió durant tots aquests anys d'incansable investigació.

Resum

Tesi doctoral que comprèn la història de la Residència Reial de Bellesguard, des de que va ser adquirida i transformada pel rei Martí I d'Aragó, fins a l'erecció de la Casa Figueras de Gaudí i l'actual Universitat Abat Oliba CEU.

Resumen

Tesis doctoral que comprende la historia de la Residencia Real de Bellesguard, desde que fue adquirida y transformada por el rey Martín I de Aragón, hasta la erección de la Casa Figueras de Gaudí y la actual Universidad Abat Oliba CEU.

Abstract

Doctoral thesis that comprises the history of the real residence of Bellesguard, since was acquired and transformed by king Martin I of Aragon, until the erection of the Casa Figueras by Gaudí and the present University Abat Oliba CEU.

Paraules clau / Keywords

Bellesguard – Martí l'Humà – Margarida de Prades – Violant de Bar - Joan Bonaventura de Gualbes – Antoni Gaudí – Oblates del Santíssim Redemptor – Casa Figueras - Universitat Abat Oliba CEU – Jaume Brufau
--

Sumari

Introducció	9
1. El territori des dels orígens fins la baixa edat mitjana	15
2. A la recerca d'un nou palau	19
2.1. Martí I, un rei constructor	20
2.2. El Palau Reial Major	21
2.3. El Palau Reial Menor	23
2.4. La Casa Reial de Valldaura	24
2.5. El Palau Reial de Poblet	27
2.6. El projecte del Palau de Mar	29
3. La Torre Reial de Bellesguard	37
3.1. El llibre de Bellesguard	37
3.2. La compra	38
3.3. El nom	41
3.4. El lloc	42
3.5. L'edifici	45
3.6. L'hort	48
3.7. La capella	49
3.8. L'estudi	51
3.9. Estances interiors	54
3.10. La cuina	57
3.11. El dormitori	59
4. La cort a Bellesguard (1409-1410)	60
4.1. Benet XIII i el Cisma Occident	60
4.2. La victòria de Sanluri	63
4.3. La mort de Martí el Jove	65
4.4. Les segones núpcies	66
4.5. El problema de la successió	68
4.6. La mort del rei	70
4.7. L'extinció del Casal de Barcelona	74
4.8. La tomba de Martí l'Humà	78
5. Decadència i destrucció de Bellesguard	82
5.1. Margarida de Prades, senyora de Bellesguard	82
5.2. Del Compromís de Casp a la Guerra dels Segadors	85
5.3. La destrucció de Bellesguard	89
6. La mansió del rector de Bellesguard	94
6.1. Els Gualbes	94
6.2. Bellesguard, refugi austriacista	96
6.3. La segona destrucció de Bellesguard	103
7. Ruïna, transformació i renaixement de Bellesguard	105
7.1. Bellesguard al segle XIX, una ruïna romàntica	106
7.2. El dipòsit del rei Martí	108
7.3. De la Desamortització a l'asil de Sant Alfons	109
7.4. Del Centre Universitari a la Universitat Abat Oliba CEU	114
8. El Bellesguard de Gaudí	117
8.1. Martí l'Humà i Gaudí	120

8.2.	La Casa Figueras	121
8.2.1.	Un edifici singular	123
8.2.2.	La intervenció de Domènec Sugrañes	127
8.2.3.	Bellesguard valorat pels seus contemporanis	129
8.3.	La Casa Figueras després dels Figueras	130
8.4.	Claus d'identificació del programa iconogràfic: temes simbòlics	133
8.4.1.	Un homenatge a Barcelona i Catalunya.....	136
8.4.2.	Un drac al terrat	139
8.4.3.	Castell i muntanya	144
8.4.4.	Un homenatge a la Mare de Déu	146
8.5.	L'obra de Gaudí a Bellesguard: criteris emprats	151
8.5.1.	Intervencions a l'exterior de l'edifici: muralla, jardí i viaducte ..	152
8.5.2.	Intervencions a l'edifici	157
8.6.	Els altres Bellesguard	161
8.6.1.	El Bellesguard de l'Arboç	161
8.6.2.	El Bellesguard del Masnou	162
8.6.3.	El Casal de Bellesguard	165
8.7.	El pensament polític de Gaudí	166
8.7.1.	Antoni Gaudí, un animal polític	168
8.7.2.	Gaudí i els defectes dels catalans	178
8.7.3.	Un catalanista en èpoques convulses	185
8.7.4.	La detenció de Gaudí	188
9.	Bellesguard i mossèn Jaume Brufau	190
	Conclusions	197
	Bibliografia.....	205
	Annex I. El rei Martí: retaule històric	215
	Annex II. La detenció de Gaudí	247
	Annex III. Annex fotogràfic	251

Introducció

Va ser en una visita a la Universitat Abat Oliba CEU quan vam conèixer al Dr. Jaume Brufau i Prats, qui ens va fer veure la possibilitat de fer un estudi sobre l'antiga residència reial de Bellesguard que pogués concloure com a tesi doctoral. Arrel d'aquesta primera aproximació al tema, va sorgir la composició *El rei Martí: retaule històric*, una obra de teatre didàctica sobre el rei Martí l'Humà i Bellesguard, adreçada al grup de teatre dels estudiants de la universitat, que va ser representada per primer cop a Montserrat l'abril del 2010.

De seguida ens va atraure el tema de Bellesguard pel valor històric i simbòlic del l'indret. La residència reial era de fet un monument desaparegut però que va tenir gran rellevància durant molts segles de l'agitada i dilatada història de Barcelona, i també de Catalunya, al llarg de diverses èpoques. En certa manera va incidir en el destí de la Corona d'Aragó es va segellar en aquesta torre. Avui continua l'arrelament en la vida del país amb la seva acció d'universitat.

En el moment d'iniciar la recerca vam trobar suggeridor i atractiu, i alhora útil, entrar en l'estudi de l'estada del rei Martí a Bellesguard (1408-1410). Principalment perquè mai no s'havia fet un estudi acurat de l'indret en aquella època, ni tampoc una detallada evolució de la seva història posterior. Així, a mesura que avançàvem en la nostra tasca veiem que l'horitzó s'eixamplava i superava amb escreix les expectatives inicials de la investigació.

La recerca duta a terme va concloure amb la presentació d'una tesina el maig de 2013 amb la qual vaig obtenir el Diploma d'Estudis Avançats (DEA) per la UAO CEU, amb la màxima qualificació i la recomanació que es publicués el treball. Posteriorment, vaig fer arribar aquesta investigació a Jaume Ciurana i Llevadot, regidor de Cultura durant el mandat anterior, i a José Pérez Freijo, director d'Imatge i Serveis Editorials de Ajuntament de Barcelona, els quals es van entusiasmar amb el tema i proposaren realitzar una coedició amb suport municipal.

A finals de 2014 l'obra va editar-se gràcies a l'editorial Duxelm i a la col·laboració de l'Ajuntament. El llavors alcalde Xavier Trias i Vidal de Llobatera va escriure un elogiós pròleg, i la presentació va anar a càrrec de mossèn Jaume Brufau i Prats. El llibre seria presentat públicament als jardins de la torre de Bellesguard l'abril de 2015 amb les intervencions de l'alcalde Trias, mossèn Brufau, l'autor i Anna Mollet.

El llibre va tenir força bona acollida, en part pel material gràfic inèdit que s'hi aportava, i la possibilitat de tenir a l'abast per primera vegada una història completa de l'edifici. També s'adjuntava uns annexos amb la transcripció d'una selecció de textos medievals referents a Bellesguard, procedents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i l'Arxiu Parroquial de l'església dels Sants Just i Pastor.

Tanmateix, i malgrat totes la gran quantitat de dades recopilades, encara quedaven algunes llacunes per esclarir. Hi havia camp per córrer i mossèn Brufau va proposar seguir estirant el fil de Bellesguard. El fil descabdellat durant tot aquest temps de recerca apassionant s'ha clos finalment amb la tesi doctoral que aquí presentem.

L'objectiu de la recerca ha estat el de resseguir la història de la mansió de Bellesguard, des de la compra per part del rei Martí fins ara, on part de l'antiga possessió de Vallblanc està ocupada per la Casa Figueras gaudiniana en terrenys extramurs; i l'altra, per la Universitat Abat Oliba CEU sobre el mateix sòl de la construcció medieval. Aquesta anàlisi s'ha concretat, d'una banda, en intentar escatir els màxims detalls de la seva aparença arquitectònica, i, de l'altra, posar-la en relació amb els esdeveniments ocorreguts des d'aquell moment fins ara.

El nom de Bellesguard es deu al mateix Martí l'Humà, el darrer monarca català de la Corona d'Aragó, que va batejar així la seva residència règia més apreciada. La denominació respon a la bellesa de la construcció: *turris pulchri aspectus*. Aquesta casa, situada extramurs de l'antiga ciutat de Barcelona, al terme de Sant Gervasi de Cassoles i a la falda de la serra de Collserola, ja existia abans de ser adquirida pel rei i duia el nom de Vallblanc.

Del 1408 al 1410, la torre va ser testimoni dels darrers anys de la dinastia reial del Casal de Barcelona. Convertida en un centre neuràlgic de la vida política de l'antiga Corona d'Aragó, allà s'hi van viure una munió de fets decisius per al futur de Catalunya. Per ella, a més, van desfilar-hi multitud de personalitats rellevants de l'època, i algunes també s'hi van hostatjar, com per exemple Pero de Luna, més conegut com a Benet XIII, el papa Luna. Tot i que de l'edifici original no se n'ha conservat cap resta més enllà de dues torres i una part del mur exterior, l'indret ha estat objecte d'inspiració per a molts artistes fins a dia d'avui, augmentada per l'existència de l'actual torre modernista d'Antoni Gaudí.

Al moment d'iniciar la consulta de les fonts bibliogràfiques ens vam trobar amb una literatura escassa i poc extensa, amb reiteració de dades minses, algunes de les quals envoltades de molta inseguretats sobre la seva autenticitat.

Pel que fa a les fonts emprades, tot i l'escassa bibliografia específica sobre el tema, hem pogut accedir a la valuosíssima documentació inèdita que es conserva a l'Arxiu Parroquial de l'Església dels Sants Just i Pastor de Barcelona, on es conserva el pergami de l'acta original de compra de la propietat de Vallblanc per part del rei Martí I d'Aragó. Al mateix arxiu, a més, s'hi troba un interessantíssim volum decimonònic amb una transcripció dels principals documents relacionats amb l'edifici, que ens permeten tenir una perspectiva històrica fefaent de l'evolució i vicissituds del lloc.

Sempre que ha estat possible, ens hem remès als documents originals, especialment als conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA). També hem consultat l'important i riquíssim fons documental de l'Arxiu Parroquial de l'església dels Sants Just i Pastor, (APESJP) comunitat a la qual va anar a raure la propietat de Bellesguard abans de la desamortització. També altres arxius amb abundant documentació com el del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya (COAC) i el de la Càtedra Gaudí de la UPC. Així com diverses fonts bibliogràfiques de totes les èpoques. La bibliografia utilitzada es va presentant al llarg del text. Destaquem les obres més emblemàtiques, que són citades a l'índex bibliogràfic.

Hem pogut localitzar material iconogràfic divers procedent de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi (RABASJ), de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), de l'Arxiu fotogràfic de Barcelona (AFB), de l'Arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya (AFCEC), i de la Biblioteca Nacional de Madrid (BN), que han ajudat abastament en la recerca per intentar conèixer com era l'antiga construcció de Bellesguard.

A més, s'han valorat les recents aportacions del grup de recerca interdisciplinari de Bellesguard, els membres del qual van presentar importants i reveladores ponències en el Gaudí Second World Congress celebrat a Barcelona l'octubre de 2016. Especialment és també determinant l'estudi de les troballes arqueològiques d'època ibera i romana sobre les que s'acumulen les medievals.

El mètode que hem seguit és el de buscar exhaustivament les fonts documentals per elaborar una tesi seriosa i ben fonamentada. A mesura que avançàvem en el nostre

treball, vèiem com les arrels es feien més fondes i abundants. Als nostres ulls la tradició manuscrita s'ampliava, sempre atents a observar-la amb mirada crítica. El mateix tarannà hem adoptat en les obres impreses per tal d'escatir el que és autèntic del que té fonamentació fràgil o té una manca total de certesa. Un element que també ens ha sigut força valuós és el de la iconografia, escassa i dispersa, tant si es tracta de dibuixos i gravats com de planells i fotografies.

Seguint amb la metodologia, hem desenvolupat l'exposició atenent l'ordre cronològic dels fets, des dels orígens de la finca fins a l'actualitat. Quan ha estat oportú, hem aprofundit en els episodis rellevants per a millorar la comprensió del context històric, així com en els perfils biogràfics d'aquells personatges que ens poden ajudar a obtenir una visió més precisa del relat sobre els diversos fets que s'hi succeïren.

Hem contrastat el valor de les diverses fonts per anar construint un teixit segur d'esdeveniments, de relacions personals i de projectes dins del rerefons de la història coetània durant les diverses etapes temporals. Com hem dit, la nostra cerca ha girat en torn d'una recopilació exhaustiva de dades tant de fonts documentals com de bibliogràfiques, filtrant-les i comparant-les dins la historiografia general de les diverses èpoques.

Pel que fa l'estructura de la tesi doctoral, hem començat amb una aproximació a la història del lloc en època antiga amb les dades obtingudes a partir dels darrers descobriments arqueològics. Després hem seguit amb un perfil biogràfic del rei Martí I, amb els problemes polítics i econòmics que va rebre dels regnats anteriors del seu pare i el seu germà, i la seva vocació de mecenes de les arts, fent especial incís en la seva figura de restaurador i constructor del patrimoni reial. Un patrimoni que reunia notables béns immobles, com els palaus reials de Barcelona o el palau del monestir de Poblet.

Posteriorment, hem entrat a fons amb la investigació sobre la torre reial de Bellesguard, on hem analitzat la compra de la finca i l'origen del nom i del lloc. També hem aportat totes les dades possibles sobre l'edifici i les diferents parts de la torre com ara l'hort, la capella, la biblioteca i les estances interiors.

També hem cregut oportú resseguir els esdeveniments històrics del regnat de l'Humà fins a la mort del rei, amb especial atenció als que van ocórrer a la torre de Bellesguard, com és la recepció de les notícies sobre la victòria de Sanluri, la mort del seu fill Martí el Jove, o les segones núpcies amb la reina Margarida de Prades.

Finalment, també hem fet un repàs de la història de l'edifici des de la mort del rei, l'any 1410 fins avui dia. Hem pogut determinar les diverses destruccions de l'obra i les seves successives reconstruccions. Hem parat atenció a la vinculació de l'indret amb personatges tan importants de la història de Catalunya com la reina Violant de Bar o el poeta Joan Bonaventura de Gualbes, que usava el pseudònim de "el Rector de Bellesguard".

I, fent al·lusió a l'etapa de desamortització, al procés de recuperació de l'edifici de l'edifici, ja molts anys més tard, per les Germanes Oblates, que van establir-hi l'asil de Sant Alfons. I també a la construcció de notables edificis modernistes com la Casa Figueras, edificada per Antoni Gaudí en un terreny extramurs, venut amb la intervenció personal de l'arquitecte reusenc, gran amic del que n'havia estat propietari, Joan Baptista Grau, bisbe d'Astorga. Seguit de la construcció de l'església del Santíssim Redemptor per part de Bernardí Martorell, per acabar amb l'establiment de la seu de la Universitat Abat Oliba CEU de Barcelona.

Ens ha semblat oportú dedicar un capítol a resseguir l'obra d'Antoni Gaudí en la restauració i reconstrucció dels elements originals medievals; i en la construcció de l'original casa de nova planta que va aixecar per a la família Figueras, en la qual plasma tot el seu pensament arquitectònic i artístic però també religiós i polític, que és analitzat en profunditat. I acabar amb un darrer capítol de reconeixement i homenatge a la figura de mossèn Jaume Brufau, pel que ha representat per a la Universitat Abat Oliba CEU i per a la recuperació de la memòria de Bellesguard.

Finalment, a part de la bibliografia, adjuntem com a documentació annexa l'obra de teatre *El rei Martí: retaule històric* que va inspirar mossèn Brufau, la transcripció d'un text sobre la detenció d'Antoni Gaudí l'onze de setembre de 1924, i un extens annex iconogràfic i fotogràfic que permet resseguir l'evolució de la finca.

Hem acabat la nostra investigació amb unes conclusions positives. Part d'ells se'ns presenten com a sobradament fonamentades i d'altres menys. També fem propostes sobre la base de les dades aconseguides: unes certes, d'altres a refermar i altres les presentem com a probables o merament possibles, totes elles però elaborades a partir d'un estudi complet i exhaustiu dels resultats objectius de la cerca.

Algunes d'aquestes conclusions responen al desenvolupament, reconstrucció i ruïna de l'edifici. D'altres sobre l'evolució de la finca segons el projecte del rei Martí i també, més

tard, al servei de la causa austriacista del Rector de Bellesguard. També recollir la reconstrucció es va fer per les oblates del Santíssim Redemptor, quan van adquirir les restes de la finca, i que han servit de punt de partença de l'actual edifici del campus universitari.

No voldria acabar sense agrair expressament el suport i el mestratge de l'enyorat Dr. Jaume Brufau i Prats, primer director d'aquesta tesi doctoral, sense els consells i visions del qual hagués estat impossible assolir els resultats que permetran il·luminar els coneixements sobre aquesta tan cèlebre com ignota edificació. I també, amb molt d'afecte i estimació, al Dr. Josep Serrano Daura, que va entomar de seguida el repte de continuar la direcció d'aquesta recerca i a qui també devem els resultat final que aquí exposem.

Finalment, destacar també les valuosíssimes aportacions dels membres de l'equip de recerca interdisciplinar de Bellesguard, dirigit pel Dr. Manuel Medarde, i format per Esteban Galindo, Guillem Carabí, Pia Subias, Genís Àvila-Casademont, Carles Rius i Anna Mollet. També un sentit agraïment per a l'equip humà de la Universitat Abat Oliba CEU pel seu acolliment en tots aquests anys de recerca acadèmica, i a la família Guilera per la seva bona predisposició a ajudar-me en la investigació.

I, no podria ser d'altra manera, a tots aquells que han col·laborat amb el seu testimoni oral a eixamplar el nostre coneixement sobre aquest magnífic indret de Barcelona: Josep Maria Figueras i Bas, Lluís Guilera i Roche, Jordi Bonet i Armengol, Miguel Ángel Armengou López i Josep M. Jujol Jr. Així com el reconeixement per les també meritòries aportacions d'Anna Maria Adroer, Maria Carme Roca, Miquel Sánchez i Conxa Peig, i pel que fa a l'apartat iconogràfic, les imatges actuals aportades pel fotògraf Jordi Vidal, i a Jorge Egea, que ha realitzat una aproximació artística a l'aspecte pretèrit que hagués pogut tenir la torre.

1. El territori des dels orígens fins la baixa edat mitjana

Recents estudis i troballes arqueològiques han posat al descobert que el territori on avui s'ubica la torre de Bellesguard, a la part baixa de la serra de Collserola i amb una magnífica vista del pla de Barcelona, va estar habitat des d'època ibera. Gràcies als treballs de recerca de Manuel Medarde i Esteban Galindo es pot afirmar que l'indret va ser primigèniament un petit assentament laietà que podria datar dels segles IV-III aC.¹

Els laietans eren la tribu ibera que habitava el Pla de Barcelona i la zona costanera catalana entre els rius Tordera i el Llobregat, ocupant les actuals comarques del Maresme i el Barcelonès, la depressió prelitoral del Vallès Occidental i l'Oriental, i el Baix Llobregat fins al nord del Garraf.

La civilització i la cultura ibera despenen durant els segles V, IV i III aC. i entren en decadència als segles II i I aC., després de la derrota cartaginesa a la Segona Guerra Púnica i la consegüent dominació romana de la península Ibèrica. Amb tot, i malgrat alguna diferència entre les diferents tribus, els ibers eren una societat agrària avançada, organitzada i estructurada. Disposaven de llengua escrita i alfabet propi, coneixien la metal·lúrgia del ferro, utilitzaven la roda, encunyaven moneda, i tenien un urbanisme i sistemes constructius desenvolupats. També estaven versats en les arts del comerç i la guerra.

El nucli laietà al que ens referim podria tractar-se d'una granja rural o una petita fortalesa. Sense descartar que pogués ser una granja fortificada com la de Mas Boscà, a Badalona, datada dels segles IV-III aC, i que presenta una torre quadrangular construïda amb sòcols de pedra de dimensions variables.² En les construccions defensives iberes les pedres acostumen a ser irregulars, tot i que poden estar tallades per diverses cares. Els rocs eren falcats amb tascons de pedra, i la maçoneria solia ser lligada amb fang o amb morter de fang i calç.

L'edifici estava en una situació estratègica tant defensivament com econòmica perquè estava situat en un emplaçament elevat a la serra de Vilana, de 173,9 metres sobre el nivell del mar. A part de ser un lloc amb abundant aigua i caça, envoltat de terres fèrtils per al conreu i la pastura, dominava el pas natural entre el pla de Barcelona i el Vallès

¹ GALINDO, E.; MEDARDE, M. *Bellesguard, xx siglos de historia*, p. 2.

² HERNÁNDEZ CARDONA, F. X. *Història militar de Catalunya*, vol. I: *Dels ibers als carolingis*. Barcelona,

² HERNÁNDEZ CARDONA, F. X. *Història militar de Catalunya*, vol. I: *Dels ibers als carolingis*. Barcelona, Rafael Dalmau, 2001, p. 29.

per la serra de Collserola, i tenia vistes privilegiades sobre la costa i l'antic poblat de Barkeno, situat a Montjuïc. A més, la proximitat del bosc i la pedrera de la serra de Collserola, feia que els pobladors tinguessin a l'abast materials constructius elementals com la fusta i la pedra.

Una de les riqueses constants d'aquest indret, des d'època antiga fins la contemporània, va ser l'aigua, usada tant per al consum humà i animal com per al rec agrícola. Situada vora una riera, hi abundaven les fonts, i el terreny era idoni per a emmagatzemar l'aigua en estructures subterrànies com pous, cisternes i aljubs.

No és estrany doncs que per les característiques favorables del lloc es produís el poblament humà de ben antic. Cal destacar que a la zona s'han descobert diverses peces de ceràmica ibèrica, de la coneguda com a pasta de tipus sandvitx.³ La pasta sandvitx és una ceràmica comuna però de qualitat, molt habitual al món ibèric. Se li dona aquest nom perquè si s'observa en secció s'hi diferencien clarament tres capes: les dues dels extrems de color vermell i al mig una més fosca, que fa semblar-la un sandvitx. Els colors són deguts a la cocció i que al centre l'argila és més grollera, amb més impureses, i d'aquí el color obscur.

En les excavacions també s'ha descobert, a la base dels fonaments de la torre medieval orientada a l'actual carrer Bellesguard i més propera al viaducte, una petita peça de ceràmica romana col·locada entre els carreus per donar-li més estabilitat. Aquests carreus, de mida considerable, estaven disposats seguint un model constructiu romà. Aquest tros correspondria en concret a la base d'un vas de ceràmica d'importació denominada *terra sigillata* sudgàlica, de tons vermellosos, que té la particularitat de conservar part del *sigillum*, és a dir, la marca o segell del terrissaire.⁴ S'hi pot llegir la inscripció FELICIO[NIS] i els arqueòlegs han pogut datar la producció en el 69 dC, just quan acaba l'any dit dels quatre emperadors i s'inicia la dinastia Flàvia a Roma.

Això indicaria que hi podria haver existit un assentament romà d'època imperial, que probablement correspondria a un *praesidium* militar destinat a la vigilància de la via Augusta i del control del pas per la serra de Collserola. Per tant no és agosarat pensar que, en origen, les torres formessin part d'un sistema defensiu extramurs de la Bàrcino romana que es van aprofitar en temps medievals.⁵

³ GALINDO, E.; MEDARDE, M. *Bellesguard...*, *op. cit.*, p. 3.

⁴ GALINDO, E.; MEDARDE, M., *ibíd.*, p. 4.

⁵ GALINDO, E.; MEDARDE, M., *ibíd.*, p. 4.

D'altra banda, s'ha localitzat un *falus* moneda musulmana de coure del segle VIII, de poc valor i ús corrent. La troballa d'aquest *falus* o *felus* del 711, encunyat a l'inici de la conquesta àrab de la península ibèrica, és força excepcional en tant que la dominació musulmana de Barcelona va ser breu: la ciutat va ser ocupada pels sarraïns el 718 i alliberada pels francs el 801, quan el rei Lluís el Piadós va entrar-hi solemnement i nomenà al got Berà primer comte de Barcelona.

Per tant, la tipologia dels diners trobats, d'escàs valor com hem dit i que devien ser d'ús corrent entre la soldadesca, ens fa pensar com a hipòtesi que la finca de Bellesguard també va ser un enclavament militar que es devia ocupar durant el primer setge sarraí a la ciutat (717-718). I malgrat que no es pot demostrar encara per manca de restes arqueològiques i numismàtiques, tampoc podem descartar que la mateixa fortificació fos utilitzada anteriorment pels visigots.

Una altra moneda trobada és del segle XIII, concretament del regnat de Jaume I el Conqueridor, encunyades a València el 1247. També en aquest cas són d'un valor escàs i metall pobre, concretament de billó, un aliatge d'argent i de coure, emprat per a la fabricació de monedes de petita vàlua, la qual cosa ens fa pensar també que devien estar en possessió de la guàrdia d'un petit destacament militar catalano-aragonès.⁶

També s'hi ha trobat un diner de Barcelona de Jaume II, i un altre d'Alfons IV encunyat a València, ambdós de billó. D'època moderna s'ha trobat un diner de València de Felip III o Felip IV, de billó, i 8 maravedisos de Segòvia, de Felip IV, de 1661. Del segle XIX, s'han recuperat 5 cèntims de coure de 1870, emesos pel Govern Provisional (1868-1870), i una pesseta d'argent de 1899 d'Alfons XIII.⁷

Els descobriments numismàtics ens indiquen doncs que la finca de Bellesguard va estar habitada sinó ininterrompudament, sí durant moltes èpoques històriques. Ara bé, de l'evolució arquitectònica de l'indret en tenim poques dades. Tanmateix sí que podem afirmar que la primera edificació, de caire militar, era una torre de vigilància a la qual, amb el temps, s'hi anaren afegit altres estructures, canviant la seva funció militar en civil i agrària.

⁶ GALINDO, E.; MEDARDE, M., *ibid.*

⁷ Aquesta informació inèdita ha estat facilitada per Esteban Galindo, membre de l'equip de recerca de Bellesguard.

Sabem que en els segles XI i XII van proliferar a Catalunya distintes tipologies de fortificacions militars menors: torre, guaita, espiell, força, guàrdia, guardiola, miralla, talaia, cirera, almenara, torroella, etc.⁸ Algunes d'elles van anar creixent i integrant diverses estructures properes que van donar cos a un complex defensiu i/o residencial més ampli, i en alguns casos fins i tot foren el nucli d'una nova població, a la qual van acabar derivant el nom.

A l'àrea de Barcelona tenim exemples similars que ens permeten resseguir aquesta transformació. Així trobem la Torre Sobirana, una torre de defensa circular d'origen medieval alçada al segle XI. Al segle XII, hi hagué tot un seguit de transformacions que comportaren l'engrandiment de l'espai habitable amb altres construccions annexes, de les quals avui només es conserva part d'un recinte anular concèntric a l'esmentada torre i una sala contigua. Posteriorment, al segle XVIII, va ser incorporada al Palau dels Marquesos d'Alfarràs dins l'actual parc del Laberint d'Horta.

⁸ HERNÁNDEZ CARDONA, F. X. *Història militar de Catalunya*, vol. II: *Temps de conquesta*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2002, p. 222.

2. A la recerca d'un nou palau

El darrer rei català va ser un gran mecenes, patrocinador d'esplèndides obres benèfiques, artístiques i literàries. També, va mostrar inquietud per l'arquitectura i la planificació i la gestió urbana, al mateix temps que intentava combatre la corrupció i l'especulació urbanística.⁹

Però sobretot serà recordat per ser l'artífex de grans construccions civils i religioses en tots els seus regnes. Prova d'aquesta vocació que lligava bé amb la seva orientació humanista la trobem en el decisiu impuls a l'Estudi General de Teologia de Lleida, el Col·legi de Notaris, l'Estudi General de Medicina i l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau de Barcelona, l'Hospital de València, la Cartoixa de Valldecrist (Altura, Castelló), el Reial Monestir de Sant Miquel (Llíria, València), i el Monestir de Santa Maria de Poblet (Vimbodí, Tarragona).¹⁰

Pel que fa al patrimoni immoble de la casa reial, Martí I no va heretar simplement una sèrie de construccions del seus antecessors sinó, que hi va adoptar una postura activa, promovent la restitució del patrimoni reial alienat en els regnats precedents i carregat de deutes. El 1399 va decretar la inalienabilitat del patrimoni regi.¹¹

Segons Riera i Viader, l'Humà va rebre en herència els dos palaus reials de Barcelona –Major i Menor–, el de València, el de Perpinyà, l'Almudaina de Mallorca i l'Aljaferia de Saragossa. També els castells de la Suda, antigues fortaleses musulmanes, a Lleida i Tortosa; a més de residències reials urbanes a Montblanc i Vilafranca del Penedès. El monarca incrementaria aquest patrimoni amb la recompra de la modesta casa de Valldaura, i amb la construcció del palauet de Poblet i la torre de Bellesguard.¹²

El manteniments de tots aquests immobles era força costós i no sempre estaven en condicions òptimes d'habitabilitat. Això feia que sovint el sobirà preferís allotjar-se en la residència particular d'algun súbdit fidel i adinerat. L'interès del rei per abellir les seves

⁹ GARRIDO I VALLS, J. D. *Vida i regnat de Martí I*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2010, p. 271.

¹⁰ PEÑA MARTÍNEZ, J. A. *Martí I l'Humà, un rei sense hereu*. Vimbodí: Publicacions de l'Abadia de Poblet, 2010, p. 170-200.

¹¹ SOBREQÜÉS I CALLICÓ, J. *Els reis catalans enterrats a Poblet*. Vimbodí: Publicacions de l'Abadia de Poblet, 1983, p. 79.

¹² RIERA I VIADER, S., *Martí l'Humà, primer duc de Montblanc*. Montblanc: Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 2000, p. 30.

residències es va fer ben palès des de l'inici del seu regnat, reformant els palaus de Barcelona, Saragossa i Perpinyà.¹³

2.1. Martí I, un rei constructor

Un dels millors testimonis del bon gust de l'Humà el trobem no pas a Barcelona sinó al palau que portà avui dia el seu nom, el Palau del Rei Martí, a Poblet. Aquest edifici uneix arquitectura i religiositat, dos matèries cabdals que ocupaven les activitats reials. El 1397 començà les primeres gestions per edificar, fora de la clausura, aquest palau, en el monestir que servia de panteó a la família del monarca. El famós mestre d'obres de la façana de la Casa de la Ciutat i de la Sala Capitular de la Seu de Barcelona, Arnau Bargués, fou l'encarregat de la seva construcció. Així, Martí l'Humà podia tenir un espai residencial propi dintre del conjunt monàstic. Malauradament, el 1406, coincidint amb el decés de la reina Maria de Luna, les obres van paralitzar-se i l'edifici restà inacabat.

Però on veiem clarament l'empremta del rei és a la ciutat comtal. A més a més de les reformes a les residències reials de la capital, la seva intervenció és bàsica per a la realització de moltes obres que han configurat l'aspecte actual de la Ciutat Vella. Aquesta empremta monumental aportada pel darrer monarca català és reconeguda per Duran i Sanpere que ens diu que fins l'aspecte monumental de la ciutat fou deutor de les activitats constructives del rei Martí: el campanar de l'església del Pi, la casa de la Ciutat, l'obra de la Seu i l'Hospital de la Santa Creu, en el qual eren refosos els antics hospitals, van rebre el seu impuls moral i el seu ajut econòmic.¹⁴

La configuració constitucional de la Corona d'Aragó obligava el rei a llargs períodes d'absència de Barcelona per atendre els diversos aspectes de la vida dels seus regnes, ja fos per resoldre amb la seva presència les disputes entre bàndols a Aragó i València, o per assistir a la convocatòria de Corts. Aquests viatges del rei Martí estan ressenyats en l'obra de Daniel Girona Llagostera, *Itinerari del Rey en Martí*, que el situa, dia a dia, geogràficament, gràcies a la documentació emesa pel monarca en el seus desplaçaments.¹⁵

¹³ GARRIDO I VALLS, J. D., *op. cit.*, p. 43.

¹⁴ DURAN I SANPERE, A. *Barcelona i la seva història*. Barcelona: Curial, 1973, p. 511.

¹⁵ GIRONA I LLAGOSTERA, D. *Itinerari del Rey en Martí*, publicat per l'Institut d'Estudis Catalans en dos volums del seu anuari. El primer, de l'any 1913, correspon al període 1396-1402 i el segon, publicat el 1915, al de 1403-1410. A part del dia, mes, any, lloc d'emissió i signatura del document, aquest Itinerari conté mapes que mostren gràficament la ruta i els indrets on va fer estada el rei.

A Barcelona, Martí l'Humà disposava de tres residències en les quals hi va fer millores durant el seu regnat: el Palau Reial Major i el Palau Reial Menor a la mateixa ciutat i, als afores, la casa de Valldaura. El rei, en la seves absències de la ciutat, es preocupava del manteniment i les reformes d'aquests edificis. Així, per exemple, des del 1402, estant a València, hi ha un abundant seguiment en la correspondència del rei, donant instruccions sobre reformes i obres de conservació del Palau Major de Barcelona o del de Valldaura, i també sobre la gran plaça que havia de construir-se al costat del primer, que havia de permetre el monarca, sense moure's gaire, presenciar justes i torneigs.¹⁶

2.2. El Palau Reial Major

El Palau Reial Major, encara que se l'anomenés d'aquesta manera, no era gaire gran. Es creu que el nom és degut a que la sala del tron es trobava en aquesta residència reial i que per extensió es donà a tot l'edifici. Cal tenir present que durant els segles XIV i XV es podia referir com a "palau" tant al saló de banquets com a la sala principal de les mansions règies.

En els seus orígens era conegut com a palau comtal i ja existia abans de la destrucció de Barcelona per les tropes d'Almansur l'any 985. Aixecat sobre la vella muralla romana i les seves torres de defensa, devia tenir més l'aspecte d'un castell fortificat que d'un palau pròpiament dit. Tenia planta irregular quadrada, un pati interior i un jardí-hort fora muralles.¹⁷

Aquest edifici medieval, arruïnat després de la incursió sarraïna, va patir una primera reforma al segle XI, quan es va construir la capella primitiva. Durant els segles XII i XIII l'edifici va ser ampliat, i s'ubicà l'entrada principal al que ara és la plaça del Rei. Al segle XIV s'aprofità la propera casa de la Farina o "Farneria" per ubicar-hi les escriptories reials.

A l'època de Martí l'Humà, la residència dels reis catalano-aragonesos, situada al costat de la catedral, patia la incomoditat de la pols i els sorolls procedents dels picapedrers que treballaven en el pati del mateix palau, a sou del Capítol i, per especial concessió del rei, en les duradores obres de la Seu barcelonina. Encabit entre aquesta, les muralles i les construccions particulars era inadequat per a les importants funcions que havia de complir. Una part n'era pràcticament inhabitable i, sobre tot, era massa petit.

¹⁶ TASIS I MARCA, R. *Pere el Cerimoniós i els seus fills*. Barcelona: Teide, 1962, p. 208 i 209.

¹⁷ ADROER I TASIS, A. M. *El palau reial major de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament, 1976, p. 150.

Després d'haver descartat definitivament construir el nou palau de la Rambla, el rei, el 1403, amb la voluntat de condicionar i engrandir el Palau Major i el seu entorn, va manar obrir una plaça rectangular davant l'edifici, destinada a albergar justes i torneigs que fins llavors es feien al Born, i la va urbanitzar. Tot i que la seva mort va escapar les dimensions del projecte inicial, aquest nou espai es convertiria en l'actual plaça del Rei, i l'antic centre comercial passaria ser un centre aristocràtic.¹⁸

A més connectà, mitjançant un pas superior, el palau amb la catedral, on havia acabat la construcció de la capella reial. Així podia accedir als oficis religiosos sense haver de trepitjar l'actual carrer dels Comtes. Aquest pas, situat al costat de la porta de Sant Lu, va ser dissortadament enderrocat el 1823.

I a la petita església gòtica de Santa Àgata, construïda a començaments del segle XIV per Jaume II, s'hi afegirà una capella lateral, que servirà a partir d'aquell moment de capella baptismal palatina.

A l'interior, va fer construir una llotja o galeria de dos pisos, paral·lela al Tinell. També es va fer una estança, que hauria estat el seu estudi o despatx particular, damunt les escriptories reials. En el segon pis, sobre aquesta cambra i sobre part del terrat de la cambra de paraments, hi va alçar una gran sala que comprendrà des de la plaça del Rei al carrer de l'Escrivania. A la banda de la plaça del Rei, aquest espai tenia vistes al mar i va ser anomenat el palauet de Bellví, o de la Bellavista. En aquesta cambra és on passava el monarca la major part del seu temps lliure.¹⁹ El lloc ens recorda aquell balcó o finestra, des del qual també s'hi podia veure el mar, que anys després tindria el rei a Bellesguard.

També va transformar el pati central del palau en un verger. Al seu costat, a la planta baixa, hi va arranjar una habitació, anomenada "cambra nova", per descansar en les hores de lleure. Una gran escala uniria aquests hort o jardí amb les habitacions del segon pis. De la mateixa manera, urbanitzà el jardí del palau amb passatges pavimentats, un de paral·lel al Tinell i, en el centre, d'altres en forma de creu, plantant arbres fruiters portats des de l'horta de València o de l'illa de Sicília, convertint així aquest pati interior en un espai de verdor, repòs i lleure enmig de tanta pedra. També es va construir un espai per criar-hi peixos.²⁰

¹⁸ ADROER I TÀSIS, A. M., *ibid.*, p. 40.

¹⁹ ADROER I TÀSIS, A. M., *ibid.*, p. 39.

²⁰ ADROER I TÀSIS, A. M., *ibid.*, p. 152.

Les cuines del palau es van haver de desplaçar per totes aquestes obres. Per a reconstruir-les es van adquirir uns albergs o cases particulars que limiten amb el palau per l'actual plaça de Sant Iu.

Entre els materials emprats per als acabats decoratius d'aquestes obres hi destacaven els marbres procedents de Sicília, pedra mallorquina de Santanyí, rajoles valencianes i sostres enteixinats d'estil morisc.²¹ Tant la galeria que donava a la plaça del Rei com la del verger, i la de la capella de la seu, tenien una coberta d'almocàrabs, els elements arquitectònics decoratius a base de prismes juxtaposats i penjants, que semblen estalactites soltes o arraïmades, i que acostumaven a disposar-se revestint les cúpules o l'intradós dels arcs, fets de fusta i guix daurat fet per artistes d'origen àrab.

Les necessàries reformes, tanmateix, no aconseguiren que el palau acabés d'agradar al monarca, ni que se solucionessin les condicions sanitàries que el rei malaltís, aconsellat pels seus metges, sempre cercava en les seves residències.

2.3. El Palau Reial Menor

El Palau Reial Menor –dit també Palau de la Comtessa– va ser habilitat per Pere III, a fi d'allotjar-hi la seva dona, davant la impossibilitat de creixement del Palau Reial Major, encaixat entre la muralla i la catedral. Construït en la primera meitat del segle XIV, sobre les restes de l'antic convent dels templers, aquest palau gòtic es convertí en una residència reial intramurs, urbana i d'estiueig, on els monarques hi conservaven també un curiós zoològic i un exòtic jardí botànic.

Situat prop del Palau Major, era un indret idoni per als estius i dies de lleure, que no obligava a fer cap desplaçament fora de la ciutat; un lloc de repòs pels reis, i per obsequiar-hi, també, les màximes personalitats que arribaven en visita oficial o privada a Barcelona. Una descripció decimonònica, feta quan el palau ja estava en ruïnes, ens permet copsar la monumentalitat d'aquell edifici “ab torre romana, un preciós mosaich y murs cyclópeos”.²²

Els monarques hi instal·laren la rica col·lecció zoològica, poderós atractiu popular dels barcelonins; entre els animals cridaven l'atenció els lleons, amb major motiu perquè les

²¹ PLADEVALL I FONT, A. [et al.]. *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura III. Dels palaus a les masies*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 167.

²² “Monuments destruïts a Barcelona en lo present segle”. *L'Excursionista* (Barcelona: Associació Catalanista d'Excursions Científicas), 30 d'abril de 1883, p. 200.

úniques ciutats a les quals els sobirans catalans permetien de posseir-ne eren Barcelona, Saragossa, Perpinyà, València i Calataiud. Igualment, el jardí botànic era dels més importants de l'Europa medieval, amb plantes típiques dels països islàmics.²³

Malgrat aquests guarniments, a Martí I tampoc no li va agradar mai aquest palau construït per a la seva mare, la reina Elionor de Sicília; i lloc on morí solitàriament el seu pare, Pere el Cerimoniós, el 1387. Per aconseguir diners amb què finançar el projecte d'un nou palau reial a la zona baixa de la Rambla, va decidir desfer-se'n. El rei va valorar diverses maneres de vendre'l. Ens diu Tasis que l'any 1399, de Saragossa estant, manifestava les seves intencions de vendre'l. I, com que no es trobava comprador per al conjunt, volia que es vengués a bocins.²⁴ Com que en aquella època habitava l'immoble la reina vídua Violant de Bar, l'Humà li va demanar que en marxés per tal d'executar la venda.²⁵

Tanmateix, el dit palau s'acabà mantenint dins el patrimoni reial fins a la mort del rei, que el llegà –juntament amb la torre de Bellesguard– a la reina Margarida. Malauradament, aquest rellevant edifici fou enderrocat l'any 1859 i només se'n conserva la capella, avui reconvertida en església de Santa Maria del Palau.

2.4. La Casa Reial de Valldaura

Als afores de Barcelona hi havia la casa reial de Valldaura, lloc d'esbarjo extramurs dels comtes de Barcelona des de l'època de Jaume II. L'edifici original procedia d'un antic monestir cistercenc situat al vessant septentrional de la serra de Collserola, i pertanyia als Comtes de Barcelona des de finals del segle XIII. Sabem que la casa tenia capella i diverses dependències, amb jardí, hort i vinya.

L'estudiós Miquel Sánchez ens diu que com a recompensa pels serveis prestats al rei Jaume II per Romeu de Marimon, senyor de Cerdanyola, en la seva etapa d'ambaixador pels països mediterranis, aquest li va fer donació de la residència reial de Valldaura. Segons escriptura del 27 de juny de 1298, expedida al port de la Lena, a terres d'Itàlia, amb l'obligació, acceptada per Romeu, de tenir-la preparada per allotjament del rei amb roba per a dotze llits i parament de cuina per a cent homes del seu seguici quan anés a aquell lloc a caçar, amb l'obligació de garantir-li un número suficient d'animals salvatges als boscos de Valldaura com cérvols, cabirols, daines i altres, llevat de porcs senglars.

²³ ADROER I TASIS, A. M. *Palaus reials de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 2003, p. 100.

²⁴ TASIS I MARCA, R., *op. cit.*, p. 207.

²⁵ ADROER I TASIS, A. M., *El palau reial major...*, *op. cit.*, p. 51.

El lliurament de la casa no es pot veure com un present graciós que li feia el rei, ja que les condicions imposades eren força rígides, tant per l'hostatge de cent homes com pel nombre d'animals salvatges que calia importar.

Però aquesta relació de la reialesa amb Valldaura es va truncar quan el 7 de novembre de 1389 Joan I i la reina Violant van vendre a Bernat de Marimon, ciutadà de Barcelona i senyor del terme del castell de Sant Marçal (Cerdanyola), la casa de Valldaura, situada en aquell terme, amb totes les seves propietats i drets, al preu de 16.500 sous. Sembla que Joan va prescindir de la casa de Valldaura des del primer moment perquè acostumava a fer operacions de caça d'un sol dia, les quals sortien de Barcelona i s'adreçaven als boscos i muntanyes de Cerdanyola, Montcada o Sant Adrià.

El rei Martí, que durant el seu regnat ja havia mostrat la intenció de preservar i engrandir el patrimoni immoble de la dinastia catalana, va aconseguir que de nou Valldaura passés al patrimoni reial el desembre de 1398. Va comprar-la per mil florins al senyor de Sant Marçal. I és que abans de conèixer Bellesguard, Martí I havia decidit fixar la seva residència d'estiu a Valldaura. Aquest indret boscós, apartat i tranquil, s'adeia més amb el caràcter del rei.²⁶ L'interès de l'Humà per remodelar a fons Valldaura, "hon incessantment fem obres", confirmarien aquesta voluntat. El 1404 ell mateix reclamava a Saragossa "Il moros per obrar".²⁷

La tranquil·litat del "lloc solitari e prou contemplatiu" contrastava amb els compromisos de la Cort, les deficiències dels palaus reials Major i Menor, i la insalubritat i les epidèmies que sovint sacsejaven una Barcelona densament poblada i amb grans deficiències sanitàries.

Valldaura era un indret propici per a la caça, encara que aquesta, a diferència del seu germà Joan I, no interessés gaire a un Martí obès i malaltís. En canvi, sabem, gràcies a la seva correspondència, que sí li preocupava que el bosc no es despoblés i sovint sol·licitava l'enviament de cérvols i altres espècies cinegètiques.

El rei va fer llargues estades a Valldaura els anys 1404 i 1405, passejant pels jardins, on va ordenar plantar arbres i plantes portades d'arreu dels seus regnes. Allà hi trobà la tranquil·litat per llegir vides de sants, tot gaudint de la companyia dels seus estimats

²⁶ RIERA I VIADER, S., *op. cit.*, p. 75.

²⁷ ESPAÑOL I BERTRAN, F. "Clients i promotors en el gòtic català". *Catalunya medieval*. Barcelona: Lunweg, 1992, p. 231.

néts bastards Frederic i Violant, dels quals diu que “avem singular alegria e goig”. Aquests infants eren fills de Martí el Jove, tinguts amb dues donzelles sicilianes: Tarsia Rizzari, mare de l'infant don Frederic, futur comte de Luna; i Agata o Agatuzza de Pesci, mare de Violant. Ben instal·lats, tenien varies persones dedicades a servir-los, com a membres de la pròpia família reial. Quan Martí I hagué d'absentar-se per anar a València, manà empresonar alguns servents de palau que, amb paraules despectives, havien refusat d'atendre'ls. Els néts suplien, d'alguna manera, en el cor del monarca, l'absència del seu estimat fill Martí, rei de Sicília.

Valldaura es convertí en un dels llocs preferits de Martí I, on feia obres que engrandien i embellien la casa. Sabem que, per al seu bon funcionament, tenia esclaus que treballaven al seu servei. Adroer ens dóna indicis de la procedència oriental de bona part dels esclaus presents a la Barcelona baixmedieval. A la segona meitat del segle XIV, l'esclavitud s'havia desenvolupat molt al Principat. Però les grans conquestes que havien abocat al mercat d'esclaus tants sarraïns vençuts ja s'havien acabat; l'allunyament de Catalunya de la frontera amb l'Islam no afavoria tampoc l'arribada de captius procedents d'incidentes fronterers amb Granada, i arribaven molts esclaus de la Mediterrània oriental.²⁸

Un estudi recent i inèdit de l'historiador local Miquel Sánchez sobre aquesta modesta “*domus regia*” ha pogut establir, segons un inventari del 1568, les estances interiors que la conformaven. Així, sabem que tenia planta baixa, primer pis i golfes. A la planta baixa hi havia una gran sala o menjador, cuina, estable i estudi. Al primer pis, sota les golfes, hi havia sis cambres de diferent mida, que s'usaven principalment com a dormitori. Possiblement la casa tenia algun tipus de capella exempta de l'època en que havia estat monestir cistercenc però, a diferència de Bellesguard, no comptava amb cap tipus de mur perimetral defensiu.

Amb el temps, l'indret s'anà abandonant fins que al segle XVIII es van aprofitar les restes per construir un mas. Amb tot, alguns dibuixos fets a les acaballes del XIX, on es veu la casa totalment enrunada, ens permeten conèixer alguns detalls del seu aspecte exterior, més proper a un mas rural que a un palauet. Avui dia però de l'antiga residència de Valldaura, desafortunadament, només en resta un mur integrat a l'actual masia de Can Valldaura Nou, molt degradada.

²⁸ ADROER I TESIS, A. M. *Palau reials...*, op. cit., p. 99-101.

2.5. El Palau Reial de Poblet

El monestir cistercenc de Santa Maria de Poblet va ser fundat l'any 1150 per ordre del comte Ramon Berenguer IV, a l'actual terme de Vimbodí (Conca de Barberà) en un lloc on s'havien vist llums misterioses i altres fenòmens celestes.²⁹

El rei Alfons el Cast, fill de Ramon Berenguer IV i Peronella d'Aragó, va decidir ser sepultat en aquest monestir, situat gairebé a mig camí de Saragossa i Barcelona, les capitals dels seus dos regnes, iniciant la tradició de Poblet com a panteó reial. Fins aquell moment els reis d'Aragó eren enterrats al monestir de San Juan de la Peña; i els comtes de Barcelona, al de Santa Maria de Ripoll.³⁰

Els privilegis concedits al monestir per Alfons I van ser mantinguts i ampliat per tots els monarques posteriors, fins que va ser distingit per Pere III per albergar el gran i definitiu panteó reial dels sobirans d'Aragó. Altres monestirs com el de Santes Creus i Sixena també albergaven panteons reials de la corona catalano-aragonesa.

Durant la guerra amb Castella (1356-1375) es va fortificar el cenobi amb la muralla perimetral i la imponent Porta Reial, iniciada el 1369. El Cerimoniós volia que el centre monacal reflectís la puixança de la monarquia catalana, per la qual cosa va ordenar construir també la biblioteca i enriquint el fons bibliogràfic amb llibres i documents procedents del patrimoni regi fins convertir-la en una de les més importants de l'època.³¹

A la mort del rei Pere, només hi havia quatre sepulcres acabats. Eren els d'Alfons el Cast, Jaume el Conqueridor, Pere el Cerimoniós i Joan el Caçador, que jeien juntament amb les respectives reines consorts: Maria de Navarra, Elionor de Portugal, Elionor de Sicília, Matha d'Armagnac i Violant de Bar. Les dues sepultures buides que devien completar el conjunt funerari principal van ser reservades als dos successors immediats, és a dir, per a Martí l'Humà i Martí el Jove.³² Aquest darrer mai hi seria enterrat i el seu cos descansa en un mausoleu a la catedral de Càller, ciutat on va morir.

²⁹ PLANDIURA, L. *Restauración del Real Monasterio de Poblet*. Barcelona, 1927.

³⁰ MARÈS DEULOVOL, F. *Las tumbas reales de los monarcas de Cataluña y Aragón del Monasterio de Santa María de Poblet*. Vimbodí: Publicacions de l'Abadia de Poblet, 1998, p. 24.

³¹ PEÑA MARTÍNEZ, J. A., *op. cit.*, p. 196.

³² MARÈS DEULOVOL, F., *op. cit.*, p. 45.

Joan I i Martí I van mantenir la devoció del seu pare per Poblet. L'Humà, a part d'encarregar en vida la seva tomba al panteó, fa ver contruir un palau al monestir, fora de la clausura dels monjos. Aquest nou edifici es va edificar sobre un lloc destinat a la premsa del raïm i part d'una ala del monestir que servia de dormitori pels conversos.

En les obres, encarregades al mestre Arnau Bargués i iniciades l'any 1397, s'hi van invertir prop de 72.000 sous fins el 1406 quan, amb la mort de la reina Maria de Luna, van quedar aturades. Malgrat haver quedat inacabat, aquest edifici es considera com un dels millors exemples del gòtic civil català.³³ En l'actualitat acull el museu del monestir.

El palauet consta de dues grans sales de vastes proporcions i el sostre és sostingut pels grans arcs que van quedar inacabats i que porten els escuts de Martí I i la reina Maria. La planta s'articula mitjançant un patí, del qual surten dues escales que condueixen a sengles portes arquejades d'estil gòtic tardà, ambdues presidides pel timbre reial. Cal destacar també els magnífics finestrals amb elaborada traceria ogival, així com les mènsules, els frisos i els originals capitells esculpits per l'escultor francès Françoys Salau.

La residència del rei va ser destruïda, juntament amb la resta del monestir, poc després de la Desamortització del 1835. Les tombes reials van ser saquejades i les restes mortals, molt malmeses, dipositades a la catedral de Tarragona. Afortunadament, els prohoms de la Renaixença van reivindicar el cenobi fins que aquest es va convertir en una icona del catalanisme. La visió dels arroïnats sepulcres en una nit estelada va inspirar al poeta Ventura Gassol el cèlebre sonet "Les tombes flamejants". Gassol també va ser el guia d'Albert Einstein en una visita que va fer al recinte monacal l'any 1923.

Però hauria de passar gairebé un segle per a que el monestir que tant havia estimat Martí l'Humà comencés a recuperar el seu antic esplendor, contribuint eficaçment el mecenatge d'Eduard Toda i Güell. En aquesta tasca de recuperació també hi jugà un paper important l'empresari i mecenes Lluís Plandiura, que el 1927 va adreçar una memòria a Alfons XIII on es demanava "*que se termine el que fue inacabado palacio del rey D. Martín el Humano para agregarlo al Real Patrimonio a fin de que los Monarcas de España lo utilicen en la forma y modo que estimen conveniente.*"³⁴

³³ PEÑA MARTÍNEZ, J. A., *op. cit.*, p. 197.

³⁴ PLANDIURA, L., *op. cit.*

La restauració de les tombes reials es va dur a terme a partir de 1944, gràcies a la tenacitat i bon ofici de l'escultor Frederic Marès. Finalment, l'any 1966, la Direcció General de Belles Arts va restaurar el palau reial i va completar-lo bastint els grans arcs interiors que hi mancaven.

2.6. El projecte del Palau de Mar

La incomoditat i manca d'espai del Palau Reial Major, no resolta amb l'adquisició i reforma del Palau Reial Menor, va fer que, des dels temps de Pere el Cerimoniós i el seu fill Joan I, es pensés a construir un nou palau, a la banda marítima de la Rambla, prop de les Drassanes Reials. A la mort del seu germà Joan, Martí amplià els terrenys destinats a aquest projecte i feu desviar les clavegueres que desembocaven a la Rambla de Barcelona.

Aquesta nova edificació reial estaria al costat de la platja i el port, ben assolellada i airejada, amb bones vistes al mar. Havia de ser una imponent edifici de més de cent habitacions que ressaltaria la importància de la dinastia catalana i la seva vocació marítima, complint amb les funcionalitats pròpies i simbòliques d'aquest tipus de residències. Malgrat no tenir-ne cap evidència clara, per l'envergadura i disposició previstes, probablement s'hagués inspirat en els grans palaus ducals llavors en construcció de les repúbliques italianes de Gènova i Venècia. Segons Peña, havia d'estar adossat al recinte les drassanes per delimitar una gran plaça oberta al mar i destinada a convertir-se en la principal porta d'accés a la Ciutat Comtal.³⁵

Cal recordar que els primers comtes de Barcelona ja havien residit ocasionalment prop del port, en l'anomenat *Castrum de Portu* o castell del Port. Una petita fortificació extramurs a la falda occidental de la muntanya de Montjuïc, prop del Fossar de la Pedrera, que datava d'inicis del segle XI. D'aquest edifici es té constància documental per una carta emesa pel comte Ramon Berenguer II, datada el 17 de maig del 1079.³⁶

Les residències que els monarques catalano-aragonesos posseïen a la capital catalana eren edificis molt antics, que malgrat les contínues reformes i ampliacions patien diferents problemes estructurals, amb una manca de confort notable, i es trobaven en un estat de relatiu abandó. A més, si les assignacions econòmiques destinades als palaus reials no eren pagades a temps, fet que malauradament no era excepcional,

³⁵ PEÑA MARTÍNEZ, J. A., *op. cit.*, p. 171.

³⁶ PI Y ARIMÓN, A. A. *Barcelona antigua y moderna*. Barcelona: Tomás Gorchs, 1854, p. 389.

s'exposava aquests immobles a un elevat risc de degradació, a més de perill físic per als qui l'habitaven, ja que no eren mantinguts ni reparats.³⁷

Aquest va ser el motiu principal que es projectés construir un gran edifici de nova planta, prop del mar i de la platja, que substituís tant al palau reial major com al menor com a residència règia. Aquesta voluntat va topar amb l'endèmica penúria econòmica en la que, per diferents motius, patiren els darrers membres del Casal de Barcelona. Per superar aquesta situació Martí I va demanar ajut a la ciutat de Barcelona, i al mateix temps va posar a la venda el palau menor.³⁸

La impossibilitat de vendre el Palau Menor a fi de procurar-se finançament, les reformes ja fetes a la Plaça del Rei i al Palau Major, o les traves del consell municipal barceloní, poden ser algunes de les causes que aquesta obra fos desestimada; però realment en desconeixem els motius últims. Pels documents de la cancelleria reial de juliol de 1399, sabem que la planificació estava força avançada. L'abandonament de la construcció d'aquest gran palau de nova planta és, encara avui dia, una incògnita. Tot i que no n'ha quedat pràcticament cap resta, sabem de la determinació de Martí I de construir un nou palau reial al costat de la Drassana. Una bona aproximació al que va ser l'intent de bastir aquest nou edifici el trobem en l'estudi d'Albert Estrada-Rius.³⁹

El 14 de març de 1390 el rei Joan I i la Ciutat de Barcelona van acordar uns capítols nous.⁴⁰ En aquests es deia que: «lo senyor rey volent dar loch e tota obra e ajuda que la daraçana de Barchinona sia obrada, ampliada e crescuda per manera que si puxen metre, collocar, tenir e salvar profitosament a tot lo meyns trenta galees ab tot lur furniment e aperell d'exàrcies e armes e d'altres coses e hedificar e construir cases e hedificis necessaris e decents no solament a les dites cases mas encara a habitació del senyor rey e de la senyora reyna e de lurs infants e successors si habitar-hi volran tan bé per lur deport com encara per fer-hi lur continuat domicili axí com fan e la un dels palaus reials qui són en la dita ciutat, com aço sia cosa molt expedient a la honor del senyor rey e al bé e bon estament de la cosa pública de tots sos sotmeses e singularment de la dita ciutat e congruent a la noblea d'aquella». En definitiva, s'acordava una nova ampliació de la Drassana per tal d'hivernar fins a trenta galeres i també la construcció d'un palau reial.

³⁷ ADROER I TÀSIS, A. M., *El palau reial major...*, op. cit., p. 49.

³⁸ ADROER I TÀSIS, A. M., *ibid.*, p. 151.

³⁹ ESTRADA-RIUS, A. *La Drassana Reial de Barcelona a l'edat mitjana*, p. 231.

⁴⁰ El 25 d'agost de 1408 Martí l'Humà els recollia en una renovació del privilegi que transcriu el document. Del document de 1408, se'n conserva un trasllat del 17 de juny de 1413. Arxiu de la Corona d'Aragó [ACA]. Consell de Cent, perg. 74.

Per altra banda, la construcció d'un palau reial al sector marítim que s'esmenta en els capítols de 1390 no era una aspiració nova dels monarques. En tot cas, la idea de la construcció d'aquest palau va perdurar en el temps. Ja abans de la seva arribada a Barcelona, i des d'Avinyó on havia anat a veure a Benet XIII, dona ordres que es comencin les obres de restauració del vell palau major per residir-hi en tant no s'enllesteixen les del palau de mar. I per aixecar el nou immoble demana a la Diputació del General que aplegui 40.000 florins entre les viles i pobles de Catalunya, i a la reina Maria de Luna que posi com a garantia les seves joies i la ciutat ducal de Montblanc.⁴¹

En aquest sentit, l'1 de novembre de 1397, Martí l'Humà, en el seu segon any de regnat, nomenava a Bernat Moragas, fuster de Barcelona, obrer i mestre major de totes les obres que s'havien de fer en el palau que el rei començava a fer construir a Barcelona entre les muralles i la Drassana.⁴² Moragas havia treballat al servei del sobirà a Sicília i aleshores se li encarregava totes les obres en fusta, pedra i ciment del palau esmentat. En el seu nomenament es manava que Ramon de Blanes, cavaller i algutzir, i Joan Sabastida, ciutadà de Barcelona, consellers del rei encarregats de les obres no li possessin impediments en la seva tasca.

Precisament, en la mateixa data d'1 de novembre de 1397, el monarca es dirigia a ambdós oficials en relació a les obres del palau per nomenar-los arquitectes de les obres del mateix.⁴³ Com a tal, els sobirà els atorgava àmplia jurisdicció sobre els picapedrers, els fusters i els ferrers que intervenien en les obres amb potestat per castigar les infraccions comeses. El monarca manifestava en l'encapçalament del nomenament el desig de tenir un palau vora la Drassana des d'on contemplar el mar, tal com existien altres torres a la rodalia de la ciutat. En l'argumentació s'esmentava la tradició dels romans i, tot plegat, fa pensar en una clara influència de l'humanisme literari coetani, del qual l'escriptor i cortesà Bernat Metge n'és l'exponent més destacat, basat en les fonts escrites clàssiques i les vil·les que hi sortien esmentades. En aquesta línia argumental el mateix rei mencionava com a objectiu tant tenir-hi habitació i lloc d'esbarjo com l'embelliment de Barcelona.

La intenció del rei era obtenir un gran palau, tal i com el mateix monarca escrivia al mestre racional Pere d'Artés en una lletra de 22 de novembre de 1397.⁴⁴ El sobirà expressava el desig que el palau nou barceloní tingués cent habitacions. Encara en una

⁴¹ ADROER I TESIS, A. M., *El palau reial major...*, op. cit., p. 43.

⁴² AGUIRRE. *Tratado Histórico-legal...*, p. 104-105; ACA. C. Reg. 2217, f.140r-140v.

⁴³ ACA. C. Reg. 2217, f.167r-168r.

⁴⁴ ACA. C. Reg. 2239, f. 88v. Un regest està publicat a ADROER, *El palau reial...*, doc. 250, p. 215.

altra document de 2 de desembre de 1397 dirigit pel rei a Joan Çabastida en relació al mateix palau li demanava que, en els fonaments que ja s'havien començat s'incloguessin quatre torres de la muralla.⁴⁵ Igualment, es dictaven mesures relatives al verger o jardí que havia de tenir el palau i que el sobirà volia tant extens com el veí hort dels framenors.

Sovint no s'ha valorat prou la influència de les obres de Francesc Eiximenis, i concretament en la seves teories sobre arquitectura i urbanisme, en les construccions oficials de l'època. Aquestes idees queden ben plasmades en el seu llibre *Dotzè del Crestià*, dotzè volum de *Lo Crestià* un tipus d'enciclopèdia medieval escrita entre el 1379 i 1392 en llengua vernacla, impulsada per Pere el Cerimoniós. Dels tretze volums previstos en el pla general de l'obra, només es van completar els tres primers dedicats a matèries teologicomorals, i el dotzè, redactat entre 1385 i 1392, que es refereix al govern de la "cosa pública", als prínceps i als súbdits. Aquest és un tractat de nou-cents set capítols, distribuïts en vuit parts en què s'estudien els principis fonamentals del govern de les ciutats i de les comunitats.

Així, les obres de fortificació de la Reial Drassana responien a les previsions teòriques fetes per Eiximenis sobre la resistència als setges. D'acord amb aquest autor s'havien de construir valls i fossars en els murs; torres en els angles per defensar millor els murs, així com torres en els portals.⁴⁶ També ens diu Eiximenis sobre el "bell castell" en el seu cèlebre tractat:

Lo mur deu haver en cascun angle principal un bell castell, e cascun portal principal deu estar entre dues torres, e les torres deuen ésser pus altes e majors en los quatre portals principals que no en los altres menys principals. Deu ésser lo mur bo, e alt, e gros e fort per tal que la ciutat no solament se puixa defendre per virtut de sos hòmens, ans encara per virtut de sos murs. No-res-menys que aquells qui estan sots murs, si són poch, mills se poden defendre a molts que si eren sens murs. Requer encara que lo mur haja dalt eixides, en les quals puixen estar amagats los combatents e puixen d'aquí trametre pedres e altres coses invasòries e defenents. Deu encara lo mur ésser tan alt que no es puixa escalar per res. Deuen encara les torres del mur ésser així altes que per gran torre de fust qui fos feta defora per esvaire o per entrar dins, que no els puixa soberguejar. E deuen aquí tenir bombardes poderoses qui trenquen tot aquell aital bastiment; e deuen tenir aparellat foc, e pega e alquitrà ab què hi meten foc, si

⁴⁵ ACA. C. Reg. 2239, f. 95v. En trobareu una transcripció a GIRONA. *Itinerari...*, p. 25, nota 71.

⁴⁶ ESTRADA-RIUS, A., *op. cit.*, p. 231.

s'acosten al mur; e ganxos aferrats ab cadenes lligades al mur ab què aferren lo dit bastiment en guisa que per força haja a romandre aquí, e ells així romanent poden-los esvair aquells qui són en les torres del mur ab pedres, e ab ballestes, e ab bombardes, e ab oli bollit e ab alquitrà; e aquells qui són en lo mur entre les torres poden, dejús la bastida aquella, quan s'acosta, posar foc e fer-los molt de mal, segons que ensenyà Armellius, mestre de la cavalleria de Carles Maynes, en lo tractat que féu, qui s'apella «Lo deffensor de les forces». Deu encara lo mur davant haver sa barbacana, e après valls o vall pregon, empedrat ample en la boca e baix estret a quantitat d'un peu, e deu ésser ple d'aigua. E açò basta per guardar la ciutat, segons aquells qui parlen d'aquesta matèria.⁴⁷

Cal pensar que amb la muralla de Pere III Barcelona eixamplava notablement el seu territori urbà. La Rambla esdevenia la nova artèria principal del municipi i la construcció del nou palau reial havia d'estar d'acord amb aquesta nova centralitat. És una hipòtesi que la situació –al costat del portal i la muralla marítima– i el tipus d'edificació –un palau de gran envergadura i extensió– d'aquesta residència reial de nova planta, la més important que tindria Barcelona, s'establís d'acord amb l'expressat pel pensament d'Eiximenis: “E en lo costat de la ciutat deu estar lo palau del príncep, ben fort e alt, qui haja exida defora lo mur, així que tota vegada puixa metre dins la ciutat companya o la'n puixa treer.”

I pel que fa la catedral, un altre dels edificis on Martí l'Humà hi faria grans obres de condicionament durant el seu regnat:

En lo mig de la ciutat deu ésser la seu, e après ella deu ésser gran plaça e bella, ab graons alts de cada part, així que, si vols alguns, que no els te calle cercar sinó que te'n puigs alt en los graons e que el veges llajús. En aital plaça, per honor de la seu e dels sacraris divinals, qui aquí són, no deu fer negun solaç desonest; ne hi deuen estar coses venals; ne s'hi deu sostenir neguna inmundícia; ne forca deu aquí ésser ne costell, ne s'hi deu negun punir ne sentenciar. Aquí, pres la seu, deu estar lo bisbe, e après d'ell los sacerdots. E per tal en la dita plaça no es deu sostenir brogit, per no torbar l'ofici divinal, ne aquells qui són dats al servei de Déu.

És important destacar tanmateix que a la Barcelona romana, al costat del portal de mar, ja havia existit el *castellum* marítim, un edifici quadrangular amb finalitats defensives i administratives que sobresortia del mur. L'antiga Barcino, des la seva fundació en el

⁴⁷ EIXIMENIS, F. *Aquest es lo Dotzen libre de regiment dels prínceps e de comunitats appellat Crestia: e comença la primera part que tracta perque comu[n]itats e ciutats foren edificades ne qui primerame[n]t les edifica*. València: Lambert Palmar, 1484. [Biblioteca de Catalunya, Sig. 2-V-16.]

segle I, estava encerclada per una muralla de traçat octogonal i de perímetre asimètric conseqüència del terreny desigual al qual s'havia hagut d'adaptar. Aquesta muralla, amb paraments de carreus petits i tallats de forma regular i torres rodones en les cantoneres i les portes d'entrada, tenia una funció gairebé més de seguretat i delimitació urbana que de defensa militar.

Al segle IV es va construir una nova muralla amb 76 torres que tenien murs de 4 metres de gruix i 10 metres d'alçada, que es va adossar per l'exterior a la muralla que ja hi havia, de manera que es va reforçar el recinte defensiu d'una forma molt notable. Aquesta tasca va requerir una forta inversió econòmica i denota el bon moment que es vivia llavors a la ciutat. Igual que els principals edificis administratius, la muralla, a banda de ser un element defensiu, tenia també una vessant simbòlica i de prestigi per a la població i els seus habitants.

La ciutat tenia quatre portes, que disposaven d'un pas central per a l'entrada del trànsit rodat, els cavalls i les mercaderies, i dos passos laterals per als vianants. La porta *decumana* oriental o Porta de Mar era la porta per on entraven els mercaders i les mercaderies que arribaven de tota la Mediterrània. Estava flanquejada per torres circulars que en reforçaven les defenses i la monumentalitzaven. La construcció del *castellum* marítim al segle IV va modificar l'estructura inicial de la porta, i un dels passos laterals de vianants va quedar totalment anul·lat. Les prospeccions arqueològiques han estimat que la seva planta era de 46 metres d'amplada i 60 metres de llarg.⁴⁸

A partir del segle X comença a transformar-se la muralla que des de l'època romana havia protegit i definit el nucli urbà. Es construeixen residències particulars, sobretot de famílies nobles, que s'adossen directament a la muralla i que incorporen les torres defensives. L'any 975, la Porta de Mar és esmentada en la documentació com a *Porta Regumiro*. Al segle XI, les portes de la ciutat es van convertir en veritables castells urbans, que controlaven els vescomtes i el bisbe. El *Castrum Regumirum* o castell de Regomir es trobava sota dependència episcopal. L'expansió urbana, junt amb la pèrdua de la seva funció defensiva, van propiciar el progressiu recobriment de la vella muralla amb cases per dins i per fora. El creixement es va accelerar a finals del segle XII, i cent anys després es va construir una nova muralla.

⁴⁸ HERNÁNDEZ-GASCH, J. "The Castellum of Barcino: from its early Roman Empire origins as a monumental public place to the Late Antiquity fortress". *Quarhis*, època II, núm. 2 (2006), p. 75.

Les obres de construcció van continuar l'any següent quan el rei va donar al veguer l'ordre el 22 de gener de 1398 que tots els enderrocs de la ciutat es tiessin a les valls de la muralla. La intenció era omplir el fossar en el lloc que havia d'ocupar el palau nou.⁴⁹ A més, en aquesta època el rei estava decidit a vendre o a establir l'anomenat palau menor de Barcelona amb la finalitat d'obtenir recursos i traslladar els arbres del jardí i l'aigua de la font per tal com les vol aprofitar pel jardí del palau nou.⁵⁰

A la mort de Bernat Moragas el rei va designar l'any 1409 Aleix Moragas, fuster fill de l'anterior, obrer i mestre major de totes les obres de fusta dels palaus reials i de la Drassana de la ciutat de Barcelona.⁵¹ Es tractava d'un ofici estrictament vinculat a l'activitat de conservació i edificació d'aquests espais reials, el que mostra una especial atenció a la conservació i, molt probablement ampliació de l'arsenal.

Per col·laborar en aquesta ajuda el rei Joan I va confirmar el privilegi del rei Pere el Cerimoniós que destinava els drets que gravaven el comerç naval amb les regions prohibides a les obres de la Drassana i, a més, ampliava el dret de les 2/3 a la totalitat del dret. A més, també es deia que els consellers tenien facultat d'elegir una terna de tres candidats per ocupar l'ofici de rebedor i administrador dels esmentats drets, dels quals el rei o, en absència seva, el veguer o el batlle general de Catalunya en triessin un. Aquest oficial era el que havia de gastar els diners en les obres i retre'n compte al mestre racional de la cort del rei. L'any 1408 els consellers van tornar a demanar l'ampliació dels drets en base al tenor del privilegi de 1390, cosa que fa pensar que en el seu moment no va tenir lloc l'aplicació efectiva. El cert és que el 1408 el rei els hi va atorgar el que demanaven.

En el regnat de Martí l'Humà la fàbrica de la Drassana va continuar i així ho mostren les diverses provisions reials fetes a favor de Nicolau de Gualbes, obrer major de l'obra de la Drassana. En una d'aquestes, atorgada el 6 de febrer de 1410 s'autoritzava a Nicolau de Gualbes que, sens perjudici del privilegi ja esmentat de Joan I a Barcelona sobre els beneficis de les naus d'ultramar, tingués «ple poder que en la dita obra puxats metra, posar e tenir aquells maestres piquers, fusters e altres que a vos serà ben vist e aquells e cascun d'ells pagar e fer pagar per los dies que seran e obraran en la dita obra aquells salaris de que ab ells vos poret convenir e us parran rahanablement donadors».⁵²

⁴⁹ ACA. C. Reg. 2240, f. 38v. En trobareu una transcripció a GIRONA. *Itinerari...*, p. 30, nota 11.

⁵⁰ ACA. C. Reg. 2243, f. 8v.

⁵¹ AGUIRRE, *op. cit.*, p. 105; ACA. RP. MR. Reg. 2221, f. 72v-73r.

⁵² ACA. C. Reg. 2221, f. 106v-107r.

Entre altres prerrogatives que el monarca concedia a Gualbes hi havia la de poder «forçar ab remeys deguts aquell o aquells e encara qualsevol talladors de pedre, calciners, algepcers,⁵³ raiolers, ferrers, fusters, serradors, areners, traginers e altres qualsevols persones que us parran ésser necessàries a la dita obra a fer tots aquells lavors e actes en la dita obra».

El fragment transcrit il·lustra la complexitat dels treballs i els diversos obrers i menestrals que hi podien arribar a intervenir. El rei va dotar a Nicolau de Gualbes de jurisdicció per tal que, auxiliat amb el porter de la Drassana, pogués imposar penes pecuniàries així com també remetre-les «sobre les dites persones e cascuna d'aquelles tant com toch la dita obra usar de tota jurisdicció civil i criminal si e segons vostres predecessors en lo dit ofici de obrer maior podien e altres obrers majors de nostres deraçanes reials poden e han acostumat de fer». D'aquestes obres tant ambicioses poca cosa en resta. En gran mesura, per tal com van restar inacabades.

Carreras Candi però, assegura que Martí va mantenir fins al final del seu regnat la intenció de construir aquest nou palau. Prova d'això podria ser una carta enviada pel rei el 31 de març del 1409 al Merino⁵⁴ de Saragossa demanant que li fos enviat un moro obrer amb dos ajudants més per tal d'iniciar "la obra del nostre palau que volem començar".⁵⁵ Amb tot, la demanda de tants pocs recursos humans per escometre un projecte d'aital envergadura ens remeten a pensar que la veritable intenció del monarca era la de fer unes obres menors, possiblement al Palau Reial Major.

Sigui com sigui, tot indica que amb el canvi de segle el rei havia renunciat definitivament a construir el palau de mar. Les pedres que s'havien seleccionat s'aplegaren a les Drassanes fins que el 1401 es van destinar a l'edificació de l'Hospital de la Santa Creu. El rei va donar 10.000 sous per a les obres i el papa Benet XIII, 10.000 florins. Qui sap si Martí, d'acord amb el seu tarannà caritatiu i humanitari, va renunciar a la nova residència per fer realitat el gran hospital general de Barcelona.

⁵³ L'algep és el sulfat de calci hidratat o guix i algepser era la persona que fabricava o venia l'algep. *ALCOVER. Diccionari català...*, vol. 1, p. 488 i 489, respectivament.

⁵⁴ El merino era un càrrec administratiu del regne d'Aragó, nomenat pel rei, que exercia principalment tasques d'administració patrimonial i judicial.

⁵⁵ ACA, Reg. 2252, fol. 63 i 79.

3. La Torre Reial de Bellesguard

Hem vist, doncs, quines eren les residències utilitzades per Martí l'Humà en les seves estades a Barcelona, totes tres heretades per la seva condició de rei i que ell tractà de mantenir i reformar; però, exceptuant Valldaura, cap no li acabà de fer el pes. Això donà un caire especial a Bellesguard, perquè ens trobem, el 1408, amb un rei de més de cinquanta anys, malaltís, obès, vidu, amb un hereu, Martí rei de Sicília, anomenat el Jove per diferenciar-lo d'ell, que assegura la continuïtat de la dinastia. Bellesguard és, per tant, una adquisició, una tria personal de Martí I, l'elecció d'un espai prop de Barcelona, a mitja llegua –uns tres quilòmetres i mig– però sense els inconvenients propis de la capital.

Bellesguard va ser la construcció adquirida pel rei Martí I l'Humà el 1408, un any i vuit mesos abans de la seva mort, una torre que va embellir per convertir-la en residència reial triada per ell mateix per passar-hi la recta final de la seva vida, quan podia semblar que la tasca que li corresponia com a monarca ja estava realitzada. Però veurem que és en aquest indret on alguns dels grans assumptes del seu regnat esclaten d'una manera inesperada, convertint Bellesguard en el centre de tota l'activitat reial a inicis del segle XV, en el lloc per on desfilen importants personalitats de l'època i en un símbol de la trajectòria de l'últim rei del Casal de Barcelona.

Les poques restes que en queden, fonamentalment del recinte emmurallat, no donen idea del que fou aquell lloc en els seus bons temps. El deteriorament i les transformacions sofertes han desfigurat totalment el paratge, fins a tal punt que pràcticament avui dia solament podem parlar de l'espai físic on s'ubicava i d'un bonic nom, Bellesguard, que evoca un període transcendental de la Història de Catalunya. Si bé el que ha perdurat no ens permet de conèixer pràcticament res del passat de l'edifici i de la seva vinculació amb el rei Martí, les fonts documentals ens donen una mica de llum sobre els fets i la importància de Bellesguard com a lloc on succeeixen, centre de poder i espai somniat pel rei per residir-hi, i ens permeten conèixer alguns dels elements materials, encara que aquests siguin molt escassos.

3.1. El llibre de Bellesguard

La lectura de la correspondència emesa o referent a la Torre de Bellesguard en el període 1408-1410, o sigui, des de que el rei Martí l'Humà adquireix la propietat el setembre de 1408 fins a la seva mort el maig de 1410, ens permetrà copsar la

importància del reial lloc en el devenir crucial dels darrers anys del regnat de la dinastia del Casal de Barcelona.

Una de les fonts bàsiques per conèixer més acuradament la història d'aquest edifici avui desaparegut, és el "Libre en que se conté una explicació de varios papers y pergamins facits per la pcessió de Bellesguart y altres", que es conserva a l'arxiu parroquial de l'església de Sant Just i Pastor. Aquest volum conté transcripcions de més d'un centenar de textos referents a la Torre de Bellesguard, des de la compra de la finca de Vallblanch pel rei Martí fins a l'adquisició de la propietat per la comunitat de Sant Just i Pastor. Aquests documents van ser transcrits per reverent Joan Montorsí, qui va recuperar-los de l'arxiu de l'antic monestir de Santa Caterina de Barcelona, incendiat el 1835 i enderrocat en els anys posteriors. També són elements molt importants els registres de la cancelleria reial dipositats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Ambdós arxius són a la ciutat de Barcelona.

La torre o casa de Bellesguard estava situada a la parròquia de Sant Gervasi de Cassoles, dins el territori de la ciutat de Barcelona. Era a la falda de la serra de Collserola, en un lloc privilegiat i proper a altres torres que l'oligarquia barcelonina tenia extramurs ja a finals del segle XIV. Probablement la va conèixer durant l'estada que el rei va fer a la propietat vinculada a la família de Joan Fivaller, el setembre de 1408. El conseller Fivaller tenia el favor reial i gaudia llavors d'una gran popularitat a Barcelona perquè casualment, en una jornada de caça a Collserola, havia descobert una mina d'aigua que va fer canalitzar cap a la ciutat. En el seu honor es va construir una font pública davant l'església dels Sants Just i Pastor.

3.2. La compra

A finals d'estiu del 1408, el rei Martí va passar uns dies a l'antiga torre que el mercader Pere Safont tenia a la part alta de l'actual barri de Sant Gervasi-La Bonanova. La casa de Vallblanch estava situada en un paratge assolellat i amb abundància d'aigua, li va plaure molt i decidí adquirir-lo immediatament.

Si bé l'escriptura de compra data del 13 de setembre del 1408, un registre del dimarts 25 de setembre de 1408, on el rei Martí insta a la vídua de Pere Safont, usufructuària de la finca, i a la propietària, Eufrasina, muller de Joan Fivaller, a vendre-li la torre per al seu ús personal, ens fa pensar que algun problema va fer endarrerir la transacció.

Aquestes dificultats per fer efectiva la compra debien ser fonamentalment econòmiques, ja que en aquest manament als propietaris de la torre, segons el qual havien de comparèixer per tal de convenir amb ell les condicions i el preu de la venda, s'indicava que, en cas de no arribar a cap acord, nomenaria taxadors experts perquè en fessin la valoració correcta. Tanmateix no tenim cap informació que ens faci pensar que finalment el preu de venda acabés diferint de l'import que figura a l'escriptura.

La documentació manuscrita conservada a l'arxiu parroquial de l'església de Sant Just i Pastor de Barcelona ens permet saber tots els detalls de la venda. El text diu literalment:

Com lo Sr. Rey per apartador y retret de la sua Excellent Persona haja fort necessaria la Torra que vos Madona Muller de Pere Çafont 2º Mercader de Barna, com y a usufructuaria; e vos Madona Eufrasina Muller de Joan Fivaller ciutadà de Barna, com a Propietaria, pocehits, e havets en lo territori de Barna dins la Parroquia de St. Gervasi; la qual Torre es molt apte per a dit apartament, e molt sana; e la excellencia del dit Sr. haja deliberat, e sia son proposit elegir aquella, e la vulla per consegüent comprar per son propi us.

En el mateix document, el rei força a Fivaller, que actuarà com a procurador de la seva dona, que el dimecres 26 de setembre s'arribi a un acord sobre la transacció o, en el seu defecte, que un estimador en valori el preu de venda:

Perçó lo dit Sr. mana a vosaltres, que demà, hora de tercia que serà Dimecres a XXVI de setembre, siats personalment, o per vostre Procurador devant lo dit Senyor Rey en la dita Torra, per concordar ab ell del preu de aquella y, en cas de discòrdia, per concordar e elegir estimadors e experts en semblants cases, qui mitgensant sagrament estimen lo valor o preu de la dita Torre, e que devant los dits estimadors donets instrucció de las terras, alous, cens, censos o altres carrechs que la dita Torra fa, e ha, o pren sobre altres, e de las circunstancias necessarias a estimar lo dit valor o preu de la Torre. En altra manera, en falta, de contumacia vostra, lo dit Senyor Rey farà metre per son Canceller o per algú a qui la Sua Senyoria ho voldrà comanar, estimadors, y donets per fer la estimació de susdita. E per assó intima las cosas desus ditas a vos en Joan Fivaller, Marit de la dita Madona Eufrasina.⁵⁶

Com veiem, el rei Martí, estava decididament disposat a fer-se amb la propietat de la torre. Les que disposaven de l'edifici eren dues dones: Margarida, vídua del mercader Pere Safont, com a usufructuaria, i Eufrasina, la seva filla, muller de Joan Fivaller, com

⁵⁶ *Llibre en que se conté una explicació de varios papers y pergamins facits per la pocsessió de Bellesguart y altres.* Barcelona: MS de l'arxiu de l'església dels Sants Just i Pastor, p. 9-12. El text complet està reproduït a l'annex documental.

a propietària. La venda fou feta per Fivaller, com a procurador de les dues dames. El preu acordat va ser de 50.000 sous barcelonins⁵⁷ per la casa i diversos terrenys adjunts. En l'operació de compra actuà de notari l'escriptor i escrivà reial Bernat Metge. El document de compra descriu la possessió i les terres annexes, amb detalls sobre el lloc, les construccions i propietaris dels voltants i els arbres que hi creixien, entre els quals destacaven els castanyers.

L'escriptura de compra està redactada en aquests termes:

Als 13 de Setembre de 1408, en poder de Bernat Metge Notari. de Barcelona, Joan de Fiveller com a Procurador de la Sra. Margarida Vidua de Pere de Font sa germana usufructuaria y llegataria de son marit, y de la Sra. Eufrasina muller sua, filla de los conjugues Pere de Font y Margarida, en dit nom de Procurador Vene per libre pur y franch alou una Casa o Torre que antes se anomenava de Vallblanch, y ara de Bellesguart ab tots los honors y pcessions, vinyas, camps y altres terras tant cultas com hermas, montanyas, plans ab oliveras y altres arbres de diferent gènere, ab un hort clos en que se troba mirant al mar, y una casa anomenada (...) y ab aigua per a regar en certs dies, ab los cups de vi que pocehian ditas principals, també per pur y franch alou en la Parròquia de St. Vicens de Sarrià. & l se reserva lo venedor lo empriu y potestat de passar per dos petits camps, y un maset que es prop la dita Torre, y de la Iglesia. de St. Gervasi.⁵⁸

Dóna a continuació els límits territorials de la finca:

“Termena dita es Torre: = A solixent ab un torrent. = A migdia ab honor de la Sra. Francina vidua de Franch de St. Climent, y fill segon Bernat Bofill. = A ponent ab altre torrent de dita Sra. Francina hereva de dit Bernat Bofill. = A cers ab honors dels hereus de Joan (...) alou dos pessas de terra hermas, la una de les quals fou de Romeu Moragas, y la altre de Pere Roig de Sarrià, que tenian per pur y franch alou en lo lloch anomenat Castanyer, que termenan ditas dos pessas de terra la (...) part = ab honors de dita Sra. Francisca de St. Climent y de altra part ab dita St. Climent- = de altra part ab honors de Pere Cabot y = de altre part ab honors de la Sra. Oliver de Casoles. Im. (?) vene una pessa de terra ab vinya francha en alou anomenada Vinya de Madona en la Parròquia de St. Gervasi, en lo lloch anomenat Castanyer termina dita pessa de terra. = A solixent ab honors de la dita Sra. Francina de St. Climent vidua. = A migdia part ab honors d'en Durant, y part ab honors de dita Casa o Torre. = A ponent part ab honors de la mateixa Sra. Francina de St. Climent y part ab honor de la mateixa Torre. = A cers part ab honors de dit Pere Carbot, y part ab honors dels hereus de Aymerich de Sarrià. Im. vene franch en alou tots los agraris, de pa, vi, y qualsevols altres coses que ditas principals tenen y cobran sobra tres pessas de terra

⁵⁷ El sou barceloní era una moneda d'argent que Pere III va encunyar per primera vegada l'any 1285. El seu valor era de 12 diners de tern.

⁵⁸ *Llibre en que se conté...*, op. cit., p. 9.

antiguas que Pere Gombau, Pere Estivill y Barthomeu Armenyà tenen per ditas principals en lo terme de Sarrià, en lo lloch anomenat Castanyer, que termenan ditas pessas contiguas: = A solixent y a migdia ab honor de dita Sra. V^a de St. Climent; = a ponent ab honors dels hereus de Joan de Monjuich, y a cers ab honor dels hereus del segon Bernat de Sarrià. Im Vene franch en alou una pessa de terra camp de la bassa prop de la torre; que termena a solixent ab honors de dita torre. = A migdia ab honors de la dita Sra. V^o de St. Climent. = A ponent ab un camí. = A cers ab un torrent. Im. Vene també un camp franch en alou anomenat Espinagar plantat de arbres prop de la dita torre, termena: = A solixent ab un torrent; = a migdia, y = a ponent ab honors de la mateixa torre. = A cers ab un camí. Espectan las ditas casas a ditas Sras. Principals per compra feta a la Sra. Margarida vídua de Berenguer Badorch Notari., y a dit Badorch per compra feta a Anton Terré fill y hereu de Pere Terré, a este, per compra ne havia feta a Francesch de Bertrallany, fill del segon Guillem de Olivella Mercader, y hereu de Pere de Bertrallans. Lo preu de la venda de estat cosas fou de la quantitat de 50.000 sous barcelonis. de tern. + En lo context de aquest acte consta de la Apoch de dita quantitat en los mateixos dia, Mes, Any, y Notari.”⁵⁹

El rei havia finalment trobat un espai que reunia les condicions adients als seus desitjos i ho expressava així al procurador reial de Mallorca el quinze de desembre del 1408, confirmant-ne la compra i la intenció d’habitar-lo permanentment durant bona part de l’any:

Procurador Rey. Segons per altra letra vos havem escrit, nós havem comprat aci en lo territori de Barchinona una Torre a la qual havem mes nom bell esguart, hon la maior partida del any entenem habitar; e aço per sanitat, plaer e deport de nostra persona.⁶⁰

3.3. El nom

Sabem, gràcies als documents existents a l’arxiu parroquial de la comunitat de l’església dels sants Just i Pastor, que el nom primigeni de la propietat, abans de dir-se Bellesguard, era torre de Vallblanch. La mateixa escriptura notarial, datada el 13 de setembre del 1408, ens dóna a entendre que el rei ja li va canviar el nom des del mateix moment de la compra a l’esmentar-se en el contracte “una Casa o Torre que antes se anomenava de Vallblanch, y ara de Bellesguard”.⁶¹ Malgrat la transcripció en català decimonònic, en el document original en llatí conservat al mateix arxiu parroquial, el nom de la torre apareix escrit per primera vegada com a “Bellesguard”.

Hi ha qui ha dit que Martí la va denominar així per suggeriment de Bernat Metge, que va actuar de notari a la compra. El cert és que en la mateixa carta citada al procurador reial

⁵⁹ *Llibre en que se conté...*, *ibíd.*, p. 12.

⁶⁰ ACA (39) Reg. 2252, fol. 3 v.

⁶¹ *Llibre en que se conté...*, *op. cit.*, p. 9.

de Mallorca, el propi rei confirma que ell li ha donat el nom quan diu “una Torre a la qual havem mes nom bell esguart”. I per si en quedés algun dubte, en el document de creació de l'alcaïdia de Bellesguard, datat el 10 d'abril del 1409, es confirma que el rei “la condecorá ab la nova imposició del nom de Bellesguart”.⁶²

Tot i que no hi ha doncs dubte sobre l'autoria de la nova denominació de la torre, sí que tanmateix va ser poder inspirada per un llibre que sabem que el rei Martí coneixia prou bé: el *Dotzè del Crestià* de Francesc Eiximenis. Aquest llibre abans citat, i que possiblement va influir en l'intent fallit de construcció del gran palau de mar, elabora la teoria d'un urbanisme humanista que es plasma en un nou ideal de ciutat que, sense renunciar a l'herència del *castrum* antic i medieval, es projecta cap a l'exterior, seguint el model de les grans urbs marítimes de la mediterrània europea obertes al comerç i a la navegació, que ell havia conegut en els seus nombrosos viatges. Així lloa aquelles

ciutats marines, qui han plasent siti e aigües en còpia, car aitals ciutats donen a l'hom tota espècie d'alegria, car per la mar donen a l'hom bell esguard, e sovint novelles e molta abundància de coses necessàries; per la terra dilaten lo dit esguard, donen plaer de deportar-se, e d'anar sens enuig, e dilaten a hom lo cor.

La nova denominació lligava doncs amb el nom que es va donar al mirador del Palau Reial Major que s'anomenava de Bellver o Bellvís. Aquest nom vol dir lloc amb bona vista, fent referència a la magnífica panoràmica que s'hi esguardava sobre tot el pla de Barcelona entre els rius Besòs i Llobregat, amb la ciutat als peus i el mar al fons.

Però el fet que, en un document valencià escrit en llatí, a la finca se l'anomeni *turris pulchri aspectus* assenyalaria clarament que el nom de “Bellesguard” o “Bellesguart”, amb què apareix en la documentació, feia referència directa, no a la bellesa de l'entorn que s'hi contemplava, sinó a la bellesa de la mateixa construcció. Aquesta és la interpretació que també en dona Duran i Cañameras en el seu llibre sobre la reina Margarida de Prades.⁶³

3.4. El lloc

El Sant Gervasi medieval era un paratge privilegiat. Situat entre la serra de Collserola i l'anomenat desert de Sarrià, era un terme gran, eminentment rural, amb conreus, hortes, vinyes, camins que pujaven a la muntanya, mines d'aigua i pastures, on la

⁶² *Llibre en que se conté...*, *ibíd.*, p. 1.

⁶³ DURAN I CAÑAMERAS, F. *Margarida de Prades*. Barcelona: Porcar, 1956, p. 13.

majoria de la població estava disseminada: moltes masies i unes quantes cases senyoriales. Durant la baixa edat mitjana s'omplirà de residències de l'oligarquia i l'alta burgesia barcelonina, atretes per la salubritat i la seguretat del lloc, la proximitat amb la capital, i el magnífic panorama que des d'allà s'albirava.

No és estrany doncs que la reialesa catalana també reparés en aquella zona extramurs que actualment coincidiria amb el barri de la Bonanova. La finca de Vallblanch era molt assolellada, protegida dels freds vents del nord i amb aigua abundant: "la casa de Bellesguard en la qual ha una rahonable font". L'abundós cabdal va fer que, l'any 1588, els consellers de la ciutat projectessin conduir l'aigua de la mina de Bellesguard fins a Barcelona.

El territori de Vallblanch tenia unes 40 hectàrees, i comprenia una torre o casa senyorial, una petita masia per al servei, dues peces de terreny erm anomenat "Castanyer", un tros de terra productiva dita "Vinya de Madona", una parcel·la amb pou anomenada la "Bassa" i un camp dit "Espinaguer".⁶⁴

La primigènia possessió de Bellesguard, va ser construïda el segle XII, sota el regnat d'Alfons el Cast i restaurada durant el segle XIV.⁶⁵ La manca de restes ens fa difícil d'imaginar com era. És possible que l'original torre de Vallblanch no fos més que una torre de guaita o talaia d'un aïllat bastió defensiu enmig d'una zona boscosa que amb el temps va evolucionar a residència senyorial.⁶⁶

De ben segur que no devia ser lluny d'una altra important edificació del segle XIII –el palau del noble Pere de Montjuïc, avui totalment desaparegut– fins al punt que s'ha arribat a pensar si no eren el mateix edifici. De fet, la mateixa escriptura de compra de Vallblanch ens dóna una pista sobre on s'hagués trobat la ignota casa senyorial dels Montjuïc, ja que es diu que la finca limita "a ponent ab honors dels hereus de Joan de Monjuich".⁶⁷

Ens diu Curet:

⁶⁴ MUÑOZ MUÑOZ, C.; LINDES MONTES, F. *Exteriores de la finca Bellesguard y viaducto de Gaudí*. Barcelona: UPC, 2004, p. 6.

⁶⁵ CURET, F. *Visions barcelonines. Muralls enllà*. Barcelona: Altafulla, 1956, p. 161.

⁶⁶ TENZA FERRER, A. *Memòria de la intervenció arqueològica al carrer de Bellesguard 19x, Sant Gervasi (Barcelona)*. Barcelona: Codex, 2011, p. 7.

⁶⁷ *Llibre en que se conté..., op. cit.*

¿Quines foren les relacions entre els dos palaus veïns? Fins temps molt propers es mostrava als nostres ulls la desolació de les runes d'uns murs emmerlats i d'una torre pertanyents a la mansió reial, i, en canvi, manca en absolut la més petita romanalla del castell dels Montjuïc. Alguna vegada ens havem preguntat, sense cap fonament però per a afirmar-ho, si el castell dels Montjuïc i el palau de Bellesguard eren una mateixa cosa, perquè sembla molt estranya la permanència, a començos del segle XV o abans, d'un castell feudal en actiu frec a frec, quasi a tocar, d'una residència reial.⁶⁸

La confusió aparent podria donar-se perquè ambdós immobles estaven emmurallats, cosa habitual en les finques extramurs dels nobles medievals, com ens recorda Bofarull, des dels temps de la reconquesta. Tot i que als segles XIV i XV els murs que protegien l'immoble eren més decoratius que pròpiament defensius, no era infreqüent trobar-hi merlets amb espitlleres per a ballesteria reforçant-los, d'aquí que a les cases de camp, a Catalunya, se'ls hi digui "torres".⁶⁹

La resolució de la incertesa sobre la relació entre la finca de Montjuïc i la de Vallblanc podria estar en un document notarial datat el 6 d'octubre de 1354 ens diu que el mercader Pere de Betrallans havia comprat una finca anomenada "*domus vocata de San Gervasio*" a Ramon de "*Monte Judayco*", ciutadà de Barcelona.

Per la descripció física de la finca sabem que incloïa "edificis annexes, aygues corrents, safareix, hort, quintanes, camps, oliverars, vinyes y demás honors" i també que estava "tocant a les parets de la iglesia parroquial de Sant Gervasi".⁷⁰

Quan Maria, filla de Pere de Betrallans, va casar-se amb l'especier Pere Safont, es va acordar que en concepte de dot, "Betrallans feia una donació *inter vivos* d'una casa anomenada de Montjuïc, que tenia al costat de l'església de Sant Gervasi, a la qual pertanyien onze mujades de terra", obtenint l'usdefruit de béns fins que s'arribés als 10.000 sous del dot.⁷¹

Mort Betrallans l'any 1362, el notari jueu Massot Avengenà "reconeix a Constança, vídua de Pere de Betrallans, ciutadà de Barcelona, com a posseïdora dels béns

⁶⁸ CURET, F., *op. cit.*, p. 161.

⁶⁹ BOFARULL, A. *Guía-cicerone de Barcelona, aumentado, corregido y vindicado*. Barcelona: Hispania, 1855, p. 102.

⁷⁰ CUNILL, S. "La domus de Sant Gervasi". *La Il·lustració Catalana* (Barcelona), núm. 122, 15 de juliol de 1922, p. 319.

⁷¹ FERRAGUD DOMINGO, C. *Medicina i promoció social a la baixa edat mitjana: Corona d'Aragó, 1350-1410*. Madrid: CSIC, 2005, p. 60.

d'aquell segons els Costums de Barcelona (...) i a Jaume de Sos, racional, pare i legítim administrador de Joanet, hereu universal del dit Bertrallans".⁷²

Sabem que llavors Pere Safont va fer un requeriment a Constança de Bertrallans amb relació a la torre dita de Sant Gervasi, empenyorada pel difunt, per tal que se li pagués el que li pertocava en concepte de dot.⁷³

El 6 de novembre del 1374 l'antiga propietat dels Montjuïc va ser venuda per dotze mil sous barcelonesos de tern en una transacció feta davant el notari Joan de Soler per "Ferraró de Betrallans de la reyal Càmera, fill de Guillem d'Olivella, difunt y hereu universal de Pere de Bertrallans, també difunt de la dita ciutat, a favor de Constança, muller del precitat Pere".⁷⁴

Per tant, si tenim en compte que en ambdós casos es cita la casa dels Bertrallans com a "casa anomenada de Sant Gervasi" i "casa anomenada de Montjuïc" –però no com a Vallblanc– i que tocava parets amb l'antiga església parroquial de Sant Gervasi, la hipòtesi més plausible és que es tractin d'edificis diferents. La torre de Vallblanc, propietat de Pere Safont, s'alçaria en una part segregada a l'est de la immensa finca dels Montjuïc, mentre que la desapareguda casa dels Bertrallans hauria estat situada molt propera a l'actual església de la Bonanova.

3.5. L'edifici

En els documents relatius a Bellesguard se sol nomenar l'edifici com a *domus* (casa) o *turris* (torre). A la Catalunya dels segles XIV i XV aquests noms llatins solien emprar-se per designar cases fortes, que si bé podien haver tingut una inicial funció defensiva, havien evolucionat cap a residències rurals de molts diversos usos.⁷⁵

Sense que hi hagi cap uniformitat en la seva estructura o disposició arquitectònica, aquests casals o petits palaus residencials baixmedievals presenten habitualment una planta rectangular o tendint a quadrada, sovint amb una torre o cos més elevat en un dels angles i amb un pati central. Aquests edificis, amb parets groixudes de pedra tallada i fixada amb morter de calç, acostumen a tenir dos o tres pisos superiors

⁷² FUMANAL PAGÈS, M. A. [et al.]. "Documentant l'arqueologia: la casa de Massot Avengenà a l'alfòndec del Call Major de Barcelona". *Tamid* (Barcelona: IEC), núm. 7, 2011, p. 38.

⁷³ BORAU I MORELL, C. *Els promotors de capelles i retaules a la Barcelona del segle XIV*. Barcelona: Fundació Noguera, 2003, p. 112.

⁷⁴ CUNILL, S., *op. cit.*, p. 319.

⁷⁵ PLADEVALL I FONT, A. "Les cases fortes", *op. cit.*, p. 270.

d'alçada, incloses les golfes. Normalment les cobertes són d'un únic vessant, fetes amb enllosat sostingut per bigues de fusta.⁷⁶

Un portal adovellat amb arc de mig punt seria l'accés principal a la part inferior. Aquesta planta baixa acostuma a mostrar escasses obertures, com espitlleres o finestrons reduïts. En canvi, el pis principal sol presentar grans finestres coronelles amb llindes trilobades, partides per dos o més mainells, i un cos d'arcs de galeria, petites finestretes sobre el ràfec o bé merlets al pis superior. No és estrany trobar matacans per defensar els portals i els angles, fets normalment de pedra tallada, mentre que la resta pot ser de simple maçoneria amb arrebossat.⁷⁷

La descripció més antiga del reial lloc de Bellesguard data del segle XVI. La va fer Dionís Jeroni de Jorba per a una obra descriptiva dels monuments barcelonins, escrita el 1581 i publicada el 1589, on se'ns parla d'una construcció fortificada amb muralles i torres, en la qual hi destaca un gran pati, la capella, el rellotge, dues galeries finestrades i una llotja. Ens diu que

*cerca de Pedralbes hay muchas torres de señores particulares y un castillo nombrado de Bellesguarte, antiguamente de los reyes de Aragón, el qual està cercado de sus murallas y torres: un gran patio, una fuente y una cisterna, un huerto muy lindo y una lonja con columnas y insignias de reyes de Aragón; una capilla, dos galerías con veinticuatro ventanas, donde se puede ver Barcelona y el mar, una sala de armas, la cárcel, capilla, reloge; y es un lugar muy sano.*⁷⁸

El rei, el 15 de desembre del 1408, una vegada adquirida la finca, començà les obres de millora que hi calien, encomanant-les a Jacme Sala, "obrer maior"⁷⁹ dels palaus reials barcelonins, mitjançant una bestreta de 4.600 sous aportada pel cambrer reial Francesc Martorell.⁸⁰

Jacme o Jaume Sala era el mestre d'obres de més confiança del rei⁸¹ que, entre d'altres tasques, va emprendre la restauració del palau reial major de Barcelona i que el

⁷⁶ VILA I CARABASSA, J. M. "L'arqueologia dels masos". *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura III. Dels palaus a les masies*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 244.

⁷⁷ PLADEVALL I FONT, A. "Les cases fortes", *op. cit.*, p. 271.

⁷⁸ JORBA, D. J. DE. *Descripción de las excelencias de la muy insigne ciudad de Barcelona*. Barcelona, 1589.

⁷⁹ L'obrer maior era el funcionari responsable d'administrar els recursos per a la construcció i reparacions de les residències reials. No era el que dirigia la construcció sinó qui duia l'administració de l'obra.

⁸⁰ D. A. *Els castells catalans*, vol. I. Barcelona: Rafael Dalmau, 1990, 2a ed., p. 554.

⁸¹ ACA. RP. MR. Reg. 658, f. 157r-158r.

1404 va rebre una lletra de Martí l'Humà comunicant-li que l'havia proveït de l'ofici de drassaner en recompensa pels seus bons serveis.⁸² També sabem que el monarca li solia enviar, directament o per intermediaris, instruccions precises de com volia que realitzés les obres dels seus palaus.⁸³

Per al seu manteniment el rei Martí creà, el 10 d'abril de 1409, l'alcaldia de Bellesguard amb honors de reial fàbrica, i consigna una dotació anual de 500 sous, 300 dels quals procedirien dels drets que el rei cobrava del poble aragonès de Torla, situat a la vall de Broto:

Als 10 de Abril de 1409. En lo llibre es registre del Rey Don Martí per los Castells de Cathalunya. et Don Martí Rey de Aragó et Peraque la sua Casa cituada en lo territori de Barcelona, que maná fabricarse per recreació de S.R. Persona ab honors de real fabrica, la condecorá ab la nova imposició del nom de Bellesguard. Per có y en tenor de la present: crea Alcaldya de dita Casa o Torre de Bellesguard ab dotació de 500s barcelonins anuals, a qual dotació consigna 300s que annualment prestava lo Poble de Torla de la Vall de Broto del Regne de Aragó. Acte pergamí de N° 1.⁸⁴

I el mateix dia (10 d'abril de 1409) nomena Ferrer de Gualbes, Conseller en Cap de Barcelona, alcaid⁸⁵ vitalici de Bellesguard amb una assignació de 500 sous barcelonins per al manteniment de la casa; i uns altres 500 sous per a la manutenció de dos criats i una criada. D'aquest total de 1000 sous, 300 sous, com es fa constar, procedien del poble pirinenc de Torla –situat a la comarca del Sobrarbe, a l'actual província d'Osca– quantitat que anualment els torlins oferien al rei per la festa de Sant Miquel.

Als 10 de abril de 1409. y del Regnat del Rey Don Martí 4t (?) En lo Arxiu Reial de Barcelona. Don Martí Rey de Aragó etc, ben persuadit de la fidelitat de Ferrer [de Gualbes], li concedí durant sa vida natural la Alcaldia de la Casa de Bellesguard peraque la cuide ab tota curositat, ab assignació per salari de 500 sous barcelonins de tern per sa manutenció, y per la de dos creats y una creada, altres 500 sous de la mateixa moneda; y per dits 1000 sous, consigna los sobredits 300 sous que dit Poble prestava a S.R. Magestat per la festa de St. Miquel de Setembre.⁸⁶

Convé assenyalar que serà aquest mateix Ferrer de Gualbes que, com hem vist, era considerat com el conseller de la més estricta confiança del rei, qui en les hores

⁸² ACA. C. Reg. 2247, f. 48r i v.

⁸³ ADROER I TÀSIS, A. M., *El palau reial major...*, op. cit., p. 77.

⁸⁴ *Llibre en que se conté...*, op. cit., p. 1.

⁸⁵ En època baixmedieval, l'alcaid era el funcionari que s'encarregava de fer complir les ordinacions en una propietat de sobirania reial.

⁸⁶ *Llibre en que se conté...*, op. cit., p. 1.

d'agonia de Martí a Valldonzella farà l'estranya pregunta sobre la successió que havia d'obrir la porta a l'interregne, i que Vilar va qualificar de "particularment suspecte".⁸⁷

3.6. L'hort

Una atenció especial van rebre els terrenys dedicats al jardí i l'hort. Era costum, als segles XIV i XV, de posar en els jardins dels palaus, com ara el del Palau Reial Major, arbres fruiters de la millor qualitat. En una carta datada a 1 de gener del 1409, el rei escriu al Batlle General d'Aragó amb el mateix objectiu d'arreglar l'horta de Bellesguard, i demana que li enviï "empelts de les peres de ventó y empelts de les maçanes de Tاراçona de totes natures", encarregant-li la més gran diligència, perquè estava a punt d'acabar l'època propícia per als empelts.⁸⁸ Mentre demanava a Saragossa bons perers i pomers, el mateix dia demanava a Casp ceps de "raïms de salvar", instant al Comanador d'aquesta ciutat l'enviament de sarments aptes per trasplantar.⁸⁹

En trobar-se a l'estació propícia per a plantar, el 15 de desembre de 1408 el rei mirà d'aconseguir un esclau expert, intel·ligent i capaç de conrear els fruiters que havia de demanar a Tاراçona i Casp, i envià a cercar-lo a Mallorca, indicant la seva preferència de que fos casat. En la carta, conservada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, el rei insisteix en fer constar la urgència d'aquesta tramesa "pero es necessari que al pus prest que fer se puxa, lo dit esclau nos trametats, car lo temps en lo qual los arbres se deuen plantar es fort prop e seria mester que ja hic fos."⁹⁰

El rei volia aconseguir un indret de verdor, repòs, lleure i perfums, alhora que l'hort li subministraria el fruits més delitosos. Gràcies al gastrònom i estudiós de la història culinària de la Corona d'Aragó, Josep Garcia i Fortuny, sabem que el rei Martí era un aficionat als confits de fruita.⁹¹ Això ens indueix a pensar que possiblement també es van elaborar a Bellesguard, on es devien guardar en pots al rebost de la torre.

De la mateixa manera és probable que en aquell verger ple de flors i fruits els insectes hi proliferessin i, potser, l'Humà patís alguna picada com la que trobem representada en l'acció d'un monjo guarint el monarca d'una picada d'abella, escena esculpida en el relleu d'un capitell en un dels finestrals del Palau del Rei Martí del monestir de Poblet.⁹²

⁸⁷ VILAR, P. *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Barcelona: Edicions 62, 1968-1973, p. 172.

⁸⁸ ACA Registre. 2,252, f. 12, v.

⁸⁹ ACA Registre. 2,252, f. 12, v.

⁹⁰ ACA Registre. 2,252, f. 3, v.

⁹¹ GARCIA I FORTUNY, J. *Cuina i cuiners a la Corona d'Aragó i Catalunya*. Barcelona: Nova Casa, 2014, p. 159.

⁹² Podeu veure la fotografia d'aquest finestral en el llibre de RIERA I VIADER, S., *op. cit.*, p. 92.

3.7. La capella

Martí era molt creient i sabem, per les seves cartes, del seu afany en l'adquisició de relíquies miraculoses que després repartia entre les esglésies. En tot cas, degut a la seva gran religiositat no hi podia faltar a Bellesguard una capella, que ja devia tenir la torre abans que el rei l'adquirís. Desconeixem exactament com era aquest espai d'oració tot i que ens en parlen, parcialment, alguns testimonis.

Una descripció decimonònica la titlla de “grandiosa” i assegura que a mitjans del segle XIX estava en desús, reconvertida en celler.⁹³ Duran i Cañameras, que la va veure a mitjans del segle passat, ens diu per contra que era de poquíssima capacitat, i que en temps posteriors s'havia ampliat per ser destinada a possibles funcions de quadra o celler. La planta de la capella era d'una sola nau amb volta de canó, i havia tingut un absis que va ser destruït en època indeterminada. La façana estava rematada per un arc conopial gòtic i dos finestralets amb vitralls, que considerava molt posteriors.⁹⁴

Aquesta capella estava dedicada al màrtir Sant Senén,⁹⁵ que en devia ser el patró ja abans de que la torre fos adquirida pel rei. En aquells temps, la devoció als companys màrtirs Abdó i Senén estava força estesa als regnes de la Corona d'Aragó, ja que les relíquies dels sants es veneraven al monestir de Santa Maria d'Arles del Tec, al Vallespir. En el text on consta el matrimoni reial, a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, es diu que era dedicada a Sant Nen, que era com també es denominava Sant Senén.

El 13 de juny de 1409, quan es disposava a traslladar-se definitivament a la seva nova residència, escriví a l'Abat de Santes Creus demanant-li que l'enviés un monjo per al servei de la capella.⁹⁶

A la capella es va celebrar el 17 de setembre del 1409 el segon matrimoni del rei amb Margarida de Prades, oficiat pel papa Benet XIII; i poc després –el dia 23– el dominic Vicenç Ferrer hi va fer un del seus mítics sermons durant una missa de velacions dita pel seu germà Bonifaci Ferrer.

⁹³ CORTADA, J. [et al.]. *El libro verde de Barcelona. Añalejo de costumbres populares, fiestas religiosas y profanas, usos familiares, efemérides de los sucesos mas notables acaecidos en Barcelona*. Barcelona: Sauri, 1848, p. 263.

⁹⁴ DURAN I CAÑAMERAS, F., *op. cit.*, p. 40.

⁹⁵ “Sent Nen” com figura al text del pergamí sobre la boda que va presidir Pero de Luna a la capella.

⁹⁶ ACA Registre. 2,252, f. 86, v.

Fra Vicenç Ferrer va predicar a la Corona d'Aragó, Castella, França, Suïssa i al nord d'Itàlia. Els seus famosos sermons aplegaven gentades vingudes de molt lluny i aconseguia conversions multitudinàries en escenaris construïts a les places públiques. Va ser conseller en els darrers anys de vida de Martí I l'Humà, sobre el qual tenia gran influència. La documentació del diplomatarí prova la gran admiració i complicitat que el rei sentia per ell, a les prèdiques del qual assistia i a qui demanava llibres i assessorament en afers importants.

Després d'una de les llargues absències de Vicenç Ferrer, el rei Martí, entusiasmat, sortí a rebre'l personalment a les portes de Barcelona. Vicenç Ferrer va ser l'encarregat, a Bellesguard, d'informar el monarca de la mort, a Sardenya, del seu fill i hereu Martí el Jove. Es convertí en un personatge d'una gran rellevància política, la prova n'és la seva declaració solemne en el Compromís de Casp en favor de l'elecció de Ferran d'Antequera.

Cal ressenyar també –malgrat que cap més font ho recull– que segons Sobrequés i Vidal a la dita capella, poc abans de la mort del rei, quan Martí ja es trobaria al monestir de Valldonzella, també s'hi celebraren les noces d'Anton de Luna, el gran valedor aragonès de Jaume d'Urgell, amb Elionor I de Cervelló, neboda de Guerau Alemany de Cervelló, governador del Principat.⁹⁷

En canvi, Francesca Vendrell afirma que els capítols matrimonials d'aquesta boda es van signar, en presència de Violant de Bar al reial monestir de Santa Maria de Pedralbes, el 7 d'octubre del 1409.⁹⁸ Possiblement la vídua de Joan I va afavorir aquesta unió, intentant cooptar a l'urgellista comte de Luna mitjançant el matrimoni amb la que havia estat una de les seves dames de més confiança. La mateixa autora ens diu que la reina Violant, a finals de setembre del 1409, s'havia traslladat a viure al dit monestir per estar a prop de Bellesguard i així poder influir davant el rei Martí en favor del seu nét Lluís.⁹⁹

En tot cas, aquesta capella situada a la banda esquerra de l'entrada principal de la torre va ser un dels elements edificats que es van conservar més temps, si bé molt reformada i reconvertida per altres usos no litúrgics. Pel testimoni de mossèn Jaume

⁹⁷ SOBREQÜÉS I VIDAL, S. *El Compromís de Casp i la noblesa catalana*. Barcelona: Curial, 1973, p. 63.

⁹⁸ VENDRELL, F. *Violante de Bar y el Compromiso de Caspe*. Barcelona: Real Academia de Buenas Letras, 1992, p. 32.

⁹⁹ VENDRELL, F., *ibíd.*, p. 31.

Brufau sabem que, quan les monges oblates es van instal·lar a Bellesguard, les religioses ancianes es referien a l'estança com a "la capella del rei Martí".

3.8. L'estudi

Tal i com hem dit, Martí era un gran amant de la lectura, i gaudia composant poesia i música, per la qual cosa, les estàncies destinades a biblioteca i despatx havien de ser prou còmodes i àmplies. En els estudis de la noblesa i l'alta burgesia s'hi podia trobar un escriptori de fusta amb els corresponents prestatges i faristols pels llibres.

Els *studi* eren un tret distintiu de les residències urbanes nobiliàries i burgeses. Generalment estaven situats al pis superior o part noble de la vivenda, ben il·luminats per finestrals. Eren espais reservats a biblioteca i arxiu, on el senyor de la casa solia treballar en tasques de despatx o s'esbargia amb la lectura. Allà si solien guardar els objectes més preuats i, si la sala era prou gran, una part podia destinar-se a dormitori. En edificis on no hi havia capella, aquesta estança també podia ser utilitzada com a oratori.¹⁰⁰

Tanmateix, no totes les torres rurals solien tenir un estudi a l'ús perquè no estaven habitades tot l'any. Però com que la intenció del rei era la de residir-hi de manera continuada, és lògic que es fes arrenjar una habitació per aquest fi si la casa de Vallblanc no en disposava. Sigui com sigui, l'estudi de Bellesguard estava il·luminat per la cèlebre finestra.

Si bé no hem pogut saber fefaentment com era aquest espai ni la seva decoració exacta, ens en pot donar una idea aproximada el que tenia en aquella època el conseller primer Ferrer de Gualbes (1350-1423), personatge distingit de Barcelona i allegat a Martí, a la seva casa del Regomir. L'any 1387, Galceran Marc havia venut una casa noble de tres plantes, situada al costat del Castell del Regomir, a Ponç de Gualbes, prohoms de la ciutat que s'havia enriquit amb el comerç marítim i les activitats bancàries. A la mort de Ponç de Gualbes, la propietat es va dividir entre el seu fill Ferrer i el seu nét Nicolau. La família Gualbes va ser la propietària del casal fins al segle XVIII, moment en el qual, per llegat testamentari, va passar a la comunitat de preveres dels Sants Just i Pastor. El 1779 l'edifici va ser adquirit per Tomàs Llimona, mercader d'indianes, de qui procedeix el nom actual de l'emplaçament: pati Llimona.

¹⁰⁰ GARCÍA PANADÉS, T. "Los bienes de Ferrer de Gualbes, ciudadano de Barcelona (hacia 1350-1423)". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), núm. 4, 1983, p. 159.

L'estudi del casal tenia “unes cortines de V pessas, e en cascuna pessa ha una donzella ab alles blaves e IIII letons qui tenen cascú un títol en les mans, sembrades de brots de rosses blanch e vermells”; unes altres dues cortines de color negre, tres troços de draps de color verd i un de blau, esquinçat.¹⁰¹

A la sala també hi havia un llit, una taula, bancals, estores, quatre canelobres, cofres i un tauler d'escacs. Com a elements decoratius penjaven de la paret espases, escuts, cuirasses, esperons i un tapís de temàtica cinegètica. Tot això indica que Gualbes usava aquesta cambra com a lloc de treball, esbarjo i repòs.

L'estudi del que va ser alcaid de Bellesguard sorprèn pels 176 objectes que contenia en el moment de la seva mort, des d'un calze de plata daurada i esmalt, i d'altres elements litúrgics com ara dos retaules pintats amb motius religiosos –elements que suggereixen que l'estudi també es feia servir com a capella– a pells, teles, i gramalles. Tanmateix, destaquen per sobre de tot els 52 volums de la biblioteca, que contenien 56 obres escrites en llatí, català i francès en matèries tan diverses com teologia, filosofia, poesia, política i escacs.¹⁰²

És ben sabut que en temps de Martí l'Humà els llibres eren objectes molt valuosos i preuats. Eren manuscrits i la seva elaboració esdevenia força complexa. En la confecció d'un sol volum hi participaven gran quantitat d'artesans especialitzats, a més dels amanuenses, cal·lígrafs, miniaturistes i enquadernadors. Per la dificultat d'escriure'ls, l'escassetat de persones que podien encarregar les còpies, les costoses miniatures amb les quals estaven adornats, etc. eren summament cars i inabastables per a la gran majoria de la població.¹⁰³

Sabem que Martí l'Humà era un home culte i que una de les seves activitats més preuades era llegir, sobretot llibres religiosos com els litúrgics (missals, breuaris, etc.) i vides de sants, però també estava familiaritzat amb la cultura clàssica i disposava d'obres cabdals de l'herència de l'antiguitat grecollatina. Tothom ressalta, per exemple, l'erudició del seu discurs d'obertura de les Corts celebrades al palau dels reis de Mallorca a Perpinyà el 1406, ben lligat i farcit de cites bíbliques i d'autors de l'antiguitat pagana com Homer, Virgili, Titus Livi, Suetoni, Sal·lusti, Valeri Màxim.

¹⁰¹ GARCÍA PANADÉS, T., *ibíd.*, p. 157.

¹⁰² GARCÍA PANADÉS, T., *ibíd.*, p. 159.

¹⁰³ GIRONA I LLAGOSTERA, D. *Martí, rei de Sicília, primogènit d'Aragó*. Barcelona: La Renaixença, 1919, p. 20.

L'amor del rei Martí per la literatura i les arts va anar més enllà de la lectura, protegint també la poesia i defensant la continuïtat dels Jocs Florals de Barcelona, que el seu germà Joan I va impulsar el 1393 a imitació dels que es feien a Tolosa de Llenguadoc. Quan els consellers de Barcelona declinaren subvencionar-los, va nomenar mantenidors i obligà a celebrar la festa per la Pasqua Granada.

A Bellesguard el rei lletraferit i humanista hi tenia una petita biblioteca o, si més no, un espai reservat a la lectura. És pels inventaris fets pels seus marmessors que en tenim coneixement. De Pere III i Joan I heretà una col·lecció de més de 200 manuscrits, entre els quals hi trobem importants obres d'escriptors grecs i llatins, com ara Aristòtil, Galè, Ptolomeu, Plutarc, Ovidi, entre d'altres. Martí engrandí aquesta herència amb l'adquisició de més autors clàssics, i també de contemporanis amb alguns dels quals va mantenir una relació molt directa, com ara Bernat Metge, Francesc Eiximenis i Antoni Canals.

Bernat Metge començà a treballar com a escrivà a la cancelleria reial, va ser secretari de Joan I i després de Martí l'Humà, amb qui va tenir una relació molt propera. Sabem que el rei li va demanar personalment una còpia del seu llibre *Lo somni*. No solament va actuar de notari en la compra de Bellesguard, sinó que bona part de la correspondència redactada allí porta la seva signatura.

El dominic valencià Antoni Canals era famós com a traductor de llatí, la qual cosa va fer que Joan I li encarregués diverses traduccions al català. El 1398, el rei Martí el va cridar per a ser capellà de la capella reial i lector de la cort. També tenia al seu servei a Joan des Vall, il·luminador de llibres de la casa reial.

Per l'inventari bibliogràfic fet a la seva mort, sabem que tenia 312 llibres escrits en una quinzena de llengües i dialectes diferents. La biblioteca reial disposava d'exemplars molt variats. Pel que fa l'àmbit temàtic, trobaríem fins a una trentena de matèries, destacant pel seu nombre els llibres religiosos, d'història, de filosofia, de dret i d'astronomia, la qual cosa ens dóna una idea de les preferències lectores de Martí. A part dels llibres, també tenia a la seva biblioteca quaderns i cartipassos. El material més freqüent era el pergami, però no és inusual trobar-ne alguns de paper de Xàtiva.

Les cobertes eren de diversos materials (cuir, pergami, oripell, vellut, seda, etc.) i colors (negre, vermell, verd, blanc, blau, etc.), i podien estar deteriorades per esquinços, per les arnes, etc. Algunes d'elles anaven empremtades amb el senyal reial i, de vegades,

podien tenir fins a cinc tancadors. Aquests tancadors presentaven molta diversitat (fils, botons, cordons, correigs, etc). En l'estudi de l'inventari de la biblioteca del rei també s'afirma que les posts del llom "solien ser de fust, a vegades nues, trencades o escornades, però també n'hi ha de paper engrutat. Aquests llibres no sempre tenien coberta".¹⁰⁴

Del destí d'aquesta biblioteca en tenim alguna notícia. El 27 de novembre de l'any 1415, la reina vídua Margarida va escriure des de Perpinyà, on es trobava amb motiu de les negociacions que es duïen a terme per a l'extinció del Cisma d'Occident, al seu almoïner, Guillem de Boixadors, per intentar aturar la dispersió d'obres bibliogràfiques. En aquesta missiva l'insta a no continuar la venda dels llibres de la biblioteca de Bellesguard, que sembla es feien per ordre de la seva mare, Joana de Cabrera.¹⁰⁵ Per Duran i Cañameras sabem que Guillem de Boixadors era una persona de la més estricta confiança de la reina i que actuava més de capellà domèstic que d'almoïner, i que el bibliotecari de Bellesguard era un tal Mossèn Manel.¹⁰⁶

Malauradament la biblioteca s'acabà de dispersar probablement vers el 1420. A la mort de Martí l'Humà, la Diputació del General encarregà al diputat Ramon Desplà, qui tenia una torre propera a Bellesguard, que inventariés els seus llibres per concedir un préstec als marmessors de l'herència del rei. Com que els marmessors no pogueren tornar el préstec, al cap de deu anys, els diputats acordaren vendre els llibres, entre els quals hi havia un exemplar del llibre dels Àngels de Francesc Eiximenis i altres volums valuosos.¹⁰⁷

3.9. Estances interiors

Els casals i masos senyorials de l'època dels darrers monarques catalans solien estar dividides internament per dues o tres estances. L'espai més rellevant el constituïa una gran cambra o sala central a la planta principal. Les plantes superiors estaven destinades a la residència familiar. El primer d'aquests pisos estaria ocupat per un gran dormitori amb finestral i per una sala que feia les funcions de cuina i menjador. Sobre aquest nivell, hi havia la resta d'habitacions i, finalment, les golfes.¹⁰⁸

¹⁰⁴ *Biblioteca de Martí l'Humà*. Relació conservada a l'Arxiu Municipal del Districte de Sarrià-Sant Gervasi.

¹⁰⁵ DURAN I CAÑAMERAS, F., *op. cit.*, p. 32.

¹⁰⁶ DURAN I CAÑAMERAS, F., *ibíd.*, p. 33.

¹⁰⁷ FERRER I MALLOL, M. T. "Altres famílies i membres de l'oligarquia barcelonina". *El "Llibre del Consell" de la ciutat de Barcelona. Segle XIV: les eleccions municipals*. Madrid: CSIC, 2007, p. 291.

¹⁰⁸ VILA I CARABASSA, J. M. "L'arqueologia dels masos". *L'art gòtic a Catalunya, op. cit.*, p. 244.

No ens consta que a l'edifici hi hagués cap latrina. Al ser una finca rural, les deposicions excrementals es feien en algun tipus de gibrell situat en alguna estança de fàcil ventilació per evitar la concentració de pudors, probablement al dormitori o alguna habitació amb finestres, i després eren llençades a l'exterior per algun criat.

Si bé no tenim una font coetània que ens expliqui com era exactament la disposició interna de l'edifici, sí que en podem tenir indicis al comparar-la amb una construcció similar, la finca amb hort –i una vinya de més de quatre iugades, uns 2500 metres quadrats– que el conseller Ferrer de Gualbes tenia al camí que anava del monestir del Carme al de Montalegre, i de la qual en sabem força detalls mitjançant un inventari testamental, realitzat el 15 d'octubre del 1423.¹⁰⁹

Aquesta torre tenia dues plantes amb cinc dormitoris, menjador, rebost, cuina, dos cellers (un de gran i un de petit), golfes habitables, porxo i capella. A l'hort hi havia una taula de pedra picada de Montjuïc, idònia per fer àpats campestres. La cambra del majordom estava situada a la planta baixa, al costat de l'entrada, i allà s'hi guardaven els estris per conrear el camp.¹¹⁰

Els dormitoris tenien llits, armaris, cofres, bancs o cadires de fusta i estores. El menjador estava decorat amb una gran bandera reial de seda groga i vermella, i dos estendards també de seda, un amb el lema "veritat" i l'altre amb l'escut dels Gualbes. El mobiliari el completaven una taula gran de pi i una de petita, i també un taulell i cadires. A la cuina hi havia olles, paelles, graelles, lloses, i altres estris, principalment de ferro i coure. La vaixel·la era d'argent. Als dos cellers, botes i cups de diferent mida i capacitat, calderes i embuts. A la capella hi havia un retaule de drap pintat, un altar amb pal·li, dos canelobres, una llàntia i una esquella.

Per un altre costat, si ens guiem per l'inventari que deixà en morir la reina Elionor de Prades, reina de Xipre, que entre 1381 i 1416 residí a un palauet del carrer Mercaders de Barcelona, sabrem aproximadament quins elements es podien trobar a l'interior d'una residència reial de l'època que, tot i ser un immoble intramurs, podia tenir unes dimensions semblants a Bellesguard, ja que disposava de capella, cambra de parament, llibreria, sala, dormitori, menjador i cuina.

¹⁰⁹ GARCÍA PANADÉS, T., *op. cit.*, p. 191.

¹¹⁰ GARCÍA PANADÉS, T., *ibíd.*, p. 161.

Així, al menjador hi tenia dues taules plegables, la més gran per a ella i la més petita per al servei. També tenia un braser i un dreçador o tinell amb estris de coure. Al dormitori, un bagul recobert de ferro on es guardava la vaixel·la de plata, gibrells, plates, escudelles, gerros, vasos, culleres i canelobres per a les candeles.¹¹¹

Però de l'aspecte interior de la torre de Bellesguard en tenim poques nocions. Garrido i Valls ens diu que va ser decorada luxosament, en consonància amb les reformes coetànies del Palau Reial Major, abellit amb retaules i vitralls de Flandes, marbres de Sicília i enteixinats aràbics.¹¹²

Tanmateix, tot i que Bellesguard és una mansió rústica i no es pot comparar ni per dimensions ni en sumptuositat amb un palau reial com el major o el menor, segurament sí que tenia diversos elements luxosos, d'acord amb la dignitat del seu propietari el qual, com hem dit, no solament hi passava llargues estades sinó que també hi despatxava afers d'estat i rebia visites oficials. Com que per gustos selectes, ànim i salut, el rei precisava d'una residència confortable, tant el mobiliari com la decoració interior devien ser força semblants als d'un palau urbà de l'època.

Així, en aquests edificis, als murs de les sales nobles es penjaven tapissos per tal de resguardar-se del fred, i estores d'espart a les parets de les habitacions més modestes i al sòl de les cambres. Poques sales tenien llar de foc i l'escalfor es proporcionava sobretot amb brasers. Pel que fa les finestres, es tancaven amb cortinatges gruixuts o porticons de fusta, i només tardanament amb vidres.

El mobiliari solia ser escàs i majoritàriament de fusta. Consistia bàsicament en bancs, tamborets, cadires i taules, que es retiraven o paraven segons l'ocasió. Els cofres feien la funció d'armaris i, si es cobrien amb coixins o tapissos, també feien el servei de setials.¹¹³

L'interior de la casa devia estar il·luminat amb brandons de cera i ciris, i també alguna llàntia d'oli, tant de ferro com de llautó. A les mansions reials era costum mantenir la llum encesa tota la nit als dormitoris. Des del vespre fins a les primeres llums del matí, el trànsit per les cambres fosques es feia portant en mà una llanterna o torxa. També

¹¹¹ ADROER I TASIS, A. M., *El palau reial major...*, op. cit., p. 42.

¹¹² GARRIDO I VALLS, J. D., op. cit., p. 43.

¹¹³ ADROER I TASIS, A. M., *El palau reial major...*, op. cit., p. 42.

algunes residències de certa importància tenien, a la façana o al pati, una finestrella on deixaven un fanalet encès.¹¹⁴

3.10. La cuina

De la mateixa manera, el rei era un apassionat de la bona taula, per la qual cosa els espais destinats a cuina, menjador i rebost devien tenir la seva importància dins la distribució interna de la casa. Només cal recordar com a exemple de l'afició gastronòmica del monarca el fastuós, pantagruèlic i car banquet de la coronació que Martí I i la reina Maria de Luna van oferir a Saragossa el 13 d'abril de 1399.¹¹⁵

Coneixem també els noms d'alguns cuiners de la cort de Martí l'Humà: Miquel Llätzer, Pere Miralles, Arnalt de Sort, Botín de Bosch, que cuinava al palau reial de Saragossa, i Joan de Turos, al de València. Per una carta adreçada al mercader Francisco de Casasaja, sabem que el rei li agradaven els "pernils de carn salada bona e fina".¹¹⁶ També que li plaïen molt els confits de fruita, especialment els elaborats a Alexandria, i els formatges.¹¹⁷

Al segle XIV van aparèixer els primers receptaris de cuina catalana, com l'anònim *Llibre de Sent Soví* (1324); i també en vida de Pere III es va publicar *Com usar bé de beure e menjar* (1384), de Francesc Eiximenis, normes de protocol a taula que serien adoptades per la cort. Però va ser durant el regnat de Joan I, casat amb Mata d'Armanyac primer i amb Violant de Bar després, que la cuina francesa s'introdueix amb força a la cort catalana. Les despeses originades pels nous gustos gastronòmics, i la voluntat de tenir els millors gossos i falcons per a la caça, van perjudicar la tresoreria reial, gairebé sempre precària.¹¹⁸

És interessant conèixer les viandes que se servien habitualment a la cort catalana per especular quins podien haver estat els aliments que consumia el rei Martí a Bellesguard. A la taula dels darrers reis catalans s'hi podia trobar, segons la temporada, aviram: capons, gallines, ànecs, paons; carn: vaques, vedells, moltons, conills, porcs, pernils; caça major i menor: cérvols, isards, cabirols, porcs senglars, llebres, faisans, perdius, francolins; peix de riu: truites, esturions, salmons, llamprees; peix de mar: balenons, tonyines vermelles, sabogues; marisc: musclos, ostres, gambots, llagostins; i a les postres: fruites de temporada: peres, pomes, cerves, magranes, préssecs, melons;

¹¹⁴ ADROER I TÀSIS, A. M., *ibíd.*, p. 42.

¹¹⁵ GARCIA I FORTUNY, J., *op. cit.*, p. 160.

¹¹⁶ GARCIA I FORTUNY, J., *ibíd.*, p. 159.

¹¹⁷ GARCIA I FORTUNY, J., *ibíd.*, p. 160.

¹¹⁸ GARCIA I FORTUNY, J., *ibíd.*, p. 156.

confits variats: confitures de citronat i carabaçat de pomes, de codonys, de melonat, préssecs confitats, confits de matafaluga, de gingebre verd, pinyonada, festucs, etc; i formatges grassos o fonadors.¹¹⁹ També les espècies eren molt apreciades pels cuiners de la cort catalano-aragonesa, especialment el pebre, el gingebre, la canyella, el safrà i el clavell.¹²⁰ Per beure s'hi servia vi blanc i negre, que podia ser novell o dolç, piment¹²¹ i alosa, beguda composta d'aigua especiada i mel.

Segons Garcia i Fortuny, ja en època de Joan el Caçador i Violant de Bar alguns productes eren anats a cercar en una indicació geogràfica específica, només reservada a la reialesa i a l'alta noblesa. El marisc de la Costa Brava era molt apreciat, com els gambots de Castelló d'Empúries. El peix fresc, de riu i de mar, solia ser de proximitat, tot i que també els peixos frescos es feien arribar per transport fluvial a les grans poblacions de l'interior, com per exemple Saragossa o Lleida. Es garantia la seva conservació durant uns pocs dies mitjançant el gel amb el que es transportava. A Catalunya, des de l'època romana, es coneixien els pous o poues de glaç on s'emmagatzemava la neu i el gel natural extret de les glaceres, i que es feia servir sovint per a la conservació d'aliments, especialment durant el seu trasllat a fires, mercats i llotges. En canvi, el peix salat, procedia de la Mediterrània a Catalunya, València i Mallorca, però a l'Aragó solien trobar-se les salaons del País Basc.

De la mateixa manera, es preferia l'aviram de Granollers, d'Ayerbe i Luna (Osca) els pernills, de Queralt i la Cerdanya, els formatges. El forment, naps i perdius de Santa Coloma de Queralt, paons d'Amposta i Mallorca. Les tòfones de Biar. Pel que fa la fruita, les peres de Daroca i Osca; les taronges i llimones de Borriana; i les cireres d'Anglesola, Xàtiva i Alzira. El vi novell, negre o blanc, era del Maresme i el dolç de Clairà (Rosselló), però el vi d'importació més desitjat era el grec. Els confits podien ser d'elaboració local però els més afamats i exclusius eren els importats d'Alexandria.¹²²

Pel que fa la caça, carn llavors privativa de la reialesa i la noblesa, es caçava diversos indrets del país. La zona de cacera de Barcelona es trobava a la serra de Collserola i, malgrat que la casa de Valldaura tenia la més abundant i feia la funció de pavelló de cacera dels reis catalans, a no gaire distància de Bellesguard també n'hi havia.

¹¹⁹ GARCIA I FORTUNY, J., *ibid.*, p. 154-155.

¹²⁰ GARCIA I FORTUNY, J., *ibid.*, p. 159.

¹²¹ Aquesta beguda també era coneguda amb els noms de brocàs, hipocràs, clarea o nèctar.

¹²² GARCIA I FORTUNY, J., *op. cit.*, p. 154-155.

3.11. El dormitori

Una altra estança que deuria estar ben condicionada era el dormitori, ja que a part de dormir-hi, a partir del setembre del 1409, el rei i la reina havien d'acomplir l'àrdua missió d'engendrar un hereu al tron. Tasca que intentarien aconseguir amb un munt de relíquies, amulets, ungüents i remeis afrodisíacs que anaven poblant el rebost de Bellesguard.

Un dels personatges més curiosos de la cort era Antoni Tallander, anomenat Mossèn Borra, que exercia de bufó reial des que Martí l'Humà era sobirà de Sicília. Sembla que fins i tot va acompanyar-lo durant la seva mort a Valldonzella, d'on va dir que l'esperit del rei li havia eixit per la gola a l'expirar. Després de l'interregne va passar al servei de Ferran d'Antequera i posteriorment va seguir Alfons el Magnànim en la seva aventura italiana.

A Nàpols, el cronista italià Lorenzo Valla, que escribia una crònica sobre Ferran I, va interrogar-lo sobre l'última època del rei Martí. Tallander va explicar que a l'habitació conjugal de Bellesguard es va muntar un estrany artefacte mecànic que havia d'ajudar l'engendrament de l'hereu d'Aragó. Consistia en una mena de pes, que penjat del sostre i amb l'ajut d'una polijja, comprimia el ventre del rei mitjançant una faixa per elevar-lo. La finalitat última era acoblar els cònjuges per a realitzar l'acte sexual sense que l'obesitat impedís el coit o esclafés a Margarida de Prades. L'existència d'aquest inversemblant giny no ha estat mai demostrada, malgrat que segons la narració de Valla, per manipular-lo es necessitaven servents i dames de cort que dirigia Joana de Cabrera, mare de la reina.¹²³

¹²³ GARRIDO I VALLS, J. D., *op. cit.*, p. 273.

4. La cort a Bellesguard (1409-1410)

Cap a finals de juny del 1409, Martí I va traslladar la cort a Bellesguard.¹²⁴ Però que el rei hi residís no suposava que les reformes de la torre s'haguessin acabat.

Durant l'estiu de 1409, per donar una embranzida als treballs, envià a cercar quinze o vint sards i d'aquesta manera accelerar el termini de les obres. La documentació emesa des de Bellesguard moltes vegades l'anomena "domus" o "casa", nom que s'acosta més al concepte de llar o lloc agradable que al d'edifici oficial o palau, terme que mai no fa servir. La realitat però va ser ben diferent.

Tot això es veuria estroncat per una sèrie d'esdeveniments excepcionals i també per la freqüent presència de personatges rellevants que convertirien la llar del rei en el centre de la vida política d'aquell moment. Bellesguard, va ser durant un temps no massa llarg el lloc on es produïrien fets importants, i on confluïrien assumptes i problemàtiques presents al llarg de tot el regnat que involucarien cap a un dissortat i trist desenllaç.

4.1. Benet XIII i el Cisma Occident

El Cisma en què es trobava l'Església degut a la disputa sobre qui era el titular de la seu romana, provocava que l'obediència dels fidels i dels reialmes cristians estigués dividida entre l'autoritat de dos papes, un amb seu a Avinyó i l'altre a Roma i més endavant d'un tercer. Davant aquesta situació, Pere III mantingué una postura de neutralitat, sense decantar-se per la legitimitat de cap pontífex. Una posició anomenada de la "indiferència".

Això canviaria amb el seu fill Joan, degut a l'amistat amb Pero Martínez de Luna i la bona relació amb el papa d'Avinyó, Robert de Ginebra (Climent VII), al qual va prometre obediència, com a rei, el dia que accedís al tron. La prova en fou què, el seu primer acte després de ser coronat, va ser reunir a Barcelona una assemblea de teòlegs i juristes per tal de trencar la postura del seu pare i decidir a quin dels dos papes havien d'obeir els seus regnes. El 4 de febrer de 1387 es va acordar seguir a Climent VII. A partir d'ara, en la documentació oficial, al Papa de Roma, se l'anomenaria "l'intrús". L'opció de Joan I va fer també que aquest, en el futur, prengués partit en contra dels interessos de la Corona d'Aragó en els afers de Sicília i Sardenya.

¹²⁴ CARRERAS I CANDI, F. "Bellesguard, real sitio de Martín I". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras* (Barcelona), vol. 1, núm. 2 (1902), p. 61.

Per resoldre el Cisma, la Universitat de París, tot i dependre del poder pontifici, s'atorgà el paper d'àrbitre en el conflicte entre els dos pontífexs. La millor manera d'acabar amb el cisma era fer-los abdicar a tots dos i triar-ne un de nou. El 1394 morí Climent VII, però això no va solucionar el cisma, ja que el cardenal aragonès Pero de Luna, amic de Joan I, en fou elegit successor amb el nom de Benet XIII.

Quan el 1396 morí Joan I, el seu germà Martí, duc de Montblanc, es trobava pacificant Sicília, però abans de retornar per prendre possessió de la Corona, va visitar a Avinyó, entre el 31 de març i l'11 de maig de 1397, Pero de Luna, que es titulava Benet XIII. Durant aquest temps envià una ambaixada a Roma per intentar solucionar el Cisma d'Occident per la via de l'acord diplomàtic. No se'n va sortir.

La situació de Pero de Luna va anar empitjorant i la seva actitud es feu més intransigent. A partir de 1398 l'assemblea de la clerecia francesa i el rei de França li retiraren la seva obediència. Com que aquest es negava a renunciar a la tiara papal, un exèrcit francès va assetjar el seu palau d'Avinyó, defensat per servidors i familiars. Martí envià un estol per rescatar-lo i portar-lo al lloc del seus regnes que ell lliurament triés. Tot això calia fer-ho evitant enfrontaments amb el rei de França. Si bé l'estol català no pogué remuntar les boques del riu Roine fins Avinyó pel poc calat del riu, aquest fet va ajudar a Pero de Luna a resistir el setge.

El 1404 Martí el Jove, rei de Sicília, va anar a visitar els seus pares però, de la mateixa manera que el 1397 va fer el seu pare, no anà directament a Catalunya, sinó que primer va anar a entrevistar-se amb Pero de Luna a Avinyó. Aquest li va fer acceptar de participar en una expedició a Itàlia per recuperar la Seu romana. Qui sap si el jove i impetuós Martí de Sicília, alhora d'acceptar el repte, tingués present una coneguda profecia càtara per la qual "un descendent de la raça del rei d'Aragó, donarà de menjar el seu cavall sobre l'altar de Roma".¹²⁵

Es pot dir que aquesta llegenda es va fer en part realitat quan les tropes de l'emperador Carles V, nét de Ferran II d'Aragó, van saquejar Roma el 6 de maig del 1527. La soldadesca va ocupar i cometre pillatge dins la mateixa basílica de Sant Pere i a pràcticament tots els edificis del Vaticà, massacrant la guàrdia suïssa i arribant a fer presoner al mateix papa Climent VII.

¹²⁵ BIBIÀ BALADA, J. *Els nostres càtars: el catarisme a la Corona d'Aragó*. Barcelona: Dux, 2005, p. 188.

Quan el rei Martí I, partidari de Luna, però a la vegada d'una resolució pacífica del Cisma, s'assabentà del parany polític en què havia caigut el seu fill, va fer que Martí el Jove es traslladés a Catalunya i per via diplomàtica va desfer el compromís que aquest havia acceptat.

El Cisma es va agreujar quan, el juny de 1409, a Pisa, un grup de cardenals, reunits en concili, van deposar Benet XIII i Gregori XII, i escolliren un tercer papa, Pere Filargo, el qual es va fer dir Alexandre V i es va establir a Bolònia. Morí al maig de l'any següent. Però de Luna no acceptà els acords del Concili de Pisa, i es refugià al Rosselló.

Poc temps després va viatjar a Barcelona on s'hostatjà a la torre extramurs de Ramon Desplà. Acceptant la invitació de Martí, residí durant un dies a Bellesguard, abans d'instal·lar-se al Palau Reial Major de Barcelona, cedit pel mateix rei. El 21 d'octubre de 1409 va convidar l'Humà a assistir a un Consistori, on excomunicà cardenals i personalitats que no reconeixien la seva autoritat, així com la ciutat de París i la universitat de la Sorbona.

Martí sempre recolzà l'opció de Luna, perdedora d'un Cisma que ell va mirar de resoldre pacíficament amb la convicció, degut a la seva profunda religiositat, que la desunió no era bona per a la Cristianitat. Malgrat els revessos que patí, i fins a la fi de la seva vida, es va seguir titulant Benet XIII. L'Humà no va dubtar mai en protegir-lo i allotjar-lo al seus palaus. En justa correspondència, a Bellesguard, va beneir el segon matrimoni del rei amb Margarida de Prades.

L'amistat de Martí amb Pero de Luna venia de lluny. De fet, l'antipapa havia recolzat al darrer monarca català en alguns grans projectes del seu regnat, com ara l'expedició a Barbaria del 1398, l'abolició del call jueu de Barcelona el 1401, o la fundació de l'hospital de la Santa Creu i Sant Pau, creat per una butlla pontifícia aquell mateix any. L'enteniment també era personal: ambdós compartien aficions com el col·leccionisme de relíquies i la bibliofília. Se sap que Luna va reunir una gran i variada col·lecció de llibres a la Torre del Tresor del palau papal d'Avinyó, i que també disposava d'una "biblioteca de viatge" en els seus desplaçaments a càrrec d'un bibliotecari que feia servei de catalogació, adquisició i préstec.¹²⁶

¹²⁶ LAGUNA PAÚL, T. "La biblioteca de Benedicto XIII". *Benedicto XIII, el Papa Luna*. Saragossa: Centro de Documentación Bibliográfica Aragonesa, 1994, p. 81.

Martí, al morir el 1410, no va poder conèixer el desenllaç final del Cisma d'Occident, el 1429 amb l'elecció del nou papa Martí V pel Concili de Constança, amb la prèvia anuència del papa de Roma. Mort el 1423 Pero Martínez de Luna al castell de Peníscola, el seu successor, Clement VIII, va renunciar a ostentar el títol de papa.

4.2. La victòria de Sanluri

El domini català de les illes de la Mediterrània estava assegurat a Sicília des que Martí, quan encara era duc de Montblanc, posà en el tron sicilià el seu fill Martí el Jove, casant-lo amb la hereva d'aquell regne, Maria de Sicília. Així, en el futur, l'illa i els Estats de la Corona d'Aragó estarien sota l'autoritat del mateix monarca.

A Sardenya les coses s'havien mantingut sempre en una situació més precària. El 1409, Guillem II, vescomte de Narbona, s'alçà contra el domini català amb el tímid suport del papa de Roma, causat pel recolzament de la Corona d'Aragó al d'Avinyó, i de Ladislau de Nàpols.

Per combatre l'alçament, les Corts catalanes, reunides a Barcelona, oferiren al rei Martí 1.500 soldats de cavalleria i 3.000 d'infanteria. De la seva banda, la ciutat de Barcelona va armar sis vaixells. L'expedició de 150 naus sortí de Barcelona cap a Sardenya per posar-se sota les ordres de Martí el Jove, el qual hi va anar amb les seves tropes des de Sicília. El 30 de juny de 1409, a prop de Càller, a Sanluri, les tropes catalanes derrotaren les de Guillem II produint-se 6.000 morts i 4.000 presoners. El rei de Sicília envià una galera a Barcelona per portar la bona nova de la victòria, on va arribar el 14 de juliol.

El rei Martí, que s'estava al mirador de Bellesguard, va sentir i veure l'arribada dels missatgers portant notícies sobre el decisiu triomf obtingut per Martí el Jove a la batalla de Sant Luri contra els rebels sards, donant lloc a un dels relats més emocionants del seu regnat.

Martí, abocat a la finestra de la seva cambra que donava al mar, veié arribar una galera al port de Barcelona, i poc després rebia la visita de Guillem Pujades, que havia pujat fins a Bellesguard per anunciar al rei la bona nova que rebria. Bòscolo ens diu que els dos comissionats del rei de Sicília eren Jaume Roura i Joan Barthomeu que, acompanyats per quatre cavallers, anunciaren la victòria a crits mentre cavalcaven.

L'escena va ser esguardada pel rei des de la mateixa finestra, no podent contenir les llàgrimes per l'emoció del moment.¹²⁷

Pocs dies després, en una carta expressiva i emotiva, dictada a Bernat Metge o escrita per aquest sota la impressió de l'escena, i en la qual el rei conta a Pere Torrelles com va rebre, el diumenge 14 de juliol, aquelles notícies tan falagueres, Martí explica que veié, de la finestra de la seva cambra de Bellesguard, l'arribada a la platja de Barcelona d'una galera que ve de les parts de llevant, com un servent l'adverteix que aquella nau arriba de Sardenya i duia una bona nova, sense encara saber de què es tractava, i com en arribar els missatgers del seu fill, amb tres heralds, ja els sentir cridar: "Victòria! Victòria! Aragó i Sant Jordi!".¹²⁸

Aquestes notícies ompliren d'emoció el rei, el qual desitjava anar de seguida a la Seu de Barcelona a complir els vots promesos en cas de victòria i resar una novena. Com que era diumenge, i d'acord amb el seu tarannà religiós el rei, no anava mai a cavall el dia del Senyor, hagué d'esperar a l'endemà. Però sí que va aprofitar per escriure diverses cartes anunciant el feliç resultat de la decisiva batalla. Va trametre una missiva al comte Jaume d'Urgell i dues més als reis de Navarra, acompanyades d'una còpia de la relació que li havia enviat Martí el Jove sobre els fets d'armes efectuats contra "la nació sarda, traïdora i rebel".¹²⁹

A les quatre de la matinada del dilluns 15 de juliol es dirigí cap a la Seu acompanyat d'una processó ciutadana. Dins la catedral elevà les pregàries votives davant l'altar major i el de Santa Eulàlia, patrona de Barcelona. Al mateix temps es celebraren oficis en totes les esglésies i monestirs de la ciutat, i noves oracions de gràcies eren pronunciades a la catedral per Vicenç Ferrer.¹³⁰

Després dels actes religiosos, Martí reuní a la catedral mateixa els representants de les Corts per comunicar-los el resultat favorable de la batalla de Sanluri. Vuit cotes d'armes de combatents i la senyera del vescomte de Narbona, capturades a la batalla i portades a la galera des de Sardenya, foren penjades com a trofeu de guerra a la Seu barcelonina. La il·lusió per la fi de la sagnia que havia suposat sempre el control de Sardenya era gran, i més encara per aconseguir imposar finalment el domini català a la Mediterrània Occidental. L'alegria desfermada duraria ben poc.

¹²⁷ BÓSCOLO, A. *Martí el Jove a Sardenya*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1962, p. 19.

¹²⁸ TÀSIS I MARCA, R., *op. cit.*, p. 235.

¹²⁹ BÓSCOLO, A., *Martí el Jove...*, *op. cit.*, p. 20.

¹³⁰ BÓSCOLO, A., *ibíd.*, p. 20.

4.3. La mort de Martí el Jove

El 15 de juliol del 1409 Martí el Jove va caure malalt de febres infeccioses molt probablement per la picada d'insectes infestats de malària a la zona de maresmes on es va lliurar la batalla i deu dies després moria a Càller. Tot i que no es dubta que la fatal malaltia va causar-li la mort, els excessos amorosos que va exercir amb una noia sarda capturada en l'assalt a Sanluri per uns cavallers catalans que van obsequiar-la al jove rei, podrien haver col·laborat en el tràgic desenllaç.

Sigui com sigui, el drama d'aquesta jove presonera va donar peu a la cèlebre llegenda sarda de "la bella de Sanluri". Sembla que aquesta noia va quedar prenyada de Martí el Jove. I el seu pare, mitjançant les gestions del mercader Gerardo de Doni, va intentar dur-la a Barcelona. Però la seva pista es va perdre a l'Alguer a principis del 1410.¹³¹

La notícia va arribar a Barcelona a primers d'agost, quan el rei es trobava a Bellesguard. L'encarregat de donar-li la colpidora nova va ser el prestigiós mestre Vicenç Ferrer, que com bé sabem era molt estimat pel monarca i tenia una gran ascendència sobre un cristià fervorós com era el rei Martí.

El rei en va quedar molt afectat. L'última vegada que havia vist el seu "molt car primogènit", havia sigut el 5 d'agost de 1405 quan Martí el Jove tornà cap a Sicília. Aquesta pèrdua es sumava a un seguit de desaparicions de persones molt properes: el traspàs del seu germà Joan I, el 19 de maig de 1396, que el va convertir en rei; la mort dels seus fills petits Jaume, Joan i Margarida, que ja el va fer patir com a pare davant la pèrdua dels seus descendents directes. També de petits van morir el seus néts Pere, fill de Martí el Jove i de la seva primera esposa Maria de Sicília; i un altre nen de vuit mesos, de nom també Martí, nascut de Blanca de Navarra, la seva segona esposa. En aquella època la mortalitat infantil era elevadíssima.

Finalment, s'hi ajuntà el traspàs de la seva pròpia esposa, la reina Maria Luna, el 29 de desembre de 1406, bona companya i col·laboradora en les tasques de govern que tant reguitejaven Martí, posada com exemple d'amor i fidelitat conjugal en el llibre *Lo somni* de Bernat Metge, que la conegué bé.

El dolor per la mort del seu fill queda ben palès en les cartes adreçades a la seva nora, Blanca de Navarra. El rei ni tan sols té prou forces per signar-les amb la seva pròpia

¹³¹ BÓSCOLO, A. *Martí el Jove...*, *ibíd.*, p. 39.

mà. Mentrestant a Sardenya, Pere de Montcada, després de la desaparició de Martí el Jove, prengué el comandament de les tropes catalanes conquerint Oristà, on s'havia refugiat el vescomte de Narbona després de la derrota de Sanluri.

La inesperada mort de Martí el Jove als trenta-tres anys no era tan sols un tema privat i posava sobre la taula el problema de la successió, que hauria de mirar de resoldre una vegada més el propi rei Martí.

4.4. Les segones núpcies

Degut a la mort de Martí el Jove, Martí I, com a hereu del seu fill, es convertí novament en rei de Sicília i nomenà la seva nora Blanca de Navarra regent de l'illa. Als pocs dies l'assumpte de la successió es va posar de manifest quan una comissió de procuradors de les Corts, encapçalada per Jaume d'Urgell, i en presència del papa Benet XIII i fra Vicenç Ferrer, li va pregar que es tornés a casar.

Pero de Luna havia arribat a Bellesguard el dijous 8 d'agost procedent de Sant Cugat del Vallès. L'acompanyaven cinc cardenals de la seva estricta confiança. Aquestes eren: mossèn Darig, mossèn de Tolosa, mossèn de Muntaragó, mossèn de Sant Jordi i mossèn de Sant Eustaqui.¹³²

Amb gran sentit de govern, i pel futur del seus regnes, hi va accedir. Tot i que personalment no li devia plaure gaire haver-se de tornar a contraure matrimoni, abans del 18 d'agost ja havia pres la determinació de tornar a passar per l'altar.¹³³

Les candidates a aquest segon casament eren dues nebodes seves: Cecília d'Urgell, germana del comte d'Urgell, i Margarida de Prades, de vint-i-un anys, cambrera de la cort que havia sigut dama de la reina Maria de Luna. Filla de Pere de Prades i de Joana de Cabrera, Margarida va ser l'escollida molt probablement per la coneixença que el rei tenia d'ella, i a que malgrat ser neboda del rei, ho era en menor grau de consanguinitat que Cecília.

A més, la seva bellesa era proverbial; com va escriure el cronista Pere Tomic "fou una de les més belles senyores que hom sabés en lo món". El poeta Jordi de Sant Jordi es referia a ella com a "Reina d'honor" i "Castell d'honor". I Iñigo López de Mendoza,

¹³² MOLINÉ I BRASÉS, E. "Noticiari català dels segles XIV i XV". *Butlletí de l'Ateneu Barcelonès* (Barcelona), 1915-1917, p. 217.

¹³³ PEÑA MARTÍNEZ, J. A., *op. cit.*, p. 204.

marquès de Santillana, la va descriure com “*la mejor de las mejores*”. Tanmateix, alguns autors com Valla i Peña, fan constar l'ambició política de Jaume d'Urgell com una de les raons per descartar Cecília com a nova reina consort.¹³⁴

Pero de Luna concedí les llicències necessàries per dispensar l'impediment de parentesc dels cònjuges. I el 17 de setembre de 1409, a les deu del matí, oficià el matrimoni a la capella de la torre de Bellesguard en una cerimònia íntima en què planava el dol per la mort recent de Martí el Jove. La boda va ser molt sòbria, tanmateix es té constància de la despesa de 3.564 sous lliurats a Guillem Mulet, tresorer reial, per a comprar “nou catres” envellutats per a l'ocasió. Aquests “catres” de fusta eren cadires de tisora.¹³⁵

El nombre d'assitents fou petit, ajustat al reduït aforament de la capella. Peña sosté que entre els assistents també hi eren presents Violant de Bar i Jaume d'Urgell, així com destacats membres de la noblesa, cinc cardenals –possiblement els mateixos que havien acompanyat al Papa a Bellesguard en la visita del 8 d'agost– i diversos bisbes.¹³⁶ Malauradament no hem trobat enlloc la relació completa dels assistents.

Benet XIII, un cop acabada la cerimònia, no es va quedar al dinar, sinó que va anar-se'n a la torre de Ramon Desplà, ciutadà honorat que l'acolliria abans de la seva solemne entrada a Barcelona.¹³⁷ Aquesta es feu el 29 de setembre, festivitat de Sant Miquel, i la comitiva papal va anar des del monestir de Valldonzella fins al Palau Reial Major, on Pero de Luna va hostatjar-se fins al maig del 1410.

Ramon Desplà estava casat amb una germana de Bernat de Gualbes, ambaixador de Benet XIII al Concili de Pisa (1409). Aquest parent del conseller Ferrer de Gualbes serà l'únic dels representants catalans que votarien per Ferran de Trastàmara al Compromís de Casp (1412).

Però l'afecte que Pero de Luna tenia per Desplà segurament es remuntava a quan l'amfitrió era conseller i capitanejà una de les dues galeres –l'altra era comandada per Joan Fivaller– enviades per la ciutat de Barcelona a requeriment del rei, que van escortar el viatge de Benet XIII al Concili de Niça del 1407 i el seu retorn al port de

¹³⁴ PEÑA MARTÍNEZ, J. A., *op. cit.*, p. 204.

¹³⁵ DURAN I CAÑAMERAS, F., *op. cit.*, p. 11.

¹³⁶ PEÑA MARTÍNEZ, J. A., *op. cit.*, p. 205.

¹³⁷ ACA Registre. 3,184.

Cotlliure, on Desplà es va quedar a disposició del Papa fins que va ser nomenat diputat pel braç reial en substitució del seu oncle homònim, el 29 d'abril del 1408.¹³⁸

El 23 de setembre, Vicenç Ferrer assistí a una missa¹³⁹ que el seu germà, fra Bonifaci Ferrer, prior dels cartoixans de l'obediència d'Avinyó, va celebrar a Bellesguard en presència de la nova parella règia. Ferrer hi va fer el sermó, sent convidats ambdós germans per la reina a un dinar solemne en companyia del rei.¹⁴⁰

El 25 d'octubre la reina féu una peregrinació a Montserrat per demanar l'ajut del cel per aconseguir la desitjada descendència. Aquest segon matrimoni s'havia projectat amb l'objectiu de buscar un hereu que no arribaria. La nova reina tenia vint-i-un anys i Martí cinquanta-un.¹⁴¹

D'aquest moment històric han sobreviscut dos importants objectes que van estar a l'antiga capella de la torre. El primer és un bell crucifix tardogòtic de talla policroma anomenat "Crist de Bellesguard", que Margarida de Prades va aportar com a dot matrimonial, i que en l'inventari de béns del bisbe Grau constava inexplicablement com a "*Cristo de poco valor*". El segon és un portapau de ferro de factura gòtica amb elements renaixentistes, amb el que Benet XIII va obsequiar als nous esposos com a regal de boda. Ambdues peces es conserven avui dia al Museu de Montserrat.

4.5. El problema de la successió

La visita de Margarida de Prades a Montserrat no obtingué resultats. Martí, amb el seu bon sentit de govern i conscient de la seva mala salut, decidí de prendre dues mesures transcendents. La primera, nomenar, des de Bellesguard, el seu cunyat, Jaume d'Urgell, lloctinent general i governador del seus regnes, convertint-lo en el personatge principal del govern, amb uns càrrecs vinculats tradicionalment a l'hereu de la corona.

Aquest nomenament topà amb l'hostilitat declarada de les autoritats aragoneses i de Benet XIII, aragonès ell també, que es resistien a donar possessió del càrrec de governador al comte d'Urgell. Des de Bellesguard, Martí exhorta "*amb incorrimiento de nuestra ira e indignacion*" a l'arquebisbe de Saragossa, als diputats del regne d'Aragó i

¹³⁸ FERRER I MALLOL, M. T. "Altres famílies i membres de l'oligarquia barcelonina". *El "Llibre del Consell"...*, *op. cit.*, p. 291.

¹³⁹ Probablement va ser una missa de velacions, cerimònia litúrgica catòlica, posterior a les núpcies, en la qual es propicia l'educació cristiana dels fills dels cònjuges.

¹⁴⁰ ACA Registre. 3,184.

¹⁴¹ SOBREQUÉS I CALLICÓ, J., *op. cit.*, p. 77.

als jurats de Saragossa, de Calataiud i d'altres ciutats aragoneses, a l'acceptació del comte com a lloctinent general.

La segona mesura del rei per resoldre la qüestió successòria, fou el manament de constituir una junta de representants de tots els seus estats, formada per "persones de tots estaments, en semblants coses aptes i expertes", per a estudiar els testaments i codicils dels seus antecessors i resoldre qui podia legalment convertir-se en el seu successor "en cas, ço que Déus no vulgui, convingués a Nos morir sens fills, sapiguem certament, e a vosaltres e a tots los nostres sotmeses sia clar e notori, a qui pertanyerà la successió dels dits regnes e terres nostres". La reunió de la junta es convertí en una obsessió del sobirà.

Aquest procediment, del tot insusual, podria tenir per objecte conjurar el perill d'una nova insurrecció nobiliària en cas que decidís unilateralment una sortida no ajustada a l'estricta tradició que regia les successions a la Corona, com podia ser la designació de Frederic de Luna. El rei Martí devia tenir ben present la Guerra de la Unió (1347-1348) que va enfrontar el seu pare amb els nobles aragonesos i valencians que s'oposaven a que Pere III designés hereva la seva filla gran, Constança d'Aragó i Navarra, tres anys abans del naixement del primogènit mascle, el príncep Joan.

El 15 d'abril les Corts catalanes, reunides a Barcelona enviaren una petició al rei perquè demanés consell als seus regnes sobre la successió. El monarca contestà que aquest era el seu deure i que ja ho havia fet amb els seus intents de convocar una junta de notables.

Des d'Aragó i València s'obstruïa la formació del consell de notables al no enviar el seus delegats. El monarca, enutjat per l'incompliment de les seves ordres, reclamà des de Bellesguard, mitjançant cartes notariales, la seva assistència. El 30 d'abril, escrigué una carta atribuint als aragonesos la responsabilitat dels danys derivats de no escollir un hereu per consens.

Els documents demostren l'esforç del rei per deixar conclòs el problema de la successió a la corona. Mentrestant a la cort i als regnes es formaven diferents bàndols, cadascun amb el seu candidat al tron. La junta proposada, com esmenta Miret i Sans, no deixa

d'esdevenir un precedent del que seria el Compromís de Casp: el mateix rei va senyalar, doncs, el camí que va seguir-se per a resoldre el conflicte.¹⁴²

4.6. La mort del rei

El 12 de maig del 1410, sembla que per anar a Saragossa a pacificar la situació del regne d'Aragó, el rei i la reina amb la seva cort es traslladaren al monestir de Valldonzella. Aquell dia, Martí abandonà per sempre la seva estimada casa de Bellesguard.

Aquest cenobi es trobava llavors als afores de Barcelona, prop de l'actual Creu Coberta, i n'era abadessa la tia materna de la reina. El monestir de Valldonzella va ser molt danyat durant la Guerra Civil Catalana (1462-1472), sent totalment destruït el 1652 per les tropes espanyoles durant el brutal setge que va posar punt i final a la Guerra dels Segadors. Posteriorment les religioses es van traslladar dins la ciutat vella, construint-ne un de nou al carrer que per això porta el nom de Valldonzella. I ja en el segle XIX, se'n va alçar un de nova planta, en estil modernista, obra de Bernardí Martorell, prop de Bellesguard, que és el que actualment ocupen les monges.

Possiblement, abans d'iniciar un viatge que, per la gravetat dels fets, podia mantenir-lo força temps allunyat de la cort de Barcelona, el Martí volia deixar definitivament lligat el tema de la successió de l'infant Frederic, prevista pel diumenge 1 de juny. La tria de Valldonzella no és casual si recordem que el setembre del 1409 Benet XIII va fer l'entrada triomfal a Barcelona després d'hostatjar-se en aquest monestir. Segurament, la intenció era fer una demostració de suport popular al nou hereu reforçant-lo públicament i simbòlica si aquest entreva en comitiva acompanyat del rei i el papa, i se'l legitimava oficialment a la catedral o al Palau Reial Major.

Els esdeveniments s'anaven precipitant. El dijous 29 de maig Martí es va trobar greument malalt i no va poder dormir en tota la nit. El divendres 30, com que estirat al llit s'ofegava, el van seure en una cadira de braços cobert amb llençols. Aquella nit, va rebre en audiència Ferrer de Gualbes, conseller en cap de Barcelona, i el notari Pere Comes, en presència del bisbe de Mallorca, el governador general de Catalunya, Guerau Alemany de Cervelló, el de Mallorca, Ramon de Montcada, el majordom reial,

¹⁴² MIRET I SANS, J. *El darrer rei de la Casa de Barcelona*. Barcelona: L'Avenç, 1910, p. 12.

Pere de Cervelló, el cambrer major, Ramon de Sentmenat, i Francesc Aranda, conseller reial.

Segons el relat que ens ha arribat, a l'audiència se li va fer una petició de les Corts que demanava al rei de manifestar la seva voluntat que el tron recaigués en aquell a qui correspondria "en justícia". Ferrer de Gualbes llegí el text aprovat per les Corts:

Vostra Majestat humilment suplicant-vos que us plàcie fer dues coses, les quals són e redunden en sobirana utilitat de la cosa pública de tots vostres regnes e terres. La primera, que'ls vullats exhortar de haver entre si amor, pau e concòrdia per ço que Déus lo vulla en tot bé conservar. La segona, que us placie de present manar a tots los dits regnes e terres vostres que per tots llurs poders e forces facen per tal forma e manera que la successió dels dits vostres regnes e terres, après obte vostre, pervingue aquell que per justícia deurà pervenir com açò sia molt plasant a Déu e sobiranament profitós a tota la cosa pública e molt honorable e pertinent a vostra real dignitat.

Davant el silenci del rei, li tornà a llegir el text tot resumint-lo. Martí va respondre afirmativament amb una única paraula: "hoc". Un decisiu i polèmic "sí" que el notari Pere Comes va recollir en l'acta notarial. En el fons era el mateix que Martí havia intentat amb la convocatòria de la fallida junta: que el successor estigués dintre de la legalitat –"per justícia"– a fi d'evitar conflictes futurs.

A primera hora del matí del dissabte 31 de maig, Martí, ja molt esgotat, va rebre als ambaixadors de Sicília, els quals van implorar-li que els donés per rei a Frederic de Luna, sense aconseguir que l'avi prengués cap determinació.

Els sicilians, de la mateixa manera que Martí, no consideraven Frederic de Luna del tot il·legítim ja que havia estat fruit de la relació entre un rei vidu i una dama, llavors soltera, de la noblesa siciliana. Efectivament, l'infant havia nascut a Sicília el 1402, i hauria estat engendrat després de la mort de la reina Maria de Sicília i abans que Martí el Jove contragués segones núpcies amb Blanca de Navarra.¹⁴³

Ferrer de Gualbes va arribar més tard, novament comissionat per les Corts, i repetí la mateixa pregunta del dia anterior al rei, el qual novament va contestar: "hoc". Aquest segon "sí", també recollit notarialment, va ser l'última voluntat de l'Humà. Tanmateix, l'acta notarial mai va ser feta pública pel notari. Poc després, abans del migdia, Martí

¹⁴³ VALLA, L. *Historia de Fernando de Aragón*. Madrid: Akal, 2002, p. 141-142.

entrà en profunda agonia, expirant entre les 10 i les 11 hores a la cel·la de l'abadessa.¹⁴⁴

Molt s'ha especulat sobre aquest darrer i enigmàtic "hoc". Si realment volia que Frederic el succeís, per què no va dir-ho clarament? Possiblement Martí no volia pronunciar-se abans que Benet XIII legitimés solemnement el seu estimat nét, cerimònia que s'havia de dur a terme el diumenge 1 de juny. Però després de la mort del sobirà, Pero de Luna no gosà tirar endavant la legitimació i el 19 de juny abandonà Barcelona. Malgrat tot, el papa va acabar legitimant-lo discretament durant l'agost del 1410, per la qual cosa va poder figurar com un dels aspirants en el Compromís de Casp. Però aquella mateixa tardor, entre els parlamentaris catalans, el nét del rei no tenia cap suport apreciable i només comptava nominalment.¹⁴⁵

Com hem vist, Ferrer de Gualbes, nomenat alcaid de Bellesguard i conseller en cap de Barcelona el 1409, era un personatge de la més estricta confiança del rei Martí. Això ens fa sopesar que, amb la seva inusual actitud d'aquelles jornades, potser estava al corrent i àdhuc participava activament en l'intent de legitimació de Frederic de Luna. Intuïm que va ser després de la mort de l'Humà i la renúncia de Pero de Luna a defensar la causa de l'infant que Gualbes, fortament oposat al bàndol de Jaume d'Urgell, va abraçar la causa de Lluís de Provença primer i de Ferran d'Antequera després.

De fet, abans de la mort de Martí, és improbable que els contraris a Jaume d'Urgell pensessin en recolzar cap altre candidat que no fos el nét del rei: Lluís de Provença era un infant encara més petit que Frederic de Luna, que a sobre no havia estat educat a la cort catalana, i Ferran de Trastàmara encara no havia conquerit Antequera als andalusins. El setge i presa d'aquesta estratègica ciutat, situada a l'actual província de Màlaga, el 22 de setembre del 1410, li reportaria un enorme prestigi personal entre tots els regnes cristians de la península.

El futur rei d'Aragó, la mare del qual –Elionor d'Aragó, germana del rei Martí– no havia renunciat als seus drets dinàstics al casar-se amb Joan I de Castella, només es va interessar per la successió després d'enviar el 31 d'octubre d'aquell any uns improvisats procuradors a Barcelona.

¹⁴⁴ ARENYS, P. D'. *Chronicon*. València: Anubar, 1975, p. 85.

¹⁴⁵ BELENGUER, E. *El com i el perquè del Compromís de Casp (1412)*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2012, p. 55.

Avui dia es dóna per segur que el rei va morir a causa de la infecció de pesta que assotava la ciutat de Barcelona en aquelles dates. Els símptomes de la sobtada malaltia eren prou evidents: febre altíssima, dificultat respiratòria, grans i taques al cos. Malgrat això, algú ha dit que podia haver estat víctima de la malària o d'una recaiguda en la febre quartana que havia patit anys abans.

Tanmateix, mai ha quedat aclarit com Martí va contraure la malaltia al monestir. Si bé hi havia epidèmia de pesta a Barcelona, Valldonzella estava situat extramurs, i no ens consta que cap altre resident del cenobi patís símptomes semblants en aquelles jornades. La pesta bubònica se sol manifestar de dos a cinc dies després de la infecció, per la qual cosa hem de suposar que el sobirà va infectar-se entre els dies 24 i 27 de maig. La pesta no se sol transmetre fàcilment entre els humans, però sí per les picades de puces, i la ingesta o el contacte de les persones amb animals infectats com ara els rosegadors, conills, llebres, gats i gossos.

Però el fet que a la seva habitació de Valldonzella es trobés una arqueta amb afrodisíacs també va fer pensar la possibilitat d'un emmetzinament involuntari, provocat per la mandràgora o la cantaridina, i que li podien haver administrat tant el metge personal com la reina Margarida en la recerca desesperada d'un hereu.¹⁴⁶

Tampoc no hi ha faltat qui darrera la mort de Martí hi ha vist un enverinament voluntari, com malèvolament remarcava Lorenzo Valla, inculpant la mare i l'esposa del comte d'Urgell, Margarida de Montferrat i Isabel de Fortià, que haurien actuat criminalment just abans de la legitimació de Frederic, per la qual ja s'havia preparat una comitiva en la que el comte d'Urgell va refusar participar-hi. Valla també afirma que, amb Frederic de Luna, i gràcies a les gestions del pontífex, els aragonesos havien acceptat una única excepció a la llei promulgada per Alfons el Benigne contra el dret successori dels fills il·legítims.¹⁴⁷

Arribats a aquest punt, és important assenyalar que cap de les cròniques de l'època recull la sospita de l'emmetzinament. Com tampoc es van fer públiques acusacions d'aquesta mena entre els diferents candidats, ni durant l'interregne, ni abans ni després de la sentència del Compromís de Casp.

¹⁴⁶ PEÑA MARTÍNEZ, J. A., *op. cit.*, p. 216.

¹⁴⁷ VALLA, L., *op. cit.*, p. 145.

El diumenge 1 de juny el cos del difunt va ser portat a la capella del Palau Reial de Barcelona on va ser preparat i exposat al públic durant dotze dies per tal que pogués rebre l'homenatge dels seus súbdits.¹⁴⁸ El 18 de juny se li ferem exèquies solemnes oficiades per Benet XIII, quedant les despulles sepultades provisionalment a la catedral barcelonina. Al dia següent, el Papa va marxar cap a Tarragona, fent abans parada a Montserrat.¹⁴⁹

4.7. L'extinció del Casal de Barcelona

El fet més amargament recordat del regnat de Martí I és el d'haver abocat la Corona d'Aragó, a una crisi dinàstica sense precedents, de greus conseqüències polítiques i econòmiques, que a la llarga acabarien amb la independència i llibertat dels seus estats. Amb la seva mort, prematura i sense designar un clar successor, s'obrí el camí a l'interregne que conclouria amb el polèmic Compromís de Casp, que donaria el tron a la dinastia castellana dels Trastàmars.

Com hem dit abans, Martí el Jove, rei de Sicília i hereu a la Corona d'Aragó, havia mort de sobtada malaltia el 25 de juliol de 1409, poc temps després d'haver vençut decisivament els sards revoltats a la batalla de Sant Luri, lliurada el 30 de juny de 1409.

Per dret natural i lògica política, Martí I hauria d'haver estat succeït pel seu nebot Jaume, comte d'Urgell i príncep català d'una branca col·lateral de la dinastia del Casal de Barcelona. Tanmateix, ni veient-se pres per la mort, el rei no el designa com a hereu dels seus reialmes. Quins són els motius que el menen a la indecisió i al silenci en uns moments tan decisius?

S'ha escrit molt sobre la desconfiança de Martí I vers els comte Jaume d'Urgell, que després de la mort de Martí el Jove l'havia nomenat lloctinent, procurador i governador general de tots els seus regnes i terres, títol reservat als hereus de la corona. Soldevila ens diu que no es pot parlar massa de bona voluntat del rei Martí envers el seu nebot, ni de cordialitat en llurs relacions.¹⁵⁰ Però en què es fonamentava aquesta malvolença o desconfiança?

Jaume d'Urgell era nét del germà segon de Pere III i de Margarida de Montferrat, dona enèrgica i ambiciosa. També estava casat amb la germanastra de l'Humà, Isabel de

¹⁴⁸ VALLA, L., *ibid.*, p. 150.

¹⁴⁹ ARENYS, P. D', *op. cit.*, p. 85.

¹⁵⁰ SOLDEVILA, F. *Història de Catalunya*, vol. II. Barcelona: Alpha, 1962, p. 563.

Fortià, filla del Cerimoniós i de la jove i intrigant dama Sibil·la de Fortià, caiguda en desgràcia a la mort del seu marit.

Cal recordar que Martí va fer costat al seu germà Joan quan el 30 de gener de 1381, ambdós es negaren a assistir a la coronació de Sibil·la com a reina d'Aragó a Saragossa. I va ser el propi infant Martí qui va perseguir Sibil·la de Fortià i els seus fills quan, davant l'agonia del Cerimoniós, van córrer a refugiar-se al castell de Sant Martí Sarroca, capturant-los el 7 de gener de 1367 després d'un breu setge.¹⁵¹

Potser el rei Martí, que com és sabut, sempre havia recolzat el posicionament del seu germà oposat respecte al nou matrimoni del seu pare, no li devia plaure el pensar que un successor dels Fortià pogués heretar els seus regnes. Però el més probable és que el partit de Violant de Bar, vídua de Joan I i que defensava el dret de Lluís de Calàbria, conspirés per tal de desacreditar el pretendent més legítim.¹⁵²

Tanmateix alguns autors consideren que no hi ha proves documentals que ens portin a pensar que el rei Martí va actuar amb deslleialtat vers el comte d'Urgell, i defensen que el monarca va fer tot el possible per recolzar l'exercici del comte. A més consta que Jaume d'Urgell va aconsellar a l'Humà que es tornés a casar per obtenir successió legítima, la qual cosa esvairia tota sospita d'ambició personal i desafecció al rei.¹⁵³

El fet que va començar a perdre la causa de Jaume d'Urgell a l'Aragó –i posteriorment a tota la Corona– va ser les topades que el comte va tenir amb l'arquebisbe de Saragossa, García Fernández de Heredia, antic servidor de la reina Violant i parent de Benet XIII, i Gil Ruiz de Lihori, governador d'Aragó, privat i protegit de Martí el Jove, que representava els interessos del fill d'aquest, el nen Frederic de Luna. Fent front comú amb ells hi havia el Justícia d'Aragó, Juan Jiménez Cerdán, i els partidaris de Pedro d'Urrea, tots enemics declarats del Dissortat.

Per contra, el comte d'Urgell tenia el suport d'Anton de Luna i els seus cavallers. Però el fet que es presentés a Saragossa acompanyat dels capitosts d'un dels bàndols enfrontats, va provocar que el Justícia no li admetés l'exercici de la lloctinència general. Els aldarulls resultants van obligar a fugir el comte secretament de la ciutat.¹⁵⁴

¹⁵¹ TÀSIS I MARCA, R., *op. cit.*, p. 167.

¹⁵² SOLDEVILA, F. *Història de Catalunya*, vol. II, *op. cit.*, p. 497.

¹⁵³ GIRONA I LLAGOSTERA, D. *Martí, rei de Sicília...*, *op. cit.*, p. 50.

¹⁵⁴ SOLDEVILA, F. *Història de Catalunya*, vol. II, *op. cit.*, p. 561.

Després que el rei Martí fes algunes gestions davant les autoritats aragoneses, Jaume d'Urgell va tornar a entrar a Saragossa després que simbòlicament Anton de Luna i Artal d'Alagó es reconciliessin amb Pedro de Urrea i Juan d'Íxar. Però el Justícia es va tornar a negar a admetre l'exercici del comte, per la qual cosa va jurar el càrrec davant un simple notari.

El 14 de maig de 1410 els Urrea van revoltar-se al carrer i la lluita es va estendre per tota la ciutat. En assabentar-se'n el rei Martí, superat pels esdeveniments, ordena a Jaume d'Urgell que no exerceixi la lloctinència fins que no l'autoritzi el Justícia. Amb aquesta decisió, el rei Martí el desautoritzava, el rellevava del càrrec i donava la raó als seus enemics.¹⁵⁵

Així, pocs dies després, al monestir de Valldonzella, quan el rei està a l'abast de la mort i se li requereix que nomeni hereu, aquest no reacciona. Davant els precs entre insolents i patètics de Margarida de Montferrat i Isabel de Fortià es manté ferm. Pensaria potser, vistos els problemes d'Aragó que designant Jaume d'Urgell successor els seus regnes entrarien en rebel·lió? ¿Que el Dissortat no era la persona més idònia per ostentar la corona catalanoaragonesa? O bé, com diu Soldevila, no tenia la decisió del rei Martí a favor seu.¹⁵⁶

D'altra banda, accepta lacònicament la proposta de la comissió de les Corts presidida pel conseller de Barcelona Ferrer de Gualbes i formada per altres prohoms tots enemics del comte d'Urgell i a la fi, valedors de l'opció de Ferran d'Antequera a Casp, que li planteja que la successió dels reialmes recaigui sobre "aquell que per justícia deurà pervenir". També Soldevila se sorprèn de que aquesta delegació, que no ha preguntat directament el nom del successor, marxi havent-se acontentat amb una resposta que deixa la porta oberta a la guerra civil.¹⁵⁷

És important destacar també que el comte d'Urgell va tenir en contra la gran figura de Pero de Luna que, segons algun historiador, estaven enfrontats des que aquest darrer va recolzar les segones núpcies de Martí amb Margarida de Prades en detriment de Cecília d'Urgell. Cal recordar que Margarida era neboda de Jaume de Prades, qui havia rescatat al Papa Luna del setge d'Avinyó. A més, Moxó sosté que Jaume d'Urgell

¹⁵⁵ SOLDEVILA, F. *Història de Catalunya*, vol. II, *ibíd.*, p. 562.

¹⁵⁶ SOLDEVILA, F. *Història de Catalunya*, vol. II, *ibíd.*, p. 548.

¹⁵⁷ SOLDEVILA, F. *Història de Catalunya*, vol. II, *ibíd.*, p. 566.

estava en tractes per reconèixer l'obediència de Baltassare Cossa, l'antipapa Joan XXIII.¹⁵⁸

Per contra, Benet XIII havia recolzat el finançament de les campanyes militars de Ferran de Trastàmara quan era regent de Castella, especialment la conquesta d'Antequera, i també la provisió dels maestrats d'Alcántara i Santiago a favor dels seus fills. A més, les famílies Trastàmara i Luna estaven unides per vincles familiars i Ferran –un candidat ric i que *a priori* mantindria Castella i Aragó sota la seva influència– semblava la millor aposta.¹⁵⁹

D'una manera o altra, l'Humà va morir sense successió el 31 de maig de 1410. La crisi dinàstica estava servida i les conseqüències d'aquell fet van encaminar la Corona d'Aragó cap a la seva dissolució, l'estroncament de la puixança nacional i a la pèrdua de les llibertats dels catalans.

I aquell nét tan estimat, per qui va arriscar la pau i estabilitat de tots els seus regnes, va ser traït només dos anys més tard per molts dels més notables col·laboradors del rei, que amb la seva actitud van acabar condemnant-lo a viure una existència miserable fins a la seva fosca i violenta mort en una presó de Castella.

Tanmateix, tots aquells que van creure que podrien dominar a plaer la nova dinastia castellana, poc avesada al pactisme, aviat van quedar desenganyats. El 1416, el conseller segon Joan Fivaller, en representació del Consell de Cent, va mantenir amb Ferran I el conegut com "enfrontament del vectigal", per la negativa del rei a pagar aquest impost municipal. També Benet XIII va veure com els Trastàmara li retiraven l'obediència a Castella i Aragó, arribant a escriure al d'Antequera: "*Me, qui te feci, missiste in desertum*".

Atenció a part mereix l'actitud de les dues reines vídues, Violant de Bar i Margarida de Prades, davant l'interregne i el Compromís de Casp. La primera, que havia afavorit l'opció de la "via de justícia" per escollir el successor del rei, va estar conspirant activament per atreure's a la seva causa el bloc antiurgellista. No va tardar en aconseguir que, un cop descartades les possibilitats de Frederic de Luna, fos Lluís d'Anjou el preferit de l'oligarquia urbana. Aquest, a més, aportaria el territori de la

¹⁵⁸ MOXÓ, F. DE. "Benedicto XIII y la monarquía aragonesa". *Benedicto XIII, el Papa Luna, op. cit.*, p. 70.

¹⁵⁹ ÁLVAREZ PALENZUELA, V. A. "El pontificado de Benedicto XIII". *Benedicto XIII, el Papa Luna, ibíd.*, p. 57.

Provença a la Corona d'Aragó. Però les relacions que havia establert Violant amb els prohoms de Barcelona eren solament fonamentades en interessos de poder. I tan fàcilment com havien abandonat la causa de l'infant Frederic, van després desestimar la de l'infant Lluís per donar suport a Ferran de Trastàmara.

Com a curiositat cal dir que si bé el seu nét Lluís no va regnar mai a Catalunya, sí que va fer-ho un altre nét seu: Renat de Provença, qui entre 1466 i 1472, en el marc de la Guerra Civil Catalana, va ser reconegut com a rei dels catalans pel govern de la Generalitat en detriment de Joan II de Trastàmara.

Contrastant amb el vigor de Violant, Margarida de Prades va adoptar una posició d'estranya neutralitat, destinada probablement a intentar mantenir el seu precari estatus de reina vídua després de només nou mesos de matrimoni. No tenim constància que intentés defensar els interessos de Frederic, com suposem que hagués estat el desig del seu difunt espòs. Tampoc no es va pronunciar per cap altre candidat, però va permetre que Violant de Bar utilitzés Bellesguard per fer gestions en favor del seu nét. I si bé la família Prades era urgellista, quan Ferran d'Antequera va iniciar la campanya contra Jaume d'Urgell, va oferir al nou monarca la tenda amb les armes del rei Martí.

4.8. La tomba de Martí l'Humà

Va ser a Poblet, paratge tan apreciat per Martí, on el monarca havia disposat reposar després de mort. A tal efecte havia reservat el seu sepulcre al panteó reial d'aquest magnífic monestir cistercenc, ben a prop del seu pare i el seu germà. L'octubre del 1397, coincidint amb l'inici de les obres del palau reial que volia fer dins el recinte monàstic, encarregà al seu conseller Andreu de Contijoc de tenir cura de la construcció de la seva tomba.¹⁶⁰

Per una carta adreçada a l'abat de Poblet, datada el 12 de gener del 1402, el rei li demana que s'iniciïn les obres, en el lloc que ell ha designat, per a fer "una bella tomba per a la nostra sepultura".¹⁶¹

Poc després, el 24 de febrer del 1402, li va tornar a escriure per demanar que la tomba sigui feta de pedra blanca, després de veure al monestir de Roda una obra del frare

¹⁶⁰ SOBREQUÉS I CALLICÓ, J., *op. cit.*, p. 73.

¹⁶¹ ACA. Rtre. 2244, f. 122.

Ferrandeç Dixer, i demana a l'abat que enviï l'artista a Roda per tal que la vegi i empri el mateix estil i material per a la seva "tomba o monument".¹⁶²

Tanmateix, aquest sepulcre tan desitjat per l'Humà no estava enllestit al moment de la seva mort. L'espai reservat per a la tomba va ser ocupat posteriorment pel túmul funerari de Ferran d'Antequera, el primer rei de la dinastia castellana dels Trastàmara, traspassat a Igualada el 2 d'abril del 1416. Aquesta obra va ser encarregada pel seu fill i nou monarca, Alfons el Magnànim, a l'escultor Pere Oller el gener del 1417.¹⁶³

Les despulles de Martí encara restarien, cinquanta anys després de la seva mort, en un lloc provisional de la catedral de Barcelona. El 25 de gener del 1460 les restes del rei i de la reina Violant de Bar van ser traslladades, de matinada, pels monjos cistercencs fins a la Casa de Nazaret al Raval. Per a fer-ho es va muntar una processó amb vint-i-quatre frares amb hàbits blancs que anaven resant l'ofici de difunts, mentre pobres de solemnitat carregaven els difunts en senzilles caixes de fusta, i tota la comitiva era escortada per servents que portaven grossos brandons. Un cop a la Casa de Nazaret es va procedir a identificar els cossos. El de l'Humà, que duia un vestit brocat d'or, estava sencer i en força bon estat. El de Violant, en canvi, s'havia malmès.¹⁶⁴

El trasllat va ser molt auster, impropï de la dignitat dels difunts, perquè el rei Joan II es va negar a aportar-hi cap donatiu. Sobta que en el document del *Dietari de la Deputació del General de Catalunya* on es relata el trasllat de les despulles, l'escriba de la Generalitat acabi l'escrit amb una curiosa expressió, dedicada a Martí i a Violant, que dóna fe de l'estat d'ànim de bona part de la burgesia urbana abans de l'esclat de la Guerra Civil Catalana (1462-1472), que enfrontaria el tercer monarca Trastàmara amb la Diputació del General, i que s'iniciaria dos anys més tard: "Bona gloria haien lurs animes e mala les animes dels mals reys e de les males reynes. Jo se per qui.u dich."¹⁶⁵

Als pocs dies les despulles reials van sortir discretament de Barcelona per ser sepultades al monestir de Poblet. Però el cos de Martí no va anar al seu sepulcre, sinó

¹⁶² ACA. Rtre. 2244, f. 136.

¹⁶³ SOBREQÜÉS I CALLICÓ, J., *op. cit.*, p. 89.

¹⁶⁴ COMAS, R. N. *Desde'l terrat de l'iglesia del Pi*. Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya, 1910, p. 92.

¹⁶⁵ PEÑA MARTÍNEZ, J. A., *op. cit.*, p. 301.

sota l'arc del sepulcre de Pere III, en un pobre sarcòfag de fusta cobert amb un senzill mantell de vellut negre.¹⁶⁶

L'abandonament degut a la desamortització de Mendizábal, les guerres carlines i els espolis posteriors, degradaren totalment el monestir. Les tombes reials foren profanades i les restes disperses es van dipositar a la catedral de Tarragona. Quan la comunitat monacal de Poblet va ser restablerta el 1940, tots els sepulcres estaven en un estat lamentable. L'escultor Frederic Marés els va restaurar sobre les restes medievals, i, van ser enllestits el 1951.

Però com que Martí no tenia tomba pròpia, l'Ajuntament de Barcelona va decidir de costejar-ne una. Inaugurada el 1952, és obra íntegra de Frederic Marés. En el sepulcre, esculpit en alabastre, hi ha l'estàtua del rei Martí vestit amb una dalmàtica, amb els braços estesos sobre el cos i les mans recollides sobre un llibre; dos àngels, un assegut al costat del cap, en senyal d'homenatge, i un altre amb els braços estesos sobre el pit del difunt, com a símbol de dolor; i als peus, un lleó. A la cara frontal del sarcòfag, un fris de figures, abats i monjos, porten en processó les despulles de Martí per ser enterrades a Poblet; en les laterals hi ha escuts amb les quatre barres catalanes.¹⁶⁷

No deixa de ser simbòlica i fins i tot tràgica l'apropiació que es va fer del lloc destinat al sepulcre de l'Humà, que el mateix rei amb tanta cura s'havia reservat. L'actual tomba feta per Marés, n'és un símbol i una reparació. A l'igual que el que avui anomenem Mirador del Rei Martí, encara que no correspongui a l'època del monarca, sí que recorda afortunadament l'autoria del Palau del Rei Martí de Poblet, i no porta a cap confusió.

Martí havia complert la seva missió como rei quan el 1408 trià Bellesguard per viure-hi plàcidament els últims anys de la seva vida. La mort del seu hereu Martí el Jove, a Sardenya, li retornà la responsabilitat de no estroncar la continuïtat dinàstica. Hem vist que ja vell i malalt encara mirarà, des de Bellesguard, de resoldre el problema successori tornant-se a casar. Ho fa assumint la responsabilitat de donar sortida a l'atzucac que havia plantejat la mort del seu primogènit. El dia abans del casament a Bellesguard escrivia en aquest sentit als prohoms de Mallorca. Quan es va adonar que s'havia truncat el camí d'una possible descendència masculina, va voler obrir el camí de l'acord entre els regnes de la seva corona. No ho va assolir. Massa interessos hi

¹⁶⁶ GARRIDO I VALLS, J. D., *op. cit.*, p. 289.

¹⁶⁷ RIERA I VIADER, S., *op. cit.*, p. 75.

jugaven en contra. Si hagués viscut més temps potser la legitimació del seu nét Frederic per Pero de Luna hauria resolt el conflicte. Però ni això va ser possible. Una dinastia castellana ocuparia el tron d'Aragó. I Martí l'Humà moriria, qui sap si conscient, que ell era el punt i final de la noble nissaga del Casal de Barcelona.

5. Decadència i destrucció de Bellesguard

El mateix dia de la seva mort, el 31 de maig de 1410, el rei Martí afegí un codicil al seu testament, deixant a Margarida de Prades els seus bens mobles i les seves joies, el Palau Menor i la Torre de Bellesguard. Mostra de l'especial efecte que Martí tenia sobre ambdós edificis és el fet que quedaven, també per voluntat reial, vinculats al patrimoni immoble de la Corona d'Aragó, la qual cosa hauria hagut d'impedir la seva dispersió i degradació.

Però si això no va ser possible per l'evolució dels esdeveniments històrics, el cert és que Bellesguard, a pesar de la relativa modèstia de l'edifici, va convertir-se en un símbol de prestigi i, durant els segles posteriors, algunes de les famílies més poderoses de Barcelona cobejaran tenir la possessió de la torre.

5.1. Margarida de Prades, senyora de Bellesguard

Sembla que la reina vídua es va quedar a viure a Bellesguard durant un temps. Sabem, documentalment, que encara s'hi estava el 25 de setembre de 1412. El 4 d'octubre del mateix any, Margarida deixa de consignar en la signatura dels seus documents que està a la casa de Bellesguard i diu tan sols que està a Barcelona. Probablement va anar a viure al Palau Menor, que era l'altre edifici que formava part de la seva herència.

Per què va marxar la reina de Bellesguard? Francesca Vendrell ens dóna una possible resposta: la constant presència de Violant de Bar. Per un seguit de cartes datades entre octubre del 1410 i gener del 1411 sabem que Violant estava instal·lada a la torre i que hi despatxava missives en favor del seu nét Lluís, llavors pretendent a la Corona. Vendrell sosté també que des de poc després de la fi del Compromís de Casp, el juny del 1412, Violant va deixar la casa que tenia a la plaça de Santa Anna de Barcelona i es va instal·lar permanentment a Bellesguard, on hi viuria fins a la fi dels seus dies, el juliol del 1431.¹⁶⁸

És difícil imaginar tanmateix que Violant, si disposava d'una residència pròpia intramurs, hi visqués ininterrompudament durant prop de vint anys, atès que una dama amant del gran luxe com era la vídua de Joan I difícilment es dignaria a viure en una casa que almenys entre 1418 i 1424 amenaçava ruina, com testimonien diversos documents del fons Gualbes.

¹⁶⁸ VENDRELL, F., *op. cit.*, p. 115.

Sigui com sigui, Margarida de Prades seguia sent la propietària de la finca. Per un document del 8 de gener de 1416 sabem que va fer tallar els arbres que hi havia a la vora del torrent que passava per Bellesguard, possiblement per vendre'ls i fer diners per poder pagar als nombrosos creditors que tenia. La capella de la torre, on es va casar, estava deteriorada i havia calgut fer-hi obres.

Entretant, el juliol de 1414, en un viatge fet a Morella per assistir al casament de la seva germana Joana amb el primogènit del comte de Cardona, va conèixer el cavaller Joan de Vilaragut i Álvarez de Haro, lloctinent del governador de València. Aquest era fill il·legítim del noble Nicolau de Vilaragut i la dama Teresa Álvarez de Haro. Poc temps després va ser nomenat camarlenc de Margarida de Prades, passant a ser administrador oficial dels seus béns.

El maig de 1415 es varen casar a la capella del Palau Reial de València, però ho va mantenir en secret per tal de no perdre la dignitat reial i el subsidi que cobrava com a reina vídua. El seu segon marit tenia poca fortuna i els marmessors s'havien quedat amb gran part del patrimoni que Martí l'Humà li va llogar. Fruit d'aquesta unió nasqué el gener de 1416 a Perpinyà, un noi, Joan Jeroni, que Margarida va encomanar a Domènec Vinader, abat de Santes Creus. La condició del noi es va amagar però l'abat Vinader, abans de morir, revelà a Joan Jeroni el seu llinatge. Aquest, en conèixer el seu origen, fugí a Nàpols, on es posà al servei d'Alfons IV. Va arrelar a Sicília, on tingué descendència. L'únic fill de Margarida de Prades va morir a Palerm l'any 1452 i està enterrat al convent de framenors de la capital siciliana.

Quan es va descobrir el seu matrimoni amb el cavaller de Vilaregut, Margarida de Prades va deixar de percebre la pensió de viudetat, per la qual cosa va veure compromesa molt greument la seva situació econòmica. El 25 de novembre del 1419 el rei Alfons el Magnànim la va autoritzar a vendre, llogar o empenyorar el palau menor i la torre de Bellesguard, immobles que formaven part del patrimoni reial, per tal que pogués fer front als seus nombrosos deutes.¹⁶⁹

Margarida va haver d'abandonar el palau menor el 1420 quan es va executar l'embargament ordenat per Guillem de Vilaragut, parent del nou marit, i es va instal·lar al monestir de Valldonzella, on havia mort el rei Martí, i on la seva tia materna continuava sent-ne abadessa. Allà també morí de pesta el seu segon espòs, Joan de Vilaregut. Després, Margarida professà en el cenobi, però abans va traspasar a la

¹⁶⁹ DURAN I CAÑAMERAS, F., *op. cit.*, p. 40.

seva germana Elionor tant els problemàtics drets que encara tenia sobre el Palau Menor i Bellesguard com els drets heretats de la seva mare sobre les viles de Prades i Cornudella.

La reina Margarida va donar la torre i tot el seu terreny a Francesc de Vilanova, espòs i apoderat de la seva germana, mitjançant una acta notarial aixecada pel notari barceloní Berenguer Olmera, i autoritzada per Bartomeu Castelló, veguer de Barcelona. La donació de Bellesguard està datada el 17 d'agost de l'any 1422 al monestir de Valldonzella.

A 17 de Agost de 1422, en poder de Berenguer Olmera Notts. de Barna, En lo Monastir de Valldonzella. + La R. Magt. de Dª Margarida V^a de Don Martí Rey de Aragó &. En agraument dels serveis de Francesch de Vilanova Cavr. Y atenant a tant conciderable merit de dit Cavr. la dita R. Magt. de Dª Margarida feu donació en libre y franch alou a dit Francesch de Vilanova de la Torre de Bellesguart cituada en los confins de Barna ab la font, o fonts, torrents, y qualsevols aigües y arbres, ab los cups, horts y vergés contiguos a dita torre y (...), ab las terras y pcessions cultas y boschosas, ab los acosta límits, oliveras y demes arbres y casas, y altres particulars dominis de dita torre y sas pertinencias. Afrontada de una part = ab terras de Pere Çaragoça Mariner, y de altra part ab terras de Graid Muller de Galceran Pla, fills de Bernat Ferrer (de Gualbes) ciutadà de Barna. Qual donació fou autorizada per lo Magtr. Barhomeu Castelló Veguer de Barcelona.¹⁷⁰

Al rebre la també reina vídua Violant la notificació de la donació, el 19 d'agost del 1422, a la seva casa del carrer Montcada, la transacció es va aturar. Desconeixem si Violant de Bar va impugnar-la, o si el cavaller Vilanova va renunciar-hi al comprovar la complicada situació legal i material en que es trobava la torre. Tanmateix, quan el juliol del 1424 s'executi l'ordre d'expropiació per part del batlle general de Catalunya a petició del rei Alfons IV, aquesta no s'interposarà contra l'exreina, la qual cosa indicaria que no n'era propietària. En canvi sí que se cita a Francesc de Vilanova.¹⁷¹

Margarida havia empenyorat, per mil florins, el casal de Bellesguard a la seva cunyada, la també exreina Violant de Bar, vídua de Joan I. Violant, com que no els cobrava, l'hi va embargar i alguns anys més tard, quan la casa va tornar a ser habitable, es va quedar a viure a Bellesguard, on va morir el dimarts 3 de juliol del 1431 "dues hores

¹⁷⁰ *Llibre en que se conté...*, op. cit., p. 2.

¹⁷¹ *Llibre en que se conté...*, ibíd., p. 8.

apres miga nit” segons consta en el dietari municipal de Barcelona,¹⁷² tot i que algun autor situï el traspàs al Palau Menor.¹⁷³

Es paradoxal que Violant de Bar, la qual, a la mort del seu marit Joan I, va al·legar falsament que esperava un fill pòstum del rei difunt per mirar d’escatimar el tron a Martí, morís en la residència somniada per aquest, mentre que ell va morir en una cel·la del monestir de Valldonzella. Recordem que l’estratagema de l’embaràs de Violant, per guanyar temps i mantenir oberta la qüestió de la successió, fracassà per la intervenció de Maria de Luna, que en absència de Martí, va tutelar tot aquest afer mentre el seu marit estava pacificant l’illa de Sicília. Martí va sortir de Catalunya cap a Sicília com a Duc de Montblanc, i hi va tornar com a Rei.

De Valldonzella, Margarida es traslladà al desaparegut monestir de les bernardes de Santa Maria del Bonrepòs, situat a la Morera de Montsant, a l’alt Priorat, prop de la cartoixa d’Escala Dei, del qual en va arribar a ser abadessa. La mort, causada per un brot de pesta, la va sorprendre a Riudoms, el 23 de juliol del 1429.¹⁷⁴ Margarida de Prades va ser també la darrera reina catalana de naixement. Cap dels successius reis d’Aragó es casaria amb una dama nascuda al Principat.

Les seves despulles van ser sepultades a Bonrepòs i, quan aquest monestir es va incorporar als dominis del de Santes Creus l’any 1473, van ser dutes a l’església major de Santa Maria del dit monestir cistercenc el maig de 1475. Allà van ser col·locades en un taüt de fusta, decorat amb les armes reials i abacials, situat a la pilastra que separa el presbiteri de la primera absidiola de la part de la nau de l’evangeli, davant del mausoleu de Pere II el Gran, i sota l’epitafi d’aquest monarca.

Sembla que el sepulcre no fou profanat durant l’exclaustració del 1835, però les seves restes foren traslladades a una de les tombes de pedra situades al fons del mateix braç del creuer. Posteriorment, han estat instal·lades en una urna de pedra en el mur de la nau de l’evangeli.

5.2. Del Compromís de Casp a la Guerra dels Segadors

El 1418 el batlle general de Catalunya, Pere Becet, ja havia demanat al rei Alfons el Magnànim que li deixés apoderar-se de la torre, atès el grau d’abandonament en què es

¹⁷² CARRERAS I CANDI, F. “Bellesguart...”, *op. cit.*, p. 65.

¹⁷³ BOFARULL, A. *Guia-cicerone*, *op. cit.*, p. 56.

¹⁷⁴ SANS I TRAVÉ, J. M. *Dietari o Llibre de Jornades (1411-1484) de Jaume Safont*. Barcelona: Fundació Noguera, 1992 (Col·lecció Textos i Documents, núm. 28), p. 293.

trobava.¹⁷⁵ Anys després, el 29 de juliol del 1424, el monarca, que finalment n'havia autoritzat l'expropiació per part del batlle general, la cedí al cavaller Francesc d'Arinyó en favor pels serveis prestats i argumentant que "la Casa o Torre está enpart herma y dirruida, y que ab cuidado de altre Dueño podrar producir major utilitat".¹⁷⁶

Francesc d'Arinyó havia estat escrivà a la cort de Martí l'Humà des del 1406. L'any 1418 va esdevenir secretari d'Alfons el Màgnànim, seguint-lo en les seves primeres expedicions italianes. Va retornar a Barcelona a finals del 1423 per la qual cosa coincidiria la data en que el rei li podria haver donat Bellesguard, un edifici important que el rei només hagués regalat a una persona estimada i ben mereixedora del seu agraïment.

El 30 de setembre del 1424, Arinyó va vendre la torre a Elionor de Cervelló, vídua d'Anton de Luna, el més fidel dels nobles urgellistes, per 26400 sous barcelonins.¹⁷⁷ Recordem, segons diu Sobrequés i Vidal, que el comte de Luna i Elionor s'haurien casat a la capella de Bellesguart el maig del 1410.

Elionor de Cervelló havia estat servent de la reina Violant de Bar, per la qual cosa, encara que cap dels documents del fons Gualbes la citi, és probable que ambdues convisquessin juntes a la torre de Bellesguard. Desconeixem si també residia amb elles l'única filla d'Elionor i el comte de Luna: Elfa de Luna i Cervelló. El 1431, a la mort de la vídua de Joan I, la dama de Cervelló en va ser la marmessora de l'herència.

Més endavant, la dama de Cervelló va oferir la torre als monjos dels monestirs de la Vall d'Hebron i de Sant Jeroni de la Murtra, que aspiraven a fusionar-se. L'operació no va reeixir i finalment, el 12 de maig del 1441, va vendre la torre al cavaller Francesc Desvalls per 33000 sous barcelonins.¹⁷⁸

Aquesta versió, reforçada pels documents del fons Gualbes, es contraposa tanmateix amb la de Duran i Cañameras. Aquest darrer diu que Violant de Bar va deixar la torre en herència als consellers de Barcelona, passant Bellesguard a poder de la ciutat.¹⁷⁹

¹⁷⁵ LANUZA I GARRIGA, A. DE; SIMON I VILARDAGA, S. *Memòria científica del control arqueològic de la neteja i posterior documentació d'un pany de muralla al carrer Bellesguard 19-23 de Barcelona*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2005, p. 3.

¹⁷⁶ *Llibre en que se conté...*, op. cit., p. 9.

¹⁷⁷ *Llibre en que se conté...*, ibíd., p. 9.

¹⁷⁸ *Llibre en que se conté...*, ibíd., p. 16.

¹⁷⁹ DURAN I CAÑAMERAS, F., op. cit., p. 41.

Cinc anys després, el dia 11 de febrer del 1446, Desvalls la va vendre a Cecília d'Urgell per la quantitat de 23790 sous barcelonins.¹⁸⁰ Cecília, filla de Margarida de Montferrat i germana del comte Jaume II d'Urgell dit el Dissortat, havia estat l'altra candidata a ser l'esposa de Martí l'Humà i va morir sense descendència, igual com no la tingué Margarida de Prades del seu infructuós matrimoni reial.

Cecília, per testament signat el 31 de desembre del 1458 davant el notari barceloní Francesc Matella, la va llegar al seu espòs, Bernat IV de Cabrera, comte de Mòdica. Va escollir com a marmessors Joan, comte de Prades, Sança Ximenis de Foix i de Cabrera, Aldonça de Cardona, vídua de Galceran Ademar de Santa Pau, i el reverend guardià del convent de frares de Sant Francesc de Barcelona, església on va designar ser sepultada. Aquesta informació ens permet saber que a les vigílies de la Guerra Civil Catalana (1462-1472), les grans nissagues comtals del Principat –Prades, Foix, Cardona i Urgell– havien establert diversos vincles familiars entre elles.

El 24 d'octubre del 1460 el notari va fer públiques les darreres voluntats després de la defunció de la propietària. L'acte de lectura del testament es realitzà a Bellesguard en presència dels comtes de Prades i de Mòdica, i de diversos testimonis i servents.¹⁸¹

Un segle més tard, Lluís Enríquez de Cabrera, un successor del comte de Mòdica, la oferí a Francesc Caçador, que va adquirir-la el 1569 per la quantitat de 1000 lliures.¹⁸² Durant l'estada de la família Caçador o Cassador es van fer importants reformes a la finca, les quals probablement van fer canviar la seva aparença medieval per una de més renaixentista. Cal recordar que aquesta noble nissaga va ser, durant la segona meitat del segle XVI i la primera del XVII, una de les més riques de Barcelona.¹⁸³

En aquesta nova època de puixança és quan el 1588 es fa la canalització d'aigües per abastir la ciutat de Barcelona. També, possiblement amb la intervenció del poeta i flamant conseller de la ciutat Joaquim de Sentsatí i d'Olzina, que algunes informacions situen com a castlà de Bellesguard.¹⁸⁴ En aquell període, serà quan els consellers de la ciutat tractaran infructuosament de comprar la finca per abastir-se de la seva deu

¹⁸⁰ *Llibre en que se conté...*, *op. cit.*, p. 21.

¹⁸¹ COSTAFREDA PUIGPINÓS, V. "Elionor d'Urgell, filla del comte Jaume el Dissortat, i la seva trajectòria pel regne de Nàpols". *Urtx* (Tàrrrega), núm. 25 (2011), p. 70.

¹⁸² LANUZA I GARRIGA, A. DE; SIMON I VILARDAGA, S., *op. cit.*, p. 4.

¹⁸³ FARGAS PEÑARROCHA, M. A. "Espacios de poder: orden familiar, nobleza y uso de los derechos patrimoniales en la Barcelona moderna". *Obradoiro de Historia Moderna* (Universitat de Barcelona), núm. 10 (2001), p. 58.

¹⁸⁴ MORALES ROCA, F. J. *Próceres habilitados en las Cortes de Cataluña, siglo XVII (1599-1713)*. Madrid: Hidalguía, 1983, p. 167.

d'aigua pura i abundant.¹⁸⁵ Durant els brots de pesta del 1589 i 1590, la torre serà el refugi del bisbe de Barcelona, Joan Dimes Lloris.¹⁸⁶

El 26 d'abril del 1602 es va crear un censal de 400 sous en favor d'Estefania de Cassador i Pere Pau de Cassador per sufragar haver “fet obras de conciderable cost en la Torre de Bellesguart”.¹⁸⁷

De la fama i magnificència d'aquesta noble família, al nomenclàtor barceloní en queda el record en dues vies: el carrer d'en Cassador i la baixada dels Cassador. A part de Bellesguard, l'extensa família Cassador posseïa una mansió intramurs prop de la plaça de Sant Just, l'antic palau de Galceran de Requesens, el més gran de la Barcelona medieval després dels palaus reials, i que és l'actual seu de la Reial Acadèmia de Bones Lletres.¹⁸⁸

Els Cassador van incrementar el seu patrimoni amb importants edificis de la rodalia de Barcelona. Així el germà i successor d'en Francesc, Pere de Cassador, que ja estava en possessió de la torre Cercerenya de Badalona, va adquirir el 1572 la Torre Palleresa i el 1573 el castell de la Roca del Vallès. Casat amb segones núpcies amb Isabel d'Aguilar i de Peralta, aquestes propietats van passar el 1613 al seu fill i successor, Joan Baptista de Cassador i d'Aguilar, que arribaria a ser conseller de Barcelona el 1612.¹⁸⁹

Prova de la gran influència d'aquesta dinastia és que quan posteriorment Joan Baptista de Cassador va ser empresonat per un afer relacionat amb el càrrec, va sortir en la seva defensa el seu germà, Pere Pau de Cassador i d'Aguilar, canonge de la seu barcelonina, que havia estat president de la Diputació del General entre l'abril de 1605 i el juliol de 1608.

A la mort de Joan Bonaventura de Cassador, el testament signat el 18 de setembre del 1591 i que es conserva a l'Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau,¹⁹⁰ disposava que heretés el seu fill Gervasi, sent usufructuària de la propietat la muller, Estefania de

¹⁸⁵ CARRERAS I CANDI, F. “Bellesguart...”, *op. cit.*, p. 65.

¹⁸⁶ MUÑOZ MUÑOZ, C.; LINDES MONTES, F., *op. cit.*, p. 7.

¹⁸⁷ *Libre en que se conté...*, *op. cit.*, p. 78.

¹⁸⁸ MORALES ROCA, F. J. *Prelados, abades mitrados, dignidades capitulares y caballeros de las órdenes capitulares habilitados por el brazo eclesiástico en las Cortes del Principado de Cataluña. Dinastías de Trastámara y de Austria. Siglos xv y xvi (1410-1599)*. Madrid: Hidalguía, 1999, p. 143.

¹⁸⁹ DARNA GALOBART, L. “Emblemas heráldicos de españoles enterrados en Roma en el siglo xvi”.

Emblemata (Saragossa), núm. 12 (2006), p. 55.

¹⁹⁰ AHSCSP Església i comunitat. Vol. VII. Inv. 3. Testaments, fundacions. Carpeta 10/30.

Cassador i d'Olivera. Finalment, el senyor de Bellesguard esdevingué un altre dels seus fills: el cavaller Lluís de Cassador i d'Olivera.¹⁹¹

A primers del 1612 Josep de Paguera i Marianna de Caçador ja tenien drets sobre la finca, tal com consta en un document notarial datat l'1 d'abril d'aquell any que fa esment d'una disputa sobre la conducció de les aigües de la "Font de Bellesguard" que aquests tenen amb en Josep de Ferrer, donzell de la Reial Audiència, i sa muller, Anna de Ferrer i Sors, que habitaven la propera casa o torre de Ferrer.¹⁹²

El plet va durar fins al 12 de desembre del 1617, quan s'estableix una concòrdia entre els Paguera i els Ferrer, per la qual tres quartes parts de l'aigua que passa per la "canonada de Bellesguard" es queda a la finca i l'altra part va a la Torre de Ferrer. Per tal de fer-ho possible es va construir "una caseta tancada ab clau, dins la qual han disposat duas picas de pedra, la una en la mateixa canonada, que dona la aigua designada a un canó de bronze, y la altra pica está contigua, y algun tant mes baixa que la primera".¹⁹³

Una llegenda referida a aquesta època explica que quan el cèlebre bandoler Joan Sala i Ferrer, més conegut com a Joan de Serrallonga, va ser penjat i esquarterat a la plaça del Rei de Barcelona el 8 de gener del 1634, una part del seu cos va ser emparedada a les ruïnes del palau de Bellesguard. El fet que aquell any la torre estigués habitada i encara no enrunada ens permet posar totalment en dubte la veracitat d'aquesta anècdota.

5.3. La destrucció de Bellesguard

Si fins ara hem vist que Bellesguard havia passat èpoques d'abandó però que l'immoble sempre havia restat més o menys preservat, la situació va canviar a partir de 1635, després de l'entrada de l'imperi espanyol en hostilitats amb França en el marc de la Guerra dels Trenta Anys (1618-1648).

El fet que Catalunya fos terra de frontera i que aquí s'esdevinguessin grans operacions militars d'ambdós bàndols, va impulsar al govern del comte-duc d'Olivares a augmentar el nombre de soldats que les autoritats catalanes havien d'allotjar obligatòriament i mantenir al seu càrrec. Ràpidament, la situació va degenerar en enfrontaments entre la

¹⁹¹ MORALES ROCA, F. J. *Próceres habilitados...*, op. cit., p. 187.

¹⁹² *Llibre en que se conté...*, op. cit., p. 83.

¹⁹³ *Llibre en que se conté...*, *ibíd.*, p. 85.

soldadesca –que sovint robava, saquejava, violava i àdhuc assassinava– i la població civil. Malgrat les reiterades protestes de les Institucions del país, la situació s'anà degradant fins que va esclatar la revolta dels segadors a Barcelona, per la diada de Corpus Christi, el 7 de juny del 1640.

De la manera com els soldats de la monarquia hispànica tractaven les cases senyoriales com Bellesguard ens en dona una idea el cèlebre discurs del canonge Pau Claris i Casademunt davant l'assemblea de braços celebrada al palau de la Generalitat, el dia 11 de setembre del 1640: “les cases dels nobles els serveixen de fàcils hosteries, llurs sostres d'or i de pintures precioses, cremen llastimosament en llurs fogueres. Però com han de tractar amb reverència els palaus, els que no es desdiuen a ésser incendiàries de temples?”.¹⁹⁴

La junta general de braços va votar llavors per la separació i la constitució d'una república catalana sota la protecció de França, que es va proclamar formalment el 16 de gener del 1641. Malgrat alguns èxits inicials com la victòria dels catalans a la batalla de Montjuïc (26 de gener del 1641), l'assassinat del president Claris (27 de febrer del 1641), l'acceptació de Lluís XIII com a comte de Barcelona (30 de desembre del 1641), les disputes intestines entre els caps militars catalans i francesos, i el fet que Felip IV enviés a Catalunya els millors terços en detriment del front portuguès, obert a partir del desembre de 1640, van fer que poc a poc les armes comencessin a ser favorables als imperials.

La situació s'agreujà notablement a partir del 1648, quan es signa la Pau de Westfàlia, que posa fi a la Guerra dels Trenta Anys i permet als espanyols dirigir més recursos al front català. També aquell any s'inicia la sublevació de la Fronda a França (1648-1653) que farà que es redueixin dràsticament els reforços dels aliats francesos.

El juliol de 1651 es van reunir a Tarragona Joan Josep d'Àustria i un dels militars espanyols més capaços, Francisco de Orozco, marquès de Mortara i Olías, que ja havia rendit les ciutats de Lleida (1644) i Tortosa (1650). A principis d'agost ambdós ja estaven ocupant les posicions estratègiques del Pla de Barcelona.

¹⁹⁴ SANABRE, J. *Parlaments de Pau Claris i de Pau Duran a l'assemblea dels tres braços (11 de setembre de 1640)*. Barcelona: Edigrafi, 1968, p. 26.

Davant la impossibilitat de prendre la ciutat comtal a l'assalt per la insuficiència de mitjans, l'estat major espanyol va decidir imposar un setge terrestre i marítim per fer capitular la ciutat.¹⁹⁵

Pel seu enclavament estratègic, probablement la finca de Bellesguard va ser objectiu preferent dels invasors des dels inicis del setge. Tenia aigua abundant, bosc per obtenir llenya i camps conreats. A més, al ser una casa emmurallada, amb torres i merlets, facilitava la seva ràpida fortificació.

El mateix marquès de Montara i Olías, en la seva crònica de la campanya de Catalunya, ens diu que el 12 d'agost del 1651 "*fuè a hazer noche a unas Torres, que llaman las Costes de Sarreal, cerca del Convento Real de Pedralbas*".¹⁹⁶

D'altra banda, la serra de Collserola era una de les més inestables perquè la seva extensió feia difícil dominar-la absolutament. A més, era el corredor natural per on arribaven els reforços procedents del Vallès i la zona del front on la cavalleria catalana encara hi podia tenir un paper clau.

Per aquest motiu, al mateix temps que es cavaven rases i trinxeres, i es construïen quarters i forts al voltant de tot el Pla de Barcelona, les torres de Sarrià, Sant Gervasi i Gràcia es van convertir en improvisats bastions destinats a mantenir el setge.

L'estratègia dels defensors de la ciutat consistia en fer sortides ràpides d'infanteria lleugera amb suport de la cavalleria contra els reductes dels assetjants. L'objectiu d'aquests cops de mà era el de desallotjar temporalment als enemics de les seves posicions i delmar les estructures, creant fissures en la seva línia de fortificacions per tal de permetre l'entrada de reforços i vitualles a la ciutat.

Un estudi recent ens corrobora que l'exèrcit assetjant havia edificat tres forts a la zona de Collserola i que "s'havien fortificat totes les cases des de la serralada fins al convent dels carmelitans de Santa Maria de Gràcia (...) L'església de Sarrià i el convent de Pedralbes també tingueren la mateixa sort".¹⁹⁷

¹⁹⁵ RUIZ RODRÍGUEZ, I. *Don Juan José de Austria en la monarquía hispánica: entre la política, el poder y la intriga*. Madrid: Dikynson, 2007, p. 152.

¹⁹⁶ OROZCO, F. DE. *Conquista de Cataluña por el Marqués De Olías, y Mortara*, p. 64.

¹⁹⁷ MESEGUER I BELL, P. *El setge de Barcelona de 1651-1652. La ciutat comtal entre dues corones*. Universitat Autònoma de Barcelona, 2012, p. 125.

La serra donava una excel·lent visió estratègica de tot el Pla de Barcelona. Prova d'això és la perspectiva (molt propera a la que es pot tenir des de Bellesguard) des de la que l'artista Pandolfo Reschi va pintar el quadre "*Assedio di Barcellona*" (1681). Reschi també és autor d'una altra tela contemporània titulada "*Gran Battaglia presso Barcellona*". Actualment ambdues obres es conserven a la Galeria Corsini de Florència. També diversos gravats sobre el setge de 1651-1652 que s'han conseqüentment confirmen la importància de les posicions establertes a Collserola en l'operatiu militar dels invasors.¹⁹⁸

En aquest context, sabem que l'edifici va quedar força malmès durant els primers mesos del setge, quan va ja estava ocupat per les tropes espanyoles i 450 genets comandats per Josep d'Ardena, vescomte d'Illa i mestre de camp de la Generalitat, van atacar la posició amb l'objectiu de trencar el setge de Barcelona.¹⁹⁹

La mateixa crònica de Francisco de Orozco, farcida de constants escaramusses entre defensors i atacants per a la possessió aquests tipus d'enclavaments, ens dóna fe de la brutalitat i l'embergadura dels enfrontaments que el mes de setembre del 1651 es van produir en la zona de Pedralbes i Sarrià, amb gran quantitat de baixes per ambdós bàndols.²⁰⁰

Tot i que l'èpica del setge de 1713-1714 ha fet oblidar gestes anteriors, cal dir que el de 1651-1652 va ser igualment d'heroic i desesperat. Els barcelonins sabien que s'hi jugaven molt. En una "*instrucción secreta*" signada per Felip IV i el Consell d'Aragó el 17 de juliol del 1652, s'ordenava que després de l'ocupació s'eliminassin les constitucions i privilegis del Principat, es reformés la Diputació del General per sotmetre-la a la Reial Audiència i s'extingís el Consell de Cent. Entre d'altres càstigs econòmics i simbòlics, com la prohibició d'encunyar moneda o la confiscació dels arxius de la ciutat, també es contemplava l'edificació d'una ciutadella i l'enderrocament de cases i castells dels considerats rebels.²⁰¹

La resistència a ultrança de Barcelona, que només va rendir-se pels estralls que estava causant la pesta entre la població civil, va provocar que quan els assetjants van entrar a la ciutat el 13 d'octubre del 1652, les condicions de la capitulació fossin molt més

¹⁹⁸ BNM, ms. 9198, f. 123.

¹⁹⁹ CANYAMÀS, J. DE. "Bellesguard sojorn de reis, Bellesguard cementiri". *La Veu de Catalunya* (Barcelona), 16 d'octubre de 1917, p. 6.

²⁰⁰ OROZCO, F. DE, *op. cit.*, p. 71.

²⁰¹ CATÀ, J.; MUÑOZ, A. *Absolutisme contra pactisme. La ciutadella de Barcelona (1640-1704)*. Barcelona: Dalmau, 2008, p. 24.

favorables. Diversos testimonis de l'època descriuen que quan Joan Josep d'Àustria va entrar-hi, el municipi estava amb els carrers plens de runa d'edificis danyats per l'artilleria castellana i gran part de la població morint-se de fam i malaltia.²⁰²

Poc després d'haver finalitzat el setge es va procedir al desmantellament de totes les fortificacions extramurs per evitar que més endavant poguessin ser utilitzades pels francesos i els catalans que seguien combatent. La destrucció total de Bellesguard probablement es va produir pocs dies després del 19 d'octubre del 1652, quan es va ordenar "*deshazer las fortificaciones de la linea*".²⁰³

En aquests casos, l'exèrcit assetjant retirava dels fortins tot el que es pogués endur, i cremava o enderrocava, sovint amb explosius, la resta de les estructures. La majoria de torres senyoriales disseminades per la serra de Collserola no es devia poder lliurar d'aquest destí.

Per últim, cal recordar que si bé havia caigut Barcelona, la guerra distava molt d'haver-se acabat. Els cabdills militars Josep d'Ardena i Josep de Margarit van continuar la lluita contra els exèrcits de Felip IV. Aquest, després, de la gran derrota a la batalla de les Línies d'Elvas, lliurada el 14 de gener del 1659, va decidir liquidar d'una vegada per totes el front català per centrar-se en la conquesta de Portugal.

Així, amb la renúncia del rei espanyol a Perpinyà, llavors la segona ciutat més gran de Catalunya, i d'altres poblacions estratègiques del Pirineu, es va aconseguir la pacificació el 7 de novembre del 1659 amb la signatura del Tractat dels Pirineus, que segregava del Principat els territoris del Rosselló i la Cerdanya, controlats pels separatistes profrancesos. Aquests veurien impotents com el 1660 es derogaven els Usatges i com el 1700 es prohibia l'ús de la llengua catalana en aquells territoris per ordre de Lluís XIV.

²⁰² MESEGUER I BELL, P., *op. cit.*, p. 279.

²⁰³ OROZCO, F. DE, *op. cit.*, p. 177.

6. La mansió del rector de Bellesguard

Després de la guerra es mantingueren els cultius en els seus extensos terrenys, i el 2 de març del 1662, Josep de Paguera i de Vilana, marit de Marianna de Caçador, va vendre “estas casas” i la pensió del cens anual de 25 sous al cavaller Joan Bonaventura Ferrer de Gualbes i Copons (Barcelona, 1643-1714), descendent llunyà del primer alcaid de Bellesguard, per la quantitat de 1385 sous barcelonins.²⁰⁴

És possible que la transacció la fes per voluntat d'Anna de Gualbes, que en un document notarial datat el 17 de maig del 1662, fa constar que cedeix “tota aquella Torre anomenada de Bellesguard, enterament dirruida e inhabitable a causa dels estragos de la guerra, ab tots los edificis, vinyes, camps, horts, boschs, terras y possessions, cultas y hermas, prop y lluny de dita Torre.”²⁰⁵

Sabem que Joan Bonaventura de Gualbes –que era fill de Rafael Bonaventura Gualbes, conseller en Cap de Barcelona entre el 1660 i el 1661, casat amb Anna Copons i Tamarit, i nét del cavaller Francesc Bonaventura de Gualbes, casat amb Maria Coll– el 27 d'agost del 1679 es va casar amb Marianna de Villalonga i Çaportella, també tenia drets heretats sobre una altra torre “de Sarrià, vuy dita torre de Gualbes y antes Ferrera”, que no s'ha de confondre amb Bellesguard.²⁰⁶

Aquesta Torre de Gualbes de Sarrià, situada aproximadament entre Bellesguard i Valldonzella, havia estat “derruhida en lo any mil sis-cents cinquanta-y-hu o mil sis-cents cinquanta-dos, mil sis-cents noranta-set y mil setcents”.²⁰⁷ És a dir, durant els setges finals sobre Barcelona en la Guerra dels Segadors i en la Guerra dels Nou Anys. D'aquest darrer conflicte possiblement dati el magatzem de pólvora per a us municipal situat a Bellesguard, el qual s'esmenta en un document del 20 d'abril de 1693.²⁰⁸

6.1. Els Gualbes

Els Gualbes eren un extensa família patrícia que va destacar a Barcelona des del primer terç del segle XIV, i que es convertiren en membres influents de l'alta burgesia

²⁰⁴ *Llibre en que se conté...*, op. cit., p. 107.

²⁰⁵ *Llibre en que se conté...*, *ibíd.*, p. 23.

²⁰⁶ BROWN, K.; MELCHOR, V. DE. *Vida i obra de Joan de Gualbes i Copons*. Curial Edicions Catalanes; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 25.

²⁰⁷ BROWN, K.; MELCHOR, V. DE, *ibíd.*, p. 175.

²⁰⁸ GALINDO LÓPEZ, E.; MEDARDE SAGRERA, M. “Joan de Gualbes i Gaudí: Bellesguard i els Desconfiats de la Guerra de Successió”. *Sarrià i la causa de les llibertats catalanes*. Barcelona: El Mirador, 2014, p. 61-74.

urbana amb activitats comercials com la draperia i la mercaderia, la marineria i la banca, amb la qual van aconseguir una notable posició de poder econòmic i d'influència social mitjançant la concessió de préstecs, l'adquisició de béns privats i la inversió en deute municipal.²⁰⁹ La banca Gualbes, que perdurà fins el 1406, tenia també interessos comercials a les Balears, Saragossa i Perpinyà.

Uns altres membres d'aquest llinatge exerciren l'ofici de banquers alhora que ocuparen càrrecs al govern de la ciutat, procurant d'obtenir càrrecs que els afavorissin econòmicament, com els de clavari, mostassaf, tauler de la taula de canvi, com Baltasar de Gualbes, cònsol de mar i, principalment, el de conseller: Joan de Gualbes i el seu fill Francesc Bonaventura de Gualbes i de Ferrer. Dels que van triar el camí del servei públic a les institucions ciutadanes i a la monarquia, sobresurt Bernat de Gualbes, conseller en cap de Barcelona el 1409 i adversari del comte Jaume d'Urgell durant l'interregne, del qual ja n'hem parlat anteriorment.

També els Gualbes se significaren notablement dins l'estament eclesiàstic català, on cal esmentar Bartomeu Cristòfor de Gualbes i de Setantí, prior de Santa Anna de Barcelona, el seu germà Joan Cristòfor de Gualbes i Setantí, Lluís de Gualbes, prior de Catalunya a l'orde de Sant Joan, i Ferrer Nicolau de Gualbes, canonge de Barcelona i ardiaca del Vallès.

Les aliances matrimonials amb membres de l'oligarquia ciutadana i una prolífica descendència donaren com a fruit la seva elevació i ennobliment dins l'escala social, amb l'obtenció del grau de ciutadans honrats com Joan i Baltasar Gualbes, i fins i tot assoliment dels de cavaller i donzell, com són els casos de Miquel de Gualbes, casat amb Elisabet Sesbasses, Miquel Benet de Gualbes, fill seu, Bernat i Ferrer de Gualbes, fills de Bernat de Gualbes, i Joan Lluís de Gualbes.

Al segle XVI, en part gràcies al privilegi reial de 1510 atorgat pel rei Ferran II el Catòlic pel qual els ciutadans honrats de Barcelona s'equiparaven en prerrogatives als cavallers, ja començaren a enllaçar-se amb els grans llinatges nobles i a exercir càrrecs importants a les diverses institucions governamentals catalanes.

Els hereus Gualbes habitaren fins al segle XVIII en un casal prop del Regomir i gairebé tots els membres foren soterrats a Santa Maria del Mar, on Jaume, Ponç i Joan de Gualbes havien fet construir una capella el 1348 que dotaren d'un benefici perpetu, arran de la mort de llur pare, el draper Jaume Gualbes. La línia principal d'aquest

²⁰⁹ GALINDO LÓPEZ, E.; MEDARDE SAGRERA, M. "Joan de Gualbes i Gaudí...", *op. cit.*, p. 4.

lminatge s'extingí el 1724 amb la mort de Maria Teresa de Gualbes i de Sentmenat, la qual es casà el 1675 amb Miquel de Clariana, comte de Múnter.

Joan de Gualbes, membre d'una línia secundària de la família Gualbes desvinculada de l'alta noblesa, que ha passat a la història amb el pseudònim de “el Rector de Bellesguard”, a finals del segle XVII i principis del XVIII, va donar a l'antiga finca els seus darrers moments d'esplendor. Mitjançant una gran restauració convertirà aquella estança “dirruïda” en un autèntic jardí de belleses florals i del parnàs.²¹⁰ On, segons Kenneth Brown, cercarà –com el rei Martí dos segles abans– un paradís allunyat del soroll, l'aldarull i la calor de la gran urbs en la que s'havia convertit la Barcelona de l'època.²¹¹

6.2. Bellesguard, refugi austriacista

Durant la Guerra de Separació o dels Segadors (1640-1652) els francesos van ser els grans aliats dels catalans contra l'imperi espanyol, fins el punt que Lluís XIII de França va ser escollit comte de Barcelona el 1641. Però sobretot després de la Pau dels Pirineus (1659) va anar estenent-se una fort sentiment antifrancès entre la societat catalana.

En el tractat, que segregava de la resta del Principat els territoris del Rosselló, el Conflent, el Vallespir, el Capcir i una part de la Cerdanya, es va incloure un indult general i la restitució de béns a tots els perseguits durant els anys de la revolta (1640-1659). El compromís francès va incloure mantenir la vigència dels Usatges de Barcelona i les constitucions catalanes al nord dels Pirineus, amb seu a Perpinyà, però aquest aspecte no va ser respectat pel rei Lluís XIV. Un any més tard, el 1660, les lleis pròpies foren derogades, el que va comportar l'abolició de les institucions d'autogovern a la Catalunya septentrional; així com també la prohibició de l'ús del català en l'àmbit públic i oficial el 1700.

El tractat, que va beneficiar el regne de França en detriment de la monarquia hispànica, no va aturar l'expansionisme francès sinó que l'incrementà, entrant en una convulsa època de conflictes militars que sovint tingueren com a teatre d'operacions el territori català, creant un notable sentiment de greuge entre la gent del país. Només entre 1667

²¹⁰ BROWN, K. “Los ‘Juegos Olímpicos’ de Barcelona en 1702-1703: un episodio en la historiografía literaria y en la historia político-militar de Cataluña”. *El teatro español a fines del siglo XVII*. Amsterdam: Rodopi, 1989, p. 905.

²¹¹ BROWN, K. *Els Jocs Olímpics a Barcelona el 1703: una lliçó per entendre la desfeta de l'Onze de Setembre del 1714*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2008, p. 9.

i 1697 els àustries espanyols mantingueren quatre guerres amb França, finalitzades amb les paus d'Aquisgrà, el 1668, de Nimega el 1678, de Ratisbona el 1684, i de Rijswijk el 1697.

L'austriacisme ideològic apareix a Catalunya després de la constitució de la Gran Aliança de l'Haia, el tractat signat per Àustria, Holanda i Anglaterra, el 7 de setembre de 1701, en defensa dels drets de l'arxiduc Carles a la corona espanyola, per tal d'oposar-se a Lluís XIV de França i a l'accessió del seu nét Felip al tron dels regnes hispànics.

Els primers simpatitzants austriacistes van ser els anomenats vigatans, un conjunt de propietaris rurals benestants i petis nobles de la vegueria de Vic (Osona) majoritàriament veterans de la Guerra dels Nou Anys (1688-1697), que van comptar amb el recolzament d'alguns burgesos barcelonins decididament contraris als Borbó que, com Gualbes, van articular l'oposició intel·lectual, política i social a la monarquia borbònica.

Va ser a partir de 1702, un cop finalitzades les corts convocades per Felip V, quan va aparèixer a Barcelona el partit austriacista impulsat principalment pels membres del braç militar i eclesiàstic, i recolzat econòmicament i logística per la burgesia en defensa del pactisme i del sistema constitucional català.

Alguns membres destacats d'aquest partit es va acabar reunint al voltant de l'Acadèmia dels Desconfiats, des d'on van afavorir la difusió d'idees i consignes antifilipistes. Els austriacistes denunciaven aspectes diversos com l'absolutisme centralista que els Borbó havien aplicat a França, els abusos comesos al Principat pels exèrcits de Lluís XIV en repetides ocasions, la castellanització de l'administració, la creixent burocràcia de les autoritats filipistes, o la por a l'entrada massiva de manufactures franceses que arruïnessin la indústria catalana. Tot i això, les institucions catalanes van mantenir-se fidels a Felip V en els seus primers anys de regnat, i van resistir un primer bombardeig naval aliat de Barcelona el 27 de maig 1704.²¹²

Campabadal i Bertran ens confirma la importància de l'antiga residència reial, ara restaurada per Bonaventura de Gualbes, en la conspiració antiborbònica que desembocaria en l'alçament dels catalans contra Felip V. La torre va ser punt de trobada dels intel·lectuals austriacistes que s'aplegaven al voltant de l'Acadèmia dels Desconfiats, que en algun moment entre els anys 1702 i 1704 –potser per motius de

²¹² SOLDEVILA, F. *Història de Catalunya*, vol. II, *op. cit.*, p. 1107.

seguretat o de discreció– va deixar de reunir-se a la Casa Dalmases, situada al barri gòtic de Barcelona.²¹³

Altres autors acotarien l'estada dels acadèmics fora del palau Dalmases entre el 25 de març del 1703, quan s'aixeca acta de l'Acadèmia “no numerada”, i el 15 de novembre del 1705, quan el virrei borbònic Francisco Antonio Fernández de Velasco rendeix la ciutat a les forces de l'arxiduc Carles. En el mateix període, els partidaris de Felip V, és a dir, els botiflers, es trobaven a la casa Marimón de la plaça de Santa Anna.²¹⁴

El cert és que desconeixem amb certesa qui va participar o què es va fer perquè les actes de l'Acadèmia dels Desconfiats que s'haurien celebrat a Bellesguard resten perdudes.²¹⁵ El més probable és que es guardessin a la mateixa torre i fossin destruïdes o requisades durant el primer saqueig de la finca l'abril del 1706.

Tanmateix, existeix també la possibilitat que aquestes actes fossin volgudament secretes o les destruïssin els propis acadèmics en un moment de temença. Cal tenir present que entre els conspiradors totes les precaucions devien ser poques, perquè paral·lelament al creixement de la causa austriacista s'incrementava la repressió del virrei Francisco Antonio Fernández de Velasco y Tovar. Així, sabem que alguns dels més significats austròfils van veure vulnerats els seus drets i la seva correspondència violada.²¹⁶ Els més desafortunats foren empresonats, expulsats dels seus càrrecs o forçats a l'exili. A més, la pretensió virregnal de tancar l'Escola Militar de Barcelona indicaria que entre els membres del braç militar hi havia una clara inclinació per la causa de l'arxiduc.

Amb tot, no hi ha evidències en les actes conservades de l'Acadèmia dels Desconfiats que Gualbes en fos membre, malgrat que hi tenia clares afinitats polítiques i intel·lectuals. Aquest distanciament pot ser degut, en part, a que el seu indomable esperit crític el portés també a satiritzar la pròpia Acadèmia en els seus poemes.²¹⁷

Tanmateix, autors com Rubió o Brown insisteixen en que Gualbes n'era soci de ple dret perquè va intervenir com a redactor de la dedicatòria en l'edició de les obres de Vicent

²¹³ CAMPABADAL I BERTRAN, M. *La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona en el segle XVIII*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006, p. 53.

²¹⁴ CARRERAS I BULBENA, J. R. *La Academia desconfiada y sus académichs*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres, 1922, p. 52.

²¹⁵ CARRERAS I BULBENA, J. R., *ibid.*, p. 20.

²¹⁶ SOLDEVILA, F. *Història de Catalunya*, vol. II, *op. cit.*, p. 1107.

²¹⁷ COMAS, A. *L'Acadèmia de Bones Lletres des de la seva fundació l'any 1700*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres, 2000, p. 17.

Garcia, el Rector de Vallfogona, que apadrinaven els desconfiats; i, en un assaig del 1703, qualificava les tertúlies al palau Dalmases com les de l'“amada Acadèmia mia”.²¹⁸ Altres autors com Galindo i Medarde sostenen que probablement el seu nom no aparegués en els llistats d'acadèmics pel fet de ser-ne soci extranumerari.²¹⁹

El poeta Gualbes, era anomenat “el Rector de Bellesguard” i també “el Marcial català” potser per contraposar-lo amb “*el Marcial español*”, com era conegut el catalanòfob poeta madrileny Francisco de Quevedo. Segons l'historiador barceloní Pere Serra i Postius (1671-1748) Gualbes era un “dels tres més florits Ingenis Catalans que ha tingut la nació catalana”.²²⁰

L'any 1700 ja està plenament consagrat i no se li estavien erudits elogis:

Ho experimente vuy la nostre Nació en lo Marcial Cathalá lo Rector de Bellesguart, Ornament, y Decoro de la nostra edat, en las mans del qual ha depositat Apolo todas las esperanças de la sua Gloria en la Terra; y me atravese à dir, que no cederá son gran Numen al de un Don Joan de Gualbes de Bonaventura; que es lo major eneariment.²²¹

La introducció que Gualbes fa a “La Armonia del Parnàs” és tota una declaració d'intencions sobre la visió que els intel·lectuals de l'Acadèmia dels Desconfiats tenien del país a l'inici del segle XVIII “pues nats en la Athenas Occidental, Cathalunya, primera Espanya”.²²² En el mateix sentit, un pamflet austriacista escrit en un castellà farcit de catalanismes, imprès per Francisco Guasch l'agost del 1714 i localitzat a Londres pel professor Auladell, identifica a Santa Eulàlia, patrona de Barcelona, com a Marcial Pal·las, és adir, com a Atenea protectora de la *polis* atenesa i deessa de la guerra estratègica.²²³

Aquesta sorprenent perspectiva no diferirà però de la que tenien just dos segles després els intel·lectuals del nacionalisme regeneracionista que, com Pompeu Gener, identificaven Barcelona com la Nova Atenes; o Catalunya com l'Espanya verdadera, a la qual Castella hauria usurpat el nom. El mateix Antoni Gaudí, catalanista radical, va dir: “Nosaltres no podem dir “mori Espanya”, perquè Espanya som nosaltres (Hispania

²¹⁸ BROWN, K.; MELCHOR, V. DE, *op. cit.*, p. 33.

²¹⁹ GALINDO LÓPEZ, E.; MEDARDE SAGRERA, M. “Joan de Gualbes i Gaudí...”, *op. cit.*, p. 8.

²²⁰ BROWN, K. “Los ‘Juegos Olímpicos’...”, *op. cit.*, p. 906.

²²¹ *La Armonia del Parnàs, mes numerosa en las poesias varias del atlant del cel poètic, lo Dr. Vicent Garcia, rector de la parroquial de Santa Maria de Vallfogona*. Barcelona: Rafael Figueró, 1700, p. 22 v.

²²² *La Armonia del Parnàs...*, *ibid.*, p. 2 v.

²²³ AULADELL, J. *Retòrica i estratègia de la bandera de santa Eulàlia*. Barcelona, 2014.

Citerior o Tarraconense); els del Centre són de fora Hispania, de la Ulterior. El nom és nostre”.²²⁴

Gualbes tampoc no es deixa de fer una reivindicació de “la llengua Cathalana (à be, que tant dejectada per qui ni la usa, ni la entén, ensenyant les demès en Cathalunya)”.²²⁵ El prefaci acaba amb una advocació a “la sempre nostra adorada Verge Cathalana de Montserrat” on prega “a vós Senyora, y a la Academia suplico humil mon afecta, y rendiment ab tot propici, com piadós Bellasguart”.²²⁶

Home de gran intel·ligència i agudeses, Joan Bonaventura de Gualbes va fer durant aquells temps sonades representacions i vetllades literàries, sovint satíriques i subversives, on podríem destacar la recordada *Loa para la comedia de “Los Juegos Olímpicos”*, una obra de propaganda antiborbònica de provocació revolucionària.²²⁷

Gualbes i Copons, malgrat no disposar d’una gran fortuna, tenia bones connexions amb la noblesa i l’aristocràcia barcelonina, sent investit cavaller el 4 de novembre del 1700. Amb anterioritat havia estat dues vegades conseller militar (1682 i 1690) i dues vegades seguides clavari (1695 i 1699), sent l’encarregat de les finances municipals i de fer els llibres de claveria.²²⁸

Posteriorment va ser nomenat lloctinent del mestre racional a les ciutats de Barcelona i Girona. Com a diputat pel braç militar de la Generalitat, havia participat activament en la defensa de la ciutat de Barcelona durant els setges dels anys 1684, 1693 i 1697, sent en aquest darrer un dels dos oficials que van rendir-la al duc de Vendôme. Aquell mateix any fou premiat en un certamen literari convocat a Barcelona per celebrar la Pau de Rijswijk, que posava fi a la guerra de la Lliga d’Augsburg o dels Nou Anys.

Austriacista de primera hora, el desembre del 1701 va ser un dels prohoms que van recolzar l’anomenat Dissentiment General, redactat per Pere de Torrelles i Sentmenat, que amenaçava de bloquejar les primeres Corts de Felip V. El “dissentiment” es va produir per la negativa del Borbó a renunciar a la prerrogativa sobre les insaculacions i desinsaculacions a la Diputació del General i al Consell de Cent. Aquesta havia estat imposada per Felip IV després de la capitulació de Barcelona el 1652 i ara, aprofitant el

²²⁴ PUIG-BOADA, I. *El pensament de Gaudí*. Barcelona: Dux, 2004, p. 213.

²²⁵ *La Armonia del Parnàs...*, op. cit., p. 5.

²²⁶ *La Armonia del Parnàs...*, ibíd., p. 7.

²²⁷ CAMPABADAL I BERTRAN, M., op. cit., p. 52.

²²⁸ MARTÍ FRAGA, E. *La classe dirigent catalana. Els membres de la conferència dels tres comuns i del braç militar (1697-1714)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2009, p. 77.

canvi de dinastia, els catalans volien recuperar la sobirania plena en aquest aspecte de l'autogovern. A inicis del 1702 Gualbes va ser un dels quatre representants que va negociar les exigències del seu braç davant el rei.

Revoltada Catalunya, va ser una de les persones convocades per reunir-se amb l'arxiduc Carles d'Àustria el 13 de setembre de 1705; i el 18 de setembre del 1705 va ser designat membre de la Junta de Cavallers o *Junta de Nobleza* organitzada davant la ciutat de Barcelona que l'assessorava. També fou lloctinent del mestre racional a les ciutats de Barcelona i Girona.²²⁹

Posteriorment va servir també a les forces de la Generalitat i el Consell de Cent durant el setge del 1706 i el decisiu de 1713-1714, en el qual va lluitar fins a la capitulació final de Barcelona formant part de la junta de defensa formada per seglars i eclesiàstics.²³⁰ D'aquesta època és una de les seves darreres composicions, una oda al·lusiva al setge datada el 1713.²³¹

Durant el setge de 1713-1714 Gualbes, que com a membre de la junta de defensa barcelonina es va postular per la resistència a ultrança, tingué assignada la defensa del baluard de Migjorn, comesa que havia heretada del seu avi:

Als 14 de octubre de 1622 (...) Francesc Bonaventura de Gualbes novament provist de la Capitania de la Fortalesa y Baluart de Migjorn de Barcelona, constitueix y ordena Procurador a son fill, Rafael Bonaventura de Gualbes perquè prengué real y corporal possessió de dita Fortalesa y Baluart.²³²

En aquesta posició defensiva va repel·lir l'atac de vuit vaixells francesos que van bombardejar la façana marítima de Barcelona el 15 de setembre de 1713, i on va caure ferit l'11 de setembre de 1714.²³³

Joan de Gualbes va morir el 15 de desembre del 1714 en la precarietat més absoluta per haver estat molts dels seus béns confiscats pels partidaris de Felip V. El seu nom apareixia a la llista negra dels vencedors, entre els "*sugetos que mas se demostraron en las turbaciones de Cataluña*", per la qual es procedia sense miraments a "*la confiscación y secuestro de las haciendas*" dels represaliats. Quedant assenyalats tant

²²⁹ MARTÍ FRAGA, E., *ibíd.*, p. 457.

²³⁰ BROWN, K.; MELCHOR, V. DE, *op. cit.*, p. 28.

²³¹ COMAS, A., *op. cit.*, p. 119.

²³² APSJP. *Libre de Bellesguard*, núm. 155, p. 153.

²³³ GALINDO LÓPEZ, E.; MEDARDE SAGRERA, M. "Joan de Gualbes i Gaudí...", *op. cit.*, p. 7.

aquells que signaren contra Felip V a les Corts del 1701 com els que es van revoltar el 1705, i ben especialment els que el 1714 “se quedaren a resistir les penalitats del siti per defensa de la ciutat de Barcelona”.²³⁴

En el seu testament, datat el 3 de febrer del 1711, va disposar que fos sepultat a la part esquerra de la capella del Santíssim Sagrament de l'església parroquial dels sants Just i Pastor de Barcelona, en una “sepultura de pedra negra, posant en la paret lo escut de mas armes ab pocas motlluras”.²³⁵

La capella del Santíssim Sagrament havia estat construïda el 1705 en estil barroc i, recentment, sota una espessa capa de pintura gris, a la cúpula s'han trobat representacions pictòriques de quatre moments de la Passió de Crist realitzades pels pintors Josep Mirabent i Bartomeu Ribó l'any 1857.

Pel que fa la data del testament, pot no ser casual. Just el desembre del 1710 les forces austriacistes havien estat decisivament derrotades a les batalles de Brihuega i Villaviciosa de Tajuña. El 4 de gener del 1711, els borbònics entraven a Saragossa i el 24 de gener capitulava Girona, confiscant-se béns mobles i immobles a tots els desafectes. S'esperava llavors una gran ofensiva sobre la resta de Catalunya i, si Barcelona queia, el poeta desconfiat segurament seria una de les primeres víctimes. Medarde sosté que Gualbes va llegir Bellesguard en testament a la comunitat de Sant Just i Pastor per evitar que, en cas de derrota, fos expropiat pels seus enemics borbònics ja que no podien desamortitzar els béns eclesiàstics.²³⁶

La invasió general del Principat, efectivament, va prosseguir uns mesos més tard, caient la plaça de Balaguer a ponent i Miravet al sud, quedant però aturada a la gegantina batalla dels Prats de Rei, lliurada entre el setembre i el desembre de 1711, on la victòria dels austriacistes va permetre que els catalans conservessin la fortalesa de Cardona i s'allunyés el perill de Barcelona fins al juliol de 1713.

Com si l'esperit antiborbònic hagués perviscut en aquest temple, va ser a l'entrada de la dita església on l'arquitecte Antoni Gaudí i Cornet va ser detingut per la policia l'11 de setembre del 1924, a l'intentar accedir a una missa en memòria dels màrtirs del setge del 1714 que havia estat prohibida per les autoritats espanyoles. Aquesta missa

²³⁴ GALINDO LÓPEZ, E.; MEDARDE SAGRERA, M. “Joan de Gualbes i Gaudí...”, *ibíd.*, p. 7.

²³⁵ BROWN, K.; MELCHOR, V. DE, *op. cit.*, p. 173.

²³⁶ AGUILERA, G. “Els enigmes de Bellesguard al descobert”. *El Temps*, núm. 1526 (10 de novembre del 2013), p. 14.

commemorativa se celebrava des del 1899 i havia estat impulsada per la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat, de la qual era membre Gaudí des de la seva fundació. Aquest, que en tot moment es va adreçar en català als agents de policia, va ser llavors traslladat al calabós de la comissaria del Regomir, on va ser vexat, insultat i multat.²³⁷

Les misses de rèquiem pels màrtirs de la Guerra de Successió s'havien iniciat el 1886 a la basílica de Santa Maria del Mar –on també hi ha la capella de la branca principal de la família Gualbes– perquè estava al costat del Fossar de les Moreres, la fossa comuna on s'enterraven als barcelonins caiguts en combat durant el setge final. Aquesta missa es considera l'inici de les commemoracions populars de la Diada Nacional de Catalunya.

Cal tenir present que Gualbes era un cavaller de la petita noblesa, i que malgrat la seva intensa activitat poètica i política mai va tenir una situació econòmica folgada. Aquesta condició, que el diferenciava d'altres cavallers de l'alta i la mitjana noblesa del braç militar, no sembla que condicionés la seva participació en la vida política el que és vist com un signe clar de modernitat i de maduresa de les institucions catalanes.²³⁸

En el moment de la seva mort el 1714, la seva hisenda rendia 52 lliures. Al morir sense fills deixà, per disposició testamentària, 300 lliures per a la col·locació de sis donzelles pobres en sis anys, i l'heretat de Bellesguard a l'església de Sant Just.²³⁹

6.3. La segona destrucció de Bellesguard

Com altres destacades edificacions emmurallades situades en punts estratègics de la rodalia de Barcelona, va ser utilitzada com a fortificació militar durant els despietats setges que la capital catalana va patir a la Guerra de Secessió de Catalunya, dita dels Segadors (1640-1652), la Guerra dels Nou Anys (1688-1697) i la Guerra de Successió Espanyola (1701-1715). En totes aquestes confrontacions, pel seu emplaçament clau a la zona de la Bonanova, Sant Gervasi i Sarrià, pas natural entre la comarca del Vallès i el pla de Barcelona per la serra de Collserola, la finca de Bellesguard va quedar molt afectada.²⁴⁰

²³⁷ CREXELL, J. "Detenció de Gaudí l'11 de setembre de 1924". *Serra d'Or* (Barcelona), núm. 335 (setembre de 1987), p. 17-19.

²³⁸ MARTÍ FRAGA, E., *op. cit.*, p. 233.

²³⁹ MARTÍ FRAGA, E., *ibíd.*, p. 458.

²⁴⁰ MADDOZ, P. *Artículos sobre el Principat de Catalunya, Andorra i zona de parla catalana del regne d'Aragó al "Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar"*. Barcelona: Curial, 1985, p. 304.

El seu destí no devia ser gaire diferent al de la Torre de Gualbes, o al del primer monestir de Valldonzella, situat vora l'actual plaça de l'Escorxador, o al del convent de Jesús, que es trobava aproximadament a l'actual cruïlla del passeig de Gràcia amb el carrer Aragó, i que va ser pràcticament arrasat pels combats lliurats a Barcelona entre els anys 1713 i 1714.

Probablement, la torre de Bellesguard va rebre el mateix martiri que la veïna església de la Mare de Déu de la Bonanova, saquejada i incendiada per les tropes franceses del mariscal René de Froulay, comte de Tessé, a principis d'abril del 1706, als inicis del primer setge de Barcelona, quan l'estat major borbònic es va instal·lar a Sarrià.²⁴¹ Més tard, l'exèrcit francocastellà tornaria a deixar la seva letal empremta a la zona durant el segon i definitiu setge al Cap i Casal, esdevingut entre el 25 de juliol del 1713 i l'11 de setembre del 1714.

A l'acabar el conflicte, ja molt malmesa per les vicissituds històriques, havia perdut irrecuperablement l'esplendor que, en el seu dia, havia recuperat i tornava a estar totalment enrunada. El 3 de setembre del 1711, Gualbes disposa en el seu testament que la torre quedi en usdefruit per a la seva esposa, Marianna de Villalonga, i, a la mort d'aquesta, passi a la comunitat de Sant Just i Pastor de Barcelona.

Traspassat Gualbes el 15 de desembre del 1714 sense descendència, la finca va passar a la vídua del poeta el 18 de desembre de 1714, quan es va fer públic el testament tres dies després de la mort. Villalonga quedava com a hereva universal de les seves propietats i la facultava per "emprenyar y vendrer per son sustento y lluïment sense dependència de marmessors ni altre persona".²⁴²

La muller però, va acabar ignorant la darrera voluntat del seu marit sobre Bellesguard segurament per les estretors econòmiques que patia, i va intentar vendre la torre a Antònia Vilana, però una sentència judicial invalidà aquesta transacció. Morta Marianna el 8 de febrer del 1737, fou enterrada al costat del seu marit. El 25 d'abril del mateix any els preveres de l'església de Sant Just i Pastor de Barcelona prendran possessió de Bellesguard.²⁴³

²⁴¹ TERRADAS I DOMINGO, J. *Historia de la iglesia parroquial de los santos mártires Gervasio y Protasio y Nuestra Señora de la Bonanova de Barcelona*. Barcelona: La Hormiga de Oro, 1901.

²⁴² GALINDO LÓPEZ, E.; MEDARDE SAGRERA, M. "Joan de Gualbes i Gaudí...", *op. cit.*, p. 8.

²⁴³ MUÑOZ MUÑOZ, C.; LINDES MONTES, F., *op. cit.*, p. 7.

7. Ruïna, transformació i renaixement de Bellesguard

Encara que l'antiga residència reial havia pràcticament desaparegut, Bellesguard va seguir ben viu en el record dels barcelonins. El fet d'estar en un lloc de pas quasi obligat per ascendir a la serra de Collserola des del pla de Barcelona, i l'espectacularitat romàntica de les seves ruïnes i jardins va propiciar que el seu nom no caigués en l'oblit, admirades tant per viatgers forasters com pels propis excursionistes catalans. Exemple d'això és un poema barroc de reminiscències mitològiques, compostat a mitjans del segle XVIII, titulat "*La torre de Bell-esguart, con epíteto de Alcázar, por habitarla las ninfas sus poseedoras*" recollit en un còdex conservat a la Hispanic Society of America de Nova York.²⁴⁴ La primera estrofa descriu la construcció com "alcázar":

*En el hermoso alcázar
Del felice Bellesguarde
Enarboló su estandarte
El Dios que no tiene par.*

Aquesta ascensió al cim del Tibidabo passant per Gràcia, Sarrià i Bellesguard devia ser habitual entre els barcelonins de l'època, que llavors coneixien les runes emmurallades amb el nom de "castell de Bellesguard".

El 1785, any en què Francisco de Zamora decideix conèixer el país, experiència que recollirà en el seu *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, el primer viatge o excursió que fa és precisament al Tibidabo i en una anotació del 19 de març en destaca l'església de la Mare de Déu de la Bonanova i les ruïnes de Bellesguard, que és qualificada com "*antigua casa de diversión de los Condes de Barcelona*" i de la qual diu: "*En el día todo está arruinado, y solo hay cerca una casa que pertenece a los capellanes de San Severo.*"²⁴⁵

Sorprèn que Zamora fos perfectament coneixedor de la importància passada de l'indret, i de la llegenda negra que tenia, fins al punt de denunciar que "*en esta casa de campo se hicieron aquellas indecentes maniobras para que el Rey tuviese sucesión, las cuales le llevaron a la sepultura en poco tiempo en el Monasterio de Valldonzella*"²⁴⁶

²⁴⁴ Manuscrit HC380/632, p. 410.

²⁴⁵ ZAMORA, F. DE. *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona: Curial, 1973, p. 31.

²⁴⁶ ZAMORA, F. DE, *ibíd.*, p. 32.

7.1. Bellesguard al segle XIX, una ruïna romàntica

Però ni el temps ni els successius conflictes que assolaren la nostra terra feren caure en l'oblit aquell peculiar lloc. Així, acabada la Guerra del Francès, un poema rococó compost pel pintor i poeta Josep Arrau i Estrada arrel d'una excursió realitzada el 4 de maig de 1817, és un bon exemple del sentiment que inspirava Bellesguard als barcelonins de principis del segle XIX:

Vegeren un temple vell
circuït de tot un roser,
que lo arquitecto primer
se'l va fabricar per ell.
Després, en un gran castell
—fàbrica antiga de l'Art—,
arruïnat la major part,
descans donà a sa surtida
y Belles Arts acullida
tingueren en Bellesguard.²⁴⁷

L'any 1845, Pascual Madoz, esmenta el "*palacio ó sitio real*" com a "Bellesgart" en el seu *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, on fa constar l'especial situació de les restes "*en parage ameno y delicioso*".²⁴⁸

Datat vers el 1850 hi ha un interessant dibuix del pintor aragonès Valentín Cardedera Solano (Osca, 1796 - Madrid, 1880) que es troba a la Biblioteca Nacional de Madrid. Aquesta obra té la seva importància documental perquè permet copsar que, encara que l'antiga mansió reial havia esdevingut una casa pairal, bona part de la forma del mur perimetral de la finca, que malgrat estar malmès, encara es conservava en aquella època, inclosos alguns merlets amb una espitllera al mig, característics de l'època baixmedieval. Probablement, els panys de mur que llavors ja no tenien els merlets havien estat reconstruïts després de les diverses destruccions de l'immoble.

Però la descripció més acurada del Bellesguard de la darrera època la trobem en dos dibuixos datats el setembre del 1870 que el pintor Lluís Rigalt i Farriols (1814-1894) va fer de la torre, i que es conserven a l'arxiu de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi. El mateix artista, ja havia fet anys abans, el 1847, un altre dibuix al carbó de les

²⁴⁷ CLARASÓ, M.; TRES, J. "'Passejada al castell de Bellesguard', un poema rococó de Josep Arrau i Estrada (1774-1818)". *Els Marges* (Barcelona), núm. 73 (primavera del 2004), p. 99.

²⁴⁸ MADDOZ, P., *op. cit.*, p. 242.

torres enrunades i les restes del pany de muralla, avui dipositat a l'arxiu del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona.

En les obres de Rigalt hi copsem una masia rústica de planta quadrada i tres pisos, amb teulada a doble vessant. A la façana tenia dues finestres a cada banda de l'entrada principal. Al pis superior hi ha dos balcons, sent més ample el situat sobre la porta. A la part superior, s'hi observen dos finestrons, probablement pertanyents a les golfes. També s'hi veu un rellotge de sol al costat superior esquerra. Adossada, a la part esquerra de la façana, s'hi troba una capella de dos nivells amb frontispici triangular rebaixat. Un xiprer en guarneix l'entrada. A les dues bandes del conjunt, un mur tanca un pati posterior, espai presumptament destinat a hort i estable.

Bellesguard tampoc no va passar inadvertit pels prohoms de la Renaixença, els quals potser veien en aquell decadent i romàntic paratge l'últim vestigi de l'extingida nissaga reial catalana. No és estrany que tant Verdaguer com Gaudí es fixessin en l'antiga torre perquè, com ens diu Rafael Álvarez: "*Verdaguer trazó en Canigó un cántico a la dinastía catalana; Gaudí construyó Bellesguard con el mismo fin*".²⁴⁹

El poeta Jacint Verdaguer i Santaló en dues ocasions es referí a la residència del rei Martí, de la qual en el seu temps només restaven, com hem dit, parts enrunades de les torres i els murs. Primerament a l'«Oda a Barcelona», premiada als Jocs Florals del 1883, dient «De Bellesguard li resten perfums».²⁵⁰

La segona vegada, al poema «La custòdia de la Seu de Barcelona», del llibre Eucarístiques, publicat pòstumament el 1904, quan Gaudí ja havia iniciat les obres. En aquesta poema es relaciona el tresor de la catedral de Barcelona amb el rei Martí l'Humà. Mossèn Cinto poetitza els últims anys i dies del rei, per tal de, finalment, destacar-ne el tron de plata daurada que l'acompanyà a l'enterrament i que fou el tron o cadira amb què, a partir de llavors, sortí la custòdia de la seu:

Quan vingué de Sicília, Martí l'Humà
un esplèndid migdia del mes de Maig,
entre llorers i víctors, palmes i rams,
entrava en aquest trono victorejat
del puig de les falsies fins al palau;
ara lo té en son predi de Bellesguard.

²⁴⁹ ÁLVAREZ IZQUIERDO, R. *Gaudí, arquitecto de Dios (1852-1926)*. Madrid: Palabra, 1999, p. 204.

²⁵⁰ VERDAGUER, J. *Á Barcelona*. Barcelona: Estampa Espanyola, 1883, p. 5.

Bellesguard és alegre, verd i florit,
florit com una Pasqua, verd com l'Abril,
per cavallers i dames, verges i nins,
mes, ai!, no ho és pas gaire pel rei Martí
d'ençà que els ulls ha closos son únic fill.
Veient que al mig del dia se li fa nit,
està plora que plora, malalt i trist.

Tan pensivol al veure'l i sol i vern,
tot sovint li parlaven sos consellers:
–Triau-ne una poncella d'eixos soleis;
serà per tots regina, per vós muller.
De nostres esperances, si fos l'estel,
a Catalunya orfes dant-li un reiet!

Lo rei Martí es passeja per lo verger:
ací veu una rosa, i allà un clavell,
i més enllà una branca de taronger.
Mes una Margarida, lo cor li ha pres,
d'un comte filla aimada, néta d'un rei.
Margarida de Prades és sa muller.
Qui beneí els esposos no fou un clerc,
no fou un clerc ni un monjo, fou quelcom més:
fou lo darrer dels Papes avinyonencs,
mentre deia l'ofici Vicenç Ferrer.²⁵¹

7.2. El dipòsit del rei Martí

Es coneix amb el nom de dipòsit del rei Martí un dipòsit d'emmagatzematge d'aigües pluvials que està situat cinc metres sota terra al subsòl d'una parcel·la delimitada pels carrers Jaume Càncer, 32, i Bellesguard, 14, molt a prop de la Casa Figueras. Es tracta d'una sala hipòstila de planta trapezoïdal, gairebé quadrangular, amb set naus de 24 metres de llarg i 3,30 d'ample, sostingudes per trenta pilars de més de tres metres d'altura, i que havia arribat a emmagatzemar fins a 3.167 metres cúbics d'aigua.

La construcció va ser acabada amb detalls de qualitat, com ara terra pavimentat i la utilització de totxo massís, el qual es pot veure a la volta catalana de la part superior dels arcs, l'única zona que no està revestida d'un aïllant hidràulic, i que es va mantenir gairebé en perfecte estat fins a la seva redescoberta. L'únic element exterior i en altura

²⁵¹ VERDAGUER, J. *Eucarístiques*. Barcelona: Il·lustració Catalana, 1904, p. 232-233.

relacionable amb el dipòsit és una petita caseta situada en un dels angles, que guarda una empinada escala metàl·lica la qual s'ha convertit en un dels accessos actuals.

La construcció del dipòsit es vincula a l'existència d'una mina d'aigua que travessava la propietat. El terreny on hi ha el dipòsit formava part de la casa Càncer, però que anteriorment s'havia denominat els Domenys i després Mas Bofí, Tararacs i Tamarit. La família Vives, descendents de l'advocat i jurista Jaume Càncer, que dona nom al carrer, va catalogar el terreny a finals del segle XIX com una ruïna al costat d'un cementiri. En aquesta escriptura es fa referència a la mina d'aigua, ja en desús.

El pas d'una mina d'aigua pel subsòl d'aquesta finca es coneixia des del segle XIV, quan el rei Pere III va concedir a Bartomeu de Santcliment l'any 1361 la propietat i l'ús de l'aigua d'un torrent en aquest mateix punt, que havia de servir per regar les propietats dels senyors de les cases de Sant Gervasi.

L'origen del dipòsit es troba en la concessió reial realitzada a favor de Jacint Roig, entre el 1802 i el 1803. El 1807, Joan Josep Portell i de Càncer, l'hereu de la finca, es va veure obligat a vendre-la a Joaquim de Roca per salvar els seus deutes. De Roca va cedir la propietat a Raimon Vives, que va acabar venent el terreny a Salvador Homs i Roca el 1876, que va escripturar el dipòsit, tot i que la data exacta en què es va deixar d'utilitzar és encara una incògnita.²⁵²

Amb el desús i l'abandonament a finals del segle XIX, el dipòsit va quedar ocult sota un pinar de pins pinyoners i es va redescobrir el 2001, quan durant unes tasques de condicionament de l'indret per construir una promoció d'habitatges d'alt *standing* al costat del solar, un camió es va començar a enfonsar en el terreny. En l'actualitat l'Ajuntament de Barcelona ha recuperat el dipòsit com a equipament polivalent d'esdeveniments culturals del districte de Sarrià-Sant Gervasi, a partir d'un projecte de restauració de l'estudio Archikubik, compostat pel doctor arquitecte i professor Miquel Lacasta i els seus socis Marc Chalamanch i Carmen Santana.

7.3. De la Desamortització a l'asil de Sant Alfons

Després de gairebé un segle de decadència, la finca de Bellesguard es va veure afectada per la Llei de Desamortització eclesiàstica del 19 de febrer del 1836, impulsada pel ministre d'hisenda, el polític liberal Juan Álvarez Mendizábal, en un

²⁵² Font oral: Jaume Brufau i Prats (conversa a Barcelona, 30 de gener del 2015).

moment en que el govern espanyol necessitava recursos econòmics per fer front a les despeses militars de la Primera Guerra Carlina. La finca es va expropiar a la comunitat de Sant Just i Pastor, per ser inscrita al registre de la propietat a favor de l'Estat.

Durant aquesta època Bellesguard obté una gran popularitat com a lloc habitual de fontades dominicals per l'aigua pura i abundant que brollava de la seva font. Tanmateix, al privatitzar-se el terreny, "*la fuente fue cerrada al público, lo que motivó protestas por parte de los habituales a ir a ella a merendar los domingos por la tarde*".²⁵³

El dia 11 d'octubre del 1871 l'Estat havia venut la finca a Antoni Camps i Montañola per la quantitat de 74.000 pessetes. El 28 de juny del 1875, Camps va revendre-la al jurista Josep Flaquer i Fraisse. Aquest darrer, el 2 de febrer del 1882, va constituir una hipoteca a favor d'Eleuteri Suari Folch. L'operació el va obligar a suportar posteriorment l'embargament promogut per Suari i per aquest motiu es va veure obligat a vendre la propietat per poder pagar la quantitat de 37.500 pessetes, l'import de la meitat del seu crèdit, més 1.500 pessetes a compte de les costes ocasionades pel judici executiu.²⁵⁴

Flaquer i Fraisse, soci fundador de l'Ateneu Català, va escriure una monografia inèdita sobre la història de l'edifici, avui malauradament extraviada.²⁵⁵

El 24 de maig del 1888 era propietari de tota la finca el que fou bisbe d'Astorga, Joan Baptista Grau i Vallespinós, que va morir d'una gangrena el 18 de setembre del 1893 a Tábara, província de Zamora, mentre feia una visita pastoral. El bisbe Grau, gran amic d'Antoni Gaudi i també reusenc, va disposar per testament vendre Bellesguard per, amb l'import de la venda, ajudar els nens pobres de Reus.

L'antiga residència reial havia quedat reduïda a una casa de camp habitada per uns masovers. Quan la Mare Antonia María de Oviedo Schönthal, cofundadora de la congregació de les Germanes Oblates del Santíssim Redemptor va arribar a Barcelona l'octubre del 1894, la finca de Bellesguard "*comprendía una casa palaciega, una capilla pequeña y buena extensión de terreno para jardín y para huerta*".²⁵⁶

²⁵³ RIUTORT, J. M. *Historia y leyenda de las fuentes urbanas y campestres de Barcelona*. Barcelona: Librería Millá, 1946, p. 57.

²⁵⁴ MUÑOZ MUÑOZ, C.; LINDES MONTES, F., *op. cit.*, p. 7.

²⁵⁵ CARRERAS I CANDI, F. "Bellesguart...", *op. cit.*, p. 55.

²⁵⁶ DE FELIPE, D. *Ayer y hoy de las oblatas: 1864-1964*. Madrid: El Perpetuo Socorro, 1968, p. 85.

La Congregació des les Germanes Oblates del Santíssim Redemptor²⁵⁷ va llogar Bellesguard amb l'objectiu de fundar una colònia agrícola. En un principi s'havia refusat el lloc per l'elevat preu, per considerar-se massa apartat del centre de la ciutat i per l'aspecte especial de la finca "*que más que asilo parecía una granja de recreo*".²⁵⁸

Però la necessitat de trobar una llar definitiva per a la congregació i, sobretot, de protegir les monges dels insults i les agressions de que eren objecte a la casa del carrer de la Basea, número 31, on vivien, va precipitar el canvi d'ubicació després d'un incendi ocorregut el novembre del 1894. Així la fundació barcelonina de les Oblates es va establir definitivament a Bellesguard el 24 de febrer del 1895.²⁵⁹

El maig del 1896, mitjançant diverses donacions i un emprèstit en forma d'hipoteca concedit pel banquer Manuel Girona, compraren la finca per 60.000 pessetes per fer-hi l'Asil de Sant Alfons per a noies en situació difícil.²⁶⁰ Aquesta va ser la darrera fundació duta a terme per la Mare Oviedo, cofundadora de les Germanes Oblates del Santíssim Redemptor, juntament amb el missioner mataroní Josep Benet Serra i Julià, que va ser bisbe de Victoria i administrador apostòlic de Perth, a Austràlia.

Abans, els marmessors del bisbe Grau havien venut un tros del terreny extramurs a Maria Sagués i Molins, vídua de Jaume Figueras. L'escriptura va ser signada per l'arquitecte Antoni Gaudí i Cornet, ja que la vídua Sagués no sabia llegir ni escriure. Sobre aquest terreny, Gaudí va bastir un edifici modernista de nova planta que avui es coneix com a Torre de Bellesguard o Casa Figueras.

El 21 de novembre del 1906 es va firmar al Saló de Cent de l'Ajuntament de Barcelona un conveni entre Maria Sagués i la mare Lucía del Buen Pastor, superiora de les Oblates, per tal de rectificar el traçat del camí del cementiri de Sant Gervasi després de la construcció del viaducte de Gaudí.²⁶¹

²⁵⁷ Les Germanes Oblates del Santíssim Redemptor van ser fundades pel benedictí Josep Serra i Julià, nascut a Mataró, que va ser monjo del monestir de San Martín Pinario, a Santiago de Compostel·la, i posteriorment bisbe missioner a Austràlia.

²⁵⁸ PABLOS VILLANUEVA, A. *La Madre Antonia de la Misericordia*. Madrid: Pueyo, 1925, p. 418-419.

²⁵⁹ DE FELIPE, D. *La Ven. Madre Antonia o la pedagogia del amor*. Madrid: El Perpetuo Socorro, 1962, p. 402-403.

²⁶⁰ D. A. *Bodas de oro de la aprobación pontificia del instituto*. Madrid: Congregación de Hermanas Oblatas del Santísimo Redentor, 1945, p. 176.

²⁶¹ BASSEGODA I NONELL, J. "L'arquitecte Bernardí Martorell i Puig (1877-1937)". *Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi* (Barcelona), p. 45.

Anys més tard, el 1915, Francesca Bañart i Bonet, vídua de Carles Baró, impressionada per la pobresa de la capella que hi havia –que era l'original del temps de Martí l'Humà però profundament modificada i ampliada en èpoques posteriors– va oferir-se a sufragar l'actual església d'estil modernista, obra de l'arquitecte Bernardí Martorell i Puig, qui també va procedir a reformar l'asil i engrandir-lo. El projecte va ser visat per l'arquitecte diocesà Enric Sagnier i Villavecchia.

El 27 de juny de 1919 es va col·locar la primera pedra de l'asil de planta baixa i tres pisos, que es va inaugurar el 25 de juny de 1924. Tot i que malauradament no en queda cap element reconeixible, hem pogut saber de la intervenció de l'arquitecte Josep M. Jujol, un dels deixebles més destacats de Gaudí, en aquestes obres gràcies a uns documents que es conserven a l'Arxiu Jujol, diversos fulls de croquis, esborranys de valoracions, correspondència i càlculs diversos.²⁶²

El seu projecte de reforma pel convent de les oblates està datat l'11 de desembre de 1921. També hi ha els plànols i seccions del terrat, la galeria, la infermeria i la nau, amb data del 27 de febrer de 1922. Estimem tanmateix, atenent la poca documentació conservada, que la intervenció de Jujol en l'edifici de l'asil devia ser menor i limitada als anys 1921 i 1922. La congregació devia cridar-lo perquè anteriorment, el 1913, les germanes oblates del convent de Tarragona li havien encarregat la reforma de la capella ubicada al Portal del Carro de Tarragona, en la qual es conserven els esgrafiats i motlures, i en la que l'arquitecte tarragoní va renunciar a cobrar els emoluments corresponents.²⁶³

El fill de l'arquitecte Jujol corrobora que les obres al convent de Bellesguard van ser d'escassa importància, gairebé de manteniment, i les va fer gratuïtament, sense cobrar cap honorari. També confirma que va ser cridat a instàncies de la comunitat de monges, ja que des de feia temps era protector de les oblates, i regularment pagava una mensualitat per al manteniment d'aquesta congregació.²⁶⁴

La construcció de l'església no es van iniciar fins a una mica més tard, el 2 de febrer del 1925, sent oberta al culte el 15 d'agost de 1926, dia de l'Assumpció de la Mare de Déu, després de quinze mesos d'obres. La inauguració va comptar amb la presència de Justí

²⁶² COAC Fons Jujol Gibert C 1197 / 21, H 102A / 10 / 21 i H 104F / 1 / 21.3.

²⁶³ SERRA MASDEU, A. I. *Recorregut per la Tarragona modernista*. Valls: Cossetània, 2003, p. 52.

²⁶⁴ Font oral: Josep M. Jujol Jr. (conversa a Tarragona, 9 de març del 2017).

Guitart, bisbe d'Urgell, i de la mare superiora Amparo de San Alfonso. La benedicció s'havia fet un dia abans, el 14 d'agost, a càrrec del bisbe Josep Miralles i Sbert.²⁶⁵

El temple és un edifici d'una sola nau amb creuer de voltes quadripartites i presbiteri amb deambulatori. El sostre de l'església descansa sobre arcs doblers catenàrics de maó amb mènsules decorades per mosaics de color. A l'interior també hi ha un cor sobre arc rebaixat.

Del claustre, que no va ser alçat per l'arquitecte modernista, solament se'n va edificar la meitat: l'ala que mira a l'actual ronda i bona part de l'enfrontada a la façana del temple. A la casa annexa, actual rectorat de la universitat, feta també per Martorell, hi va viure la vídua Bañart fins a la seva mort, el 12 de març del 1927. És la dita Casa de la Benefactora. Antigament tenia un accés directe a l'església, i disposava d'un finestral cobert per una gelosia de fusta des de la qual la benefactora podia oir la missa.

La vídua tenia una sòlida vocació constructora i la seva darrera voluntat testamentària va ser que, un cop liquidats els seus béns, es destinessin a l'alçament d'un edifici als terrenys de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, on s'hi havien d'habilitar dues sales de malalts d'edat avançada. Amb aquesta disposició cercava perpetuar la memòria del seu marit, Carles Baró, i la seva pròpia. En honor seu aquest gran pavelló rebé el nom de Sant Carles i Santa Francesca, i estava situat a la zona nord del recinte hospitalari, darrere del Pavelló Central. Aquesta edificació, projectada i aixecada entre 1927 i 1930 per l'arquitecte Pere Domènech i Roura, fill de l'arquitecte modernista Lluís Domènech i Montaner, no estava previst al projecte original de la ciutat hospitalària, i fou enderrocat el 2005 per a deixar espai al nou edifici de consultes externes de l'Hospital.

L'estiu del 1936, l'indret va ser saquejat pels revolucionaris iconoclastes que van fer una foguera a la porta de l'edifici amb les imatges i els relleus del Via Crucis de l'esplèndida església.

Després del 1939 les monges van recuperar l'edifici i van guarnir l'església amb unes figures de pasta fetes amb motllo amb les imatges del Crist Redemptor, de Sant Josep, i de la Immaculada Concepció, de nul valor artístic. També es va posar un nou altar major de guix amb decoració neogòtica de fusteria daurada. L'interior de la nau es va decorar amb unes no gaire inspirades pintures sobre tela amb motius religiosos. L'únic

²⁶⁵ BASSEGODA I NONELL, J. "L'arquitecte Bernardí Martorell...", *op. cit.*, p. 45.

objecte noble era un sagrari de plata propietat de les monges. Tots aquests elements van ser retirats quan el recinte es va convertir en centre universitari.

Un cop finalitzada la guerra, les noves autoritats franquistes van retornar l'asil a les germanes oblates. L'asil es va convertir llavors en un presidi i reformatori femení fins a finals dels anys 60 del segle passat, quan la llei de reforma d'establiments penitenciaris va propiciar la seva reconversió en escola religiosa per a nenes. Així va seguir després de la caiguda del franquisme, fins que a la darrerria dels 80 un empresari lleidatà va comprar l'immoble per fer-hi una residència geriàtrica. El projecte no prosperà i finalment el nou propietari va posar l'edifici en venda.

A l'arxiu del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya es troba un estudi de projecte de reforma de l'església de Bellesguard realitzat per l'arquitecte barceloní Robert Terradas i Via (Barcelona, 1916-1976). Terradas va projectar una església de nova construcció, d'estil racionalista i planta rectangular, en la que hi havia els espais interiors de culte com la capella, el baptisteri, el cor i els confessionaris, a més de despatxos i un traster.²⁶⁶

En concret són sis plànols de tinta i llapis sobre paper ceba, que mostren una perspectiva general, plantes baixa i fonaments, alçats de les quatre façanes, perspectiva interior de la capella, i un detall de construcció. Tanmateix, es desconeix exactament el motiu, data i procedència de l'encàrrec. Ni el seu fill, l'arquitecte Robert Terradas i Muntanyola, ni la documentació conservada al COAC han pogut aportar més informació sobre aquest projecte.²⁶⁷

7.4. Del Centre Universitari a la Universitat Abat Oliba CEU

El Centre Universitari Abat Oliba CEU inicià el seu recorregut el 1973, com a col·legi universitari adscrit a la Universitat de Barcelona, amb seu a l'avinguda Pearson, núm. 9, de Barcelona. Els estudis oficials que impartia se centraven en el primer cicle de Dret i de Ciències Econòmiques. En el curs 1992-1993, d'acord amb la legislació vigent i mitjançant un nou conveni amb la Universitat de Barcelona, el Col·legi Universitari Adscrit va passar a denominar-se Centre Docent d'Ensenyament Superior Abat Oliba CEU. A partir d'aquest curs, se'l va dotar de capacidada per a impartir oficialment la

²⁶⁶ COAC Fons Terradas Via H106C/9/197.

²⁶⁷ L'arxiu professional de l'arquitecte Robert Terradas Via va ser donat al COAC el 1987 pels seus fills, també arquitectes, Robert i Esteve Terradas Muntanyola. La documentació està formada per 270 expedients realitzats entre 1940 i 1973.

totalitat de les llicenciatures de Dret i Administració i Direcció d'Empreses, així com del primer cicle d'Economia.

L'any 1992 l'antic convent del Redemptor, situat al carrer Bellesguard núm. 30, fou adquirit per la Fundació Universitària San Pablo CEU, obra de l'Associació Catòlica de Propagandistes de Sant Pau. La transformació i rehabilitació de l'antic asil en campus universitari va ser encarregada a l'arquitecte Miguel Ángel Armengou López, d'acord amb unes directrius de seguiment del subdirector Demetrio Retana, l'administrador, Jesús Sánchez Gracia, i el cap d'estudis, Sixto Sánchez-Lauro. Les obres per a adaptar-lo a les noves necessitats acadèmiques, es van iniciar el 21 d'abril del 1994 i van finalitzar el 13 de juny del 1996.²⁶⁸

L'edificació s'amplià notablement. Es va completar el claustre, restaurant la part edificada, que era una mica més de la meitat del que és ara. La biblioteca s'ubicà al pati, després d'enfondre-lo. La casa de la vídua Bafiart es transformà en l'edifici del rectorat, i l'antiga cisterna d'aigües pluvials s'habilità com a oficina.

L'església també va ser restaurada i reformada per adequar-la al culte postconciliar i a les activitats acadèmiques com a Aula Magna. Així, es substituïren tota la imagerie i mobiliari vell d'escàs interès, i es va instal·lar un senzill altar de marbre. Les capelles dedicades a Sant Alfons Maria de Liguori i a la Mare de Déu del Redemptor es van situar al fons del temple. Es van recuperar alguns vitralls antics i es van obrir la resta de finestres que estaven tapiats. A l'obrir-se més finestres es va posar nous vitralls cromàtics i vidres translúcids per il·luminar la nau.

A més, aprofitant una mampara de fusta que havia servit per delimitar el lloc de l'antiga sagristia, es va habilitar un oratori a l'esquerra del creuer de la nau. Es va decorar amb un enteixinat sobri però ben proporcionat, inspirat en l'original del segle XV que hi ha al pati de les escoles menors de la universitat de Salamanca, fet per l'enginyer mataroní Josep Mach. Aquest espai es va decorar amb dues imatges de terracota del Sant Crist i una Mare de Déu amb Nen, obra de Jordi Puiggalí i de molt bona factura.²⁶⁹

Tanmateix, malgrat les profundes obres que s'hi van fer, l'arquitecte Armengou no va poder trobar cap resta dels fonaments de l'antiga torre medieval, motiu pel qual la

²⁶⁸ De la informació sobre el primer període de la Universitat Abat Oliba CEU a Bellesguard, cal destacar-ne les dades aportades pel Dr. Sixto Sánchez-Lauro.

²⁶⁹ Font oral: Jaume Brufau i Prats (conversa a Barcelona, 30 de gener del 2015).

planta i les proporcions exactes d'aquell mític immoble continuen sent encara ignotes.²⁷⁰ Investigacions posteriors han conclòs que el que devia quedar dels fonaments originals van ser destruïts o soterrats completament per les intervencions que va fer Bernardí Martorell sobre el terreny per alçar l'església modernista.²⁷¹

El trasllat a la nova seu de Bellesguard, núm. 30, es va produir a l'inici del curs 1995-1996, mantenint els mateixos ensenyaments oficials, però oferint al seu torn múltiples cursos de postgrau amb caràcter privat o de títol propi, fins a la seva transformació en Universitat privada l'any 2003. Reconeguda la Universitat Abat Oliba CEU per Llei del Parlament de Catalunya de 4 de juliol del 2003, Bellesguard va passar a ser-ne la seu oficial. A partir d'aquesta data, els seus rectors han estat: Dr. Joan Corona (2003-2004), Josep Maria Alsina Roca (2004-2009) i Carlos Pérez del Valle (2009-).

En l'actualitat ofereix estudis de Comunicació, Empresa i Economia, Dret i Ciència Política, Educació i Humanitats, i Psicologia, mitjançant els seus programes de graus, màsters, postgraus, cursos d'especialització i doctorats. El centre destaca a nivell docent pel seguiment personalitzat dels alumnes, la seva formació en coneixements i competències, l'orientació a l'ocupació laboral i al desenvolupament professional, i a l'obertura internacional.

²⁷⁰ Font oral: Miguel Àngel Armengou López (conversa a Barcelona, 6 de maig del 2011).

²⁷¹ GALINDO, E.; MEDARDE, M. *Bellesguard...*, *op. cit.*, p. 1.

8. El Bellesguard de Gaudí

L'actual torre senyorial, situada als números 16-20 del carrer Bellesguard, és un dels edificis més importants, poc coneguts, i originals de Barcelona. Sigui pel fet de no estar al centre de la ciutat o bé per ser una obra de dimensions més reduïdes si la comparem amb altres de la mateixa època, la torre de Bellesguard no ha estat potser prou valorada en tota la seva dimensió i importància dins la producció gaudiniana. Perquè Gaudí ressuscita, amb una obra nova, l'antiga residència reial de Martí l'Humà. I el nom d'aquella modesta casa medieval s'associa avui amb una de les torres modernistes més singulars del món.

Com hem dit, l'any 1900, Maria Sagués, pubilla de Can Cadena de Sant Martí de Provençals, va encarregar a Antoni Gaudí la construcció d'un nou edifici. Aquest immoble de nova planta estaria en els terrenys que van ser propietat del Martí l'Humà i del qual es conservaven unes poques restes molt deteriorades de l'antiga residència reial. L'estat ruïnós de la finca queda ben palès en les fotografies de finals del segle XIX. Malgrat això, l'electrificació recent del tramvia i el ferrocarril cap al nord de la ciutat, i les corrents higienistes europees de l'època, que postulaven una bona ventilació, sol i jardí com a requisits imprescindibles per a la residència principal, van propiciar que part de la burgesia urbana barcelonina es desplaçés cap a la Bonanova i Sant Gervasi.²⁷²

Fins ara, la relació dels Figueras amb Gaudí no havia quedat mai prou ben aclarida. Afortunadament, Josep Maria Figueras i Bas, un besnét de Francesc Figueras i Sagués que ha estat fent recerca sobre la seva família, ha pogut explicar-nos-ho amb detall.²⁷³

Maria Sagués i Molins (1835-1907), vídua del comerciant barceloní Jaume Figueras i Barullés (1828-1887), amb establiment al Raval, va comprar un tros del terreny extramurs de la finca de Bellesguard de 118.644 m² als marmessors del bisbe reusenc Joan Baptista Grau i Vallespinós (1832-1893) que, per indicacions testamentàries del difunt, havien de destinar els diners obtinguts a una obra benèfica: impulsar unes escoles per a l'educació dels nens més desfavorits de Reus. La transacció es va fer efectiva el 12 de juny del 1900 i va costar 65.000 pessetes. Coneixedora de l'amistat del seu fill petit, Francesc Figueras i Sagués, amb Antoni Gaudí i Cornet, va proposar que intercedís per a que el prestigiós arquitecte li construís una torre en aquells terrenys.

²⁷² CARABÍ BESCÓS, G. "Gaudí mirado a través de la sección vertical de Bellesguard". Comunicació presentada al Gaudí Second World Congress (Barcelona, 6 d'octubre del 2016), p. 3.

²⁷³ Font oral: Josep Maria Figueras i Bas (conversa a Barcelona, 23 de febrer del 2015).

Gaudí va acceptar i l'escriptura va ser signada per ell mateix, ja que la vídua Sagués no sabia llegir ni escriure.

Maria Sagués, que vivia a la Rambla, va encarregar una casa d'estiueig als afores amb la voluntat que en època estival pogués compartir-la amb els seus tres fills (Joan, Jaume i Francesc) i les seves respectives famílies. Joan Figueras i Sagués era propietari d'una farinera a Sant Martí de Provençals; Jaume Figueras i Sagués elaborava pures i tapioques en un obrador de la Rambla; i Francesc Figueras i Sagués, pintor aficionat, fabricava i venia fideus i pastes de sopa en una botiga del carrer de les Tàpies.

El 1902, un cop la casa va estar alçada, i malgrat encara faltar molts anys d'obres, va ser ocupada pels Figueras durant alguns estius, època en que es paralitzaven els treballs. L'edifici tenia prou comoditats, fins al punt que una de les filles de Joan Figueras i Sagués, Mercè Figueras i Cantarell, hi va néixer el 16 de setembre de 1903.

Tanmateix, la convivència dels tres germans amb les seves corresponents esposes i la nombrosa quitxalla, i amb les persones del servei, es va fer molt difícil per manca d'espai. Així que poc abans de morir, la vídua va aconsellar que el fill gran, Joan Figueras i Sagués, que tenia sis fills (Santiago, Joan, Mercè, Montserrat, Eulàlia i Encarnació), es quedés la casa i compensés econòmicament als altres dos germans. Es va procedir d'aquesta manera i amb els diners que els va donar el germà gran, Jaume Figueras i Sagués es va comprar una finca a Sant Pere de Clarà; i Francesc Figueras i Sagués una altra a Alella.

Antoni Gaudí va ingressar al Cercle Artístic de Sant Lluç el 8 d'abril de 1899. El Cercle o "Círcol" s'havia fundat el 1893, i Jaume Figueras i Sagués n'era membre des del 11 de gener de 1896 i va arribar a ser el tresorer de l'entitat. Aquest, juntament amb el seu germà, el pintor Francesc Figueras, pertanyien a la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat, fundada pel bisbe Josep Torras i Bages, consiliari de la mateixa, de la qual també n'era soci Gaudí, Alexandre de Riquer i els germans Joan i Josep Llimona. Els antecedents d'aquesta associació els trobem el 1895, quan apareix la secció de propaganda religiosa de la Unió Catalanista. L'any 1899 s'escindeix i es constitueix com a Lliga Espiritual, organització cultural d'un marcat accent nacionalista, molt radical en els seus orígens. Jaume Figueras també va escriure dos articles de caire artístic i

patriòtic a la revista *Montserrat* vinculada a la Lliga Espiritual, editada entre 1900 i 1906.²⁷⁴

El 1911, sota els auspicis de Torras i Bages, les dues organitzacions havien acostat molt els vincles, tant que molts socis d'una també n'eren de l'altra, i el Cercle cedí la seu a la Lliga Espiritual. A part de Gaudí i els Figueras també eren membres d'ambdues entitats els arquitectes Bernardí Martorell i Puig, Jeroni Martorell i Terrats, Josep Puig i Cadafalch, Joan Rubió i Bellver, els pintors Alexandre de Riquer, Claudi Hoyos i Ayala, els germans Joan i Josep Llimona i el col·leccionista Macari Golferichs i Losada. Aquesta fusió durà al naixement de la Secció del Cercle *Amics de l'Art Litúrgic*, amb un ideari de catalanisme conservador proper a la Lliga Regionalista.²⁷⁵

El 1900 Gaudí inicia la construcció de Bellesguard i les obres del Parc Güell a la muntanya Pelada de Gràcia; i alhora va realitzar els estudis per a la reforma exterior del Santuari de la Mare de Déu de la Misericòrdia de Reus i dissenyà la senyera per a la peregrinació dels reusencs habitants a Barcelona a aquell temple, i també va fer el recordatori de la primera missa de mossèn Norbert Font i Sagué, geòleg i escriptor.²⁷⁶

A banda d'aquest ingent volum de feina i que ens diu molt sobre la seva capacitat de treball, en aquelles dates també estava treballant en la façana del Naixement del temple expiatori de la Sagrada Família, la casa dels senyors Fills de Pere-Màrtir Calvet, al carrer Casp, l'església de la Colònia Güell a Santa Maria de Cervelló, i la senyera per a l'Orfeó de Sant Feliu de Codines. Matamala ens diu que aquesta torre va ser un dels encàrrecs d'obra que Gaudí va acceptar com suport econòmic per viure mentre edificava la Sagrada Família.²⁷⁷

El mateix 1900 se li encarregà l'elaboració del primer misteri de Glòria per a Montserrat, projecte que finalment no es duria a terme; i sabem que en els anys posteriors, de 1901 a 1905, va fer curtes però sovintejades visites al monestir.²⁷⁸

²⁷⁴ RIUS SANTAMARIA, C. *Gaudí i la quinta potència: la filosofia d'un art*. Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2011, p. 310.

²⁷⁵ BÁRBARA MARCHI, M. *Cercle Artístic de Sant Lluc 1893-2009: història d'una institució referent per a la cultura barcelonina*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2011, p. 110.

²⁷⁶ RÀFOLS I FONTANALS, J. F. *Gaudí (1852-1926)*. Barcelona: Claret, 2006, p. 200.

²⁷⁷ MATAMALA, J. *Antonio Gaudí: mi itinerario con el arquitecto*. Barcelona: Claret, 2011, p. 114.

²⁷⁸ RIUS SANTAMARIA, C., *op. cit.*, p. 287.

8.1. Martí l'Humà i Gaudí

Se sap que aquest ambiciós projecte que combinava restauració i nova edificació va ser un dels que més va plaure a l'arquitecte reusenc.²⁷⁹ Per quin motiu? Què podria vincular l'arquitecte al rei? La vinculació emocional de Gaudí amb Bellesguard era més profunda del que a simple vista sembla. Recordem que la reina Margarida de Prades va morir a Riudoms (Baix Camp) on la família paterna de Gaudí tenia el Mas de la Calderera.

És ben sabut també que el despertar artístic de Gaudí s'esdevingué en la visita que, de jove, cap el 1870, juntament amb els seus amics Eduard Toda i Güell i Josep Ribera i Sans, van fer a les ruïnes del monestir de Poblet, on hi havia el panteó reial dels darrers monarques d'Aragó i comtes de Barcelona. Aquest antic cenobi també va ser objecte de les atencions del rei Martí, on hi construí un palau que després serviria d'inspiració a Gaudí per fer l'entrada de Bellesguard. A més, havia participat en la memòria del projecte de restauració del monestir de Poblet que impulsaven Toda i Güell i el doctor Ribera i Sans, fent el croquis del conjunt i la formulació del pressupost.²⁸⁰

Però possiblement van ser unes paraules del bisbe Josep Torras i Bages, pronunciades a l'obertura dels Jocs Florals de Barcelona celebrats el primer diumenge de maig de 1899, que van commoure l'esperit de Gaudí. Torras i Bages digué, referent a la reial cadira de Martí l'Humà que es conserva a la catedral de Barcelona:

L'esperit de la terra catalana no ha mort may. (...) Morí el nostre darrer Rey indígena, En Martí, de bona memoria, y en son trono o real cadira ningú s'hi assegué més; la Providencia el tragué del comers dels homens, el consagrà, ne feu un monument de la Fe y de la Patria, un trono pel Rey de la humanitat, y cad'any, assegut en ell, Aquest s'hi passeja pels carrers de Barcelona en la processó triomfal del Corpus Christi, baix el misteri del Santíssim Sagrament. Així la Fe conserva el que la Patria pert.²⁸¹

Casava molt amb l'ideal artístic de Gaudí i els seu cercle de col·laboradors més propers el de transformar qualsevol objecte o immoble, per tal que transcendís el seu origen i ús primigeni per trobar una nova utilitat, encara més elevada, en pro de la Fe cristiana i la Pàtria catalana. I Gaudí, que creia fermament en la Providència, devia entusiasmar-se quan el seu amic Francesc Figueras l'anà a cercar per proposar-li que construís una casa d'estiueig que la seva mare, Maria Sagués, volia alçar en un paratge que havia

²⁷⁹ ÁLVAREZ IZQUIERDO, R., *op. cit.*, p. 109.

²⁸⁰ PUIG-BOADA, I. *El pensament...*, *op. cit.*, p. 17.

²⁸¹ "Parlament fet a la festa dels Jocs Florals de Barcelona, el primer diumenge de maig de 1899 per el president del consistori Dr. Joseph Torras y Bages". *La Veu del Montserrat* (Vic), 13 de maig de 1899, p. 146.

estat propietat de Martí I i que formava part de la mítica finca de Bellesguard, última residència reial d'un sobirà català. A més, aquells mateixos terrenys havien pertangut més recentment al bisbe reusenc Joan Baptista Grau i Vallespinós, un altre amic de Gaudí.

Al rebre l'encàrrec de construir Bellesguard és ben plausible que Gaudí anés a consultar els documents històrics sobre la finca que es conservaven a l'arxiu parroquial de l'església dels Sants Just i Pastor perquè era un temple que ocasionalment freqüentava. De fet, a partir de 1901, durant la construcció de Bellesguard, allà es van començar a oficiar les misses en honor dels màrtirs del 1714 cada Onze de Setembre, i en l'ofici de 1924 allà mateix va ser detingut. L'arquitecte solia documentar-se abastament sobre tots els aspectes que envoltaven els indrets en els que havia d'edificar, especialment pel seu gust entre poètic i místic de lligar l'obra arquitectònica amb la toponímia i la història.²⁸²

8.2. La Casa Figueras

Gaudí, que ja havia quedat meravellat pel palau del rei Martí de Poblet, va veure l'ocasió de practicar a la Casa Figueras la seva teoria de l'arquitectura sense arqueologia, o sigui, refusant les "formes momificades en què volien fer consistir els estils neomedievals" perquè "sense copiar les formes es poden fer coses d'un caràcter determinat tenint-ne l'esperit".²⁸³

També digué que composava les seves obres seguint un "tradicionalisme vivent", agafant l'esperit de l'estil gòtic però adaptant-lo als mitjans, a l'ambient i als temps, per la qual cosa "el casal medieval de Bellesguard és tan profundament gòtic com actual".²⁸⁴

Gaudí, que pels seus coneixements d'arquitectura i d'història de l'art sabia com era exactament una casa pairal d'època medieval, podia perfectament haver fet una aproximació més historicista de l'edifici. Si no ho va fer no és perquè menysprees l'estil gòtic perquè quan el 1906 s'estava projectant l'obertura de la Via Laietana, va proposar que alguns edificis del segle XIX del barri dit gòtic s'enderroquessin i fossin substituïts per autèntiques cases gòtiques procedents de les runes de la reforma.²⁸⁵

²⁸² BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí: recull d'assaigs i articles*. Barcelona: Claret, 2001, p. 324.

²⁸³ PUIG-BOADA, I. *El pensament...*, op. cit., p. 104.

²⁸⁴ PUIG-BOADA, I. *El pensament...*, *ibid.*, p. 118.

²⁸⁵ BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí...*, op. cit., p. 213.

Les claus que Gaudí emprava per treballar dins els estils dits clàssics o tradicionals, i reinterpretar-los en una obra nova, van ser explicats pel mateix arquitecte al seus deixebles:

Quan jo havia de fer algun projecte dintre d'un estil tradicional concret, procurava posar-me dintre de les circumstàncies i característiques de l'estil, i aleshores podia crear en llibertat; i així vaig fer grec en la columnata de la plataforma del Parc Güell, gòtic a Bellesguard i a Mallorca, i barroc a la casa Calvet.²⁸⁶

Així, coneixedor del passat gloriós d'aquell lloc, Gaudí va fer un homenatge a la memòria del rei Martí, dit l'Humà o l'Eclesiàstic, el més pietós dels monarques catalans, reconstruint algunes parts de la muralla de l'antiga residència, però distingint les restes del mur original de la resta de l'edificació. Aquest espai d'entrada s'inspirava en el pati d'accés al palau reial de Poblet.

Pel que fa l'edifici de nova planta, tot seguint un estil que recorda al gòtic civil català, va alçar una torre d'estil modernista culminada amb la representació de les quatre barres de la senyera, una corona reial i una creu helicoidal de quatre braços. A la part alta de l'immoble es troba una tribuna que recorda el finestral que freqüentava el Martí I a la seva mansió. També és una característica modernista fer reviure o homenatjar edificis perduts mitjançant una nova construcció. És el cas de Gaudí amb Bellesguard, i de Josep Puig i Cadafalch amb la Casa Pere Serra (més coneguda com a Can Serra), on s'evoca la desapareguda Casa Gralla del carrer Portaferriça, mansió medieval amb una esplendorosa façana renaixentista enderrocada el 1856.

L'Humà sentia predilecció pels miradors i, per evitar confusions, cal apuntar que la gran torre que es va construir al Palau del Lloctinent a mitjans del segle XVI, i que va rebre el nom de Mirador del rei Martí, probablement es va fer en record d'aquella galeria o finestra des d'on el monarca contemplava el Mediterrani. En realitat, aquesta elevada torre fou construïda més d'un segle després del seu regnat. El veritable mirador del rei Martí era el de la seva torre de Bellesguard.

La Casa Figueras va ser projectada en un singular estil modernista medievalitzant de reminiscències neogòtiques, però amb el segell inconfusible de la genialitat gaudiniana.

²⁸⁶ PUIG-BOADA, I. *El pensament...*, op. cit., p. 113.

Ràfols digué que amb aquesta caseta de quatre vents Gaudí obtingué “una solució d’economia i al mateix temps ben lligada amb el paisatge.”²⁸⁷

Tanmateix, cal destacar també la intervenció d’un dels deixebles més brillants de Gaudí, l’arquitecte reusenc Domènec Sugrañes i Gras, al qual es deuen alguns dissenys decoratius de la casa i el jardí, i l’execució de les obres en absència del mestre. Amb tot, en el període inicial (1900-1902), Gaudí va dirigir la construcció sense la col·laboració d’auxiliars, segurament per ajustar-se al pressupost de la senyora Figueras.²⁸⁸

L’arquitecte i deixeble Joan Rubió i Bellver va donar testimoni que la torre va ser un dels projectes més personals de Gaudí i en el que hi va esmerçar força temps experimentant noves solucions i tècniques constructives: “*En la casa, cada planta es distinta. Los sistemas de construcción también son inéditos*”. I també ens descriu amb detall l’original sistema de modelatge que hi va emprar:

*Para Bellesguard, Gaudí se valió del sistema de modelar cada uno de los elementos de la construcción a modo de piedra de gran tamaño. Realizado el modelo y obtenido el molde, cubría las superficies interiores con la pedriza y luego las rellenaba con mezcla de arena y cemento que forman el bloque. Balustres, jambas, columnes, dinteles, gárgolas, almenas y motivos diversos aparecen en su altura como piedras enterizas, en consonancia con su disposición en la arquitectura.*²⁸⁹

8.2.1. Un edifici singular

Estem davant d’un edifici de planta quadrada de quinze metres de costat, amb tres cossos sobresortints. El primer, a tota alçada, és a la façana principal. Al segon és semihexagonal, a mitja altura de la façana lateral de migdia i és on hi ha la tribuna oberta sobre les caval·lerisses. El tercer, més petit, està a la façana nord-est i té forma apuntada en angle recte, i hi ha qui ha suggerit que podria tenir forma de proa de nau.²⁹⁰ Les diagonals de la planta estan orientades cap als quatre punts cardinals.

A la façana, i de manera especial, les finestres són d’un neogòtic atípic i estilitzat. La coberta, vorejada pel camí de ronda, és piramidal i està voltada de merlets espitllerats. La part exterior de la casa està revestida amb pedres de pissarra, procedents d’una veta propera situada a la part baixa de la serra de Vilana, una de les que conformen la

²⁸⁷ RÀFOLS I FONTANALS, J. F. *Gaudí (1852-1926)*, op. cit., p. 103.

²⁸⁸ MATAMALA, J., op. cit., p. 140.

²⁸⁹ MATAMALA, J., *ibid.*, p. 141.

²⁹⁰ RIUS SANTAMARIA, C., op. cit., p. 54.

serralada de Collserola. Gaudí sostenia que les construccions rurals s'han de fer amb materials del mateix terreny.²⁹¹

Aquestes pissarres presenten alhora tons foscos i clars, i colors grisos, verds, grocs i marrons, la qual cosa atorga a Bellesguard una suau policromia. Aquesta policromia tan característica s'ha aconseguit però amb el pas del temps, en especial a les parts altes de l'edifici, després de rebre diàriament l'efecte de la llum i l'escalfor solar sobre la pedra, acomplint la idea gaudiniana d'acceptar el sol com el gran pintor de les terres mediterrànies.²⁹²

Una elegant agulla que assoleix una alçada de 33 metres, probable referència als 33 anys de la mort de Crist i també als 33 anys que tenia Martí el Jove (1376-1409) al traspassar, coronada amb una creu direccional de quatre braços que indiquen els punts cardinals, característica de Gaudí, emergeix al damunt de la coberta. La creu helicoidal està recoberta de ceràmica blanca excepte en els cinc extrems (dels quatre braços i del cos central) que són de color vermell. El blanc és el color de la puresa de Jesucrist i el vermell podria simbolitzar les cinc ferides que seguint la tradició cristiana va rebre Crist a la creu. La part inferior d'aquesta, com hem dit, està decorada amb la senyera catalana i la corona reial. La construcció original és de rajola revestida de trossets de vidres pintats de diversos colors.²⁹³

En els treballs de restauració de la torre de 2008, l'arquitecte Robert Brufau i Niubó va trobar restes de metall a l'interior de l'agulla que indicarien que tenia una ànima de fleix metàl·lic. El tronc del pinacle era completament massís amb un pilar central d'uns 30 x 30 cm de maó ceràmic revestit de pedres i morter. La torre de l'agulla descansa estructuralment sobre quatre pilars i és de planta octogonal. Té 33 m d'alçada, mentre que el tram que sobresurt per sobre del cos de l'edifici és d'uns 16 m.²⁹⁴

La construcció té una planta de semisòtan, dues d'habitatge i unes golfes construïdes en rajola vista. Segons Bergós, l'estructura interior de la coberta és el màxim exponent de la construcció amb maó.²⁹⁵ Per Bassegoda, les voltes de maó de pla construïdes a les golfes el 1902 estan disposades en forma de racó de claustre.²⁹⁶

²⁹¹ PUIG-BOADA, I. *El pensament...*, op. cit., p. 128.

²⁹² PUIG-BOADA, I. *El pensament...*, *ibid.*, p. 153.

²⁹³ BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí...*, op. cit., p. 133.

²⁹⁴ ÀVILA-CASADEMONT, G. *Geometria i forma dels pinacles de la Sagrada Família, d'Antoni Gaudí*. Tesi doctoral ETSAB-UPC, juliol 2015, p. 130-134.

²⁹⁵ BERGÓS I MASSÓ, J. *Gaudí, l'home i l'obra*. Barcelona: Lunwerg, 1999, p. 59.

²⁹⁶ BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí...*, op. cit., p. 96.

La part noble de la torre se situa al primer pis. Una generosa balconada –inspirada, com hem dit, en el mític mirador del rei Martí– ofereix unes excel·lents vistes sobre l'entorn, el mar i la ciutat. Ràfols lloa la disposició de la coberta exterior, feta de llicorella local, i ens diu que Gaudí aconsegueix a Bellesguard “l’abraçada pura de l’art amb el paisatge”.²⁹⁷

L’estructura interna es va plantejar per a que les diferents unitats familiars convivessin conjuntament en els espais comuns, però que també conservessin part de la intimitat a les habitacions. Així trobem una compartimentació en dos habitatges clarament diferenciats, els de la planta segona i quarta, comunicats només per l’ull de l’escala. És important destacar també la notable ventilació directa que tenen els dormitoris, els lavabos i la cuina, espais susceptibles de provocar olors desagradables i pudors, reflectint-se fidelment les idees gaudinianes sobre l’habitació humana.²⁹⁸

Aquesta torre és un perfecte exemple dels ideals recollits en els apunts sobre la casa familiar o pairal que Gaudí va deixar escrits en la seva joventut, en un període que Puig-Boada situa entre el 1878 i el 1881, on es proclama que “la casa és la petita nació de la família”. Per a ell, “la necessitat de la casa pairal no és sols d’una època i d’una família determinada, és la necessitat de tothom i de sempre”.²⁹⁹

L’arquitecte devia percebre en l’encàrrec dels Figueras, als quals s’hi sentia unit per la mateixa concepció espiritual i patriòtica, l’ocasió idònia per posar en pràctica les idees que durant tant de temps havia cavilat.

Just és, doncs, que aprofitem els mitjans que tenim, que pensem en la veritable habitació de la família, i que, ajuntant l’habitació urbana i la torre, en neixi la casa pairal. A l’objecte, imaginem-nos una casa ni gran ni petita, una casa que en podríem dir ordinària, la qual, enriquint-la i engrandint-la, es convertirà en un palau; enxiquint-la i economitzant materials i adorns serà la modesta habitació de la família acomodada.³⁰⁰

També ens dóna una visió reveladora de l’interior i de les decoracions que ajuden a comprendre millor el programa iconogràfic:

A l’interior, per tot hi campeja la senzillesa per sistema, el bon gust per guia, i la satisfacció de les necessitats i de les comoditats per obligació. Tot és formal. S’hi troben representats

²⁹⁷ RÀFOLS I FONTANALS, J. F. *Gaudí (1852-1926)*, op. cit., p. 75.

²⁹⁸ PUIG-BOADA, I. *El pensament...*, op. cit., p. 119.

²⁹⁹ PUIG-BOADA, I. *El pensament...*, *ibíd.*, p. 75.

³⁰⁰ PUIG-BOADA, I. *El pensament...*, *ibíd.*, p. 76.

els records de família, les gestes històriques, les llegendes de la terra, les delicades concepcions dels nostres poetes, els espectacles i escenes de la mare naturalesa, tot allò que té una significació i una estima. En una paraula: de fills a fills. En fi, la casa que imaginem té dos objectes: primer, per les seves condicions higièniques, fer ésser forts i robustos (d'aquells que en ella creixen i es desenvolupen) i segon, mitjançant les condicions artístiques, dotar-los, dins el possible, de la nostra proverbial entesa de caràcter. En un mot, fer dels fills que allí hi neixen veritables fills de la casa pairal.³⁰¹

Una altra perspectiva d'aquest ideal ens la dona Lluís G. Martorell en l'article *En complir-se deu anys del traspàs d'Antoni Gaudí* (El Matí, 9 de juny de 1936) on critica els habitatges que durant la Segona República es feien a Barcelona i els contraposa amb els casals familiars de Gaudí:

Ell somiava en les llars amb sis, amb vuit, amb dotze fills, sentia el jardí, sentia l'home que en acabar la tasca, fruïa del cant i la música i el bon llibre; a aquest home tipus li calia una sala per al repòs, li calia un lloc arreerat on hi hagués l'oratori familiar per aplegar-se i donar gràcies al Senyor pel pa de cada dia i, al matí, demanar-li de bell nou. Gaudí sentia la llar, no pas la casa.

I posa d'exemples de la llar gaudiniana el palau de la família Güell al carrer Nou i Can Figueras, Bellesguard.³⁰²

L'arquitecte reusenc, que potser hauria conegut l'indret gràcies al seu amic Eudald Canibell, fundador de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, i que el 16 de juliol del 1876 ja havia fet un dibuix de les ruïnes, bon coneixedor del gloriós passat de l'indret i conscient de la seva importància històrica, volgué preservar al màxim les restes de la residència reial. Per aquest motiu, l'any 1905 va desviar el tros de camí del cementiri de Sant Gervasi que passava per la finca dels Figueras, construint un viaducte amb funcions de mur de contenció, al costat de la riera de Betlem, sostenint-lo amb voltes i robustos pilars inclinats.³⁰³

La raó de la construcció del viaducte, restaurat ara farà uns anys, fou la voluntat de Gaudí de preservar les restes medievals dins la mateixa finca per evitar-ne la degradació, al mateix temps que s'evitava a la vídua Sagués que veiés passar per davant de casa seva els taüts dels difunts que s'enterraven al proper cementiri de Sant Gervasi, inaugurat el 1853.

³⁰¹ PUIG-BOADA, I. *El pensament...*, op. cit., p. 76.

³⁰² BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l'època*. Barcelona: Claret, 2011, p. 134-135.

³⁰³ BERGÓS I MASSÓ, J. *Gaudí, l'home i l'obra*, op. cit., p. 59.

Gaudí va restaurar els pocs elements visibles de les restes de l'antic Bellesguard: les dues torres i un tros de muralla amb merlets. Inspirant-se en l'accés al Palau Reial de Poblet, va construir un arc que uneix ambdues torres i va voler deixar constància de l'honor a Martí I amb un escut modernista on hi ha esculpits els quatre pals de Catalunya i dues dates: la primera (1409) commemorativa de la finalització de les reformes de Bellesguard per part de l'Humà, de la batalla de Sanluri, de la mort de Martí el Jove, i de les segones núpcies del rei; la segona (1909) correspon a l'any que Gaudí va deixar de treballar a la casa.

Com en altres construccions de Gaudí, l'execució de les obres va anar a càrrec del contractista i manobre Josep Pardo i Casanovas. I en l'arranjament del jardí hi intervingué el jardiner Pere Ballart i Ventura, que després es quedaria a la finca com a masover.³⁰⁴

8.2.2. La intervenció de Domènec Sugrañes

Entre 1910 i 1916 Domènec Sugrañes va acabar les decoracions exteriors de mosaic i trencadís als balcons i en el marc de les finestres. En aquell període també va fer les reixes de ferro forjat de l'accés exterior, de la porta principal i de les finestres, així com del picaporta i del suport a la campana del vestíbul.

També va compondre el jardí, decorant algunes parts amb rajola ceràmica, disposant els bancs, la font, l'edifici de la bomba d'aigua, i la creu de terme de ferro forjat amb base de trencadís que feia de suport per a una bombeta elèctrica que il·luminava l'indret.

Les intervencions de fusta i forja de l'interior de la torre, com la làmpada de l'escala, són de 1912 i van ser executades per Hermenegild Miralles segons dissenys de Sugrañes. La inacabada vidriera d'entrada al xalet, suggerida o aprovada pel mateix Gaudí, també va ser projectada i dirigida per Sugrañes.³⁰⁵

Posteriorment Sugrañes va edificar la casa dels masovers. Aquest edifici de planta quadrada amb dos pisos i terrat va ser encarregat el novembre del 1915 per Joan Figueras i Sagués per albergar els servents que guardaven la finca. El permís de construcció de l'Ajuntament va arribar el 13 de juny de 1916 i l'obra es va finalitzar

³⁰⁴ Font oral: Josep Maria Figueras i Bas (conversa a Barcelona, 23 de febrer del 2015).

³⁰⁵ RÀFOLS I FONTANALS, J. F. *Gaudí (1852-1926)*, op. cit., p. 205.

l'agost de 1917. Després de la guerra aquest edifici es va segregar de la finca original, es va aixecar al seu voltant una nova tanca, i avui dia encara és habitat.³⁰⁶

Sugrañes va situar l'immoble prudentment allunyat, al sud-oest de la torre, al costat del mur perimetral i molt a prop de l'entrada que donava a l'antic camí del cementiri de Sant Gervasi. Amb això voldria emular a les casernes o cossos de guàrdia dels antics castells medievals, que se situaven prop de l'accés principal, i alhora evitar pertorbar la visió de la Casa Figueras. La casa és d'estil modernista neomedievalitzant, amb merlets i espitlleres similars als del mur. La façana de l'edifici presenta finestres i un portal d'entrada, i està decorada amb els mateixos materials emprats per fer la muralla exterior, per la qual cosa l'immoble queda perfectament integrat en el conjunt de la finca.

La planta baixa té quatre estances: rebedor, celler, cuina i menjador. El primer pis té quatre cambres i una recambra amb armari. Al segon pis hi ha una única cambra i la resta és terrat. L'escala que puja de l'entrada de la planta baixa al terrat s'ubica en un torrelló lateral que sobresurt lleugerament de la planta quadrada, i que s'encara cap a la serralada.

També es deu a Sugrañes la caseta de la cisterna d'aigua, i la majoria de dissenys de ferro forjat com les làmpades, el full mòbil de la porta d'entrada, les baranes de l'escala principal i de la terrassa, amb els seus porta-testos.³⁰⁷

Si bé la intervenció de Sugrañes a Bellesguard és decisiva i original, es pot dir que no es va fer sense el vistiplau de Gaudí atès que ambdós arquitectes coincidien a les obres de la Sagrada Família, i el mestre solia supervisar els treballs que havia delegat als seus deixebles, els quals sovint li demanaven consell.

A més, la confiança entre Gaudí i Sugrañes era total. Ambdós s'havien conegut el 1896, quan el jove Sugrañes tenia disset anys. Poc temps després ja va començar a treballar a l'estudi de Gaudí fins arribar a ser l'ajudant de Francesc Berenguer i Mestres, amic d'infància i estret col·laborador de Gaudí. El fet que els tres arquitectes fossin reusencs segurament reforçà la seva compenetració personal i professional. Ben indicatiu de la complicitat i amistat que hi havia entre ells dos és el fet que a la mort de Berenguer,

³⁰⁶ Font oral: Josep Maria Figueras i Bas (conversa a Barcelona, 23 de febrer del 2015).

³⁰⁷ BERGÓS I MASSÓ, J. *Gaudí, l'home i l'obra*, op. cit., p. 60.

Gaudí va nomenar Sugrañes marmessor del seu testament, juntament amb mossèn Gil Parés i Vilasau, i el doctor Pere Santaló i Castellví.³⁰⁸

La tasca de Sugrañes a Bellesguard el va marcar profundament tant a nivell personal com professional, fins al punt que algunes de les solucions estructurals i decoratives que va aprendre de Gaudí a la torre, les va aplicar després en la construcció el 1918 d'un altre edifici amb un fort component catalanista: la Casa Bonet de Salou.³⁰⁹

8.2.3. Bellesguard valorat pels seus contemporanis

Per valorar la importància de la torre de Bellesguard dins el conjunt de l'obra gaudiniana, és important també conèixer de primera mà les impressions que l'edifici va provocar entre els seus contemporanis per discernir l'impacte artístic i arquitectònic en la societat de l'època.

Quan encara no s'havien acabat les obres, l'edifici ja despertava expectació i interès. A la publicació *La Hormiga de Oro* es van publicar gravats de l'exterior, l'escala i el saló-menjador.³¹⁰ I la Secció d'Arquitectura del Centre Excursionista de Catalunya va organitzar una visita guiada a la casa pel matí de diumenge 4 de novembre de 1906, oberta a tots els socis de l'entitat.³¹¹

L'arquitecte noucentista Francesc Folguera i Grassi, autor del desaparegut circ Olímpic de Barcelona, en l'article *L'obra arquitectònica de Gaudí* (La Publicitat, 11 de juny de 1926) ja va qualificar Bellesguard de "meravella" destacant, juntament amb el temple de la Sagrada Família i el palau Güell, el dinamisme de la seva arquitectura i l'ús que va fer Gaudí del treball de la pedra, la fusta i el ferro, "arribant a crear una tradició que fóra ben genuïnament catalana".³¹²

En l'article necrològic *El geni arquitectònic d'Antoni Gaudí* (La Veu de Catalunya, 11 de juny de 1926) s'esmenta "aquell palauet aixecat a Bellesguard, propietat del senyor Figueres, bastit sobre les runes del palau del rei Martí" com un dels edificis que li presentaren més problemes de construcció i de mecànica, perquè "lluïa l'acumulació de

³⁰⁸ RIUS SANTAMARIA, C., *op. cit.*, p. 293.

³⁰⁹ FIGUEROLA I MESTRE, J. "La casa Bonet de l'arquitecte Domènec Sugrañes i Gras, una interpretació noucentista del gaudinisme". *Arquitectes de Tarragona* (Tarragona), núm. 3 (2003), p. 12.

³¹⁰ *La Vanguardia* (Barcelona), 15 d'agost de 1906, p. 5.

³¹¹ *La Vanguardia* (Barcelona), 3 de novembre de 1906, p. 2.

³¹² BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l'època, op. cit.*, p. 32-33.

problemes allí plantejats i resolts de tal manera, que palesa la impossibilitat que hi ha de dislocar una sola peça sense córrer el risc d'un desballestament general".³¹³

En canvi, el dibuixant satíric i pintor noucentista Feliu Elias i Bracons, conegut com a "APA", en l'article *Cròniques catalanes* (Revista de Catalunya, juliol de 1926), molt crític amb l'arquitectura de Gaudí, situa Bellesguard –juntament amb la casa Calvet i el palau Güell– entre les obres considerades pels "esperits eclèctics" i de les quals "no en resultarà cap judici condemnatori, encara que no sigui entusiasta".³¹⁴

També emetent un judici contrari, l'advocat, periodista i polític anticlerical Àngel Samblancat, en l'article *El gran arquitecte de l'univers* (La Campana de Gràcia, 19 de juny de 1926), molt crític amb la figura i l'obra arquitectònica de Gaudí, sense citar expressament Bellesguard, parla de "torretes i ensaïmades de guix a la Bonanova".³¹⁵

El juny de 1927, el capellà del temple expiatori de la Sagrada Família, mossèn Gil Parés, assenyala la Casa Figueras com un dels edificis emblemàtics on Gaudí testimonia l'amor a Déu i als homes: "*incluso en los edificios particulares pone enhiesta la cruz por encima de ellos como en Bellesguard y casa Batlló*".³¹⁶ I el mateix any, Josep Maria de Dalmaes i Bocabella qualifica la torre com a "magnífica casa".³¹⁷

El 1928 Joan Francesc Ràfols i Fontanals publica la primera biografia de Gaudí i adjectiva Bellesguard com a "gòtic nerviós". El descriu com una airosa torre camperola a quatre vents amb una agulla esvelta on l'arquitecte col·loca la creu de quatre braços, "la millor signatura plàstico-cristiana a posta d'En Gaudí".³¹⁸

8.3. La Casa Figueras després dels Figueras

Durant la darrera Guerra Civil (1936-1939) la torre, al contrari que l'asil de les oblates, no va patir quasi desperfectes. En aquells anys difícils, únicament el masover, Pere Ballart i Ventura, va denunciar una reixa forçada i alguns vidres trencats, possiblement a conseqüència d'un intent de robatori fallit.³¹⁹

³¹³ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l'època, ibíd.*, p. 42.

³¹⁴ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l'època, ibíd.*, p. 121.

³¹⁵ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l'època, ibíd.*, p. 80.

³¹⁶ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò a la revista "El Propagador de la devoción de San José"*. Barcelona: Claret, 2010, p. 124.

³¹⁷ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò a la revista "El Propagador..."*, *ibíd.*, p. 218.

³¹⁸ RÀFOLS I FONTANALS, J. F. *Gaudí (1852-1926)*, *op. cit.*, p. 75-76.

³¹⁹ Font oral: Josep Maria Figueras i Bas (conversa a Barcelona, 23 de febrer del 2015).

A l'inici del conflicte Mercè Cantarell i Basigó, vídua de Joan Figueras i Sagués, que havia mort el 1922, va marxar de Barcelona i la casa va restar tancada, deixant la finca a càrrec dels masovers. Ella i els seus fills, els Figueras i Cantarell, van passar la guerra França on van dilapidar la fortuna familiar.

Els altres dos germans però es quedaren a Catalunya. Jaume Figueras i Sagués, i la major part de la seva nombrosa família, varen passar-la entre Barcelona i la seva finca de Sant Pere de Clarà a Òrrius. I Francesc Figueras i Sagués, entre la capital i la seva torre de Can Serra al poble d'Alella.

Després de la victòria dels feixistes, sigui per indicació d'algun agent del nou règim o per evitar represàlies, la senyera de trencadís que corona l'agulla va ser tapada amb pintura gris. Els colors originals van ser recuperats en una primera restauració de la casa l'any 1983.

Durant l'ocupació alemanya de França durant la Segona Guerra Mundial, l'edifici va acollir entre 1940 i 1944 un grup d'infants, nens refugiats francesos, que van deixar testimoni del seu pas per la casa marcant algunes parets i les portes.

El 1944 la casa va ser adquirida pel doctor Lluís G. Guilera Molas que hi instal·là una clínica de ginecologia i obstetrícia. Fins al final de la guerra, Guilera Molas havia estat el primer director del Servei d'Oncologia de l'Hospital de Sant Pau i la Santa Creu i va traslladar els seus pioners tractaments radiològics a Bellesguard. A la seva mort, el 1969, el succeí el seu fill, el doctor Lluís Guilera Soler, casat amb Amèlia Roche amb la qual tingué cinc fills, i d'aquests, set néts. A la torre encara s'hi conserva el laboratori i el gabinet dels doctors Guilera, amb abundant mobiliari i documentació mèdica.

Com hem dit, l'extensió actual de la finca és més reduïda que la que en el seu moment van adquirir els Figueras. A la segregació de la casa dels masovers cal afegir-hi més parcel·lacions. El gener de 1965 Lluís Guilera Molas que era el propietari de la finca que llavors tenia 11.333,15 m², va cedir al seu fill, Joan Guilera Soler, una parcel·la de 6.253,40 m², que correspon a l'actual número 16 del carrer de Bellesguard. Joan Guilera va fer construir el 1965 un habitatge unifamiliar de nova planta de 616,60 m², obra de l'arquitecte Mariano Meseguer Bielsa. L'edifici consta d'una planta subterrània per a garatge i traster (225,10 m²), planta baixa amb dependències comunes i de servei (207,40 m²) i pis superior per a dormitoris i banys amb coberta no practicable (184,10 m²).

Finalment, Bellesguard –juntament amb setze altres obres de Gaudí– va ser declarat monument històric-artístic d'Espanya pel decret 1794/1969 signat pel general Francisco Franco el 24 de juliol de 1969, a proposta del ministre d'Educació i Ciència, José Luis Villar Palasí.³²⁰

La seva espectacularitat va fer que servís com a escenari cinematogràfic. El director català Bigas Luna hi va rodar algunes escenes de la pel·lícula *Angoixa* (1987), com la casa on hi vivia el psicòpata protagonista del film i la seva inquietant mare. Un dels fills del Dr. Guilera, Lluís Guilera i Roche, va participar en el llargmetratge i hem pogut saber que a la torre s'hi van rodar algunes preses exteriors durant un parell de dies plujosos la tardor de 2006. Les escenes interiors es van fer al laboratori mèdic, on es rodaren alguns dels moments més impactants. Les altres escenes d'interior però no es van rodar a la Casa Figueras sinó a la Casa Vicens, també de Gaudí.³²¹

El monument però va patir un desafortunat incident provocat pel desgast dels materials i, probablement, per les fortes explosions controlades que es van fer a la part baixa de la serra de Collserola per instal·lar uns conductes d'aigua. Aquestes explosions també van afectar lleugerament el nou edifici de la Universitat Abat Oliba.³²²

Així, el maig del 2008, els propietaris van alertar que la part superior de l'agulla que sosté la creu helicoïdal de cinc tones de pes trontollava perillosament. Va ser despenjada amb una grua, restaurada i tornada a fixar amb més seguretat. Els treballs, que van durar dotze mesos, van tenir un cost total d'uns 600.000 euros que van ser sufragats a parts iguals pels actuals propietaris de la casa –la família Guilera– la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament de Barcelona.

L'edifici està declarat actualment Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN), que és el màxim nivell de protecció patrimonial. Des del setembre de 2013 està obert al públic i es pot visitar gairebé completament, excepte algunes de les estances interiors on encara hi viuen alguns membres de la família Guilera que habiten, conserven i fan la gestió integral de la casa. També es fan visites guiades per a grups reduïts i escoles, concerts i es lloguen espais per a diversos tipus d'esdeveniments particulars.

³²⁰ BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí...*, op. cit., p. 21.

³²¹ Font oral: Lluís Guilera i Roche (conversa a Barcelona, 11 d'abril del 2017).

³²² Font oral: Jaume Brufau i Prats (conversa a Barcelona, 30 de gener del 2015).

8.4. Claus d'identificació del programa iconogràfic: temes simbòlics

Com a prèvia cal dir que les representacions simbòliques en els edificis de Gaudí són constants, malgrat que ell no solia explicar mai el seu significat, a excepció del temple expiatori de la Sagrada Família, que havia de ser el Temple del Renaixement Català, a través del qual la Catalunya moderna pogués deixar rastre inesborrable de la seva existència com a cultura nacional.³²³ L'edifici que “recordarà als catalans del futur allò que foren el passat i allò que, per damunt de tota contingència passatgera, han d'ésser, si realment volen ésser catalans en l'esdevenidor.”³²⁴

Sovint aquests símbols són evidents, encara que d'altres romanen més ocults, i només han estat interpretats per algun dels seus deixebles o col·laboradors, i posteriorment, per estudiosos de la seva obra. En la majoria de casos aquesta simbologia és de caire religiós, amb evocacions cristianes on destaquen especialment les marianes i apocalíptiques.³²⁵

Alhora d'abordar la identificació del programa iconogràfic en les obres d'arquitectura civil de Gaudí cal observar tres nivells d'interpretació que podríem classificar en universal, nacional i particular. En totes aquestes obres hi trobem referències a la fe i religió cristiana susceptibles de ser compreses per tots els catòlics practicants. En un altre nivell estarien les evocacions a la pàtria, Catalunya, com una original manera de fer sentir als catalans com a “poble escollit” per Déu. I en un darrer graó, detalls dedicats exclusivament al propietari de l'edifici que poden reflectir aspectes varis, des de les seves aficions o interessos fins al seu patronímic. Tots aquests elements críptics es complementen i fins i tot poden tenir una significació múltiple depenent del nivell des del qual s'analitzin. Desxifrar-los no sempre és fàcil tenint en compte que, com hem dit, Gaudí generalment mai no explicava la simbologia oculta en les seves obres, i que molts d'aquests detalls només podien ser plenament compresos per als “iniciats”, és a dir, els versats en el catolicisme i el catalanisme.

El simbolisme referent a Martí l'Humà també és present en d'altres elements afegits posteriorment per Domènec Sugrañes. Sabem pels documents que es conserven a l'arxiu del COAC, que el deixeble de Gaudí va fer diversos dissenys per afrontar la

³²³ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l'època*, op. cit., p. 139.

³²⁴ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l'època*, *ibid.*, p. 163.

³²⁵ BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí...*, op. cit., p. 88.

decoració de la part baixa de la façana principal.³²⁶ Com que ambdós coincidien també a les obres de la Sagrada Família és raonable pensar que el seu mestre estava al corrent i aprovava el disseny d'aquests nous elements que havien de completar l'obra.

Així, aquests esbossos en els que hi trobem dibuixats peixos, vaixells, escuts, corones, monogrames, sanefes, escaquers i motius florals, donen testimoni que Sugrañes va pensar en diferents solucions per decorar els bancs i inclús es va plantejar la inclusió al mosaic d'una au fènix, símbol de la Renaixença catalana.

A cadascun dels dos bancs-sòcols de la façana principal, situats als laterals de la porta d'entrada d'arc de mig punt, hi ha un peix blau enllaçat amb la lletra M coronada –el monograma del rei Martí– i les quatre barres marcades al llom, símbol de l'hegemonia catalana al Mediterrani durant el seu regnat, inspirades per les paraules de l'almirall Roger de Llúria recollides a la crònica de Bernat Desclot.

A la façana de l'est, que mira al mar, hi ha un altre sòcol de mosaic decorat amb un sol naixent i una embarcació de vela blanca, suggeridor de la famosa visió de la nau del missatger el juliol de 1409. Tot i això, la data que apareix amb números romans és la de 1916, any en que Sugrañes va finalitzar la seva intervenció a la torre. Curiosament, l'emblema de l'Acadèmia Desconfiada a la que pertanyia el cavaller Joan Bonaventura de Gualbes, conegut amb el pseudònim de Rector de Bellesguard, també era una nau de vela.

Al mosaic de la banda de ponent, hi ha una sol crepuscular i la muntanya de Montserrat entre núvols ombrívols o boires, amb la data de 1410 en xifres romanes, que evocarien la mort del rei i el capvespre de la dinastia catalana. La composició recorda força la del gravat de capçalera de la revista "La veu del Montserrat" i podria venir a col·lació per la pertinença mútua dels germans Figueras i d'Antoni Gaudí a la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat.

A la part inferior de tots els bancs hi ha una sanefa ondulant de trencadís que podria evocar unes ones marítimes. Aquest motiu decoratiu va canviant de color d'esquerra a dreta, passant successivament del morat al blau, verd, groc, taronja i vermell. Ara bé, aquests colors que tradicionalment representen les virtuts teologals, evidencien que més enllà de la referència històrica d'aquests elements iconogràfics també hi ha una simbologia religiosa, que es concreta aquí en un cant plàstic a la Santíssima Trinitat

³²⁶ COAC Fons Sugrañes Gras C1650/2/3.

basat en la litúrgia romana: el groc, color de la llum, representa el Pare, el vermell, símbol de martiri, al Fill; i el taronja, resultant dels altres dos, a l'Esperit Sant.³²⁷

Els mosaics dels peixos també es podrien identificar amb el signe que feien servir els primers cristians per identificar-se i que és anterior a la creu. El peix representa a Jesús i la seva popularitat entre els creients va ser deguda, sobretot, a l'acròstic "ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ ΘΕΟΥ ΥΙΟΣ ΣΩΤΗΡ" (Iēsoûs Christós Theoû hYiós Sōtér), que es forma a partir de la paraula grega ΙΧΘΥΣ (peix), i que significa "Jesucrist, Fill de Déu, Salvador". Les quatre barres que presenten al llom també podrien ser símbol de la Passió de Crist. Recordem que en l'origen mític dels quatre pals de l'escut de Catalunya són de sang, quan després d'una batalla contra els normands el rei franc va mullar quatre dits en la ferida de Guifré el Pilós i va marcar-les sobre l'escut daurat del comte. Finalment, les lletres M coronades són representacions de l'advocació de Maria Reina i un altre deixeble de Gaudí, Josep M. Jujol, les inclourà en el banc serpentí del Parc Güell i al paviment de l'ermita del Roser de Vallmoll (Alt Camp).³²⁸

El mosaic de la nau podria evocar a la barca de l'Església tripulada per Sant Josep. La barca és un element cristià que des d'antic simbolitza l'Església catòlica i s'associava tradicionalment a la barca de Sant Pere pescador. Tanmateix, el papa Pius IX, estant assetjat al Vaticà per les tropes italianes, va nomenar Sant Josep patró de l'Església universal el 8 de desembre de 1870. El motiu de la barca de l'Església també es troba a la façana del Naixement de la Sagrada Família.

El mosaic de Montserrat es vincula diàfanament amb la Mare de Déu. De fet, en la lletra del Virolai original composta per mossèn Jacint Verdaguer i publicada en el programa del certamen artístic i musical celebrat amb motiu de les festes del Mil·lenari de Montserrat del 1880, on es referencia la visió de Maria com a reina, i a la muntanya com a palau i com a Jerusalem celestial:

Rosa d'abril, Morena de la serra,
de Montserrat estel:
il·lumineu la catalana terra,
guieu-nos cap al Cel.

³²⁷ PUIG-BOADA, I. *El pensament...*, op. cit., p. 244.

³²⁸ VALL I COMAPOSADA, J. M. *Jujol a Vallmoll. La reforma de l'ermita del Roser (1925-1927)*. Barcelona: Dux, 2003, p. 68.

Amb serra d'or els angelets serraren
eixos turons per fer-vos un palau.
Reina del Cel que els Serafins baixaren,
deu-nos abric dins vostre mantell blau.

Alba naixent d'estrelles coronada,
Ciutat de Déu que somnià David,
a vostres peus la lluna s'és posada,
el sol sos raigs vos dona per vestit.³²⁹

A Bellesguard tenim doncs un exemple ben clar de la complementària interpretació simbòlica que Gaudí conferia a algunes de les seves obres. Els mosaics dels bancs ens transmeten idees vinculades a la història de Catalunya i que serveixen de base a la política catalanista, però també a la fe cristiana. Les referències a Martí l'Humà, el gran rei devot i humanista, també es transmuten en lloances a Jesús, Maria i Josep, els tres membres de la Sagrada Família.

Als angles dels bancs-sòcols, com a motiu de transició entre els dibuixos de mosaic, també hi ha unes lletres emmarcades per uns escuts. Al de la cara nord-oest i ha una "F" i a la del de la banda sud-oest, una "S". Interpretem que són les inicials dels cognoms Figueras i Sagués, propietaris de la casa, i que curiosament també coincideixen amb l'acrònim de Sagrada Família (SF).

8.4.1. Un homenatge a Barcelona i Catalunya

Sense que s'hagi pogut esbrinar si darrere aquests mosaics hi ha un programa iconogràfic més profund, ens aventurem a proposar que Sugrañes potser va inspirar-se en l'Oda a Barcelona de Jacint Verdaguer, poeta molt admirat per Gaudí i que amb el seu poema l'Atlàntida ja havia influït en la decoració del palau i la finca Güell.

L'Oda a Barcelona és un poema èpic premiat als Jocs Florals de Barcelona de 1883 que va donar gran fama al poeta i que es va fer molt popular. Posteriorment Verdaguer l'incorporaria al volum *Pàtria* (1888). En aquesta obra, que també fa referència a Bellesguard, hi trobem algunes estrofes que podrien haver inspirat els mosaics de la torre:

³²⁹ VERDAGUER, J. *Cansons de Montserrat*. Barcelona: Llibreria y Tipografía Católica, 1885, p. 5.

Mosaic de Montserrat:

Junyits besar voldrían tos peus ab ses onades,
esclaus de ta grandesa, Besòs y Llobregat,
y ser de tos reductes troneres avansades
los pits de Catalunya, Montseny y Montserrat.³³⁰

Mosaics dels peixos:

Persó da duchs á Athenas y Comtes á Provensa,
y per bandera á Espanya da un tros del seu penó:
persò ni un peix se veyá dintre la mar inmensa
sens dur al dors grabades les Barres d'Aragó.³³¹

³³⁰ VERDAGUER, J. *Á Barcelona, op. cit.*, p. 4.

³³¹ VERDAGUER, J. *Á Barcelona, ibid.*, p. 4.

Mosaic del vaixell:

La mar no te l'han presa, ni'l pla, ni la montanya
que s'alsa á tes espatlles per ferte de mantell,
ni eix cel que fora un dia ma tenda de campanya,
ni eix sol que fora un dia faró del meu vaixell;³³²

A més, una anècdota ocorreguda el 1882 recollida per Bassegoda, vincula mossèn Cinto amb Poblet i el rei Martí, quan en una excursió amb artistes i poetes catalans, valencians i mallorquins, Gaudí, ajudat pel pintor valencià Josep Brel, muntà un espectacle nocturn amb bengales i fogueres dins el monestir que commogueren als assistents entre els quals, a part de Verdaguer, hi havia el poeta Francesc Matheu i Fornells, i el canonge de Vic, Jaume Collel i Vancells.³³³

El record a Verdaguer també estaria justificat perquè en un lloc proper a la torre, al manicomi de Nova Betlem, situat a la finca dita del Frare Negre de Sant Gervasi, una comissió mèdica va sentenciar l'octubre del 1895 que el poeta no estava boig, contradient l'opinió del metge Pere Manaut i Taberner. Segons Manaut

*Verdaguer (...) és un ser a quien las causas debilitantes, las vigiliias prolongadas, el ascetismo permanente, la incesante actividad cerebral, han agotado en parte las energias funcionales de sus centros nerviosos; es un sabio que ha rebasado las fronteras del misticismo llevándole a la aberración religiosa en algunos puntos.*³³⁴

Sabem també per Matamala que Gaudí era plenament conscient de la passió que va viure Verdaguer els darrers anys de la seva vida, i que n'admirava la fe i la fortalesa mística.³³⁵

³³² VERDAGUER, J. *Á Barcelona, ibíd.*, p. 7.

³³³ BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí...*, *op. cit.*, p. 183.

³³⁴ AUSÍN I HERVELLA, J. L. "Protagonistes de la Nova Betlem defensen Jacint Verdaguer". *Gimbernat*, núm. 33 (2000), p. 142.

³³⁵ MATAMALA, J., *op. cit.*, p. 155.

Ultra l'admiració que Gaudí sentia per Verdaguer i la seva obra, cal recordar que el misticisme que l'arquitecte reusenc va mostrar en molts moments de la seva vida també el va portar que els més desaprensius l'acusessin de bogeria. Així, rere l'homenatge al rei Martí, els mosaics podrien ser també una vindicació de la memòria de Verdaguer a partir d'un dels seus poemes més celebres i patriòtics.

Els bancs semicirculars del jardí estan decorats amb els escuts dels reis d'Aragó (en representació de Catalunya) i de sant Jordi (en representació de la ciutat de Barcelona) coronats i sostinguts per dos àngels, un a cada costat. Com hem dit, totes les decoracions de mosaic i trencadís ceràmic de Bellesguard van ser executades entre els anys 1910 i 1916 per Domènec Sugrañes i Gras.³³⁶

Però aquests símbols martinencs també són presents en les parts interiors i menys visibles de la casa. L'arqueòleg Manuel Medarde també ha observat que la ceràmica de l'escala interior de Bellesguard està decorada amb el gall i el lleó rampant, animals heràldics presents en l'escut d'armes de Margarida de Prades. Segons Subias, hi ha indicis que permeten considerar aquests dissenys obra de l'arquitecte modernista barceloní Antoni Maria Gallissà i Soqué (1861-1903), gran col·leccionista de rajoles medievals.³³⁷

Així mateix, damunt l'entrada principal, hi trobem el magnífic vitrall en forma d'estel de vuit puntes de la finestra central, que podria estar també relacionat amb el segell reial de Martí l'Humà, que també presentaria aquesta forma geomètrica.³³⁸

8.4.2. *Un drac al terrat*

Pel que fa al terrat, la posició particular de l'obertura de les finestres de les golfes, observades des de la part orientada al mar, evocuen el cap d'un drac amb els ulls i narius mentre que el pinacle li fa de cua. És rellevant que el pinacle tingui tanta preeminència en la composició del terrat perquè segons la tradició clàssica és el lloc del cos on aquests monstres tenen la força mortal amb la qual maten i destrueixen.³³⁹

El drac, com és sabut, si bé pròpiament és un element fonamental del bestiar medieval català, el trobem present a la cimera del rei Martí que es conserva a la Real Armería del

³³⁶ BASSEGODA I NONELL, J. *Gaudí: arquitectura del futuro*. Barcelona: Salvat, 1984, p. 78.

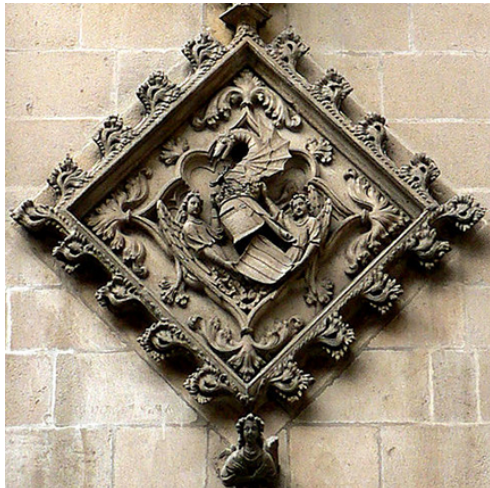
³³⁷ SUBIAS PUJADAS, P. "La cerámica arquitectónica y la baldosa hidráulica en Bellesguard, transmisoras del pensamiento de Gaudí". Comunicació presentada al Gaudí Second World Congress (Barcelona, 6 d'octubre del 2016), p. 13.

³³⁸ AGUILERA, G., *op. cit.*, p. 18.

³³⁹ GONZÁLEZ, T.; ALERT, F. *El bestiari ocult del MNAC. Art romànic*. Barcelona: MNAC, 2011, p. 31.

Palacio de Oriente de Madrid. La figura del drac alat o pennat, també conegut com a víbria, era un element de la cimera reial, i apareix esculpit en relleu sobre les portes de les torres reials i al Palau del Rei Martí del monestir de Poblet, així com a la façana medieval de l'Ajuntament de Barcelona. Heràldicament la cimera es representa timbrant l'elm que reposa sobre un escut amb el Senyal Reial.

La cimera fou creada com a divisa personal de Pere el Cerimoniós. Popularment es diu que el rei va començar a usar-la en públic per compensar la seva baixa estatura. Però a la seva mort esdevingué hereditària, convertint-se en símbol identificatiu del rei d'Aragó, i el seu ús es va perllongar fins al segle XV pels monarques aragonesos del llinatge de Trastàmara fins que durant el segle XVI esdevingué icona del regne de València. Durant la Renaixença el seu ús va ser reivindicat com a símbol catalanista i tingué una àmplia difusió entre els artistes modernistes.

Cimera reial a l'Ajuntament de Barcelona.

La víbria és un tipus de drac femella, figuració de la malícia i la traïdoria però també amb atribucions de protecció i força, que presenta cap de drac, cua de serp, ales de rat penat i pits de dona. El seu nom en català antic vol dir 'escurçó' i té una gran tradició en les festes populars barcelonines. La primera notícia de la Víbria de Barcelona és del 1399, quan el Consell de la Ciutat es va desplaçar a Saragossa amb motiu de la coronació del rei Martí l'Humà. Posteriorment es té referència d'aquesta bèstia en diferents processons i seguicis al llarg de quatre segles, quan aquesta figura fantàstica pertanyia al gremi dels ferrers. Participava en les diferents desfilades com a element de l'entremès de Sant Jordi i més tard en la comparsa del Drac. Finalment, amb les restriccions borbòniques imposades per Carles III el 1780, la figura va desaparèixer.

En l'homenatge que Gaudí fa a Bellesguard particularment al rei Martí i a tota la dinastia del Casal de Barcelona en general, l'arquitecte podria haver jugat amb la significació antiga de "casal", entès com a llinatge de família antiga distingida, i amb el de casa gran. Al mateix temps a Barcelona tradicionalment se la coneixia com a Cap i Casal de Catalunya perquè era considerada des de l'edat mitjana com la ciutat més important del Principat, pel predomini del comtat del seu nom per tal com presidia el braç reial de les corts, pel prestigi popular de les seves institucions, pels privilegis, que li havien donat una certa jurisdicció general al segle XIII, i pel nombre de poblacions que, als segles següents, esdevingueren "carrers" de Barcelona.

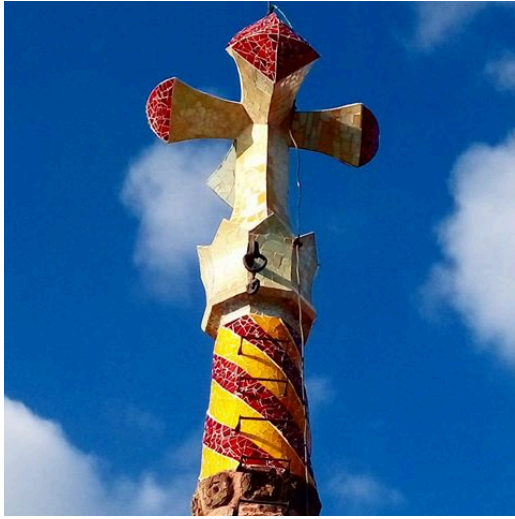

El drac del terrat.

El drac de Bellesguard, del qual només s'intueix el cap i la cua –conceptes d'altra banda lligats a principi i final, alfa i omega– podria simbolitzar la cimera reial dels monarques catalans que cobreix i protegeix una casa gran i noble, és a dir, un casal, que representaria el renaixement de la sobirania perduda precisament al mateix lloc on va viure el darrer rei autòcton, i a l'ensem un espectacular homenatge a la ciutat de Barcelona, la capital de la Catalunya que Gaudí volia lliure i creient.

Aquesta percepció també es pot tenir amb l'anàlisi de l'acabament del pinacle, que evoca la cimera reial catalanoaragonesa. El conjunt de la cimera el formen la corona reial oberta, la mantellina amb el «senyal antich del rei d'Aragó» i el drac pennat (víbria o drac alat), que n'és l'element característic i denominador del conjunt. Així, sota la creu direccional hi ha la corona reial i, immediatament per sota, una senyera. Es reproduïx aquí la disposició de la cimera reial, on el rei es col·locava primer una mantellina amb

els colors de la senyera, per sobre la corona, i al capdamunt la cimera. A Bellesguard, el cap de la víbria és substituït per una creu que, al seu torn, seria el final de la cua.

Creu helicoidal al pinacle de l'agulla.

Algú pot jutjar inversemblant posar una cimera a un edifici. Però Gaudí és un geni tan extraordinari que supera per elevació les solucions arquitectòniques comunes. Pensem només que encara va proposar-se un repte més important que encimbellar una casa: coronar una muntanya. Per a la història quedarà el projecte mai realitzat de situar una colossal corona de ferro forjat i vidre, rematada amb una estrella i sostenint una enorme campana, damunt el cim del Cavall Bernat al massís de Montserrat.³⁴⁰

El recurs ornamental de la víbria com a símbol de la nació catalana no és exclusiu de Bellesguard. La figura mitològica del drac, molt arrelada a la cultura popular catalana, es troba present en altres obres seves com ara la Finca Güell o la Casa Batlló. També al parc Güell la trobem en una de les fonts de l'escala de l'accés principal. Està concretament en una font decorada amb l'escut de Catalunya, i el seu cap, revestit de trencadís de rajola vermellosa de reflexos de Manises, escup un doll d'aigua per la boca. Gaudí torna a evocar aquí la cimera reial catalano-aragonesa.³⁴¹

Tanmateix, tal i com hem exposat, en força obres de Gaudí hi podem detectar una polisèmia simbolista, en el qual un símbol pot tenir més d'un significat el qual no contradiu una interpretació sinó que la complementa, la composició de la coberta amb l'agulla, la creu i el drac de la coberta de les golfes, ens pot evocar també la llegenda de

³⁴⁰ PUIG-BOADA, I. *El pensament...*, op. cit., p. 134.

³⁴¹ BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí...*, op. cit., p. 313.

sant Jordi, una icona patriòtica recurrent en altres arquitectes modernistes, i que veiem per exemple en Puig i Cadafalch a la Casa Terradas o de les Punxes.

Com és sabut, sant Jordi és el patró de Catalunya i Aragó. Però a Bellesguard, aquesta simbologia encara agafa més sentit si recordem els crits del missatger quan anuncia al rei Martí, des de la distància, la victòria de Martí el Jove a la batalla de Sanluri: "Victòria! Victòria! Aragó i Sant Jordi!". L'agulla i la creu com a llança i estendard que maten el drac és una visió simbòlica que es pot discernir de l'observació de la part superior de la casa.

A més, sant Jordi és un dels catorze sants dits auxiliadors, als quals els creients invoquen en les situacions més comuns però també més terribles de la vida. Tradicionalment se'l solia invocar, entre d'altres, per superar les febres i la pesta que – recordem– són les malalties que van acabar respectivament amb Martí el Jove i Martí el Vell.

També és una de les santes auxiliadores santa Margarida, protectora de les dones embarassades i a qui s'invoca en cas d'infertilitat o parts difícils. Segons la tradició cristiana, un drac demoníac se la va empassar però per l'efecte d'una creu que duia a la mà la santa, la bèstia la va tornar a escopir intacta i sencera. Se la sol representar iconogràficament amb un drac encadenat o humiliat als seus peus. Aquí la referència a la reina Margarida de Prades i a les cuites per quedar embarassada d'un infant que donés continuïtat a la dinastia catalana semblen evidents.

I com sabem, Gaudí tenia un especial interès per la lectura de l'Apocalipsi i, si centrem l'anàlisi simbòlica des d'una vessant exclusivament apocalíptica, podria reflectir també en la solució del terrat, precisament en un passatge vinculat a la Mare de Déu (Ap. 12, 1-17) on un drac monstruós i demoníac que vol devorar el fill de Déu i persegueix la verge prenyada, és vençut per l'arcàngel Sant Miquel i el poder de Crist. El pinacle coronat amb la creu helicoïdal sobre el gegantí cap de drac que cobreix les golfes podrien ser una al·legoria de la victòria de les forces del Bé sobre les del Mal. En aquest sentit, Bassegoda comenta que els dracs en les obres gaudinianes signifiquen l'abstracció del misteri.³⁴²

³⁴² BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí...*, *ibíd.*, p. 206.

8.4.3. Castell i muntanya

En un altre ordre de coses, l'aparença arquitectònica de la casa evoca un castell medieval, però la peculiaritat geològica i cromàtica dels materials emprats a la façana, que exposats als reflexos del sol li confereixen un aspecte tel·lúric i àdhuc místic, donant-li també atributs de penya rocosa o muntanya.

Merlets del terrat de la torre.

És possible que en el moment de construir Bellesguard, Gaudí fos influït per l'onada wagneriana que amarava les elits culturals barcelonines. La figura d'una misteriosa muntanya sagrada i el fet que el rei Martí posseís la relíquia del presumpte Sant Greal, lligaria Bellesguard amb el mite wagnerià de Montsalvat. Gaudí coneixia perfectament les òperes *Lohengrin* i *Parsifal* del compositor alemany Richard Wagner, que situen la mítica muntanya de Montsalvat en un lloc inaccessible que, segons el trobador medieval Wolfram von Eschenbach, estaria al nord de la Hispània goda.³⁴³ També Sugrañes, el principal col·laborador de Gaudí a la torre, era un fervorós wagnerià.³⁴⁴

Aquest calze sant procedia del monestir aragonès de Sant Joan de la Penya i va ser donat pels monjos al rei Martí qui el va fer dur a la capella del palau de l'Aljaferia a Saragossa i, posteriorment, al Palau Reial Major de Barcelona. El 1410 es mencionant el Sant Calze en l'inventari dels seus béns i se'n descriu la història. Cap a 1424, el rei Alfons el Magnànim va portar-lo al reliquiari de la capella del palau reial de València, i amb motiu de la seva estada a Nàpols, va ser entregat amb les altres règies relíquies a la catedral de València l'any 1437.

D'altra banda, la Dra. Concepció Peig, una gran experta en l'anàlisi simbòlic de les obres de Gaudí, apunta que en els eixos verticals rematats per les creus de quatre

³⁴³ ÁLVAREZ IZQUIERDO, R., *op. cit.*, p. 163.

³⁴⁴ RIUS SANTAMARIA, C., *op. cit.*, p. 297.

braços assenyalant els punts cardinals dels seus edificis, com és el cas de l'agulla de Bellesguard, l'arquitecte ens assenyala un *axis mundi*. És a dir, l'expressió d'un ordre còsmic integrat en un ordre racional humà, que connecta el profà i el sacre en un punt on hi ha possibilitat de connexió divina, i que es concreta en una columna universal que comunica el cel, la terra i les regions de l'inframón. Les seves cases i temples esdevenen així una imatge del cosmos considerat com a creació divina.³⁴⁵

En la cultura mediterrània la muntanya, mítica o real, ens acosta a la divinitat. Segons, Peig, l'assimilació d'edificis a la muntanya còsmica primordial i la seva funció de vincle entre cel i terra, com per exemple en les antigues religions mesopotàmiques en les quals un sacerdot ascendia per un zigurat o piràmide al cim simbòlic de l'univers, també es dona en l'obra de Gaudí, quan amb la Sagrada Família pretén fer una gran muntanya de pedra al mig de la ciutat.³⁴⁶

De tots els edificis alçats per Gaudí a Barcelona, Bellesguard té la singularitat de ser la construcció més allunyada del mar i la més propera a la serra. També és una hipòtesi que Gaudí tingués present durant la construcció una popular cançó estrenada el 1901, "La muntanya venerada", amb música del mestre Alexandre Marraco i Roca –fill de Josep Marraco i Ferrer, mestre de capella i organista de la catedral de Barcelona– i lletra de Manuel Marinello i Samuntà. Aquesta composició, que apel·la a un mont indestructible que transcendeix la mort de la plana, es va fer molt popular en cercles catalanistes i excursionistes i, com és sabut, l'arquitecte reusenc era una gran amant de la natura i la muntanya, sent soci de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques des del 1879.

³⁴⁵ PEIG GINEBREDÀ, C. *Definición y organización del espacio sacro. Apuntes sobre referencias y significados: lo sagrado y lo profano en el contexto urbano del siglo XX*, p. 4-5.

³⁴⁶ PEIG GINEBREDÀ, C. *Definición...*, *ibíd.*, p. 5-6.

Vista de la casa.

Sigui com sigui, l'arquitecte, amb la rotunditat aparent de la seva obra, sembla que vulgui transmetre que la torre, esfondrada dos cops (1652 i 1714), no caurà una tercera vegada. Bellesguard esdevé així un símbol mateix de la Catalunya que s'alça orgullosa de les ruïnes del passat per encarar un esplendorós futur.

8.4.4. Un homenatge a la Mare de Déu

Com s'ha dit anteriorment, per fer la torre Gaudí es va inspirar una casa medieval però no va intentar recrear-la en la seva intervenció. De la mateixa manera que en l'edificació del palau episcopal d'Astorga no va reproduir l'antiga residència episcopal tot i tenir-ne prou elements (plànols, dibuixos, fotografies, etc.) per fer-ho, a Bellesguard es proposa fer una obra completament nova i original però imbuïda de l'esperit del lloc i la seva història.

Podem veure-hi també un homenatge a la verge Maria en la mateixa disposició de l'edifici, inspirada en una torre de caire medievalitzant de tipus defensiu. Dins les lloances a Maria recollides a les Lletanies Lauretanes, s'inclouen dues en les que se la compara amb una torre. Concretament com a *Turris Davidica* i *Turris eburnea*: Torre de David i Torre de marfil.

Ja en un paper egipci d'època paleocristiana datat vers l'any 250, i que es considera la primera oració a la Mare de Déu conservada, es parla de Maria com a "*praesidium*" o refugi on els primers cristians, perseguits per l'Imperi romà, cercaven protecció:

*Sub tuum praesidium
confugimus,
Sancta Dei Genitrix.
Nostras deprecationes ne despicias*

*in necessitatibus nostris,
sed a periculis cunctis
libera nos semper,
Virgo gloriosa et benedicta.*

La paraula llatina *praesidium* feia referència a una defensa, fort, o guarnició militar fronterera d'època romana i també es pot traduir per fortalesa, alcàsser, o baluard. Dins el món cristià, la simbologia de la torre al·ludeix tant a la fortalesa i resistència dels fidels com al lloc de vigilància on es divisa l'arribada de la salvació eterna.

Al Càntic dels Càntics (4, 4) es parla de la Torre de David en la següent estrofa:

El teu coll és com la torre de David,
que s'alça sobre els cims;
hi ha penjats mil escuts,
tots els trofeus dels guerrers.

Aquí es fa referència a l'antiga torre construïda per David, rei d'Israel, per a la defensa de Jerusalem i on penjava els trofeus arrabassats als enemics. Amb el mateix nom es coneix una fortificació medieval de la ciutadella de Jerusalem, propera a la porta de Jaffa, que dóna accés a la ciutat vella. En època otomana s'hi afegí un minaret que li atorga espectacularitat i esveltesa. Actualment aquest indret acull el Museu d'Història de Jerusalem.

Torre de la muralla de Tarragona

Torre de David a Jerusalem

Torre de Bellesguard a Barcelona

Com és sabut, Gaudí no va viatjar mai a Terra Santa però sí que tenia coneixements dels seus indrets arqueològics i artístics més rellevants gràcies a les lectures i a les fotografies d'Egipte i el Pròxim Orient, principalment per estudiar els edificis i els estils orientals, que consultava a la biblioteca de l'Escola de Barcelona.³⁴⁷

Sabem que a principis del segle xx Gaudí volgué evocar aspectes de la ciutat santa de Jerusalem en algunes de les obres que en aquell moment estava construint. En una edificació coetània a Bellesguard, el parc Güell, Gaudí va dissenyar el 1901 una gran creu amb els símbols de la Passió per a ser col·locada al cim de la muntanya Pelada de Gràcia que dominava la urbanització, i que recordaria el Calvari, Gòlgota o “muntanya pelada” de Jerusalem. El 1902 va projectar per al mateix indret una capella de planta lobulada inspirada en l'església del Sant Sepulcre de Jerusalem. Finalment s'optà per una solució més econòmica i l'arquitecte realitzà un calvari més modest per al turó de les Menes, conegut des d'aquell moment com el turó de les Tres Creus.³⁴⁸

³⁴⁷ PUIG-BOADA, I. *El pensament...*, op. cit., p. 10.

³⁴⁸ BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí...*, op. cit., p. 319.

Aquesta identificació que Gaudí volia fer entre Jerusalem i Barcelona podria ser ben lògica si atenem que des d'antic hi ha indrets de la ciutat que evoquen l'Israel bíblic: Carmel, Vall d'Hebron, Montjuïc (mont dels jueus), etc.

Al Càntic dels Càntics (7, 4) també es diu: “El teu coll és com una torre de vori”. Es veuen en el to, la delicadesa i la lluentor d'aquest material noble tan preuat les virtuts de la gràcia i la puresa virginal que s'associa a la Mare de Déu. La iconografia mariana sol representar-la tradicionalment amb una túnica blanca, que és el color més immaculat, i un mantell blau. Aquests són també els colors predominants a l'interior de la torre.

Escala interior de la Casa Figueras

El gall i el lleó, les bèsties representades a les rajoles que decoren l'escala interior també tenen importància en la cosmovisió cristiana. Així, el gall és símbol de vigilància i resurrecció. D'aquí que fos l'animal escollit per ser present en molts penells d'esglésies perquè es considerava que amb el seu cant, emès quan despunta el dia, espantava els poders del mal i les tenebres. A l'igual que l'àliga i l'anyell, és l'emblema del Crist triomfant i reuneix les condicions que ha de tenir un bon príncep: reial, noble i liberal.³⁴⁹

El lleó rampant simbolitza força, valor i noblesa. També és el símbol històric de la ciutat de Jerusalem. És una bèstia atribuïda a la reialesa cristiana i que representa la resurrecció de Crist i l'identifica com a rei de reis, el Lleó de Judà, a qui reten homenatge totes les nacions.³⁵⁰

Finalment, no es pot descartar que en el nom original llatí del qual prové Bellesguard, això és *turris pulchri aspectus*, Gaudí hi veïés algun tipus de relació mística amb l'antiga

³⁴⁹ GONZÁLEZ, T.; ALERT, F., *op. cit.*, p. 41.

³⁵⁰ GONZÁLEZ, T.; ALERT, F., *ibíd.*, p. 51.

oració mariana *Tota pulchra es*, una de les cinc antífones pels salms de les segones vespres de la festivitat de la Immaculada Concepció:

*Tota pulchra es, Maria,
et macula originalis non est in te.
Tu gloria Jerusalem,
tu laetitia Israel,
tu honorificentia populi nostri,
tu advocata peccatorum.
¡Oh! María, virgo prudentissima,
mater clementissima,
Ora pro nobis,
intercede pro nobis
ad Dominum Jesu Christum.*

A part d'això recordem que a la torre també hi trobem altres elements que evocuen a Maria, com ara la reixa del timpà de la porta principal o l'estel del vitrall, que podria relacionar-se amb el planeta Venus, l'estel del matí, una altra de les advocacions de la Verge. O bé, aquesta estrella podria vincular-se també amb un passatge apocalíptic en el que Jesús diu: "Jo sóc el rebrot del llinatge de David, l'estel resplendent del matí" (Ap 22,16). Encara que per la relació amb la nativitat de Crist que originalment havia de tenir el vitrall inacabat, podria significar el *gaudem magnum* dels Reis d'Orient, el gran goig que van sentir al tornar a veure la claror de l'astre camí de Betlem.³⁵¹

Ja hem dit anteriorment que els mosaics dels bancs exteriors tenen una clara significació mariana. I també pot tenir-lo l'aiguamans ceràmic amb aixeta que es troba al pati de l'escala, al capdavant d'una columna. La pica és de color groc amb ribets verds, a l'igual que la figura del gerro que hi ha al plafó de ceràmica on sobresurt l'aixeta. Al seu voltant del gerro hi trobem sanefes florals de color blau sobre fons blanc, i cinc roses vermelles. Aquest original rentamans podria fer referència a les advocacions de la Verge com a "rosa mística" i "vas espiritual".

³⁵¹ PUIG-BOADA, I. *El pensament...*, op. cit., p. 157.

Rentamans a l'interior de la Casa Figueras

Tampoc es pot descartar que, complementàriament, la casa Figueras evoqui una forma de torre de defensa pel fet que la finca va ser propietat del seu amic, el bisbe Joan Baptista Grau i Vallespinós, del qual ja hem parlat anteriorment. Abans de ser designat bisbe d'Astorga pel papa Lleó XIII, el doctor Grau havia estat canonge i vicari general de l'arxidiòcesi de Tarragona, i president de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense. Se sap que quan aquest va demanar a Gaudí que li construís el nou palau episcopal d'Astorga, l'arquitecte va projectar una torre damunt l'entrada principal que, inspirant-se en una torre de les muralles tarragonines, feia homenatge i referència al pas del bisbe per aquella arxidiòcesi.³⁵²

8.5. L'obra de Gaudí a Bellesguard: criteris emprats

L'arquitecte i deixeble Joan Bergós i Massó (1894-1974) va distingir cinc etapes en la producció del seu mestre que ell va denominar "estils característics". Aquests estils són: període preliminar, mudèjar-moresc, gòtic evolucionat, naturalisme expressionista i síntesi orgànica. Seguint aquesta divisió i malgrat que Bergós situa Bellesguard com a l'última obra en l'estil gòtic evolucionat, als espais interiors trobem ja elements del naturalisme expressionista que prefiguren solucions que posteriorment aplicarà a la Casa Batlló i a la Casa Milà. Però també a les golfes de Bellesguard, en l'estructura de la coberta, que per la seva perfecció tècnica es pot considerar un dels màxims exponents de construcció en maó de tot el modernisme català, hi esguardem la darrera reminiscència de l'estil mudèjar-moresc dels primers edificis de Gaudí.³⁵³

Per un dels altres deixebles i arquitectes més rellevants, Cèsar Martinell, a qui es deu la primera publicació dels plànols de la secció total de la torre i de les plantes principal i inferior, a Bellesguard –que qualifica de "*pequeño castillo*"– i a la Casa Calvet, Gaudí diu adéu definitivament als estils històrics. I si bé defineix la Casa Figueras com de

³⁵² Font oral: Jaume Brufau i Prats (conversa a Barcelona, 30 de gener del 2015).

³⁵³ BERGÓS I MASSÓ, J. *Gaudí, l'home i l'obra*, op. cit., p. 59.

“filiciación goticista” també diu que s’escapa dels “*motivos históricos que la ligan a lo tradicional*”.³⁵⁴

La Casa Figueras és fa profundament interessant per l’eclecticisme d’estils gaudinians que conté. I també per elements estètics únics i que no es tornarien a utilitzar en cap altre de les seves obres. Un d’aquests elements és el cèlebre vitrall dit dels Reis d’Orient, compost per vidres de colors que formen un estel de vuit puntes en relleu. És una solució decorativa única en Gaudí i que no es troba en cap altre dels seus edificis.

D’altra banda, cal assenyalar l’espectacular perspectiva obtinguda amb la visió global de tots els elements arquitectònics de Bellesguard, és a dir, la torre, la muralla, el jardí, el viaducte, etc. i la seva integració al paisatge, que ens mostra com Gaudí cercava potenciar l’impacte i l’harmonia en el conjunt monumental. Cal dir tanmateix que a principis del segle XX, l’època de la construcció de la casa, la zona estava molt poc urbanitzada, resultant llavors una visió des de la distància encara més impressionant, rural i feréstega de la finca.

Tècnicament, Gaudí passarà a la història de per haver estat l’inventor de dues fites de l’arquitectura universal. Una és el trencadís, utilitzat per primera vegada el 1884, a les cobertes dels pavellons d’entrada a la finca Güell de les Corts de Sarrià.³⁵⁵ L’altra, és el descobriment de les voltes de paraboloides hiperbòlics, alçades el 1910 al porxo de la cripta de l’església de la colònia Güell, a Santa Coloma de Cervelló.³⁵⁶

Bellesguard no està exempt d’aquestes tècniques. A l’exterior hi trobem profusió de trencadís i, a l’interior de les golfes, les impressionants experimentacions amb la volta de maó pla. Gaudí solia utilitzar els encàrrecs que rebia per fer provatures de solucions que després aplicava a d’altres edificis i a la Sagrada Família.

8.5.1. Intervencions a l’exterior de l’edifici: muralla, jardí i viaducte

Observant l’espai exterior en el seu conjunt sembla que els arquitectes Gaudí i Sugañes ens proposin un tipus d’itinerari artístic per les tres diferents èpoques d’esplendor de la història de Catalunya: la medieval, la barroca i la de la renaixença. Així, si l’entrada a la finca és plenament neomedieval, al jardí hi trobem elements que

³⁵⁴ MARTINELL I BRUNET, C. *Gaudí: su vida, su teoría, su obra*. Barcelona: Colegio de Arquitectos de Cataluña y Baleares, 1967, p. 324.

³⁵⁵ BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí...*, op. cit., p. 105.

³⁵⁶ BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí...*, ibíd., p. 95.

ens remetent a l'època barroca, per arribar a la casa plenament modernista però vagament inspirada en el gòtic a la part exterior, i en el barroc a l'interior.

Com hem dit anteriorment, la porta emmerletada amb arc de mig punt que dóna accés al pati de guàrdia neomedieval de l'actual finca està inspirada en la que es troba al palau del rei Martí de Poblet. Gaudí va aprofitar un tram sobresortint al mur original conservat, que es pot apreciar en els dibuixos decimonònics de Valentín Carderera, per traçar un nou espai sobresortint de mides similars per tal de respectar-ne la proporció visual. Aquí és on situa l'inici del recorregut i l'accés als jardins i el camí per a vianants que ens du a la torre.

Superada la tanca exterior de ferro forjat, també hi ha un altre via per als vehicles, al costat del qual es troba la creu de terme, que va directament a la petita esplanada davant la porta principal de la casa i a les antigues cavallerisses. Primigèniament, quan la finca no estava parcel·lada, hi havia un camí per als carruatges que entrava recte pel sud i que enllaçava amb la porta de les cavallerisses o garatge. Com mostren les fotografies d'època, aquest ramal discorria per sota d'una pèrgola formada per arcs catenaris metàl·lics.

Tornant al cos de guàrdia, damunt del portal hi trobem l'escut de Catalunya amb les dates MCCCCIX-MCMIX, que corresponen a l'any de creació de l'alcaidia de Bellesguard (1409) i d'acabament de la intervenció de Gaudí en les obres (1909). Es destaca un mig sol ixent esculpit a l'extrem superior dret i una dona que es cobreix el rostre a la part inferior esquerra.

Si abans hem comentat l'apreci que Gaudí tenia pel gòtic, malgrat considerar-lo un estil imperfecte i obsolet per a l'arquitectura moderna, també digué en una ocasió que a Catalunya, exceptuant alguna mostra neoclàssica, per trobar edificis o monuments originals s'havia de retrocedir al barroc.³⁵⁷

El jardí de Bellesguard dissenyat per Gaudí amb la notable intervenció de Sugañes és pot considerar una obra mestra del paisatgisme modernista. Gaudí ja des de les seves primeres obres com la Casa Vicens o la Finca Güell dóna molta importància als espais enjardinats com a zona complementària de l'habitable. Aquesta voluntat està vinculada amb la seva visió de la casa pairal, un espai familiar de descans, lleure i oració.

³⁵⁷ MATAMALA, J., *op. cit.*, p. 255.

L'enjardinament, que no sempre podrà aplicar a les seves obres urbanes, arribarà al zenit de la seva expressió en el Parc Güell.

Gaudí va deixar testimoni de la seva visió d'un tros amb hort i jardí, que perfectament podria ser la rèplica del d'un mas rural tarragoní:

El nostre hort veritable és el de flors i arbustos, (...) de les hortalisses i les verdures i els ametllers i els arbres fruiters; i en els caminals, tota mena de flors i emparrats a tret de mà. El jardinet urbà és un brollador amb un pas al volt, la creu i una circumval·lació, tota plena de flors.³⁵⁸

Aquest pensament d'hort-jardí, propi d'una casa pairal mediterrània es troba també a Bellesguard. A més es dona la circumstància que la vídua Sagués va demanar expressament que el jardí tingués una part d'hort amb diversos arbres fruiters doncs li agradava fer-se les seves pròpies confitures en conserva per a consum particular.³⁵⁹

Pel que fa a la vegetació, a part dels fruiters, originalment hi havia margallons i palmeres, arbres associats a la glòria, al sacrifici i al martiri; llorers, representatius de la intel·ligència i la victòria; i xiprers, emblemes de fortalesa i virtut cristiana però també de dol i mort, presents als cementiris atès que des d'antic se'ls suposava la facultat de conservar el cos de la putrefacció.³⁶⁰ A més, també hi destacaven els rosers i algun lliri, possiblement com a homenatge floral a la Mare de Déu.³⁶¹

És una possibilitat que aquesta composició vegetal del jardí es basés en el Càntic dels Càntics de l'Antic Testament. Atribuït al rei Salomó, el text bíblic del Càntic dels Càntics es va anar integrant en la litúrgia cristiana. La relació amorosa entre dos amants esdevé un referent al·legòric del vincle de Déu amb el poble d'Israel. Aquesta lectura també inspirà els poetes i compositors europeus de l'Edat Mitjana i el Renaixement.

A la península ibèrica destaca en el tractament musical del tema la figura del compositor castellà Tomás Luis de Victoria (Àvila, 1548 – Madrid, 1611) que aborda el Càntic dels Càntics de manera que totes les seves obres que incorporen el text estan dedicades a la Verge Maria, sublimant-ne els seus atributs i conferint-los una funció

³⁵⁸ PUIG-BOADA, I. *El pensament...*, op. cit., p. 93.

³⁵⁹ Font oral: Josep Maria Figueras i Bas (conversa a Barcelona, 23 de febrer del 2015).

³⁶⁰ COOPER, J. C. *Diccionario de símbolos*. Barcelona: Gustavo Gili, 2000, p. 50.

³⁶¹ Font oral: Josep Maria Figueras i Bas (conversa a Barcelona, 23 de febrer del 2015).

devocional i litúrgica: Assumpció (*Vidi speciosam*), Immaculada Concepció (*Quam pulchri sunt*) o un plany de la Verge (*Vadam et circuibo*).

Victoria va treballar a l'església de Santa Maria de Montserrat, de Roma. En aquest temple, edificat per la Corona d'Aragó a partir d'un hospital per a peregrins fundat a finals del segle XIV i lloc comú de pregària dels catalans, valencians, aragonesos i balears residents a Roma. Victoria va obtenir allà la seva primera feina, on hi va fer funcions de mestre de capella i organista. La música d'aquest compositor religiós fou molt apreciada per Gaudí fins al punt que, el dia del seu enterrament a la cripta de la Sagrada Família, les seccions d'homes i nens de Orfeó Català sota la direcció del mestre Millet, van interpretar el *Requiem* de Victoria.³⁶²

Per la coneixença i estimació que devia tenir per l'obra d'aquest compositor, és una hipòtesi que Gaudí i Sugrañes al jardí de Bellesguard s'inspiressin en el motet *Vidi speciosam*, compost el 1572 després del pas de Victoria per l'església romana de Montserrat i dedicat a l'Assumpció de la Verge Maria, per les referències que fa als torrents d'aigua, les roses i els lliris. I també per l'inici del conegut motet: "la vegí formosa" tal i com el rei Martí veié la vella torre de Vallblanc que després batejà com a Bellesguard. Si, com defensem, la torre és també un homenatge a la Mare de Déu, és lògic que per honorar-la l'envolti de roses i lliris:

Vidi speciosam sicut columbam ascendentem de super rivos aquarum: Cuius inaestimabilis odor erat nimis in vestimentis eius. Et sicut dies verni, flores rosarum circumdabant eam, et lilia convallium. Quae est ista, quae ascendit per desertum sicut virgula fumi, ex aromatibus myrrhae et thuris? Et sicut dies verni, flores rosarum circumdabant eam, et lilia convallium.

La vegí formosa com un colom, remuntant els torrents d'aigua el perfum dels seus vestits era incomparable i, com els dies de primavera, les roses i els lliris de les valls l'envoltaven. Qui és aquesta que ascendeix pel desert com una branca perfumada amb perfums de mirra i encens? I, com els dies de primavera, les roses i els lliris de les valls l'envoltaven.

Ara bé, cal fer incís que l'espai enjardinat originalment era molt més gran que l'actual, atès que en una parcel·lació posterior de la finca es va perdre la part de jardí que donava a la part posterior de la casa on hi havia la font monumental, avui desapareguda. Aquesta font, decorada amb rajoles de motius florals d'inspiració barroca, era un dels elements més sobresortints del jardí.

³⁶² BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò a la revista "El Propagador..."*, op. cit., p. 28.

L'accés mateix al jardí, a través d'una entrada que ens evoca al palau reial del monestir de Poblet, sembla que ens introdueixi a l'antiga idea cristiana de l'*hortus conclusus*, *fons signatus*. A Bellesguard ens trobem amb un jardí tancat amb una font, un brollador i una cisterna. Com en els jardins medievals, més propers als horts que als actuals jardins, hi havia arbres fruiters i vegetació mediterrània, que tant podria trobar-se a Barcelona com a Jerusalem, amb un alt contingut simbòlic. En la disposició primigènia, abans que el jardí fos mutilat, la torre estava pràcticament equidistant dels dos punts d'aigua, és a dir, del brollador envoltat pels bancs ceràmics semicirculars a l'oest, i de la font desapareguda a l'est. A més, trobem un tercer punt en la caseta de la cisterna d'aigua al nord.

També cal posar de relleu les rajoles verdes i blanques que són d'un disseny pràcticament idèntic a les rajoles barroques del arrambadors ceràmics del claustre de la Casa de Convalescència de l'Hospital de la Santa Creu, realitzats pel taller barceloní de la família Passoles entre 1679 i 1685, en l'època que el cavaller Gualbes era el propietari de Bellesguard.

Potser per aquesta peculiar ornamentació ceràmica, la família Guilera es referia a l'espai on hi ha un gran gerro decorat amb algunes peces ceràmiques sobrants de l'arrambador interior de la torre, com a "pati andalús".³⁶³

També amb accés al jardí, l'actual cisterna o dipòsit d'aigües va ser construït per Sugrañes en un espai proper a l'antiga muralla medieval. Aquest habitacle de volta de mig punt s'anomena "la capella" perquè presenta un receptacle possiblement destinat a albergar una imatge religiosa.

Sabem pels esbossos que va fer Sugrañes, que la creu de terme de ferro forjat i base de trencadís ceràmic que es troba entre la casa dels masovers i el camí dels carruatges, va ser executada gairebé al final de la intervenció d'aquest a la finca. Com hem dit anteriorment, a part d'element decoratiu tenia la funció de làmpada per il·luminar la via.

Sabem que aquesta creu ja havia estat projectada per Gaudí³⁶⁴ i es va aixecar després de la construcció de la casa al costat del camí destinat als vehicles. Probablement la seva raó de ser, a part de lumínica, era la d'assenyalar un indret simbòlic. Pia Subias ha

³⁶³ SUBIAS PUJADAS, P., *op. cit.*, p. 3.

³⁶⁴ SUBIAS PUJADAS, P., *ibíd.*, p. 2.

relacionat el trencadís amb motius d'onades marines en moviment que hi ha a la base de la creu, amb la decoració ceràmica d'una escala i una font que Suguñes va aplicar a la Casa Miralles (1901-1902), els treballs de la qual compaginava amb els de Bellesguard.³⁶⁵

És una possibilitat que el que aquest element assenyali l'antic camí o *iter* romà que unia Barcino (Barcelona) amb Castrum Octavianum (Sant Cugat del Vallès), per on va fugir Sant Sever, el bisbe màrtir barceloní, i on va fer el "miracle de la favera" al trobar-se amb Sant Medir. Gaudí creia que aquest mateix camí que arribava a la població vallesana, on encara hi ha l'anomenada carretera de Gràcia, també passava pel Parc Güell.³⁶⁶

Aquesta hipòtesi agafa més força al ser la ruta que van transitar les despulles de Sant Sever quan, atribuint l'Humà al sant el guariment d'una greu nafra a la cama, va sol·licitar al municipi de Sant Cugat part de les seves relíquies per a traslladar-les a la Catedral de Barcelona, translació que va fer-se amb permís de Benet XIII el 3 d'agost de 1405. Van ser dipositades a la capella de Sant Sever de la seu després d'una magníficent processó en la qual hi van ser presents el rei Martí el Vell, la reina Maria de Luna i Martí el Jove, acompanyats dels consellers de la ciutat. El rei creia fermament que la proximitat física de les relíquies li atorgava més protecció, entenent-se així millor el trasllat a la capital catalana del Sant Calze per exemple.

A part de la torre i el recinte del jardí, un altre element destacable és el viaducte de maó i pedra, construït amb la col·laboració de l'arquitecte reusenc Joan Rubió i Bellver l'estiu de 1905, per desviar l'antic camí del cementiri de Sant Gervasi que travessava la finca.

8.5.2. Intervencions a l'edifici

Com hem dit, a la Casa Figueres s'hi troben múltiples solucions arquitectòniques, artístiques i simbòliques originals, algunes d'elles úniques en la producció de Gaudí, que fan de l'edifici una obra excepcional des de tots els punts de vista. Apuntem doncs els elements exteriors i interiors més destacats de la torre per valorar-ne la seva importància.

En primer lloc cal dir que, com en l'antic casal del rei Martí, la planta noble està en el primer pis i no a la planta baixa; en aquesta hi ha els dormitoris, saletes annexes i

³⁶⁵ SUBIAS PUJADAS, P., *ibíd.*, p. 3.

³⁶⁶ BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí...*, op. cit., p. 323.

dependències de serveis, que es complementen amb les del semisoterrani.³⁶⁷ Aquesta disposició permet gaudir millor de les privilegiades vistes, i vincula remotament la llar amb el Bellesguard medieval.

L'arquitecte Guillem Carabí ha fet un acurat estudi de la secció vertical de Bellesguard i ha conclòs que Gaudí aconsegueix fer partícip a tot l'edifici del descens de càrregues no de forma puntual i plana sinó repartida de manera heterogènia.³⁶⁸ També apunta que l'arquitecte reusenc cerca la inversió de les propietats naturals de la matèria, i que sota la terrassa els arcs van girant la seva posició per eliminar arestes, una solució que ja havia assajat al Palau Güell i que portaria a l'extrem a la cripta de l'església de la Colònia Güell.³⁶⁹

Un altre arquitecte, Joan Figuerola, ens diu que els espais interiors es van articulant i superposant en alçada fins que les dues cobertes superposades aconsegueixen la impermeabilització de la casa. L'estructura de les estances es resol amb arcs nervats de maó que sustenten la volta de cada pis, mentre que la primera coberta s'aplica un sistema de pilars acabats amb el maó en mènsula en dos sentits, arcs de maó iniciats en mènsula i acabats en arc de maó de pla.³⁷⁰

La façana sud-oest destaca per les finestres estilitzades d'inspiració gòtica, algunes d'elles bifoies i d'altres curulles, típiques del gòtic civil català. També per la disposició dels tres balcons i l'obertura lobulada del vitrall, que ocupa un lloc preeminent en la dita façana, per damunt de la porta principal.

Als brancals exteriors de la rosassa irregular del vitrall hi ha rajoles decorades amb estels blancs de cinc puntes sobre fons blau, evocant el firmament del capvespre. Per sobre del portal i sota el vitrall hi trobem una rajola ceràmica amb el nom de Bellesguard. A la reixa del timpà de la porta d'arc de mig punt hi ha la inscripció "Ave Maria puríssima, sens pecat fou concebuda". Gaudí deia que la paraula era el temps i el vehicle de l'oració, i si bé la considerava imprescindible en els temples, també solia situar breus oracions en la decoració dels seus edificis civils com una manera subtil de sacralitzar-los.³⁷¹

³⁶⁷ BERGÓS I MASSÓ, J. *Gaudí, l'home i l'obra*, op. cit., p. 59.

³⁶⁸ CARABÍ BESCÓS, G., op. cit., p. 14.

³⁶⁹ CARABÍ BESCÓS, G., *ibid.*, p. 16.

³⁷⁰ FIGUEROLA I MESTRE, J., op. cit., p. 12.

³⁷¹ PUIG-BOADA, I. *El pensament...*, op. cit., p. 159.

Com intuïnt també el passat romà de l'indret, Gaudí i Sugrañes apliquen tècniques decoratives de l'antiguitat clàssica com els mosaics policromats i els encoixinats geomètrics de pedra tallada. Aquests fins treballs són ben visibles als bancs-sòcols ceràmics i en el revestiment del marc de l'entrada principal, que presenta petites pedres locals, en relleu i forma octogonal, hexagonal i quadrada.

Però també hi trobem clars evidències dels estils medievals, en els arcs apuntats estilitzats de les finestres i els finestrons. També, rematant l'edifici, la curiosa estructura exterior del terrat, dissenyat en un estil medievalitzant amb merlets. A l'interior de la casa, els sostres emblanquinats evoquen la volta nervada de creueria gòtica. I l'escala del vestíbul és coberta amb una solució que recorda un cimbori vuitavat d'estil gòtic.

El pinacle d'aquesta agulla està encimbellat, com hem exposat, amb la creu helicoïdal de quatre braços revestida de mosaic de trencadís ceràmic, sostinguda per la corona reial i la senyera. A la part inferior, l'agulla té dues obertures d'arc ogival amb funcions de finestres-mirador.

El vitrall dit dels Reis d'Orient està encarat a la riera de Betlem i, com ja hem dit, podria simbolitzar complementàriament el *gaudem magnum* dels mags o el crepuscle de la dinastia catalana. Està compost per vidres de color groc, verd i púrpura que formen un estel de vuit puntes en relleu. Segons la tradició cristiana de les virtuts teològals, el color groc simbolitzaria la fe, el verd, l'esperança, i el púrpura, la caritat. És una solució decorativa única en Gaudí i que no es troba en cap altre dels seus edificis.³⁷²

D'altra banda, aquestes tres combinacions de colors –groc, verd i púrpura- també es troben presents en els vidres d'algunes finestres superiors de la casa.

A l'escala interior les columnes són cilíndriques amb capitells de formes arrodonides, sense arestes, i extremadament blanques com la resta de parets. S'aconsegueix així una sensació d'esveltesa, majestuositat i puresa en totes les estances internes. Les mòrbides formes blanques, tant de l'escala com de les habitacions, s'elaboraren amb pintura de calç i guix aplicat sobre l'estructura de maó.

³⁷² BASSEGODA I NONELL, J. *Gaudí: arquitectura del futuro*, op. cit., p. 81.

Pel que fa els capitells de l'escala, Bassegoda afirma que tenen una vaga inspiració bizantina.³⁷³ Rius en canvi, hi ha vist una similitud amb els de l'església neoromànica del convent de Sant Gabriel de Praga, dedicada a l'anunciació de la Verge Maria.³⁷⁴

El color de les rajoles ceràmiques que decoren l'interior de l'escala de la torre, on hi predomina el blau i el groc, i que recorden els enrajolats del barroc català, contrasta amb les suaus formes blanques que suporten el sostre. Els galls i els lleons rampants són els animals heràldics que s'hi observen. Penjada del sostre, una gran làmpada de ferro forjat subjectada amb cadenes, dissenyada per Sugrañes, il·lumina l'escala principal.

Els paviments hidràulics del vestíbul són Orsola Solà, fabricats a Barcelona. Són mosaics hidràulics incrustats, fabricats en pasta, amb un model de peces hexagonals llises, bipartides o tripartides, que formen un cub en perspectiva.³⁷⁵ Un altre model, amb quadrats blancs i negres disposats amb les seves diagonals en posició vertical es troben als paviments de la primera planta i el balcó de la segona. I un tercer model, d'octògons combinats amb quadrats es troba al paviment del despatx situat entre la primera i segona planta, i a les dependències de serveis de les plantes segona i tercera.³⁷⁶

A les golfes, el concepte gaudinià d'arquitectura total es posa encara més de relleu en aquest espai, una modesta dependència de servei, on es cuida fins el més mínim detall per aconseguir un impacte estètic i simbòlic. Cal destacar l'efecte dels finestrons que donen llum natural a l'espai. També hi penja una làmpada de ferro forjat en forma de corona reial dissenyada per Sugrañes. D'altra banda, la inspiració mudèjar es fa evident amb l'estructura dels lleugers arcs de maó descobert, que per Bassegoda adopten formes de palmera.³⁷⁷ Aquesta intervenció podria no ser gratuïta atès que en les obres de les residències del rei Martí hi solien treballar manobres d'origen musulmà que vivien als territoris catalano-aragonesos. Aquest espai de la casa, per la seva adequada acústica, va ser emprat com a sala de música.

³⁷³ BASSEGODA I NONELL, J. *Gaudí: arquitectura del futuro, ibíd.*, p. 81.

³⁷⁴ RIUS SANTAMARIA, C., *op. cit.*, p. 63.

³⁷⁵ SUBIAS PUJADAS, P., *op. cit.*, p. 6.

³⁷⁶ SUBIAS PUJADAS, P., *ibíd.*, p. 7.

³⁷⁷ BASSEGODA I NONELL, J. *Gaudí: arquitectura del futuro, op. cit.*, p. 81.

8.6. Els altres Bellesguard

Tanmateix, el Bellesguard de Gaudí no és l'únic que hi ha a Catalunya. Hem pogut identificar tres edificis singulars homònims, un a l'Arboç, un altre al Masnou, i un tercer també a la ciutat de Barcelona, amb interès arquitectònic, artístic i/o històric.

8.6.1. El Bellesguard de l'Arboç

Al municipi de L'Arboç (Baix Penedès) trobem una altra torre de Bellesguard, també coneguda com a Cal Pons, construïda el 1898 per l'arquitecte eclèctic Joan Baptista Pons i Trabal (Barcelona, 1855-1928) com a residència d'estiueig per a ell i la seva família. Actualment, aquesta casa està catalogada com a Bé Cultural d'Interès Local (BCIL).

Aquest edifici residencial d'estil neogòtic conté elements que porten a pensar que també l'autor es va inspirar en l'antiga residència reial de Martí l'Humà. Així, una de les seves estructures més destacades és una esvelta talaia amb mirador circular rematada per una coberta cònica. Mitjançant unes escales s'accedeix a una petita galeria que uneix la torre circular amb una habitació porticada amb quatre columnes i amb teulada inclinada.

La casa es compon de semisoterrani i planta única, excepte en un cos de planta quadrada situat davant l'entrada del jardí que aixeca un altre pis rematat amb merlets, reforçant l'aspecte de castell. A la planta baixa d'aquesta ala noble de la casa s'hi observa un gran finestral decorat amb motius goticistes.

Un mur de pedra emmerletat clou el perímetre del jardí, al qual s'hi accedeix per una porta de ferro forjat emmarcada per dos pilars que presenten escuts quadribarrats. Ambdós pilars estan rematats per un fanal de ferro forjat amb decoracions florals. Aquest espai exterior enjardinat es completa amb un estany i un pavelló fet de pedres i còdols que s'anomena popularment "caseta de música".

És ben segur que Pons i Trabal, arquitecte municipal de Barcelona i la Garriga, coneixia prou les ruïnes de Bellesguard. De fet, el 1894 va treballar en un lloc ben proper, aixecant el panteó de la família Cros al cementiri de Sant Gervasi. Com a curiositat cal recordar que va ser ell qui va iniciar les obres del Col·legi de les Teresianes de Barcelona el 1887, sent posteriorment substituït per Antoni Gaudí l'any següent. I també qui va donar la primera feina al jove Domènec Sugrañes, acabat d'arribar de Reus, el qual posteriorment col·laboraria amb Gaudí en les obres de la Casa Figueras.

8.6.2. *El Bellesguard del Masnou*

El Bell-Esguard del Masnou (Maresme), coneguda també com la Torre del Marquès, és una gran mansió senyorial d'estil eclèctic amb reminiscències del neoclassicisme francès. Actualment és un dels edificis més emblemàtics del poble i està situat a la urbanització homònima. El palauet és obra de l'arquitecte Salvador Viñals i Sabaté (Barcelona, 1847-1926), que el va construir entre els anys 1902 i 1904 per encàrrec de Romà Fabra i Puig (Barcelona, 1875-Sant Sebastià, 1948), que volia una residència d'estiueig. Abans d'aquesta construcció, la finca es deia Can Valencià i pertanyia al municipi d'Alella, fins al 1845 aproximadament, moment en què el barri d'Alella es va annexionar al Masnou.

Viñals i Sabaté era un arquitecte eclèctic molt prolífic i valorat en la seva època, que rebia constants encàrrecs de l'alta burgesia barcelonina, i es conserven diversos edificis seus especialment a l'Eixample i a Sarrià. Sabem que també coneixia bé el Bellesguard original perquè al cementiri de Sant Gervasi hi construï el panteó de la família Grenzner.

La casa consta de semisoterrani, planta baixa i dos pisos, però els elements més característics de l'edifici són les dues torres de planta octogonal que en flanquegen la façana principal, cobertes amb agudes piràmides de pissarra. Romà Fabra va ordenar construir el parc del Llac com a jardí de la casa. És un espai amb elements compostius propis de l'estil afrancesat de final del segle XIX. Hi destaca el llac central, que dóna nom al parc. A l'extrem oposat a l'entrada, va construir-s'hi un conjunt d'inspiració romàntica integrat per un mirador elevat, una cova i un salt d'aigua. També hi destaquen l'esplanada central i els corredors que envolten l'estany, així com una rica vegetació ornamental. El nom de Bellesguard probablement sigui degut a l'àmplia balustrada del mirador, proper a la carretera principal, que té excel·lents vistes sobre el mar.

Romà Fabra i Puig era fill del primer marquès d'Alella i, juntament amb el seu germà, Ferran Fabra i Puig (Barcelona, 1866-1944), va pertànyer a una nissaga de polítics i industrials catalans lligats a les filatures Fabra i Coats. A més, van ser mecenes de l'Observatori Fabra, que es troba al Tibidabo. Ferran Fabra, el seu germà, va ser el segon marquès d'Alella i alcalde de Barcelona els anys 1922-1923. Romà va casar-se amb Marcelina de Monteys i el seu fill Camil Fabra i de Monteys va ser nomenat segon marquès del Masnou. També va col·laborar en la societat cooperativa de cases barates La Masnouense i l'any 1944 se li va concedir la Gran Cruz del Mérito Civil.

Les referències al palauet i a la família Fabra són constants entre la premsa conservadora, especialment per les magnífics celebracions que se celebraren a la finca. Així per exemple, la tarda del dimarts 20 de setembre de 1921 es va celebrar a “*la espléndida posesión Bell-Esguard*” una notable recepció convocada per don Roman de Fabra, que va merèixer ser destacada en les notes de societat del diari *La Vanguardia*.³⁷⁸

En agraïment pels generosos donatius atorgats a la vila, l'any 1921 el consistori masnoví va nomenar Romà Fabra fill adoptiu del poble i, l'any següent, el rei Alfons XIII li va concedir el títol de marquès del Masnou arran del patrocini d'un pavelló hospitalari a la Casa Benèfica del Masnou per als soldats ferits que tornaven de la guerra del Marroc i que no cabien a l'hospital militar. El dimarts 13 de desembre de 1921 es feia esment d'un dinar benèfic ofert pels marquesos de Masnou a Bellesguard, amb motiu de la inauguració d'aquest pavelló.³⁷⁹

Una altra nota de dimarts 8 d'agost de 1922 publicada al mateix rotatiu, informava que els senyors de Fabra i els seus fills havien marxat a Royal després de passar una temporada a la finca.³⁸⁰ Els marquesos van retornar a “*su hermosa posesión Bell-Esguard*” a primers d'octubre.³⁸¹

El diumenge 20 de juliol de 1924 es tornava a notificar que la noble família passaria una temporada a la torre.³⁸² El 8 d'octubre d'aquell mateix any se celebraria als jardins de la casa les noces de Paz de Fabra, filla dels marquesos de Masnou, amb el tinent de cavalleria marquès de Mesa de Asta, fill dels marquesos de Bendaña, grans d'Espanya, i majordom major de la reina Victòria Eugènia, que va ser padrina dels nuvis. Els testimonis, per part de la núvia, van ser Emilio Barrera, capità general de Catalunya, el marquès de Foronda, i el seu oncle, el marquès d'Alella. Per part del nuvi, el marquès d'Albaserrada, el comte de Santa Coloma, i el baró de Molinet.

A part dels personatges esmentats, per a la solemne cerimònia va arribar de Madrid membres destacats de l'aristocràcia espanyola: els marquesos de Vallecerrato, la marquesa vídua d'Albalate, i els senyors de Fuentes Arias, de Zarco, Martín de

³⁷⁸ *La Vanguardia* (Barcelona), 22 de setembre de 1921, p. 5.

³⁷⁹ *La Vanguardia* (Barcelona), 13 de desembre de 1921, p. 10.

³⁸⁰ *La Vanguardia* (Barcelona), 8 d'agost de 1922, p. 4.

³⁸¹ *La Vanguardia* (Barcelona), 10 d'octubre de 1922, p. 14.

³⁸² *La Vanguardia* (Barcelona), 20 de juliol de 1924, p. 8.

Aguilera, Vigo Fabra, i García Mauriño. Després de la boda va tenir lloc “*una elegante fiesta de tarde en los magníficos jardines de la casa*”.³⁸³

Com hem vist, durant el regnat d'Alfons XIII les referències als marquesos i a la seva possessió són constants. Veiem un altre exemple: el divendres 15 de juliol de 1927 es comunica que marxen a estiuajar a la finca de Bellesguard, els marquesos amb els seus fills, els marquesos de Mesa de Asta, don Camilo, i don Álvaro Fabra y Monteys.³⁸⁴ Però també durant la Segona República es manté l'interès per aquests personatges. El diumenge 25 d'agost de 1935 es diu que els marquesos i el seu fill don Camilo han anat a passar l'estiu a la finca del Masnou.³⁸⁵

Durant la Guerra Civil es va decomissar, per decret municipal del 24 d'octubre de 1936, la Casa del Marquès a Camil Fabra i es donà a la CNT. Allà s'hi instal·là un centre d'experimentacions tècniques i científiques a càrrec de Lluís Vié Casanovas, tècnic de la secció d'Enginyers i Tècnics del Sindicat Únic de la CNT. També hi va treballar l'astrònom Josep Comas i Solà, i altres científics que van investigar l'aplicació militar dels impulsos elèctrics. Als jardins de la finca també s'hi va impulsar un camp d'investigació agrària amb diversos cultius experimentals.

El 27 de setembre del 1937 el general Franco va enviar un telegrama al comandament de l'aviació feixista de Mallorca demanant que

*se bombardee y destruya Casa del Campo del Marqués de Masnous (sic) situada pueblo de Masnou en el ángulo W (oeste) formada por carretera Francia-Riera de Alella. Dista del mar 300 m. Separada por playa, f.c. y carretera. Casa está en el centro finca y punto más alto de pequeña colina 30 m. Sobre el nivel del mar. Construcción ladrillo rojo, tejado pizarra, gran escalinata, tres torreones, finca con mucho arbolado.*³⁸⁶

L'edifici va patir tres bombardejos el 29 de setembre de 1937 que afectaren les rodalies de la finca però no s'esfondrà. El 20 de juliol de 1938 avions italians metrallaren la casa matant dos treballadors.³⁸⁷

³⁸³ *La Vanguardia* (Barcelona), 2 d'octubre de 1924, p. 9.

³⁸⁴ *La Vanguardia* (Barcelona), 15 de juliol de 1927, p. 10.

³⁸⁵ *La Vanguardia* (Barcelona), 25 d'agost de 1935, p. 8.

³⁸⁶ SOLÉ SABATÉ, J. M.; VILLARROYA, J. *Breu història de la Guerra Civil a Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 2005, p.

³⁸⁷ GARCÍA SANANTE, Á. *La Guerra Civil y la represión de posguerra: El Masnou, 1936-1952*. Universitat de Barcelona.

Amb l'ocupació del Masnou per una divisió italiana de l'exèrcit franquista el 26 de gener de 1939, es nomenaren noves autoritats que gestionaren la devolució de les propietats incautades als seus antics propietaris. A partir de l'any 1968, van començar les gestions per a la cessió gratuïta d'una part de la finca per construir-hi un institut d'ensenyament mitjà (actualment l'IES Mediterrània). Els terrenys els va comprar una immobiliària, que va cedir la casa al municipi en una escriptura a favor de l'Ajuntament amb data 21 de desembre de 1989. Actualment el parc del Llac i el mirador són espais oberts al públic, i la urbanització que circumda el casal du el nom de Bellesguard.

8.6.3. El Casal de Bellesguard

Es coneix com a Casal de Bellesguard un edifici de nova planta construït a la falda del Tibidabo per l'arquitecte Jordi Bonet i Armengol (Barcelona, 1925) –fill del també arquitecte Lluís Bonet i Garí, qui va ser deixeble d'Antoni Gaudí– que ha estat director i coordinador de les obres de la basílica de la Sagrada Família des del 1985 fins al 2012.

El casal es troba situat al carrer Mercè Rodoreda, núm. 9, al costat del monestir de Sant Maties, també obra de Bonet, on hi resideix una comunitat de monges contemplatives de l'Orde de Sant Jeroni. El casal va ser encarregat per les mateixes jerònimes, que el gestionen com a hostatgeria del monestir i llar de silenci, utilitzant-se per fer estades de reflexió, meditacions, recessos, pregàries i exercicis espirituals.

Aquest altre Bellesguard barceloní, situat més amunt del cementiri de Sant Gervasi i paral·lel al tram final del carrer Bellesguard, va néixer per voluntat de les monges jerònimes. Aquestes residien fins llavors en un monestir fundat el 1913 al carrer Iradier de Sarrià després que l'antic, que estava a la Ciutat Vella, fos saquejat i incendiat el 1909 durant els fets de la Setmana Tràgica. Però el 1971, el mal estat del cenobi i les dificultats econòmiques per a rehabilitar-lo i adaptar-lo a les noves normes conciliars, les va fer decidir per un nou emplaçament. Finalment es va trobar un indret proper i idoni per a instal·lar-se, i van demanar a l'arquitecte Bonet i Armengol que fes un projecte per al nou monestir de Sant Maties, que va ser construït entre 1978 i 1980.

El casal s'alça al costat d'un pinar i disposa de 23 cambres individuals, una sala d'estar, una biblioteca especialitzada, un petit oratori amb el Santíssim, una sala de lectura, un porxo interior, i una terrassa amb magnífiques vistes. Per a aquesta senzilla construcció, Bonet i Armengol es va inspirar en alguns preceptes gaudinians com en el d'aconseguir un edifici integrat al paisatge sobre el qual es construïa. Algunes parts exteriors del casal i del monestir són recobertes de la mateixa pedra que Gaudí va

utilitzar per fer la Casa Figueras, i que foren extrems d'una veta propera a la carretera de les Aigües.³⁸⁸

8.7. El pensament polític de Gaudí

Si el pensament cristià és fonamental per entendre l'obra gaudiniana, també ho és la coneixença del pensament polític de l'arquitecte. Perquè de la mateixa manera que no es pot entendre Gaudí sense tenir en compte el seu profund catolicisme, tampoc se'l pot entendre sense el seu catalanisme radical, aspectes que sovint reflectia en els seus edificis. En el cas que ens ocupa, Bellesguard, és l'obra on s'expressa artísticament d'una manera més explícita el patriotisme de l'arquitecte. I per copsar-lo en tota la seva magnitud cal aprofundir en la seva ideologia política i social.

L'arquitecte Agustí Giménez i Camins, un dels pocs estudiosos que ha aprofundit en la influència de la política en l'obra de Gaudí assegura que no és possible abastar completament Gaudí "sense entendre el seu afany de convertir Barcelona en una capital monumental i esplendorosa de la Catalunya lliure que ell somiava."³⁸⁹

Tanmateix, el fet que morís durant la dictadura del general Primo de Rivera i que la seva obra es comencés a revaloritzar durant una altra dictadura, la del general Franco, ha fet que el pensament polític de Gaudí hagi estat menystingut, obviat o directament tergiversat per alguns estudiosos, quan és una part essencial per a la comprensió de la seva obra. A part que en vida, com denuncià Ràfols, ja havia patit "la conspiració del silenci" per motiu que "les obres d'En Gaudí eren cregudes perilloses per l'ordre social".³⁹⁰

Gaudí, home de fort caràcter i a voltes temperamental i geniüt, no estalviava paraules ni esforços a l'hora de d'esforçar-se i defensar públicament la necessitat d'engrandir el país: "Recordo que una vegada un em digué que Catalunya històricament no havia estat mai res, i jo li vaig respondre que, si això fos cert, seria un motiu per creure que encara havia d'ésser quelcom i que per això havíem de treballar."³⁹¹

Nombrosos són els testimonis que donen fe del seu sentiment extremadament catòlic i catalanista. L'arquitecte noucentista Francesc Folguera i Grassi el definia com a "gran

³⁸⁸ Font oral: Jordi Bonet i Armengol (conversa a Barcelona, 23 de març del 2017).

³⁸⁹ GIMÉNEZ I CAMINS, A. *Antoni Gaudí, independentista*. Barcelona: Edicions C, 1993, p. 13.

³⁹⁰ RÀFOLS I FONTANALS, J. F. *Gaudí (1852-1926)*, op. cit., p. 77.

³⁹¹ PUIG-BOADA, I. *El pensament...*, op. cit., p. 227.

català” i lloava “la seva integral exemplaritat com a cristià i com a patriota”³⁹². Per la seva banda, el poeta i assagista mallorquí Miquel Ramon Ferrà i Juan, que escrivia amb el pseudònim Alanís, en destacava “l’indòmita energia de místic de Déu, de l’Art i de la Pàtria”³⁹³.

De la mateixa manera, l’artista Joaquim Renart i Garcia descriu el seu caràcter “d’una ben aferrissada catalanitat.”³⁹⁴ Fèlix Millet i Maristany, director del diari *El Matí*, el glosà com “un autèntic patriota i un cristià conseqüent.”³⁹⁵ Però a més, Josep Maria Armengol Viver no només el destaca com a “fermíssim patriota, català modèlic i típic producte racial”³⁹⁶, sinó que també testimonia que, en la seva maduresa, únicament emprava la llengua catalana en totes les seves converses: “cal fer constar com és ben coneguda la catalanitat indomable de Gaudí, que mai, ni en les ocasions de més compromís, no emprava altra parla que la que havia après dels seus pares.”³⁹⁷

Una facècia del filòsof Francesc Pujols recollida per Carles M. Espinalt ens diu molt del capteniment de l’arquitecte:

Es recorda que davant d’uns que, sorpresos, comentaven: “És molt i molt estrany que en Gaudí no s’hagi casat mai”. Respongué Francesc Pujols: “Ep! Ep! Parlem-ne; Gaudí està casat amb Catalunya encara que mentre no acabi el seu temple no pot fer-ho per l’església, ja que considera que totes les catedrals i monestirs que fins ara s’han construït són poca cosa per la molta importància que té la seva núvia.”³⁹⁸

El reconeixement de Gaudí com a figura icònica del catalanisme polític devia estar ben estès perquè fins i tot el dibuixant Feliu Elias, àlies Apa, un dels detractors de la seva obra arquitectònica, reconeix que el seu enterrament, malgrat la censura i les prohibicions de la dictadura militar, va ser “una popular manifestació patriòtica com la que provocà la mort i l’enterrament de Guimerà.”³⁹⁹

³⁹² BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l’època, op. cit.*, p. 30.

³⁹³ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l’època, ibíd.*, p. 18.

³⁹⁴ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l’època, ibíd.*, p. 166.

³⁹⁵ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l’època, ibíd.*, p. 177.

³⁹⁶ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l’època, ibíd.*, 2011, p. 178.

³⁹⁷ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l’època, ibíd.*, p. 182.

³⁹⁸ GIMÈNEZ I CAMINS, A., *op. cit.*, p. 38.

³⁹⁹ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l’època, ibíd.*, p. 120.

Bellesguard no és una excepció a aquesta ideologia i per aquest motiu és ple de simbolisme catòlic i catalanista. L'any anterior a l'inici de les obres, Gaudí va ingressar a la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat, entitat de la qual també en formaven part els germans Francesc i Jaume Figueras i Sagués. En el programa per aquell mateix any, publicat el gener de 1899 al setmanari vigatà *La Veu del Montserrat*, ideològicament molt proper i on hi col·laboraven Torras i Bages i Jacint Verdaguer, una declaració signada per la redacció postulava: "Català val tant com dir catòlich y fer catolicisme es per nosaltres fer catalanisme (...) y a Catalunya Deu y la Patria son una mateixa bandera."⁴⁰⁰

Aquesta identificació entre catolicisme i catalanisme és plenament assumida per Gaudí. Si bé qualsevol humà pot admirar un edifici seu, la comprensió del simbolisme litúrgic estarà reservat al fidel cristià. Però també introdueix elements autòctons que solament serien escatits per catalans, o gent versada en l'art, la història i les tradicions del país. És la particular manera que Gaudí té de fer sentir als catalans com a poble únic i escollit.

En l'article necrològic *El geni i el sant* (La Veu de Catalunya, 11 de juny de 1926) el compositor Joan Llongueras i Badia ja adverteix d'aquest simbolisme inherent i ocult en els edificis de Gaudí, gairebé com si les seves obres conformessin un full de ruta secret per al redreçament nacional i espiritual de Catalunya:

Bé ens caldrà estimar-les, aquestes pedres, monjoies eternes del nostre renaixement! Bé ens caldrà tothora desxifrar-les una per una! En elles hi ha deixat escrit, el nostre arquitecte taumaturg, la norma que ens ha de guiar, el camí per on hem d'avançar; els signes que han de salvar la raça.⁴⁰¹

8.7.1. Antoni Gaudí, un animal polític

Per copsar la influència de la política en Gaudí, és necessari recordar que va néixer i créixer en un ambient polititzat. El seu pare, Francesc Gaudí i Serra (1813-1906), a part de calderer i constructor d'alambins, va arribar a exercir un càrrec públic a l'Ajuntament Constitucional de Reus, segons consta en un document de l'Arxiu Municipal de Reus datat el 24 de desembre de 1857, i signat pel batlle-corregidor Felip de Nassarre. Se li donà el càrrec de fidel afinador de mesures o mostassà municipal, la persona

⁴⁰⁰ "Programa per l'any 1899". *La Veu del Montserrat* (Vic), núm. 1 (7 de gener de 1899), p. 1.

⁴⁰¹ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l'època, op. cit.*, p. 38.

encarregada oficialment de contrastar els pesos i les mesures una vegada l'any. Els drets que percebia per aquesta funció eren la mostassania.⁴⁰²

Sens dubte que havia de ser una persona molt polititzada perquè temps després de la seva mort, Gaudí fill afirmava: “Jo m’assemblo al meu pare que, havent-se efectuat unes eleccions i trobant-se en estat preagònic, encara tingué esma per a preguntar-me els noms dels diputats elegits”.⁴⁰³

L’interès de Gaudí per la política es remunta a la primera joventut. El seu amic íntim de la infància, Eduard Toda i Güell, conservava una carta escrita en castellà i datada el 26 de novembre de 1870, on Gaudí li feia referència a un polític local reusenc de sobrenom Quichu, i li pregunta informació sobre uns aldarulls comesos per estudiants universitaris, ocorreguts a Madrid en aquelles dates, amb motiu de la votació a Corts i l’elecció de la candidatura d’Amadeu de Savoia al tron d’Espanya.⁴⁰⁴

Tarragona també ens confirma els anhels liberals i antiborbònics del futur arquitecte:

El 1868, quan l’Antoni tenia setze anys, els Gaudí emigraren a Barcelona. A Reus i a la capital, Gaudí visqué amb entusiasme juvenil els ideals de la Revolució Gloriosa, que destronà Isabel II de Borbó, proclamà la monarquia constitucional d’Amadeu I de Savoia i finalment establí la Primera República. Durant tota la vida, en Gaudí considerà el líder d’aquella revolució, el reusenc general Prim, el seu heroi polític.⁴⁰⁵

Però Eduard Toda assegurà en una entrevista que Josep Maria de Dalmaes i Bocabella li va fer a l’Hotel Colón de Barcelona el 1929, que en els temps de la Revolució de Setembre de 1868, Gaudí figurava entre els liberals de Reus, però que no va ser mai anticlerical ni revolucionari. I que si més tard va acceptar l’encàrrec de la cooperativa obrera de Mataró va ser més necessitat de guanyar-se la vida que per simpatia ideològica.⁴⁰⁶

Cal tenir present tanmateix el moment en que Toda concedeix aquesta entrevista. En plena dictadura i quan ell era un reputat home de negocis amb bones connexions amb els màxims poders de l’estat, per la qual cosa suposem que va intentar ocultar

⁴⁰² BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí...*, op. cit., p. 16.

⁴⁰³ BERGÓS I MASSÓ, J. *Gaudí, l’home i l’obra*, op. cit., p. 32.

⁴⁰⁴ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l’època*, op. cit., p. 144.

⁴⁰⁵ TARRAGONA, J. M. “Antoni Gaudí: itinerari místic”. Conferència pronunciada a l’aula I de la Facultat de Teologia de Catalunya (18 de novembre del 2009).

⁴⁰⁶ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò a la revista “El Propagador...”*, op. cit., p. 240.

públicament les vel·leïtats d'aquells anys d'efervescència i il·lusions. Tanmateix, les seves empaties liberals i republicanes semblen ben evidents perquè a Madrid, on estudià la carrera de dret, establí una forta amistat amb Víctor Balaguer, ministre de foment i d'ultramar durant el regnat d'Amadeu I; i el 1873, gràcies a la influència d'Emilio Castelar, el quart i últim president de la Primera República Espanyola, pogué ingressar com a agregat diplomàtic al ministeri d'estat. A més a més, Bassegoda qualificà el jove Toda com "un revolucionari i menja-capellans".⁴⁰⁷

Afirmació que pot ser ben certa si tenim en compte alguns aspectes de la seva biografia. Eduard Toda i Güell, era fill natural d'Eduard de Toda i Albertos, qui fou alcalde de Reus, i Francesca Güell i Mercader, però el pare es desentengué del fill tot i reconèixer-lo legalment. Més era fillol del seu oncle, el periodista i polític Josep Güell i Mercader, líder dels republicans a Reus, amb qui hi tingué una relació estreta i l'influí ideològicament. De fet, l'efímera revista manuscrita *El Arlequín*, editada entre finals 1867 i primers de 1868 per Eduard Toda i Josep Ribera, i il·lustrada per Antoni Gaudí durant l'últim curs dels tres amics a l'Escola Pia de Reus, va acabar sent anticlerical i, sobretot, antiborbònica.⁴⁰⁸

L'ombra anticlerical que planaria sobre la joventut de Gaudí sembla quedar també plenament confirmada per una anècdota recollida per l'escriptor Josep Pla i Casadevall a partir d'unes converses amb Feliu Elias i Josep Pijoan:

En la biografia del crític Feliu Elles (Joan Sacs) sobre el pintor Simó Gómez, llibre premiat i editat per l'antiga Junta d'Exposicions de Barcelona, s'hi troben (pàg. 109) les notícies següents:

«El cenacle del Cafè Pelayo tenia un apèndix interessant. Era una petita tertúlia... la dels anticlericals, els quals, segons es deia, es reunien allí solament per renegar en comú, com un ritu nocturn. Aquest cenacle el formaven l'arquitecte Gaudí, un altre arquitecte anomenat Oliveres i un senyor Fargas. Gaudí, llavors debutant en l'arquitectura, era ple de talent i de bones iniciatives, col·laborant en la construcció del pare de la Ciutadella, projectant els bells fanals de la plaça Reial, etc. Era tan apassionadament anticatòlic, que no vacil·lava gens davant de les més baladreres manifestacions de l'anticlericalisme, aturant-se, per exemple, davant de la porta de les esglésies per esbrincar els fidels (que hi entraven o en sortien) al crit, aleshores molt eloqüent, de "llanuts". Nostre Senyor el va ben castigar!

⁴⁰⁷ BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí...*, op. cit., p. 266.

⁴⁰⁸ TARRAGONA, J. M. "Antoni Gaudí: itinerari místic", op. cit.

»En acabar la cerimònia renegaire, els contertulis se n'anaven amb la satisfacció del deure complert, excepte Gaudí, que es quedava uns minuts tot sol i després s'ajuntava a la tertúlia dels Guimerà, Yxart, Vilanova.»

Com que en llegir aquestes notícies m'intrigaren una mica, un dia que vaig trobar Feliu Elies –excel·lent amic– a la biblioteca de l'Ateneu, em vaig permetre de fer-li una referència al que acabo de reportar.

–El que heu escrit sobre la tertúlia del Cafè Pelayo i de Gaudí és sorprenent...

–I tal! –em contestà–. La informació és crua, però, desgraciadament, és certa. La tinc d'una persona que hi era, vull dir d'un dels assistents de més assiduïtat i de més relleu de la penya de Guimerà: de l'arquitecte Domènech i Montaner. Quan es tracta de coses personals, Domènech és un home biliós, groc i crispat, però sap moltes coses; parlant del seu temps és inesgotable, un arxiu vivent i, sobretot, és un arxiu de coses de primera mà, autèntiques. Sempre que em semblà necessari contrastar alguna notícia donada per ell resultà certa, confirmada plenament.

Quaranta anys després d'aquesta conversa, parlava de Gaudí, a Lausana, amb Josep Pijoan.

–No conec pas el llibre de l'Apa sobre el pintor Simó Gómez –deia Pijoan–, però el que diu de Gaudí, i que vós em reporteu, no m'estranya gens. Gaudí fou un home travessat de contradiccions fins a un grau indescriptible. En la seva joventut, sobretot, degué passar per moments d'una passió vehement. La seva crisi religiosa durà molts anys. La seva vida és plena de zones d'ombra que ningú no es preocuparà mai d'aclarir. En el nostre país hi ha un interès excessiu a mantenir les ficcions, encara que de tant en tant es cremin unes quantes esglésies. Gaudí fou un català de fons tràgic com el mateix Maragall.⁴⁰⁹

L'arquitecte anomenat Oliveras i el “senyor Fargas” dels quals parlava Apa a Pla, són Camil Oliveras i Gensana, company de Gaudí a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona, i Rafael Farga i Pellicer, dirigent anarquista que pertanyia al cercle íntim i personal de Mikhaïl Bakunin, pare del socialisme llibertari.⁴¹⁰

Les inquietuds polítiques tan primerenques de Gaudí podrien estar relacionades tant amb l'ambient que es respirava a l'època en la capital del Baix Camp, com en alguns dels companys de batxillerat de Gaudí als escolapis de Reus. En aquella escola coneixeria al seu col·laborador Francesc Berenguer i Mestres, Eduard Toda i Güell, i d'altres il·lustres companys de promoció molts dels quals destacarien posteriorment en els seus respectius àmbits professionals i acadèmics, i també en l'aspecte polític.

⁴⁰⁹ PLA I CASADEVALL, J. *Homenots. Primera sèrie*, dins *Obra completa Josep Pla, edició 10è aniversari*. Barcelona: Destino, 1992, p. 132-133.

⁴¹⁰ TARRAGONA, J. M. “Antoni Gaudí: itinerari místic”, *op. cit.*

Així van ser condeixebles amb Antoni Aulèstia i Pijoan, historiador que seria un dels fundadors de la Jove Catalunya, el primer grup obertament catalanista, i president de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, amb qui Gaudí col·laboraria després com a membre de la junta directiva i bibliotecari. El poeta romàntic Joaquim Bartrina i d'Aixemús, que Gaudí retrobà durant el seu pas per Mataró. Bartrina va col·laborar amb Rossend Arús i Arderiu, reconegut maçó català de tendència republicana federal catalanista. El matemàtic Eugeni Mata i Miarons, fundador del diari liberal *El Crepúsculo*, i després redactor del diari regionalista *Lo Sometent*. L'advocat Joan Sol i Ortega, president de l'Ateneu Barcelonès i que presidí també el comitè provincial del partit republicà progressista. Els escriptors Josep Martí i Folguera, i Francesc Gras i Elias, ambdós enquadrats en el moviment literari de la Renaixença.⁴¹¹

Ràfols ens diu que quan Gaudí va sortir de l'Escola Superior d'Arquitectura de Barcelona, el 1878, es posà en relació amb tots els catalanistes de l'època.⁴¹² Aquell és el mateix any que inicia el projecte de fàbrica, domicili social i cases pels treballadors de la Societat Cooperativa *La Obrera Mataronense*. Això indicaria que quan posteriorment va arribar a Mataró per començar la realització parcial d'aquesta obra, el seu pensament catalanista ja era plenament vigent.

La cooperativa, que elaborava teixits, s'havia instal·lat en una antiga fàbrica de la vila de Gràcia. L'any 1874 s'inicià la construcció de la nova fàbrica a Mataró i, un any després, s'hi va traslladar la producció. Gaudí es graduà a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona el 15 de març, i catorze dies després començava a treballar per encàrrec de la cooperativa. La seva activitat es divideix en dues etapes principals: la primera, l'any 1878 i la segona, el 1883.

El periodista i biògraf de Gaudí, Josep M. Tarragona, ens dóna un retrat precís de les amistats que freqüentava l'arquitecte als 22 anys, vinculades als ambients revolucionaris i ateus, i com va vincular-se a l'encàrrec del conjunt fabril de la Sociedad Cooperativa la Obrera Mataronense:

Dos anys després, el 1874, coincidint amb l'ingrés a l'Escola d'Arquitectura, el flamant estudiant era inseparable del poeta Joaquim Maria Bartrina, amb qui va llegir els clàssics de totes les èpoques i nacions, formant-se un gust literari exquisit. Bartrina era un dels primers ateus militants, que amb els seus versos declarà la guerra a Déu. A

⁴¹¹ BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí...*, op. cit., p. 265.

⁴¹² RÀFOLS I FONTANALS, J. F. *Gaudí (1852-1926)*, op. cit., p. 25.

través d'ell, en Gaudí contactà amb Salvador Pagès i Inglada, socialista utòpic que promovia "La Obrera Mataronense", primera fàbrica de la península Ibèrica propietat del seus obrers, instal·lada provisionalment a un local de Gràcia. Precisament el 1874, Pagès es va desentendre totalment de la Primera Internacional, ja que ell no volia la lluita de classes, sinó la superació del conflicte entre capital i treball mitjançant la unió en un sol element: l'obrer cooperativista. L'ànima jove d'en Gaudí, assedegada de justícia i generosa, compadida de la misèria de les famílies obreres i encesa per la injustícia del capitalisme primitiu, fent altruísticament d'arquitecte d'aquella fàbrica utòpica, s'avançava, *malgré lui*, uns vint anys a la Doctrina Social de l'Església. Perquè les solucions pràctiques de la Obrera Mataronense, malgrat l'ateisme dels seus promotors, eren compatibles, i fins i tot encomiables, amb la *Rerum novarum* que vint anys després escriurà Lleó XIII.⁴¹³

D'aquesta primera època de Gaudí, tan diferent de l'existència que duria en la seva maduresa i vellesa, Ràfols ens diu: "Vestia amb elegància extraordinària, la seva taula era sempre proveïda de les menges més selectes, no descuidava el passeig en carruatge ni l'assistència normal al Teatre del Liceu, la temporada d'òpera."⁴¹⁴

Un altre retrat del primer Gaudí, al qui ja li agradava de polemitzar, ens el dona l'arquitecte Lluís Bonet i Garí: "*Era alegre de temperamento; vestía con elegancia tal como gentleman; le gustaba la crítica y estaba seguro de sí mismo, lo cual le llevaba a discusiones que terminaban al quedar desarmado el contrario.*"⁴¹⁵

D'aquest període del Gaudí jove, més aviat poc conegut dins els estudis sobre la seva figura, és interessant llegir la biografia sobre Pepeta Moreu escrita per Agustí Soler, on es descriu l'ambient polític mataroní de la segona meitat del segle XIX, en el que la casa de la família Moreu era un epicentre destacat dels debats intel·lectuals, polítics i socials de la capital del Maresme.⁴¹⁶

Se citen a més algunes de les amistats i coneixences vinculades al republicanisme, el federalisme, el catalanisme, el socialisme, l'anarquisme, el cooperativisme, l'obrerisme, la francmaçoneria i fins i tot l'ateisme, que freqüentava l'arquitecte els anys que va fer estades sovintejadades a Mataró després d'aterrar-hi el 1878, i on va realitzar la seva

⁴¹³ TARRAGONA, J. M. "Antoni Gaudí: itinerari místic", *op. cit.*

⁴¹⁴ RÀFOLS I FONTANALS, J. F. *Gaudí (1852-1926)*, *op. cit.*, p. 27.

⁴¹⁵ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò a la revista "El propagador..."*, *op. cit.*, p. 151-152.

⁴¹⁶ SOLER I REGÀS, A. *Pepeta Moreu, el gran amor impossible de Gaudí*. Barcelona: Dux, 2013, p. 50.

primera obra, la Cooperativa Obrera Mataronense, engrescat per Salvador Pagès, un cooperativista reusenc amic d'infància de Gaudí:

Certament Gaudí coneixia els lligams de la Cooperativa amb el món del republicanisme. Sabia que en Pagès tenia responsabilitats en els comitès del Partit Republicà històric, el de Don Emilio Castelar. també sabia que altres col·laboradors de la Cooperativa, com en Josep Viñas i l'Antoni Llargués, formaven part de Comitès Federals i que un altre de la mateixa corda, l'Antoni Gusart, era l'organitzador del Primer Congrés Obrer Català d'aquell mateix any.⁴¹⁷

En Lluís Bonet Garí tingué també una bona relació amb la Pepeta Moreu (a qui es referia com a vídua Caballol) i ens relata el que li digué aquesta: «En Gaudí fou cridat pel senyor Pagès –Gerent de la Cooperativa Mataronesa– per dirigir uns treballs d'arquitectura a la fàbrica de blanqueig, gràcies a uns amics que li recomanaren com a bon arquitecte. Es feren amics i es sentien admiració mútua. El senyor Pagès era ateu».⁴¹⁸

I si bé no hi ha cap prova que indiqui que Gaudí en algun moment dubtés de la seva fe, sí que sabem que no sempre la va viure amb la mateixa intensitat. Fins i tot el seu mentor, Joan Martorell i Montells, de profundes conviccions catòliques, va dubtar privadament de la religiositat del jove arquitecte per a continuar les obres de la Sagrada Família, tot i que el va acabar proposant-lo el 1883.⁴¹⁹ Ràfols també confirma que quan va entrar a dirigir la construcció del temple expiatori “les seves creences religioses no estaven prou consolidades.”⁴²⁰

Però després de distanciar-se traumàticament de Pepeta Moreu, la dona que va ser el seu gran amor de joventut, també es va distanciar de Mataró i d'aquest revolucionari cercle de relacions. L'arquitecte Joan Bergós i Massó, deixeble i biògraf seu, reconeix que en aquella època s'havia contagiats del moviment socialista però que aviat n'acabà decebut. Gaudí afirmaria a resultes d'aquella experiència:

Els sindicats i cooperatives –excepte els de consum que tenen la venda assegurada– acaben malament, perquè no tenen un cap responsable que administri, sinó que hi volen manar molts; o si el tenen i hi ha mal temps en els negocis, atribueixen tot el dolent al cap.

⁴¹⁷ SOLER I REGÀS, A., *ibíd.*, p. 68.

⁴¹⁸ SOLER I REGÀS, A., *ibíd.*, p. 70.

⁴¹⁹ RIUS SANTAMARIA, C., *op. cit.*, p. 283.

⁴²⁰ RÀFOLS I FONTANALS, J. F. *Gaudí (1852-1926)*, *op. cit.*, p. 60.

És a dir, que es repeteix la faula del cos, quan els membres feien vaga per a protestar contra el cap que, segons ells, era l'únic que no treballava i, encara més, manava els altres per fer-los treballar.⁴²¹

De la mateixa manera, després del fiasco que va suposar la Primera República, es desencantà i va acabar renegant del republicanisme espanyol, i no s'estava de criticar personalment als seus representants polítics: "Els republicans quan sou a l'oposició quedeu bé, perquè només us cal cridar; però quan governeu no feu més que disbarats i contradir contínuament les vostres teories."⁴²²

Amb la maduresa inicià un acostament cap a posicions socialment més conservadores, alhora que els seus clients passaren a ser els poderosos, és a dir, l'alta burgesia industrial i comercial del país, que començava a abraçar la causa del catalanisme, cultural primer i polític després. Sobre aquestes relacions, especialment amb el marquès de Comillas i el comte de Güell, que per l'envergadura dels encàrrecs i la sintonia personal determinarien el futur de l'obra gaudiniana, és necessari esmentar els estudis de Joan Bassegoda⁴²³ i l'obra de Juan José Lahuerta.⁴²⁴

Malgrat que els sentiments patriòtics de Gaudí superaven de llarg els objectius polítics de la Lliga Regionalista, i que mai no hi va militar, se sentia prou representat pels seus dirigents. Així, sentia una admiració especial pel qui va ser el seu primer president de la Mancomunitat de Catalunya, Enric Prat de la Riba i Sarrà, fundador de la Lliga Regionalista i un dels principals ideòlegs del catalanisme polític conservador. A la seva prematura mort l'agost de 1917, Gaudí va fer un croquis de monument que mai no s'arribà a executar però que anys després serví de base al projecte que va fer un deixeble seu, l'arquitecte Lluís Bonet i Garí, per a la plaça de Castellterçol, localitat natal del dirigent catalanista.⁴²⁵

La Mancomunitat de Catalunya, nascuda el 1914 de la unió de les diputacions de Barcelona, Tarragona, Lleida i Girona, va ser la primera experiència d'autogovern pròpia des de la desfeta de 1714 i Gaudí s'hi va comprometre en ferm. Exemple d'això és que quan la Mancomunitat volia construir el ferrocarril de Reus a Mont-roig del Camp, Gaudí va atorgar poders en favor dels seus amics Pere Santaló i Castellví i Joan Rubió i Bellver per tal que cedissin uns terrenys de la seva propietat per a facilitar el pas

⁴²¹ BERGÓS I MASSÓ, J. *Gaudí, l'home i l'obra*, op. cit., p. 33.

⁴²² BERGÓS I MASSÓ, J. *Gaudí, l'home i l'obra*, ibíd., p. 33.

⁴²³ BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí...*, op. cit., p. 308-312.

⁴²⁴ LAHUERTA, J. J. *Antoni Gaudí: 1852-1926: arquitectura, ideología y política*. Madrid: Electa, 1999.

⁴²⁵ BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí...*, op. cit., p. 128.

de les vies per Riudoms.⁴²⁶ En aquesta població l'arquitecte tenia en propietat una caseta urbana, un tros als seus límits, i el mas de "la Calderera" amb les seves terres.⁴²⁷ Quan el 1925 la Mancomunitat va ser dissolta per la dictadura, Gaudí disposà que aquestes terres passessin a propietat del bisbat de Tarragona.

Gaudí recomanava la votació a les candidatures de la Lliga als obrers de la Sagrada Família. I tant Enric Prat de la Riba com Francesc Cambó van intentar sense èxit que acceptés presentar-se a les llistes electorals per aquell partit a les eleccions a la Diputació Provincial i a l'Ajuntament de Barcelona.⁴²⁸ Bergós indica que era per "les seves característiques de gran amor patri, dots polèmics i intensa passió política" que els dos grans dirigents lliguistes volien presentar-lo per regidor o diputat.⁴²⁹

També certifiquen la proximitat de Gaudí a la Lliga el fet que era lector diari de *La Veu de Catalunya*, el periòdic polític d'aquest partit.⁴³⁰ I que en morir, Joan Ventosa i Calvell, president de la Lliga Regionalista en aquell moment, va enviar un telegrama de condol a la Sagrada Família en el qual adjectivava Gaudí de "gran arquitecte i eminent Patriota."⁴³¹

Un altre aspecte a tenir en compte és el proselitisme catalanista de Gaudí, fins i tot fora del Principat. L'escriptor mallorquí Llorenç Riber i Campins, deixeble de Miquel Costa i Llobera, explicà que estant a Mallorca dirigint les obres de la catedral de Palma, rebia per correu el diari catalanista *La Veu de Catalunya* i, tot llegint-lo, s'apassionava amb les qüestions polítiques i les comentava amb els seus interlocutors.⁴³²

D'altra banda, l'arquitecte mallorquí Guillem Forteza i Pinya explica que a mitjans del 1901 Gaudí representava "l'essència de Catalunya". I sobre l'estada de l'arquitecte a Mallorca cridat pel bisbe Pere Joan Campins i Barceló per a realitzar les obres de la seu de Palma, gràcies a la gran entesa personal entre ambdós,

féu materialment possible, o almenys creà un clima propici, a la posterior convocatòria o lletra de convit del Congrés de Llengua Catalana, les conferència de Costa i Alcover a l'Ateneu Barceloní i fins la presència de de regidors mallorquins a l'acte de Solidaritat

⁴²⁶ BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí...*, op. cit., p. 258.

⁴²⁷ MATAMALA, J., op. cit., p. 365.

⁴²⁸ RAFOLS I FONTANALS, J. F. *Gaudí (1852-1926)*, op. cit., p. 126.

⁴²⁹ BERGÓS I MASSÓ, J. *Gaudí, l'home i l'obra*, op. cit., p. 32.

⁴³⁰ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò a la revista "El propagador..."*, op. cit., p. 7.

⁴³¹ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò a la revista "El propagador..."*, ibíd., p. 64.

⁴³² BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l'època*, op. cit., p. 17.

Catalana, amb tot el que vingué després tendint a consolidar les relacions patriòtiques de Mallorca i Catalunya.⁴³³

El gust per la discussió de la cosa pública no el va perdre ni en l'etapa més eremítica, quan ja només es dedicava en cos i ànima a la construcció del temple expiatori. Ràfols testimonia que en la seva maduresa encara assistia algunes estones a la penya de l'Ateneu Barcelonès; i si rebia alguna visita a l'obrador de la Sagrada Família, a part de qüestions tècniques de l'obra, també "s'esplaiava de política".⁴³⁴

Els seus deixebles tampoc defugien la qüestió política i, per exemple, un dels seus col·laboradors més estimats, l'arquitecte reusenc Francesc Berenguer i Mestres, era membre de totes les entitats religioses i carlines de Gràcia, el barri on vivia.⁴³⁵

Tot i que no pressuposa cap decantament cap a posicions reaccionàries, una foto poc divulgada datada el 19 de novembre de 1922, permet veure Gaudí en la benedicció del nou estendard del Sometent Armat riudomenc a les escales de la plaça de l'església de Riudoms. El sometent era una milícia civil voluntària de caràcter rural i es va convidar a l'arquitecte en qualitat de sometenista passiu. L'acte va ser presidit pel capità general de Catalunya, Miguel Primo de Rivera, que el 13 de setembre de 1923 donaria el cop d'estat.

Bergós va recollir la seva crítica a la revolució d'octubre de 1917 i l'experiència comunista soviètica. Igualment, execrava del comunisme, que veia com un moviment polític i social decadent: "El comunisme només es dona en les decadències; així passà a Grècia, on fracassà estrepitosament."⁴³⁶ També renegava de les vagues revolucionàries, i confiava més en la força de l'individualisme que en les masses i els seus agitadors.⁴³⁷ Aquest posicionament ideològic el devia assenyalar entre alguns agents revolucionaris, especialment en l'època del pistolisme de la patronal.

El que sembla evident és que Gaudí era percebut, especialment per una part de l'anarquisme català, gairebé com un enemic de classe. Així, pocs dies després de la seva mort, el polític i periodista d'origen aragonès Àngel Samblancat i Salanova, d'ideologia anarquista i anticlerical, l'acusà d'elitisme i de poca sensibilitat social amb

⁴³³ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l'època, ibíd.*, p. 149.

⁴³⁴ RÀFOLS I FONTANALS, J. F. *Gaudí (1852-1926), op. cit.*, p. 118.

⁴³⁵ RÀFOLS I FONTANALS, J. F. *Gaudí (1852-1926), ibíd.*, p. 66.

⁴³⁶ BERGÓS I MASSÓ, J. *Gaudí, l'home i l'obra, op. cit.*, p. 34.

⁴³⁷ BERGÓS I MASSÓ, J. *Gaudí, l'home i l'obra, ibíd.*, p. 33.

les classes populars: “L’admirem. Voldríem estimar-lo, i no podem, perquè ell no ens estima. El poble no existeix per ell. No existeixen més que comtes, canonges, milionaris, Güell, Milà i Camps, etc. etc. Gaudí era un megalòman, un boig. Era un foll sublim, però un foll.”⁴³⁸

Deus anys després aquest sentiment es mantenia viu dins l’anarquisme barceloní i, com presagiant l’assalt i incendi del temple del 20 de juliol de 1936, en un article escrit pel músic Joan Llongueras, *En Gaudí i la Catedral dels pobres* (El Matí, 21 de juny de 1936), menys d’un mes abans de l’esclat de la Guerra Civil, l’autor es lamenta de l’hostilitat d’una generació de joves “que creix ara enmig d’egoismes desbordats, d’idees confusionàries i diabòliques, ofegant-se en un materialisme sense fre i en una follia inconcebible d’extremistes i utopies de tota mena” vers la Sagrada Família. I es lamenta: “No estima la “Catedral dels pobres”. No té consciència d’allò que significa per a la nostra terra el temple expiatori de la Sagrada Família.”⁴³⁹

8.7.2. Gaudí i els defectes dels catalans

A les memòries de l’advocat Antoni Bergós i Massó, líder d’Acció Catalana i del Partit Catalanista Republicà a la ciutat de Lleida, hi trobem algunes passatges que ens permeten escatir el pensament de l’arquitecte sobre els defectes dels catalans:

De Gaudí, a Catalunya no se n’han dit gaire coses, i encara moltes d’elles han estat manifestades des d’un pla molt subjectiu, i les més de les vegades, amb l’intent de presentar-lo en la forma que els hauria abellit als seus aduldors, tot i tenint cura de difuminar-ne els seus trets essencials. Realitat, aquesta, que em recorda un pensament que el mestre no desaprovava l’ocasió per exposar, i que portava una càrrega dramàtica esborronadora: “Al Mediterrani hi creix l’enveja, i possiblement on ho fa amb major ufanor és a Catalunya, motiu pel qual ens costarà molt, moltíssim, tirar endavant.”⁴⁴⁰

L’enveja i la manca d’unitat i sentit polític dels catalans eren els punts febles que ell identificava com la causa de la submissió de Catalunya: “Reconec la manca de sentit polític del poble català i la seva falla principal: Catalunya té l’escardot de l’enveja. Això

⁴³⁸ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l’època, op. cit.*, p. 80.

⁴³⁹ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l’època, ibíd.*, p. 162.

⁴⁴⁰ BERGÓS I MASSÓ, A. *Memòries*. Lleida: Paeria, 1990, p. 264.

no la deixa surar, com passa amb alguns pobles mediterranis, que són menats per d'altres menys dotats, però més units”.

Una de les premisses en el pensament de Gaudí, i que marquen tant la seva visió artística com política, és la diferència que hi ha en la percepció de les coses depenent de si els pobles són mediterranis o no. Els primers, on se situarien els catalans, estarien més ben dotats per a l'art, l'arquitectura, el comerç, i la política pràctica, la de fets i no paraules. En canvi, els pobles de l'interior de la Península es regirien per paràmetres absolutament diferents. Dels “de l'interior” diu que “els polítics tendeixen a parlar, inquirir, criticar: tot coses negatives. S'entén, la política, d'una manera diferent de nosaltres, que anem al gra, sense discursos.”⁴⁴¹

Reveladora de la radicalitat catalanista de Gaudí és una anècdota que el dibuixant Ricard Opisso va explicar el 1947 al pensador Carles Muñoz i Espinalt i a l'escriptor Lluís Elies i Bracons, en una trobada a l'estudi del pintor Josep Rovira i Soler:

Antoni Gaudí es rebel·lava sempre contra l'esperit servil de certs catalans. Quan jo tenia setze anys [1896] ja treballava de dibuixant auxiliar a les obres de la Sagrada Família. En certa ocasió un alt governant de Madrid va venir a visitar el temple; naturalment l'acompanyaven una colla de prohoms de Barcelona, i en el seguici no vàrem tenir més remei que posar-nos-hi en Gaudí i jo, que sempre li feia d'aprenent. Tot just baixàrem tres o quatre graons de l'escala que porta a la cripta del temple, el barret del personatge madrileny, que era fort i rodó, d'aquells que en deien de mitja bola, va caure-li de la mà i anà rodolant escales avall. Amb bona fe jo vaig fer un gest per veure si el podia atrapar, però Antoni Gaudí, discretament, va agafar-me per l'esquena i va impedir que jo pogués moure'm. El barret va anar baixant més de pressa que ningú i acabada l'escala va parar-se, i l'autoritat madrilenya va haver de recollir-se'l ell mateix. Quan els visitants ja van ser fora, Antoni Gaudí amb el to de renyar-me, m'alliçonà: “Què feies de voler recollir-li el barret? Ens roben tant com poden i encara els vols fer de criat.”⁴⁴²

Una altra anècdota apuntada per Bassegoda explica que en una visita d'Alfons XIII a la Sagrada Família el 1908, el rei va preguntar a Gaudí de quin estil era el temple i aquest respongué secament: “*Gòtico, Majestad*”. Després, girant-se cap a un dels seus

⁴⁴¹ PUIG-BOADA, I. *El pensament...*, op. cit., p. 91.

⁴⁴² GIMÈNEZ I CAMINS, A., op. cit., p. 19.

ajudants, rumorejà: “El qui vulgui aprendre, que vagi a Salamanca”, deixant entendre que no volia seguir la conversa amb el Borbó ni donar més explicacions.⁴⁴³

Tanmateix Matamala, en aquesta i d'altres anècdotes que recull en el seu llibre, obvia qualsevol tipus de referència a les confrontacions de Gaudí amb els seus il·lustres visitants, tot i que reconeix que defensava Catalunya amb vehemència i no li agradaven gens les desqualificacions globals als catalans.⁴⁴⁴ En el seu llibre, publicat el 1960 en plena dictadura franquista, l'autor segurament va obviar intencionadament el perfil més polititzat de l'arquitecte per no incomodar les autoritats del règim en un moment que es volia recuperar la seva obra, que en alguns casos estava en perill de destrucció.

Però la prova que Alfons XIII no estava a gust davant la presència de Gaudí ens l'explica una anècdota que es pot datar a principis de la dècada dels anys vint del segle passat, recollida pel periodista Alfonso Ussía:

*Alfonso XIII tenía programada una visita oficial a Barcelona. El Presidente del Consejo, Eduardo Dato, supo de movimientos anarquistas que preparaban en la Ciudad Condal un atentado contra el Rey. Y así se lo hizo saber: –Señor, hay que suspender el viaje a Barcelona por razones de seguridad relacionadas con grupos anarquistas–. Y el Rey no dio su brazo a torcer. –Voy a Barcelona porque me he comprometido y es mi deber. Además, temo más a Gaudí que a los anarquistas–.*⁴⁴⁵

De la mateixa manera que en molts dels seus edificis l'arquitecte no s'oblida de representar la força tel·lúrica que la terra desprèn, Gaudí tenia una concepció gairebé tel·lúrica de la catalanitat i pensava que aquells que s'allunyaven massa temps de Catalunya corrien el risc de desnaturalitzar-se caracterològicament. Aquest principi no solament se l'aplicava ell mateix, que poques vegades va abandonar la terra catalana, sinó que intentava que altres catalans l'apliquessin. Prova d'això ho trobem en la següent vivència:

Essent ministre del govern central don Francesc Cambó, un dia acompanyava don Antoni per un dels carrerons al voltant del marcat de Santa Caterina, i en sentit contrari veiérem que avançava el diputat de la Lliga, en Pere Rahola. Abans de creuar-nos en Rahola es descofà i saludà en Gaudí, qui, amb la mà li feu senyes d'apropar-se, cosa que acomplí en Rahola. “Moltes mercès, senyor Rahola –li digué el mestre–. Voldria

⁴⁴³ BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí...*, op. cit., p. 72.

⁴⁴⁴ MATAMALA, J., op. cit., p. 129.

⁴⁴⁵ USSÍA, A. “El ‘Gaudí’”. *La Razón*, 9 de gener del 2013.

demanar-vos un favor. Que veureu el senyor Cambó?” La resposta fou afirmativa, car com digué en Rahola, l'endemà justament havia d'anar a Madrid i veuria en Francesc. “Digueu-li, doncs –li suplicà n'Antoni–, que fa les estades a Madrid massa llargues, i que pensi que això va ofegar el gran polític Antoni Maura i Muntaner, cridat a fer el canvi del país, no assolit.”⁴⁴⁶

Per Gaudí eren pocs els catalans que podien resistir el desarrelament sense perjudici de perdre les essències de l'esperit català. Tanmateix, una personalitat que va aconseguir-ho va ser el bisbe reusenc Joan Baptista Grau i Vallespinós, qui també va ostentar la propietat de la finca de Bellesguard, i d'ell digué el següent:

El bisbe Grau, malgrat haver viscut llarg temps en terres castellanès, no va desfigurar mai el seu caràcter; no feia com altres catalans, com En Pi i Margall i En Maura, els quals, en integrar-se a la vida de Castella, han sacrificat les gràcies de llur propi esperit, i escatimen serveis i glòria a la terra on nasqueren.⁴⁴⁷

En aquest sentit, hi ha una curiosa anècdota que explica M. Comas Esquerra en l'article *Coses d'En Gaudí* (El Matí, 21 de juny de 1936) sobre la visita que Francesc Pi i Margall, cap del republicanisme federalista, va fer l'any 1901 a Barcelona per presidir el Consistori dels Jocs Florals. A la sortida de la cerimònia, el públic va cantar “Els Segadors” i hi hagueren carregues policials. Després, els acompanyats de Pi i Margall l'acompanyaren a visitar diversos monuments del Cap i Casal, entre ells la Sagrada Família, i Gaudí el sortí a rebre per donar-li detalls de la construcció i projecte del temple:

Gaudí, com sempre, va fer com amb tothom; es dirigí en català a l'il·lustre visitant, a la qual cosa ell li correspongué en castellà. El mestre arquitecte, en trobar-se davant un savi compatriota, no volgué cedir, i Pi i Margall, sobtat per la resposta, correspongué amb la mateixa intransigència, i com sembla que els dos veterans no s'entenien, calgué cercar un intèrpret que anés traduint les interessants explicacions que Gaudí li feia o les observacions i suggerències del líder del federalisme espanyol, que per aquells dies presidia la festa principal de les lletres catalanes en el XLIII any de la seva restauració.⁴⁴⁸

⁴⁴⁶ BERGÓS I MASSÓ, A., *op. cit.*, p. 255.

⁴⁴⁷ GIMÉNEZ I CAMINS, A., *op. cit.*, p. 27.

⁴⁴⁸ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l'època*, *op. cit.*, p. 184.

De la mateixa manera quan Miguel de Unamuno va visitar la Sagrada Família, el poeta Joan Maragall va haver de fer de traductor entre l'arquitecte i el filòsof. Després, Unamuno, ressentit pel fet, qualificà el temple com “*arte borracho*”.⁴⁴⁹

Hi ha varies vivències documentades relatives al costum de Gaudí d'adreçar-se exclusivament en català a tots els seus interlocutors. El mateix autor en recorda una altra protagonitzada amb el Dr. Joan Josep Laguarda i Fenollera, bisbe de Barcelona, i el seu seguici durant una visita a la Colònia Güell de Santa Coloma de Cervelló.⁴⁵⁰ Ràfols també confirma que en els darrers anys de la seva vida no solia usar cap més llengua que la catalana, “convençut que ja tothom l'entenia.”⁴⁵¹

De fet, el mateix Gaudí relatà als seu deixeble Isidre Puig-Boada unes vivències als respecte que testimonien que no només parlava en català als espanyols sinó també a qualsevol estranger:

vingué a veure'm un jesuïta castellà; jo li vaig contestar en català i vaig dir al pare castellà que sabent el llatí com el sabia ja m'entendria parlant-li en la meua parla. I així succeí. Jo li parlava en català i ell m'entenia perfectament. També, una altra vegada, vingué un belga i Alexandre de Riquer, que l'acompanyava, li traduïa en francès el que jo li deïa; però, amb tot i saber molt bé el francès, el belga li digué que m'entenia més bé en català el pensament que no pas la traducció francesa d'en Riquer.⁴⁵²

Aquesta manera de procedir també li va portar moments tensos amb algun client. Amalia Godó Belaunzarán, esposa de l'industrial tèxtil Josep Batlló i Casanovas, el qual encarregà la Casa Batlló, s'irritava pel fet que Gaudí parlés sempre en català, i a resultes de l'antipatia que li agafà va arribar a dir de l'edifici: “*Sus ornamentos tienen la forma de huesos, todo muy feo, aunque tratándose de huesos puede que sea del gusto de los perros catalanes*”.⁴⁵³ Sent potser aquest un dels motius que d'aquest magnífic edifici del Passeig de Gràcia se'l qualificà popularment de “la casa dels ossos”.

El geni de Reus era també molt pessimista sobre la possibilitat de convivència amable dels diferents pobles hispànics: “No ens podem soldar mai”, deïa mentre insistia en la

⁴⁴⁹ GIMÉNEZ I CAMINS, A., *op. cit.*, p. 14.

⁴⁵⁰ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l'època*, *op. cit.*, p. 185.

⁴⁵¹ RÀFOLS I FONTANALS, J. F. *Gaudí (1852-1926)*, *op. cit.*, p. 60.

⁴⁵² PUIG-BOADA, I. *El pensament...*, *op. cit.*, p. 189.

⁴⁵³ GIMÉNEZ I CAMINS, A., *op. cit.*, p. 31.

incompatibilitat caracterològica entre catalans i “la gent del centre”, és a dir, els castellans. Segons ell, els primers són la gent de l'equilibri, i els segons, abstractes.⁴⁵⁴

Aquesta visió determinista queda ben recollida en una vivència personal de l'escriptor Joaquim Casas i Carbó:

Era el febrer del 1924 quan Joaquim Casas-Carbó, amb l'afany de llegir-li fragments d'un assaig que estava escrivint, intítulat *El problema peninsular*, va visitar Gaudí. L'assaig pretenia trobar solucions federalistes per a la convivència de les nacions ibèriques. A mitja lectura, Gaudí ja no va voler escoltar ni una ratlla més, i de forma rotunda li engaltà a l'autor: “Això és un tonteria”. Seguidament, segons escriu el mateix Casas-Carbó en l'edició definitiva del seu llibre *El problema peninsular*, declarà que l'arquitecte no volia saber res de la plana alta central –la *meseta* castellana. És més, Casas-Carbó recalca: “m'anava donant detalls i detalls per convèncer-me de la incompatibilitat entre catalans i castellans”.⁴⁵⁵

Reflex d'això és la mala experiència viscuda a Astorga després de la mort del bisbe Grau, arribant a l'extrem que el cardenal arquebisbe de Valladolid, Antolín Monescillo, es va negra a rebre'l, amb la voluntat de “*barrer a los catalanes*”, és a dir, foragitar de les obres a Gaudí i els seus col·laboradors.⁴⁵⁶

Conscient de la situació, i després d'haver tingut també múltiples problemes amb els permisos que havien de concedir la Real Academia de Belles Artes de San Fernando i el Ministeri de Gràcia i Justícia de Madrid, Gaudí va cremar els plànols del palau que estava construint de manera que no es pogués acabar l'obra.⁴⁵⁷ I va sentenciar: “Seran incapaços d'acabar-ho i de deixar-ho interromput.”⁴⁵⁸

I després de tornar precipitadament a Catalunya, comentava amb ironia: “*Como yo ya complí, decía Gaudí, muy contento regresé a Barcelona conociendo bien aquellos habitantes de Castilla y León.*”⁴⁵⁹ I afegí sobre els castellanolleonesos: “*son gente para jugar a la manilla y de costumbres muy distintas.*”⁴⁶⁰

Molt s'ha discutit si Gaudí era o no separatista. Bergós ens diu que “blasmava el separatisme; era un entusiasta defensor dels ideals regionalistes i de l'Espanya gran,

⁴⁵⁴ PUIG-BOADA, I. *El pensament...*, op. cit., p. 211.

⁴⁵⁵ GIMÉNEZ I CAMINS, A., op. cit., p. 14.

⁴⁵⁶ MARTINELL, C. *Conversaciones con Gaudí*. Barcelona: Punto Fijo, 1969, p. 82.

⁴⁵⁷ ALONSO GAVELA, M. J. *Gaudí en Astorga*. León: Institución Fray Bernardino de Sahagún, CSIC, 1972, p. 49.

⁴⁵⁸ RÀFOLS I FONTANALS, J. F. *Gaudí (1852-1926)*, op. cit., p. 60.

⁴⁵⁹ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò a la revista “El propagador...”*, op. cit., p. 216.

⁴⁶⁰ MARTINELL, C. *Conversaciones...*, op. cit., p. 66.

concebuda per Cambó”.⁴⁶¹ Tanmateix, la biografia de Bergós es va publicar el 1954, també durant la brutal dictadura del general Franco, la qual cosa ens porta a concloure que molts aspectes de la seva identitat política van ser ocultats per superar la censura i salvaguardar la imatge i els edificis del gran arquitecte català.

Després d’analitzar els podem concloure que si bé no es pot dir que Gaudí fos antimonàrquic, sí que va ser antiborbònic. I que possiblement malgrat que era un independentista sentimental no es va alinear amb els postulats del separatisme clàssic de l’època, encarnat pel coronel Francesc Macià i els seus seguidors, agrupats entorn de les formacions Estat Català i la Unió Catalanista principalment, perquè era ideològicament massa esquerranós, republicà i insurreccional.

D’altra banda, el pacifisme d’arrel cristiana de Gaudí, que havia viscut la Insurrecció Federal de 1869, la Revolta de les Quintes de 1870, i els estralls de la Tercera Guerra Carlina (1872-1876), possiblement el va retreure de donar-hi suport: “La guerra, que ho resol tot amb violència, porta inevitablement a la desmoralització; d’aquí els fracassos de les croades i també el que molts carlistes assenyats deixessin de ser-ho davant el comportament abominable dels exèrcits carlins.”⁴⁶²

Sigui com sigui, i prova de l’ambient de catalanisme radical que es movia al seu voltant, és la làmina “!Visca Catalunya lliure!” dibuixada el 1919 pel seu deixeble i col·laborador Domènec Sugrañes, per a una col·lecció de segells de la Unió Catalanista –en aquella època una organització separatista minoritària– on hi apareix un au fènix, una banda amb la senyera i l’emblema amb la cimera del rei Martí.⁴⁶³

Reprement el manifest al qual fèiem abans referència, es conclou “que may han de faltar á Catalunya soldats de Deu y de la Patria”⁴⁶⁴. Aquest és l’esperit religiós i polític que va guiar Gaudí durant la seva vida. Un esperit insubornable i conseqüent en pro de la llibertat de Catalunya, que el va portar a deixar de parlar en castellà, a dir sense embuts el que pensava sense arronsar-se davant res ni ningú, per la qual cosa va ser detingut bruscament i vexat per la policia l’Onze de Setembre de 1924, a l’edat de 72 anys, quan es disposava a entrar a la basílica dels Sant Just i Pastor per assistir a una missa en memòria dels herois i màrtirs del 1714, entre els quals hi havia el Rector de

⁴⁶¹ BERGÓS I MASSÓ, J. *Gaudí, l’home i l’obra*, op. cit., p. 32.

⁴⁶² BERGÓS I MASSÓ, J. *Gaudí, l’home i l’obra*, *ibid.*, p. 33.

⁴⁶³ PUIG-BOADA, I. *El pensament...*, op. cit., p. 142.

⁴⁶⁴ “Programa per l’any 1899”, op. cit., p. 1.

Bellesguard, sepultat a la capella del Santíssim Sagrament d'aquest temple. D'aquest incident ja en parlarem però més endavant.

8.7.3. Un catalanista en èpoques convulses

Però aquests no van ser els únics problemes de l'arquitecte amb les autoritats espanyoles. De fet, durant la visita del mariscal Josep Joffre a Barcelona per presidir els Jocs Florals de la Llengua Catalana, Gaudí ja va estar a punt de ser detingut amb 68 anys el matí del dissabte 1 de maig de 1920, en el transcurs d'una concentració catalanista a la Rambla, el governador civil prohibí que es formessin grups i que se circulés per la plaça Catalunya. Gaudí volgué travessar la plaça i un guàrdia civil li barrà el pas, amb la qual cosa Gaudí li espetà: "Jo sóc un home civil, i vostè és el meu guarda i, per tant, m'ha de deixar passar."⁴⁶⁵ Malgrat que tot sembla indicar que l'incident no va anar més enllà, una font diu que al moment en que la policia muntada va dispersar als manifestants "li fou ventat un cop de sabre, la marca del qual portà molts anys gravada al cos."⁴⁶⁶

Sense esmentar Gaudí, una crònica dels fets publicada a La Vanguardia el diumenge 2 de maig de 1920 ens permet fer un resseguiment dels fets:

*Las manifestaciones de simpatía al general Joffre eran incesantes y cada vez más entusiastas; con los vivas a Francia y al mariscal, alternaban los vivas a Cataluña y el canto de "Los Segadores". (...) La comitiva siguió por el arroyo lateral descendente, y ya en las Ramblas arreciaron los vivas y el canto de "La Marsellesa" y "Los Segadores". (...) Ya en la Rambla del Centro y arreciando cada vez más los vivas y el canto de los himnos nacional francés y regional catalán, aparecieron en el grupo de manifestantes dos banderas catalanas. La fuerza de seguridad dió entonces una carga y muchos de los manifestantes se dispersaron por la plaza del Teatro y calles que a ella afluyen. Por efecto de la carga algunos manifestantes rodaron por el suelo. Vimos entre estos a uno de los que ostentaban barretina, però por la ligereza con que se levantó supimos que no tenía lesión alguna. Se aseguró que hubo algunos contusos, pero tampoco debieron ser graves, pues en los dispensarios y casas de socorro no fué auxiliada persona alguna por esta causa.*⁴⁶⁷

Si bé des de La Vanguardia, diari vinculat a l'alta burgesia monàrquica barcelonina, es van silenciar altres incidents que succeïren aquells dies, l'ABC madrileny en va fer una descripció més aprofundida i es certifica que durant els Jocs Florals celebrats el 2 de maig de 1920 a Barcelona, el públic va xiular contra els símbols de l'estat i que es van

⁴⁶⁵ BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí...*, op. cit., p. 253.

⁴⁶⁶ CASADEMONT I COMAS, E. "Joffre plorava en català". *Diari de Girona* (Girona), 10 de gener del 2010.

⁴⁶⁷ "El mariscal Joffre en Barcelona". *La Vanguardia* (Barcelona), 2 de maig de 1920, p. 8.

cridar “*mueras a España*” i “*vivas a Cataluña francesa, pero nunca española*”. Una de les reaccions anticatalanes més delirants es va produir pocs dies després a Sevilla, on els actors María Guerrero i Fernando Díaz de Mendoza van retirar de cartell, moments abans de la representació, una obra d'Àngel Guimerà al teatre San Fernando de la capital andalusa. L'auto de fe espanyolista en que va culminar el boicot queda ben palès en la mateixa crònica: “*Y nuestra emoción patriótica se exalta ante la actitud del público sevillano, que, de pie, entusiasmado, escuchó la Marcha Real, y contestó con unanimidad ferviente los vivos a España dados por el señor Díaz de Mendoza.*”⁴⁶⁸

De la detenció de Gaudí i de la resta d'incidents ocorreguts durant l'Onze de Setembre de 1924 no en tenim cap crònica periodística perquè van ser silenciats pels censors de la dictadura militar. Tanmateix, el risc físic al qual s'exposava qualsevol assistent a un acte catalanista queda recollit en la notícia que va publicar La Vanguardia el 13 de setembre de 1923 –el mateix dia en que el general Miguel Primo de Rivera va donar el cop d'estat– sobre la brutalitat exercida per la policia espanyola en la Diada d'aquell any:

*a la hora en que era mayor la animación en los alrededores de la estatua de Casanova, con el pretexto de que tanto se abusa de haberse dado gritos subversivos, la fuerza pública cargó contra la multitud indefensa, en la que figuraban mujeres y niños, penetrando en las porterías, donde se refugiaba la gente para atropellarla y obligando a los pasajeros de los tranvías y autobuses que se apearan. Además, destrozaron las coronas depositadas al pie del monumento. (...) Refiere que una señora, caída en el suelo, fue apaleada por tres guardias de Seguridad; que a un súbdito francés llegado hacía tres días a Barcelona, se le atropelló también sin consideración y que porque uno iba en el imperial de un tranvía llevaba una bandera, los agentes de la autoridad obligaron a apearse a todos los pasajeros a quienes, además, maltrataron.*⁴⁶⁹

El diari ABC d'aquell mateix dia recompta que hi va haver una trentena de detinguts en les batusses, la majoria joves dependents de comerços que van exhibir “*la bandera separatista*” i van cridar “*vivas a la República del Rif*”, i confirma que des de la Diada del 1920 –l'any de la visita del mariscal Joffre– es produïren regularment greus altercats per l'Onze de Setembre:

Son cuatro años los que llevamos viendo a los dependientes de las mercerías, de las chicaterías, de las tiendas de modas apaleados después de proferir gritos subversivos. Ellos saben que, al final, los sables de los guardias caerán sobre sus cabezas, sobre sus

⁴⁶⁸ “Punible campaña de los separatistas catalanes”. ABC (Madrid), 7 de maig de 1920, p. 7.

⁴⁶⁹ “De los sucesos del 11 de septiembre”. La Vanguardia (Barcelona), 13 de setembre de 1923, p. 6.

*espaldas indefensas. Y sin embargo, en virtud de una propaganda nunca descuidada, ellos concurren a recibir los palos en todas las ocasiones en que se les convoca, sin intentar siquiera una defensa, que sería, por lo demás, inútil.*⁴⁷⁰

Aquest article del diari madrileny, que ratlla l'apologia de la repressió i precedeix al pronunciament totalitari que aquell mateix dia faria el capità general de Catalunya, mostra descarnadament la violència gratuïta que empraven les autoritats espanyoles contra els separatistes catalans. Ja hem vist que ni dones, nens, ni ancians es lliuraven dels cops, la qual cosa serveix per copsar la valentia i el patriotisme del Gaudí ancià.

També permet entendre millor l'actitud de l'arquitecte reusenc davant els conflictes que va tenir amb la policia, dels quals en parlava si li preguntaven, però no en feia cap ostentació especial. Intuïm que des del seu profund catolicisme interpretava aquestes represàlies d'una manera semblant a la resignada docilitat dels primers cristians perseguits pels romans, que es lliuraven indefensos al martiri plens de fe, convençuts que la veritat i la raó els assistien enfront la força i la crueltat dels pagans.

Aquest pensament queda confirmat per les paraules del jurisconsult Francesc de Paula Maspons i Anglasell, qui havia estat director de l'Oficina d'Estudis Jurídics de la Mancomunitat de Catalunya, i que arrel de la seva detenció a la diada del 1924 escriví:

En Gaudí no era home per cedir; tenia aquell entestament de la fe humil que consisteix en superar la contradicció enlairant-s'hi per sobre; la va superar; i en tenia tan plena consciència, que aquest era el primer motiu del seu silenci sobre l'incident; no es creia amb el dret d'enorgullir-se del que era una cosa tan natural: quan entra en joc l'esperit, la superació és inevitable; i En Gaudí vivia amb amplitud la vida de l'Esperit.⁴⁷¹

Gaudí, en la seva immensa humilitat, es devia veure com una víctima més d'una situació injusta, i possiblement pensava que havia de compartir el luctuós destí amb la mateixa resignació i anonimat que els seus innocents i dissortats compatriotes. Així un dels seus deixebles, l'arquitecte Lluís Bonet i Garí, ens diu referent a l'arrest que va ser perseguit per la justícia "*tal como Dios quisiese hacerle sufrir esta prueba para marcarlo con el sello de los elegidos*".⁴⁷²

⁴⁷⁰ "Es necesario acabar con la campaña separatista". ABC (Madrid), 13 de setembre de 1923, p. 9.

⁴⁷¹ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l'època*, op. cit., p. 64.

⁴⁷² BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò a la revista "El Propagador..."*, op. cit., p. 157.

I segons un altre deixeble, el també arquitecte Domènec Sugrañes, aquesta era la seva manera d'acomplir el deure com a cristià i català:

portava el compliment del deure fins a l'extrem, i per això mantenia el seu dret contra tota classe de violències i imposicions. Un succés, de tots molt conegut, manifesta la forma com l'entenia; ens referim a l'incident de l'11 de setembre del 1924 que va ésser motiu de la seva detenció.⁴⁷³

8.7.4. La detenció de Gaudí

Com hem dit, el fet més divulgat del combat patriòtic de Gaudí queda reflectit en la seva detenció i trasllat forçós a la sotsdelegació de la policia de la plaça del Regomir.⁴⁷⁴ La notícia va ser silenciada als mitjans de comunicació per la censura de la dictadura militar però ja en el moment de produir-se va ser coneguda i difosa principalment per gent del seu entorn més proper. Amb tot, alguns estudiosos incòmodes amb el catalanisme de Gaudí han volgut obviar l'incident o tergiversar-lo.

En un brillant article de l'advocat Francesc Maspons i Anglasesell titulat *Gaudí, home de desordre* (La Veu de Catalunya, 15 de juny de 1926), en el qual parla sobre la detenció amb la justa ironia per superar el filtre delsensors de premsa, ens explica que Gaudí “va ésser detingut perquè volia combregar” en “una església interdita” i que

la interdicció consistia que, de bella matinada, hi era impedit l'accés; en aquella església, aquell dia no s'hi havia de pregar, ni s'hi podien administrar els sagraments: hi van comparèixer uns nuvis sol·licitant el casament, i foren repel·lits: es presentaren unes monges vetlladores –el senyor Rector morí l'endemà– i hagueren de tornar-se'n.⁴⁷⁵

L'arquitecte Lluís Bonet i Garí ens dona tanmateix una versió més ajustada de la qüestió, recollida en una conferència pronunciada al Cercle Artístic de Sant Lluc el 8 de desembre de 1928:

Al ir a concurrir a la Misa que celebrava la Lliga Espiritual [de la Mare de Déu de Montserrat] en sufragio de los mártires de la independència de Cataluña y al encontrar cerradas las puertas, Gaudí protestó de que se le prohibiese entrar en la casa de Dios para un acto de su culto: “Autoridad, dice, que invade otra autoridad, deja de serlo”.⁴⁷⁶

⁴⁷³ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l'època*, op. cit., p. 130.

⁴⁷⁴ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò a la revista “El Propagador...”*, op. cit., p. 184.

⁴⁷⁵ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l'època*, op. cit., p. 63.

⁴⁷⁶ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò a la revista “El Propagador...”*, op. cit., p. 157.

Sortosament, l'historiador i periodista Joan Crexell i Playà va localitzar a l'Arxiu Històric Municipal de Barcelona, apartat Fulls Volanders, unes quartilles escrites a màquina on s'explica de forma molt detallada com va tenir lloc la detenció i vexació. Es desconeix qui va fer la transcripció però al final de l'escrit hi ha una frase escrita a mà que diu: «Això, quasi textualment, és el que n'ha contat el Sr. Valls», és a dir la persona que va presenciar bona part dels fets perquè va acompanyar l'arquitecte en el seu períple carcerari. Malgrat que el text va ser publicat,⁴⁷⁷ per la seva importància documental, i perquè recull exactament les paraules de Gaudí aproximant-nos fefaentment a la manera eixuta i ferma com dialogava i s'enfrontava a l'adversitat, hem cregut oportú reproduir-lo íntegrament en un annex.

La passió que va viure aquell dia al calabós la va transmetre poc després al seu deixeble Cèsar Martinell, fent un retrat dels seus carcellers: *“Van a la liquidación del país (...) Les une la inquina contra todo lo de Cataluña. Porqué la agresividad que demostraron conmigo era porqué yo les hablaba en catalán.”*⁴⁷⁸

Gaudí li reconeix a Martinell que no li venia de gust parlar en castellà.⁴⁷⁹ I quan el seu deixeble li diu que quan a alguns espanyols se'ls parla en castellà es mostren més amables, Gaudí li replica amb contundència: *“Esta amabilidad es ficticia: se sienten halagados y toman por acatamiento que uno de otro idioma les hable en castellano.”*⁴⁸⁰

Però aquest no va ser el darrer incident de Gaudí amb la justícia espanyola. Mossèn Gil Parés i Vilasau, capellà de la Sagrada Família, explica que poc temps després d'aquest afer se li va imposar una altra multa *“por mover escándalo en la vía pública”*.⁴⁸¹ La sanció no es va recórrer i fou pagada. Segons el prevere, estaria relacionada amb la participació de l'arquitecte en una pregària col·lectiva en veu alta (i potser en català?) durant la processó de la Mercè, se sobreentén que el mateix setembre de 1924.

⁴⁷⁷ CREXELL, J., *op. cit.*, p. 17-19.

⁴⁷⁸ MARTINELL, C. *Conversaciones...*, *op. cit.*, p. 87-88.

⁴⁷⁹ MARTINELL, C. *Conversaciones...*, *ibid.*, p. 88.

⁴⁸⁰ MARTINELL, C. *Conversaciones...*, *ibid.*, p. 92.

⁴⁸¹ BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò a la revista “El Propagador...”*, *op. cit.*, p. 130.

9. Bellesguard i mossèn Jaume Brufau

En la darrera etapa de Bellesguard cal destacar especialment l'impuls que mossèn Jaume Brufau i Prats (Mataró, 25 d'agost de 1923 – Barcelona, 2 d'abril de 2016), catedràtic emèrit de Filosofia del Dret, consiliari i capellà de la Universitat Abat Oliba CEU, acadèmic corresponent de la Reial Acadèmia de Ciències Morals i Polítiques, i qui va ser rector de la parròquia de Sant Josep de Mataró, va donar a la recerca del passat històric de l'antiga mansió reial, inspirant diverses iniciatives destinades a posar en valor el passat de la finca –entre elles la recerca que ha culminat amb aquesta tesi doctoral– i el suport al grup de recerca interdisciplinari de Bellesguard.

Brufau havia estudiat a l'escola de Santa Anna i als Salesians de Mataró i quan va esclatar la Guerra Civil va anar a viure a Salamanca. Allà hi residí durant trenta anys, sent ordenat sacerdot en aquella diòcesi, i on va aconseguir el títol de pèrit mercantil per l'Escuela de Comercio de Salamanca, el batxillerat en Filosofia, i la llicenciatura en Teologia per la Universidad Pontificia de Salamanca. També es va doctorar en Dret per la mateixa Universitat Pontíficia, tenint de professor a Francisco Elías de Tejada.

La seva tesi doctoral sobre el pensament polític de Domingo de Soto, publicada per la universitat salmantina el 1960, encara no ha estat superada i segueix sent de referència obligada en l'àmbit acadèmic. Era un gran expert en la Segona Escolàstica i en la teorització de la dignitat de la Persona. També es doctorà en Ciències Polítiques per la Universitat quebequesa de Laval.

Va iniciar la seva tasca docent com a professor de Sociologia i Teologia Moral al Seminari Diocesà de Salamanca. Després va ser professor ajudant –i més tard professor adjunt– de Dret Natural i Filosofia del Dret a la Facultat de Dret de la Universitat de Salamanca. Seguiria com a professor agregat de Dret Natural i Filosofia del Dret a les universitats de Granada i Salamanca.

Va ser catedràtic de Dret Natural i Filosofia del Dret a les universitats de Barcelona i Valladolid, i catedràtic emèrit per aquest darrer centre, però la seva tasca acadèmica sobresurt primer com a professor de Dret Natural i Filosofia del Dret al Centre Docent d'Ensenyament Superior Abat Oliba, adscrit a la universitat de Barcelona, i finalment a la Universitat Abat Oliba CEU, que li va lliurar la Medalla d'Honor en reconeixement a la seva llarga trajectòria com a docent.

El Dr. Sixto Sánchez-Lauro, qui va ser un estret col·laborador de Brufau durant 52 anys d'amistat i trajectòria acadèmica, dóna testimoni en la carta d'homenatge que va enviar al nebot del mossèn per a que fos llegida en el seu funeral, de l'impuls determinant que Brufau va donar a la Universitat Abat Oliba CEU durant la darrera part de la seva vida:

*La historia del Abat Oliba CEU no se entiende sin tu presencia activa y desprendida dedicación; en sus 43 años de existencia, tú has luchado más que nadie para que este Centro buscase la excelencia educativa y moralizadora. Ni siquiera, cuando te trasladaste a Valladolid hasta tu jubilación administrativa, cesaste en tu proyección formadora que mantuviste en todo momento con tus seminarios y debates con la Comunidad docente y discente del Abat Oliba.*⁴⁸²

El Dr. Carlos Pérez del Valle, rector de la Universitat Abat Oliba CEU, qui l'havia ben conegut en la seva doble vessant humana i universitària, en el seu imprescindible article necrològic afirma que va ser "l'àmbit dels juristes de l'Escola de Salamanca el que sempre el va atreure especialment".⁴⁸³

Autor d'una gran quantitat d'articles de revistes especialitzades i de col·laboracions en obres editorials col·lectives, destaquen les seves monografies sobre Dret, encara de plena vigència acadèmica: *Introducción al derecho* (1980), *Hombre, vida social y derecho* (1987), *Teoría fundamental del derecho* (1987), *El hombre y el derecho* (1988).

També són rellevants les seves aportacions bibliogràfiques dedicades als teòlegs i juristes de la Segona Escolàstica espanyola, especialment sobre la figura de Domingo de Soto i els pensadors de l'Escola de Salamanca: *Concepción filosófico-jurídica del poder en Domingo de Soto* (1958), *El pensamiento político de Domingo de Soto y su concepción del poder* (1960), *La Escuela de Salamanca ante el descubrimiento del Nuevo Mundo* (1989).

A més a més, va aprofundir en el pensament de l'escola racionalista de dret natural alemanya mitjançant l'estudi sobre l'obra del tractadista i historiador Pufendorf: *La actitud metòdica de Samuel Pufendorf y la configuración de la "disciplina juris naturalis"* (1968). O les seves recerques en l'obra d'un filòsof contemporani com Sartre: *Moral, vida social y derecho en Jean-Paul Sartre* (1967), *Líneas fundamentales de la antropología y de la ontología de Jean-Paul Sartre en "L'être et le néant"* (1971).

⁴⁸² SÁNCHEZ-LAURO, S. (carta d'homenatge a Jaume Brufau escrita a Càceres, 3 d'abril del 2016).

⁴⁸³ PÉREZ DEL VALLE, C. "Exemple de jurista i mestre de vida". *La Vanguardia* (Barcelona), 7 d'abril del 2016.

A part del gruix de la seva obra escrita, podem esmentar la seva participació en moltes altres publicacions, en format llibre, opuscle o revista, sigui com a editor, coordinador, traductor o prologuista, a part de la seva intensa activitat en diverses activitats acadèmiques i docents, fos com a ponent en conferències, seminaris, congressos, o impartint cursos de doctorat i dirigint tesis doctorals.

Prova de la immensa inquietud intel·lectual de mossèn Brufau és que el 2013 va ser-li concedit un accèssit del Premi Iluro de monografia històrica, concedit per la Fundació Iluro de Mataró, pel rigorós treball *De xerric a capità d'empresa. Memòries de Joan Brufau Cusidó ampliades pel seu fill Jaume Brufau Prats* (2014), escrit a partir de les memòries autògrafes del seu pare, Joan Brufau i Cusidó, excepcional empresari tèxtil que va viatjar a Mèxic i als Estats Units, i que va ser el primer alcalde de Mataró després de la Guerra Civil. El llibre, brillantment escrit, és una gran aportació a la història mataronina i a l'evolució de la indústria del gènere de punt al nostre país. En aquest llibre, a part del seu progenitor, també es fa referència a dos il·lustres avantpassats seus: Pere Caymó o Caimó, i Josep Prats.

El primer és el seu besavi matern, Pere Caymó i Bascós, capità de la milícia nacional durant el Bienni Progressista (1854-56) i qui després de la Revolució de Setembre va ser nomenat alcalde de Sant Feliu de Guíxols. S'afilià al partit republicà federal i va representar la província de Girona a les Corts Constituents de 1869 i al Pacte de Tortosa, l'aliança i unió de les forces republicanes federals de Catalunya, Aragó, el País Valencià i les Balears, promoguda per Valentí Almirall i signada a la capital del Baix Ebre el 18 de maig de 1869.

El setembre d'aquell mateix any, després de l'aprovació per les corts d'una constitució monàrquica i diverses mesures autoritàries del govern central, esclatà la Insurrecció Federal a Catalunya. Els federals dits "intransigents" formaren una junta revolucionària. La de Barcelona va ser dirigida per Baldomer Lostau i Josep Anselm Clavé; a l'Empordà, Pere Caymó i Bascós i Francesc Sunyer i Capdevila organitzaren diverses partides que, amb uns dos milers de combatents, es feren forts a la Bisbal d'Empordà. Aquest episodi és conegut com el Foc de la Bisbal. Assetjada la vila pel brigadier Romualdo Crespo, cap de les forces governamentals, Caymó va ser detingut en caure en un parany durant una treva. Emprisonat i condemnat a mort, se li va commutar la pena per l'exili. Des de Mònaco va redactar el seu al·legat: *Reseña de Sucesos de la*

villa de La Bisbal y su distrito. La insurrección republicana federal del mes de octubre de 1869, datada el 3 de març de 1870 i publicada a Barcelona aquell mateix any.⁴⁸⁴

L'altre personalitat que destaca en aquestes memòries és la figura del seu oncle avi Josep Prats Blanch, que el 12 de setembre de 1914 va ser nomenat cap de policia de l'estat de Yucatán al començament de l'etapa "carrancista" de la revolució mexicana, i que va acabar sent assassinat a Mèrida, la capital de Yucatán.⁴⁸⁵

La seva darrera obra de caire memorial, *L'ahir que és també l'avui* (2015), profusament il·lustrada amb fotografies d'època que ell mateix havia ajudat a recuperar i documentar, sobre la història i la vida escolar al col·legi dels Salesians de Mataró durant els anys vint i trenta del segle passat, va ser publicada en format opuscle pels Antics Alumnes Salesians pocs mesos abans de morir.

Una de les obsessions del prevere Brufau va ser recuperar la memòria del rei Martí i Bellesguard. A ell es deu la col·locació el 2007 de dues plaques de marbre al vestíbul d'entrada de la universitat on s'explica la història de l'edifici: de Torre a Residència Reial i d'Asil a Universitat. També n'hi ha una tercera que reproduïx una carta de Martí l'Humà als jurats i prohoms de Barcelona, en la qual se'ls comunica el casament amb Margarida de Prades per engendrar un hereu després de la mort de Martí el Jove.

També a la seva influència es deu la pintura d'uns frescos contemporanis a la Curia Iuris en els que trobem una representació del papa Benet XIII beneint l'enllaç matrimonial entre Martí l'Humà i Margarida de Prades a la capella de la torre medieval. I va encarregar a Josep M. Vall l'obra de teatre *El rei Martí: retaule històric* per a que fos representada pels alumnes de la universitat en el 600 aniversari del traspàs de Martí l'Humà, que es commemorava el 2010.

A Brufau es deu la recuperació del dit Crist de Bellesguard i el portapau de Benet XIII, dels quals n'hem parlat abans. Va localitzar-los en mans d'un col·leccionista particular de Saragossa al qual les oblates havien venut aquestes dues obres després d'abandonar Bellesguard, i després d'una llarga negociació va aconseguir comprar-los. Temps després, els va deixar en dipòsit al Museu de Montserrat, on es conserven actualment.

⁴⁸⁴ BRUFAU PRATS, J. *De xerric a capità d'empresa. Memòries de Joan Brufau Cusidó amplïades pel seu fill*. Mataró: Fundació Iluro, p. 31.

⁴⁸⁵ BRUFAU PRATS, J., *ibíd.*, p. 39.

Enamorat de la seva ciutat natal, el 2010 va cedir el seu extens fons bibliogràfic, amb més de 13.000 llibres i documents, format principalment per obres de filosofia, història, dret i doctrina social de l'església, a més d'uns volums del segle XVI editats a Lió i Salamanca, a la biblioteca del Centre de Cultura de l'antiga Caixa Laietana, ara Fundació Illuro, amb la condició que la col·lecció restés a Mataró i no es dispersés.

Brufau era una persona que gaudia compartint els seus coneixements i també era molt despresa pel que fa a les seves propietats, per la qual cosa no sorprenen les contínues donacions que va fer a diverses institucions de béns d'alt valor material, intel·lectual i sentimental. Així, el 1996 va donar a la capella de la Universitat de Salamanca un calze de plata d'estil neogòtic, inspirat en el que va ser del bisbe d'Urgell, Galceran de Vilanova, i que formava part del tresor de la catedral de la Seu d'Urgell abans de 1936, obra de l'orfebre Josep Maria Esquerra.⁴⁸⁶

La tarda del 10 d'abril de 2015, mossèn Brufau va participar al costat del llavors alcalde de Barcelona, Xavier Trias, i d'Anna Mollet, gerent de la Torre Bellesguard, a la presentació del llibre "Bellesguard, de la residència de Martí l'Humà a la torre de Gaudí" del doctorand Josep M. Vall i Comaposada, el mateix dia que es complia el 606è aniversari de la creació de l'alcaidia de Bellesguard. Entre el públic, que va superar les dues-centes persones, hi havia diversos components de la família Guilera, i es va convidar a membres destacats de la societat civil barcelonina com Leopoldo Rodés, o el rector de la Universitat Abat Oliba CEU, Dr. Carlos Pérez del Valle, entre molts d'altres.

La intervenció de Brufau va ser brillant i elogiosa, i va fer dots del gran coneixement de la finca i la seva història, tal com ell mateix reflecteix en el pròleg que féu d'aquesta obra, i on explica l'inici de la nostra relació personal i acadèmica, iniciada el 2006 arrel d'un projecte de tesi doctoral que havia suggerit el Dr. Marc Escolà Pons, llavors secretari general de la Universitat UAO CEU, qui després de presentar-nos al seu despatx també proposà que fos el Dr. Brufau qui la dirigís:

No coneixia jo l'editor Josep Maria Vall. Vam trobar-nos per primera vegada a la universitat que porta el nom de l'abat Oliba, en el lloc on hi havia hagut la capella dedicada a sant Senén, on va casar-se el rei Martí l'Humà amb Margarida de Prades, una de les dames de la seva muller, Maria de Luna, que havia mort anys enrere, per tal de donar successor als seus estats.

⁴⁸⁶ NIETO GONZÁLEZ, J. R.; AZOFRA AGUSTÍ, E. *Inventario artístico de bienes muebles de la Universidad de Salamanca*. Salamanca: Universidad de Salamanca, 2002, p. 220.

*Volia fer la tesi doctoral i que fos jo qui li donés la mà. el tema era agosarat; se'n sabia poc. Vaig acceptar. Sempre atrau una aventura que es presenta amb foscors i no pocs interrogants. Vam començar una carrera que vèiem plena d'obstacles. El camí es va anar obrint. I un primer pas definitiu va ser aquest llibre.*⁴⁸⁷

Després de patir una aparatosa caiguda, Jaume Brufau va quedar molt afeblit. Tot i que estava lúcid, el seu cos ja no responia i va quedar incapacitat per continuar la seva labor sacerdotal i acadèmica. Llavors va ser traslladat a la residència sacerdotal Sant Josep Oriol de Barcelona per poder ser convenientment atès. Finalment, mossèn Brufau va morir el dissabte 2 d'abril a l'edat de 92 anys. El funeral va tenir lloc el dilluns 4 d'abril de 2016 a les dotze del migdia, a la basílica de Santa Maria de Mataró, sent enterrat en el cementiri d'aquell municipi.

Poques setmanes després, la Comunitat Universitària de la UAO CEU va honorar la memòria del seu consiliari amb la Celebració de l'Eucaristia. La Missa es va celebrar el migdia del dimarts 26 d'abril de 2016, a l'Aula Magna de la Universitat.

⁴⁸⁷ VALL I COMAPOSADA, J. M. *Bellesguard, de la residència de Martí l'Humà a la torre de Gaudí*. Barcelona: Duxelm, 2014, p. 9.

Conclusions

Martí I d'Aragó ha passat a la història com el darrer monarca català, aquell que no va assolir que tingués continuïtat la dinastia del Casal de Barcelona. Tanmateix, mirat amb certa perspectiva històrica, si bé amb la seva indecisió final va portar la Corona d'Aragó a la incertesa de l'interregne, el seu regnat fou, en línies generals, força positiu. El nostre interès se centra en el llegat arquitectònic que ens va deixar, centrant-nos com hem dit, en la Torre de Bellesguard, la seva darrera residència reial.

Martí fou un gran rei constructor a qui, sobretot Barcelona, li deu bona part de l'actual monumentalitat de la Ciutat Vella. Seguint l'estela del seu pare, Pere III, va continuar una política de noves construccions i de reforma d'edificis emblemàtics. Alguns d'ells no només per a ús privat, sinó per a benefici i gaudi dels seus súbdits. Aquesta actitud ens mostra l'evolució de la monarquia feudal a la monarquia nacional d'època moderna, i la penetració de les idees humanistes a la cort catalana.

Si bé la nissaga autòctona no es va poder consolidar després de la mort del rei, moltes de les seves obres han perdurat en el temps. Malauradament, entre les que han patit força o gairebé desaparegut al llarg de l'agitada història de Catalunya, es troba la casa o torre de Bellesguard, de la que en queden ben poques restes.

Bellesguard va ser la residència reial més apreciada pel rei Martí en els darrers anys de la seva vida. Prova d'això és que va incloure-la dins el patrimoni immoble dels reis d'Aragó. Era un lloc idoni de repòs, amb un ambient tranquil i saludable, on també podia exercir les seves funcions regies. La distància de Barcelona no era excessiva, menys d'una hora amb els mitjans de transport de l'època, i la muralla del recinte li oferia la protecció requerida a la seva dignitat. A més, parts fonamentals de la finca -l'hort, la biblioteca i la capella- li asseguraven respectivament el suport vital, intel·lectual i espiritual. L'ambició de les reformes que hi va escometre i l'activitat administrativa que hi va dur en els dos darrers anys del seu regnat (1408-1410), ens porten a creure que Bellesguard s'hauria convertit en el lloc de residència permanent o semipermanent del monarca.

El present estudi és el resultat d'un minuciós treball de recerca per conèixer amb més profunditat un edifici emblemàtic de la ciutat de Barcelona on es van viure moments crucials per al futur de Catalunya, del qual malauradament no es disposava de gaire informació. L'escassetat de fonts, que de vegades es presentaven amb diverses

contradiccions entre elles, no ha sigut obstacle per marcar les successives etapes que ha seguit Bellesguard. Hem volgut justificar les hipòtesis més plausibles d'acord amb les fonts documentals primigènies.

Sempre que ha sigut possible, hem fet una tasca de recerca en els mateixos documents originals, o si més no en llur transcripció directa, com és el cas dels que es conserven a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. A l'Arxiu Parroquial dels sants Just i Pastor, hem pogut localitzar l'escriptura original, escrita en llatí, de compra de l'edifici, en pergamí i signada amb la rúbrica de Martí l'Humà. En aquest arxiu es troba també un volum fonamental: "Libre en que se conté una explicació de varios papers y pergamins facits per la possessió de Bellesguart y altres", que hem pogut consultar detingudament.

La tesi doctoral es completa amb una exhaustiva bibliografia en la que hi hem esmerçat moltes hores, la qual ens ha facilitat la recopilació de dades altament significatives. També hem inclòs un annex documental amb la transcripció dels principals documents relacionats amb Bellesguard. La bibliografia sobre el tema conté moltes obres disperses i hem cregut que calia aplegar-la en una relació el més completa i exhaustiva possible, actualment inexistent.

De la mateixa manera, hem elaborat un recull iconogràfic amb algunes de les poques imatges existents de les restes de l'edifici primigeni. Aquestes imatges s'han pogut trobar principalment a l'Arxiu de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i a l'Arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya. A totes aquestes cal sumar-hi també fotografies expressament fetes per aquesta investigació. Finalment, fem pogut arribar a aquestes conclusions:

Els orígens de Bellesguard

Recentment s'han trobat fragments de ceràmica ibera del tipus pasta sandvitx i també de ceràmica romana del tipus sigillata que es poden datar en el segle III d.C., que lligarien el lloc amb l'expansió de l'antiga Barcino atès que les muralles romanes de Barcelona són d'aquesta època. Això fa pensar en un possible assentament anterior dels laietans, el poble iber que ocupava la costa des del Maresme fins a la desembocadura del riu Llobregat abans de la colonització romana; i en l'existència d'un praesidium militar romà d'època imperial, que podia haver tingut la missió de vetllar per la seguretat de la propera Via Augusta. L'estructura del terreny ho suggereix: una posició elevada entre dos torrents d'aigua, l'existència d'una deu aquífera, la proximitat

a la serralada que propiciaria una abundància de caça, i terres aptes pel conreu de vinya i cereals.

Els fragments han sigut trobats al peu d'una de les dues torres rodones que obren el recinte de Bellesguard, concretament a la més propera al viaducte alçat per Antoni Gaudí. La base de dites torres és de maçoneria i ferma argamassa romana que uneix les pedres. L'arquitecte reusenc va restaurar-les i també va reconstruir llur part superior perquè estaven notablement esmotxades.

Les monedes d'escàs valor, d'ús comú entre la soldadesca, i de diferents èpoques trobades també a l'indret, ens indiquen que la zona va estar habitada pràcticament durant tota l'edat mitjana, com a mínim des dels inicis de la conquesta àrab de Barcelona, exercint amb probabilitat funcions de post de vigilància militar de la rodalia de la ciutat, en el pas estratègic que connecta el pla de Barcelona amb el Vallès a través de la serra de Collserola.

De Vallblanc a Bellesguard

L'oligarquia barcelonina de finals del segle XIV i principis del XV ja tenia residències senyoriales als actuals barris de Pedralbes i la Bonanova, llavors territoris situats extramurs de la ciutat de Barcelona, a la part inferior de la serralada de Collserola. La salubritat i seguretat de l'indret fan que aquesta zona sigui també l'escollida per Martí l'Humà, personatge de complexió obesa i xacrosa, per residir-hi habitualment, allunyat de les intrigues de la cort i dels llòbrecs palaus de Barcelona.

La finca, situada entre dues rieres a la part baixa del turó de la Vilana, comprenia una gran extensió de terreny i una casa o torre, propietat de la dona de Joan Fivaller, el cèlebre conseller de la ciutat de Barcelona, qui va actuar com a procurador en l'acta de compra-venda. Bernat Metge ho feu en qualitat de notari.

La torre de Vallblanc, que el rei va rebatejar com a Bellesguard, era un lloc apartat del bullici de la capital catalana, però prou proper per atansar-s'hi si ho requeria l'ocasió. La torre, que va ser profundament reformada, seguint les pautes marcades pel rei, per l'obrer maior, Jacme Sala, que també va administrar les obres de restauració d'altres immobles reials, va esdevenir, en els dos darrers anys finals de la seva vida, el centre de l'activitat governamental de Martí l'Humà i és on es van viure fets, feliços i tràgics, cabdals per a la història de Catalunya.

Guaitant des del seu balcó va rebre la notícia de la gran victòria del seu fill Martí a Sanluri sobre els sards, i també la dolorosa nova de la mort d'aquest seu únic fill viu. Allà despatxava amb Bernat Metge, el seu fidel secretari, i també hi rebia missatgers, consellers, ambaixadors i dignataris com Benet XIII, que s'hi va hostatjar durant uns dies.

A la reduïda capella dedicada a Sen Nen (Sant Senén) va casar-se amb Margarida de Prades seguint la petició de les Corts i el consell de sant Vicens Ferrer i el papa Pero de Luna, sense poder tenir un nou hereu. Malgrat tot, la torre li va plaure tant que per testament la va llegar a la reina Margarida però vinculant-la al patrimoni reial. Es va crear l'alcaidia de Bellesguard, sent nomenat el conseller Ferrer de Gualbes alcaid vitalici, amb les rendes procedents del poble aragonès de Torla.

D'aquesta època han sobreviscut dos importants objectes que van estar a l'antiga capella de la torre: un crucifix tardogòtic de talla policromada que es coneix com el "Crist de Bellesguard", que va aportar en dot la reina Margarida, i que en l'inventari de béns del bisbe Grau va ser qualificat com a "Cristo de poco valor"; i un portapau de ferro de Benet XIII de factura gòtica amb elements renaixentistes, que aquest va obsequiar als nous esposos com a regal de boda. Ambdós es conserven avui dia al Museu de Montserrat.

El Bellesguard de Martí I

Després dels condicionaments ordenats per Martí, la torre de Bellesguard tenia un gran pati amb font, un hort amb arbres fruiters, una petita capella amb nou cadires de fusta i escambells entapissats de vellut, comprats especialment per a la boda, dues galeries finestrades i una llotja amb columnes esculpides amb emblemes dels reis d'Aragó. La casa estava envoltada per torres i un mur defensiu.

Entre les estances interiors, a part de la cuina i el menjador, hi destacaven sobretot la biblioteca, nodrida d'una quantitat important de volums, i l'estudi o cambra disposada per atendre afers d'estat, on hi havia el famós balcó o tribuna encarada al mar i que tant agradava al rei. També es va adequar convenientment el dormitori, on s'havia d'engendrar el futur hereu d'Aragó, per fer-lo una de les habitacions més còmodes i especials de la casa.

En aquesta època, el rei havia pensat en construir un nou i gran palau urbà, vora al port de Barcelona, que hagués pogut substituir al vell Palau Reial Major com a residència

permanent dels monarques catalano-aragonesos. De tota manera, Bellesguard té l'honor d'haver acollit l'última boda reial del Casal de Barcelona, així com el de ser la darrera residència règia habitada per un monarca d'origen català, ja que va ser el lloc on Martí va hostatjar-se abans de morir al monestir de Vallldonzella, que aleshores s'aixecava extramurs, en la zona de la Creu Coberta.

Bellesguard després de Martí l'Humà

La torre de Bellesguard, malgrat formar part del patrimoni reial, va patir una forta degradació pocs anys després de la mort de Martí. La reina vídua Margarida va ser finalment autoritzada pel rei Alfons el Magnànim a empenyorar-la o vendre-se-la per fer front a greus deutes econòmics, contrets després de perdre el seu estatus de reialesa per causa del seu nou matrimoni amb el cavaller Joan de Vilaragut, lloctinent del governador de València.

Violant de Bar, reina vídua de Joan I, va executar l'embargament per un deute que Margarida de Prades havia contret amb ella i es va quedar amb Bellesguard, on va residir-hi els darrers anys de la seva vida. També podem afirmar que durant l'interregne (1410-1412) Violant va utilitzar Bellesguard per fer gestions polítiques en favor dels drets successoris del seu nét Lluís de Provença.

Posteriorment a la mort de Violant, i després de passar per diverses mans, la propietat va ser adquirida per la família Caçador, que hi va fer importants reformes. Més tard, la finca, situada en un lloc estratègic de pas entre la comarca del Vallès i el Pla de Barcelona, va ser destruïda durant el setge de Barcelona, en el tram final de la Guerra dels Segadors.

La torre del Rector de Bellesguard

Una dotzena d'anys després de la guerra, la finca es trobava en poder del poeta Joan Ferrer Bonaventura de Gualbes i Copons, conegut amb el sobrenom de "Rector de Bellesguard", que hi va fer una profunda restauració.

La finca va tenir una importància cabdal en els anys previs a la insurrecció catalana durant la Guerra de Successió espanyola, ja que era un punt habitual de trobada dels intel·lectuals i polítics austriacistes de l'Acadèmia dels Desconfiats, sent pràcticament la seu extramurs dels acadèmics antiborbònics, ja que l'indret els ofería més discreció i protecció.

La propietat va tornar a quedar molt malmesa després dels dos setges que patí Barcelona durant el conflicte. A la mort de la vídua de Gualbes, la finca va passar per testament a la parròquia dels Sants Just i Pastor fins a la Desamortització de Mendizábal. Durant aquesta època Bellesguard estava enrunada i les seves escasses restes havien esdevingut una icona del passat gloriós de la ciutat, visitada sovint per barcelonins i viatgers. Des de llavors l'indret es va convertir en lloc habitual d'excursions i fontades dels habitants del Pla de Barcelona, sobretot gràcies a una deu d'aigua molt pura i abundant. A finals del segle XVI, els consellers de la ciutat havien tractat de comprar-la per abastir Barcelona d'aigua, sense reeixir en els seus objectius.

De la superfície total de la finca, i del parcel·lament del territori contigu en el moment del traspàs de Bellesguard a la Comunitat de Sant Just i Pastor, ens en dóna una idea el plànol pintat inclòs dins el mencionat "Llibre en que se conté una explicació de varios papiers y pergamins facits per la pcessió de Bellesguart y altres", que ens permet conèixer l'extensió de la finca però no la distribució de les seves dependències.

La Casa Figueras i la Universitat Abat Oliba

A finals del segle XIX, Bellesguard era propietat del bisbe d'Astorga, Joan Baptista Grau i Vallespinós, que havia destinat l'import de la venda de la finca als nens pobres de Reus, d'on era fill. Les Germanes Oblates del Santíssim Redemptor van llogar primer i després comprar l'antiga torre de Bellesguard per fundar-hi l'asil de Sant Alfons. Van construir part de l'actual claustre i gràcies a la generositat de la senyora Bañart, vídua de Carles Baró, que li va deixar una bona fortuna, es va aixecar la magnífica església modernista, obra de l'arquitecte Bernardí Martorell. L'edifici de les Germanes Oblates va ser adquirit posteriorment per la Fundació Sant Pau, de l'Associació de Propagandistes de Sant Pau, per fer-hi la seu de la Universitat que du el nom de l'Abat Oliba, després de profundes reformes de restauració i de nova construcció dutes a terme per l'arquitecte Miguel Ángel Armengou.

Una altra part de la finca de Bellesguard, en el terreny extramurs mirant al mar, va ser adquirit per la família Figueras als marmessors del difunt propietari, el Dr. Joan Baptista Grau i Vallespinós, molt amic de l'arquitecte Antoni Gaudí i Cornet, que també havia nascut a Reus, a qui els nous amos li van encarregar la construcció d'una residència familiar. Gaudí, coneixedor de la història de la finca, va voler fer un homenatge a la figura del rei Martí l'Humà, omplint de simbolisme tota l'obra d'estil modernista.

El mestre reusenc també va reconstruir la part que quedava de l'antiga muralla i les dues torres medievals d'entrada al recinte, que estaven molt malmeses, alçant un arc que les uneix. Aquest arc d'inspiració gòtica està decorat amb un escut esculpit amb els quatre pals de Catalunya, i en el que hi figuren les dates commemoratives referents, a la finalització de les obres de Bellesguard per part de Martí l'Humà, a la victòria de Sanluri, i a les segones núpcies reials (1409), en la part superior. En la inferior, a la de conclusió de la nova construcció gaudiniana (1909). En la decoració del nou edifici hi va col·laborar l'arquitecte Domènec Sugrañes i Gras, a qui també es deu la composició dels jardins.

Gaudí a més va construir un viaducte per desviar el traçat inicial del camí que portava al cementiri de Sant Gervasi i que passava entre les dues torres d'entrada, restaurades per ell. Aquest viaducte altera el traçat de l'antiga muralla, segons han posat al descobert les recents excavacions fetes al restaurar-ne els arcs. La casa de Bellesguard va ser l'últim edifici civil de Gaudí abans de lliurar-se totalment a l'edificació del Temple de la Sagrada Família.

L'arquitecte Antoni Gaudí a la Casa Figueras va voler fer un homenatge al rei Martí, el darrer monarca català, i a la dinastia del Casal de Barcelona. En l'edifici va fer evidents símbols cristians i catalanistes que s'adirien tant amb el pensament ideològic de l'arquitecte com la dels germans Figueras, fills de Maria Sagués, membres tots ells de la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat. Però també hi ha indicis que aprofita el simbolisme per fer un homenatge a la Verge Maria i a la ciutat de Barcelona i a Catalunya, a partir de l'obra poètica de Jacint Verdaguer. Algunes d'aquestes decoracions interiors i exteriors són executades pel seu col·laborador Domènec Sugrañes, després de la construcció de la casa.

Bibliografia

- ADROER I TASIS, A. M. *Palaus reials de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 2003.
- ADROER I TASIS, A. M. *El palau reial major de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1976.
- AGUILERA, G. "Els enigmes de Bellesguard al descobert". *El Temps*, núm. 1526 (10 de novembre del 2013).
- AGUIRRE. *Tratado Histórico-legal...* ACA. C. Reg. 2217, f.140r-140v.
- AINAUD, J.; GUDIOL, J.; VERRIÉ, F. P. *Catálogo monumental de España. La ciudad de Barcelona*, vol. I: *Texto*; vol. II, *Ilustración*. Madrid: CSIC, Instituto Diego Velázquez, 1947.
- ALBERTÍ, E. *Dames, reines, abadesses. Divuit personalitats femenines a la Catalunya medieval*. Barcelona: Albertí, 2007.
- ALCOVER. *Diccionari català...*, vol. 1.
- ALIBERCH, R. *Casas señoriales de Barcelona*. Barcelona: Dalmau, 1944.
- ALONSO GAVELA, M. J. *Gaudí en Astorga*. León: Institución Fray Bernardino de Sahagún, CSIC, 1972
- ÁLVAREZ IZQUIERDO, R. *Gaudí, arquitecto de Dios (1852-1926)*. Madrid: Palabra, 1999.
- AMADES, J. *Històries i llegendes de Barcelona*. Barcelona: Edicions 62, 1984.
- AMELANG, J. S.; GIL, X.; McDONOGH, G. W. *Doce paseos por la historia de Barcelona. Guía. Olimpiada Cultural Barcelona 92*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1992.
- ARAGONÉS I VIRGILI, M. (coord.). *Antoni Gaudí i Cornet, arquitecte genial: miscel·lània*. Santes Creus: Fundació Roger de Belfort, 1996.
- ARENYS, P. D'. *Chronicon*. València: Anubar, 1975.
- AULADELL, J. *Retòrica i estratègia de la bandera de santa Eulàlia*. Barcelona, 2014.
- AUSÍN I HERVELLA, J. L. "Protagonistes de la Nova Betlem defensen Jacint Verdaguer". *Gimbernat: Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència* (Barcelona), núm. 33 (2000).
- ÀVILA-CASADEMONT, G. *Geometria i forma dels pinacles de la Sagrada Família, d'Antoni Gaudí*. Tesi doctoral ETSAV-UPC, juliol 2015.
- BALAGUER, V. *Historia de Catalunya y de la Corona de Aragón*. Barcelona: Salvador Manero, 1862-1863.
- BÁRBARA MARCHI, M. *Cercle Artístic de Sant Lluç 1893-2009: història d'una institució referent per a la cultura barcelonina*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2011.
- BASSEGODA I NONELL, J. *Antonio Gaudí, vida y arquitectura*. Barcelona: Ediciones de la Obra Cultural de la Caja de Ahorros Provincial de Tarragona, 1977.
- BASSEGODA I NONELL, J. *Gaudí: arquitectura del futuro*. Barcelona: Salvat, 1984.
- BASSEGODA I NONELL, J. *El gran Gaudí: la arquitectura del futuro*. Sabadell, 1989.
- BASSEGODA I NONELL, J. *Antoni Gaudí*. Barcelona: Edicions 62, 1992.
- BASSEGODA I NONELL, J. *El senyor Gaudí: recull d'assaigs i articles*. Barcelona: Claret, 2001.
- BASSEGODA I NONELL, J. *Los jardines de Gaudí*. Barcelona: Ediciones UPC, 2001.

BASSEGODA I NONELL, J. *Bernardí Martorell i Puig: arquitecte de l'església de l'Abat Oliba CEU*. Barcelona: Universitat Abat Oliba CEU, 2005.

BASSEGODA I NONELL, J.; GARCÍA GABARRÓ, G. *La Catedral de Antoni Gaudí. Estudio analítico de su obra*. Barcelona: Ediciones UPC, 1999.

BASSEGODA NONELL, J. "L'arquitecte Bernardí Martorell i Puig (1877-1937)". *Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi* (Barcelona).

BATLLE I GALLART, C.; VINYALS I VIDAL, T. *Mirada a la Barcelona medieval des de les finestres gòtiques*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2002.

BELENGUER, E. *El com i el perquè del Compromís de Casp (1412)*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2012.

BERGÓS I MASSÓ, A. *Memòries*. Lleida: Paeria, 1990.

BERGÓS I MASSÓ, J. *Gaudí, l'home i l'obra*. Barcelona: Lunweg, 1999.

BIBIÀ BALADA, J. *Els nostres càtars: el catarisme a la Corona d'Aragó*. Barcelona: Dux, 2005.

Biblioteca de Martí l'Humà. Relació conservada a l'Arxiu Municipal del Districte de Sarrià-Sant Gervasi.

BOFARULL I BROCA, A. *Guía-cicerone de Barcelona, aumentado, corregido y vindicado*. Barcelona: Hispania, 1855.

BOFARULL I BROCA, A. *Historia de Cataluña*. Madrid: Casset, 1991.

BOLÒS, J. *La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval*. Barcelona: Edicions 62, 2000.

BONET I ARMENGOL, J. *L'últim Gaudí: el modulats geomètric del Temple de la Sagrada Família / The essential Gaudí: the geometric modulation of the Church of the Sagrada Família*. Barcelona: Pòrtic, 2000.

BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò a la revista "El Propagador de la Devoción a San José"*. Barcelona: Claret, 2001.

BONET I ARMENGOL, L. *La mort de Gaudí i el seu ressò en els diaris i revistes de l'època*. Barcelona: Claret, 2011.

BORAU I MORELL, C. *Els promotors de capelles i retaules a la Barcelona del segle XIV*. Barcelona: Fundació Noguera, 2003.

BÓSCOLO, A. *La reina Sibil·la de Fortià*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1971.

BÓSCOLO, A. *Martí el Jove a Sardenya*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1972.

BRATSCH-PRINCE, D. *Violante de Bar*. Madrid: Ediciones del Orto, 2002.

BROWN, K. "Los 'Juegos Olímpicos' de Barcelona en 1702-1703: un episodio en la historiografía literaria y en la historia político-militar de Cataluña". *El teatro español a fines del siglo XVII*. Amsterdam: Rodopi, 1989.

BROWN, K. *Els Jocs Olímpics a Barcelona el 1703: una lliçó per entendre la desfeta de l'Onze de Setembre del 1714*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2008.

BROWN, K.; MELCHOR, V. DE. *Vida i obra de Joan de Gualbes i Copons*. Curial Edicions Catalanes; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

BRUFAU PRATS, J. *De xerric a capità d'empresa. Memòries de Joan Brufau Cusidó ampliades pel seu fill*. Mataró: Fundació Iluro, 2014.

CABRÉ, T. "Un homenatge a l'últim rei català". *Gaudí Bellesguard*. Barcelona: Mediterrània, 2002.

- CAMPABADAL I BERTRAN, M. *La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona en el segle XVIII*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.
- CANYAMÀS, J. DE. "Bellesguard sojorn de reis, Bellesguard cementiri". *La Veu de Catalunya* (Barcelona), 16 d'octubre de 1917.
- CARABÍ BESCÓS, G. "Gaudí mirado a través de la sección vertical de Bellesguard". Comunicació presentada al Gaudí Second World Congress (Barcelona, 6 d'octubre del 2016).
- CARRERAS I BULBENA, J. R. *La Academia desconfiada y sos acadèmichs*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres, 1922.
- CARRERAS I CANDI, F. "Bellesguart, real sitio de Martín I". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras* (Barcelona), vol. 1, núm. 2 (1902).
- CARRERAS I CANDI, F. *Miscelanea històrica catalana*. Barcelona: Casa Provincial de Caridad, 1905.
- CARRERAS I CANDI, F. *Geografia general de Catalunya*. Barcelona: Martín, 1913.
- CARRÈRE, C. *Barcelona 1380-1642: un centre econòmic en època de crisi*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1978.
- CASADEMONT I COMAS, E. "Joffre plorava en català". *Diari de Girona* (Girona), 10 de gener del 2010.
- CASENELLES, E. *Nueva visión de Gaudí*. Barcelona, 1964.
- CASENELLES, E. [et al.]. *Antonio Gaudí*. Barcelona: Ediciones del Serval, 1991.
- CASTELLAR-GASSOL, J. *Gaudí: la vida d'un visionari*. Barcelona: Edicions del 1984, 1999.
- CATÀ, J.; MUÑOZ, A. *Absolutisme contra pactisme. La ciutadella de Barcelona (1640-1704)*. Barcelona: Dalmau, 2008.
- Catàleg de monuments i conjunts històric-artístics de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1990.
- CIRLOT, J. E. *Gaudí*. Barcelona, 1961.
- CIRLOT, J. E. *Gaudí: una introducció a la seva arquitectura*. Barcelona: Triangle Postals, 2001.
- CLARASÓ, M.; TRES, J. "'Passejada al castell de Bellesguard', un poema rococó de Josep Arrau i Estrada (1774-1818)". *Els Marges* (Barcelona), núm. 73 (primavera del 2004).
- CLOSAS, A. *El nét del rei Martí*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1972.
- COLLINS, G. R. *Antoni Gaudí*. Nova York, 1960.
- COMAS, A. *L'Acadèmia de Bones Lletres des de la seva fundació l'any 1700*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres, 2000.
- COMAS, R. N. *Desde'l terrat de l'iglesia del Pi*. Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya, 1910.
- COOPER, J. C. *Diccionario de símbolos*. Barcelona: Gustavo Gili, 2000, p. 50.
- COROLEU I INGLADA, J. *Documents històrics catalans del sigle XIV: colecció de cartes familiars corresponents als regnats de Pere del Punyalet i Johan I*. Barcelona: La Renaixença, 1889.
- CORTADA, J. [et al.]. *El libro verde de Barcelona. Añalejo de costumbres populares, fiestas religiosas y profanas, usos familiares, efemérides de los sucesos mas notables acaecidos en Barcelona*. Barcelona: Sauri, 1848.
- COSTAFREDA PUIGPINÓS, V. "Elionor d'Urgell, filla del comte Jaume el Dissortat, i la seva trajectòria pel regne de Nàpols". *Urtx* (Tàrrrega), núm. 25 (2011).

- CREXELL, J. "Detenció de Gaudí l'11 de setembre de 1924". *Serra d'Or* (Barcelona), núm. 335 (setembre de 1987).
- Crònica del regnat de Martí I*. Barcelona: Subirana, 1951.
- CUNILL, S. "La domus de Sant Gervasi". *La Il·lustració Catalana* (Barcelona), núm. 122 (15 de juliol de 1922).
- CURET, F. *Visions barcelonines. Muralls enllà*. Barcelona: Altafulla, 1956.
- D. A. *Homenatge a la memòria del rei Martí: Vè centenari de la seva mort (1410-1910)*. Barcelona: L'Avenç, 1910.
- D. A. *Bodas de oro de la aprobación pontificia del instituto*. Madrid: Congregación de Hermanas Oblatas del Santísimo Redentor, 1945.
- D. A. *La huella de España en Sicilia*. Madrid: Revista Geográfica Española, 1951.
- D. A. *Els castells catalans*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1967-1980.
- D. A. *Catalunya medieval*. Barcelona: Lunweg, 1992.
- D. A. *Benedicto XIII, el Papa Luna*. Saragossa: Centro de Documentación Bibliográfica Aragonesa, 1994.
- D. A. *Gaudí y la ruta del modernismo en Barcelona*. Barcelona: Nauta, 1997.
- D. A. *Gaudí*. Barcelona: Mediterrània, 2002.
- D. A. *El "Llibre del Consell" de la ciutat de Barcelona. Segle XIV: les eleccions municipals*. Madrid: CSIC, 2007.
- D. A. *Martí l'Humà, el darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410). L'interregne i el Compromís de Casp*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2010.
- DALMASES, N. DE; JOSÉ PITARCH, A. "L'art gòtic, s. XIV-XV". *Història de l'art català*, vol. 3. Barcelona: Edicions 62, 1985.
- DARNA GALOBART, L. "Emblemas heràldics de españoles enterrados en Roma en el siglo XVI". *Emblemata* (Saragossa), núm. 12 (2006).
- DE FELIPE, D. *La Ven. Madre Antonia o la pedagogia del amor*. Madrid: El Perpetuo Socorro, 1962.
- DE FELIPE, D. *Ayer y hoy de las oblatas: 1864-1964*. Madrid: El Perpetuo Socorro, 1968.
- DURAN I CAÑAMERAS, F. *Margarida de Prades*. Barcelona: Porcar, 1956.
- DURAN I SANPERE, A. *Barcelona i la seva història: la formació d'una gran ciutat*. Barcelona: Curial, 1972.
- DURAN I SANPERE, A. *Barcelona i la seva història: la societat i l'organització del treball*. Barcelona: Curial, 1973.
- DURAN I SANPERE, A. [et al.]. *Barcelona: divulgación histórica*, vol. 2. Barcelona: Aymà, 1946.
- EIXIMENIS, F. *Aquest es lo Dotzen libre de regiment dels prínceps e de comunitats appellat Crestia: e comença la primera part que tracta perque comu[n]itats e ciutats foren edificades ne qui primerame[n]t les edifica*. València: Lambert Palmar, 1484. [Biblioteca de Catalunya, Sig. 2-V-16.]
- ESCURA I DALMAU, X. *Els mites de Muret i Montsegur*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2007.
- ESPAÑOL I BERTRAN, F. "Clients i promotors en el gòtic català". *Catalunya medieval*. Barcelona: Lunweg, 1992.
- ESTRADA-RIUS, A. *La Drassana Reial de Barcelona a l'edat mitjana*.

- FANTONE, C. R. *Il mondo organico di Gaudí: architetto costruttore*. Florència: Alinea Editrice, 1999.
- FARGAS PEÑARROCHA, M. A. "Espacios de poder: orden familiar, nobleza y uso de los derechos patrimoniales en la Barcelona moderna". *Obradoiro de Historia Moderna* (Universitat de Barcelona), núm. 10 (2001).
- FERRAGUD DOMINGO, C. *Medicina i promoció social a la baixa edat mitjana: Corona d'Aragó, 1350-1410*. Madrid: CSIC, 2005.
- FERRER I MALLOL, M. T. *Esclaus i lliberts orientals a Barcelona: segles XIV i XV*. Barcelona: CSIC, Institució Milà i Fontanals, 2000.
- FERRET, A. *Compendi d'història de Catalunya*. Barcelona: Claret, 1977.
- FÉRRIN, A. M. *Gaudí de piedra y fuego*. Barcelona: Jaraquemada, 2001.
- FÉRRIN, A. M. *Gaudí, la huella del genio*. Barcelona: Jaraquemada, 2001.
- FIGUEROLA I MESTRE, J. "La casa Bonet de l'arquitecte Domènec Sugrañes i Gras, una interpretació noucentista del gaudinisme". *Arquitectes de Tarragona* (Tarragona), núm. 3, 2003, p. 12.
- FLORES, C. *Gaudí, Jujol y el modernismo catalán*. Madrid, 1982.
- FORT I COGUL, E. *Margarida de Prades*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1960.
- FORT I COGUL, E. *Gaudí i la restauració de Poblet*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1976.
- FUMANAL PAGÈS, M. A. [et al.]. "Documentant l'arqueologia: la casa de Massot Avençà a l'alfòndec del Call Major de Barcelona". *Tamid* (Barcelona: IEC), núm. 7, 2011.
- GALINDO, E.; MEDARDE, M. *Bellesguard, XX siglos de historia*.
- GALINDO LÓPEZ, E.; MEDARDE SAGRERA, M. "Joan de Gualbes i Gaudí: Bellesguard i els Desconfiats de la Guerra de Successió". *Sarrià i la causa de les llibertats catalanes*. Barcelona: El Mirador.
- GARCIA I FORTUNY, J. *Cuina i cuiners a la Corona d'Aragó i Catalunya*. Barcelona: Nova Casa, 2014.
- GARCÍA PANADÉS, T. "Los bienes de Ferrer de Gualbes, ciudadano de Barcelona (hacia 1350-1423)". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), núm. 4, 1983.
- GARCÍA SANANTE, Á. *La Guerra Civil y la represión de posguerra: El Masnou, 1936-1952*. Universitat de Barcelona. Treball DEA [Diploma d'Estudis Avançats], curs 2007-2008.
- GARCIA SANZ, A. *Història de la marina catalana*. Barcelona: Aedos, 1977.
- GARRIDO I VALLS, J. D. *Vida i regnat de Martí I: l'últim rei del Casal de Barcelona*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2010.
- "Gaudí: commemoració dels 70 anys de la seva mort." dins *Revista l'Om*, Riudoms, 1996.
- GIMÉNEZ I CAMINS, A. *Antoni Gaudí, independentista*. Barcelona: Edicions C, 1993.
- GIRONA I LLAGOSTERA, D. "L'extinció del Casal de Barcelona e capvespre de la Nació catalana". *Homenatge a la memòria del rei Martí: Vè centenari de la seva mort (1410-1910)*. Barcelona: L'Avenç, 1910.
- GIRONA I LLAGOSTERA, D. *Itinerari del Rey en Martí*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1915.
- GIRONA I LLAGOSTERA, D. *Martí, rei de Sicília, primogènit d'Aragó*. Barcelona: La Renaixença, 1919.
- GÓMEZ MUNTANÉ, M. C. *La música en la casa real catalano-aragonesa: 1366-1442*. Barcelona: Bosch, 1979.

- GONZÁLEZ, S. (coord.). *Barcelona, Gaudí y la ruta del Modernismo*. Madrid: Kliczkovski, 2001.
- GONZÁLEZ, T.; ALERT, F. *El bestiari ocult del MNAC. Art romànic*. Barcelona: MNAC, 2011.
- GÜELL, C. *Gaudí y el conde de Güell*. Barcelona: Martínez Roca, 2001.
- GÜELL, X. *Antoni Gaudí*. Barcelona: Gustavo Gili, 1997.
- GUIX SUGRANYES, J. M. *Defensa de Gaudí*. Reus: Monterols, 1960.
- HENSBERGEN, G. van. *Antonio Gaudí*. Barcelona: Plaza y Janés, 2001.
- HERNÁNDEZ CARDONA, F. X. *Història militar de Catalunya*. Barcelona: Rafael Dalmau, 2001-2002.
- HERNÁNDEZ-GASCH, J. "The Castellum of Barcino: from its early Roman Empire origins as a monumental public place to the Late Antiquity fortress". *Quarhis*, època II, núm. 2 (2006).
- JAVIERRE MUR, A. L. *María de Luna, reina de Aragón*. Madrid: CSIC, Instituto Diego Velázquez, 1942.
- JAVIERRE MUR, A. L. *Matha de Armanyach, duquesa de Gerona*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1967.
- JORBA, D. J. DE. *Descripción de las excelencias de la muy insigne ciudad de Barcelona*. Barcelona, 1589.
- La Armonia del Parnàs, mes numerosa en las poesias varias del atlant del cel poètic, lo Dr. Vicent Garcia, rector de la parroquial de Santa Maria de Vallfogona*. Barcelona: Rafael Figueró, 1700.
- La verdad sobre Gaudí: conjunto de pruebas que revalidan el hecho histórico del nacimiento de Gaudí en el Mas de la Calderera de Riudoms*. Barcelona: Francisco Forés Font, 1960.
- LAHUERTA, J. J. (coord.). *Gaudí i el seu temps*. Barcelona: Barcanova, 1990.
- LAHUERTA, J. J. *Antoni Gaudí: 1852-1926: arquitectura, ideología y política*. Madrid: Electa, 1999.
- LANUZA I GARRIGA, A. DE; SIMON I VILARDAGA, S. *Memòria científica del control arqueològic de la neteja i posterior documentació d'un pany de muralla al carrer Bellesguard 19-23 de Barcelona*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2005.
- LAPLANA, J. C. *Montserrat: mil anys d'art i història*. Barcelona: Angle, 1999.
- Llibre en que se conté una explicació de varios papers y pergamins facits per la pcessió de Bellesguard y altres*. Barcelona: manuscrits de l'arxiu de l'església dels Sants Just i Pastor.
- MADOZ, P. *Artículos sobre el Principat de Catalunya, Andorra i zona de parla catalana del regne d'Aragón al "Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar"*. Barcelona: Curial, 1985.
- MADURELL I MARIMON, J. M. "Pere el Cerimoniós i les obres públiques". *Analecta Sacra Tarraconense* (Tarragona), XI (1935).
- MADURELL I MARIMON, J. M. "La reina Violante de Bar y el pleito sucesorio de la Corona de Aragón". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras* (Barcelona), núm. 19 (1946).
- MARÈS DEULOVOL, F. *Las tumbas reales de los monarcas de Cataluña y Aragón del Monasterio de Santa María de Poblet*. Vimbodí: Publicacions de l'Abadia de Poblet, 1998.
- MARTÍ FRAGA, E. *La classe dirigent catalana. Els membres de la conferència dels tres comuns i del braç militar (1697-1714)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2009.
- MARTINELL, C. *Gaudí: su vida, su teoría, su obra*. Barcelona: Colegio de Arquitectos de Cataluña y Baleares, 1967.
- MARTINELL, C. *Conversaciones con Gaudí*. Barcelona: Punto Fijo, 1969.

- MARTINELL, C. *L'arquitecte Gaudí*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1979.
- MARTINELL, C. *Gaudí i la Sagrada Família comentada per ell mateix*. Valls: Cossetània, 1999.
- MARTÍNEZ FERRANDO, J. E. *San Vicente Ferrer y la casa real de Aragón*. Barcelona: Balmesiana, 1955.
- MASIÀ DE ROS, A. *El dissortat comte d'Urgell*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1997.
- MASSONS I RABASSA, M. T. *Els catalans jueus*. Barcelona: Dux, 2011.
- MATAMALA, J. *Antonio Gaudí: mi itinerario con el arquitecto*. Barcelona: Claret, 1999.
- MESEGUER I BELL, P. *El setge de Barcelona de 1651-1652. La ciutat comtal entre dues corones*. Universitat Autònoma de Barcelona, 2012.
- MESTRE I GODES, J. *Breu història de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1998.
- MESTRE I GODES, J. *Monestirs de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 2001.
- MIRET I SANS, J. *El darrer rei de la Casa de Barcelona*. Barcelona: L'Avenç, 1910.
- MITJÀ, M. "Procés contra els consellers, domèstics i curials de Joan I, entre ells Bernat Metge". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras* (Barcelona), núm. 27 (1957-1958).
- MOLINÉ I BRASÉS, E. "Noticiari català dels segles XIV i XV". *Butlletí de l'Ateneu Barcelonès* (Barcelona), 1915-1917.
- MONREAL, L.; RIQUER, M. DE. *Els castells medievals de Catalunya*. Barcelona: Ariel, 1955-1965.
- "Monuments destruïts a Barcelona en lo present segle". *L'Excursionista* (Barcelona: Associació Catalanista d'Excursions Científicas), 30 d'abril de 1883.
- MORALES ROCA, F. J. *Próceres habilitados en las Cortes de Cataluña, siglo xvii (1599-1713)*. Madrid: Hidalguía, 1983.
- MORALES ROCA, F. J. *Prelados, abades mitrados, dignidades capitulares y caballeros de las órdenes capitulares habilitados por el brazo eclesiástico en las Cortes del Principado de Cataluña. Dinastías de Trastámara y de Austria. Siglos xv y xvi (1410-1599)*. Madrid: Hidalguía, 1999.
- MUÑOZ MUÑOZ, C.; LINDES MONTES, F. *Exteriores de la finca Bellesguard y viaducto de Gaudí*. Barcelona: UPC, 2004.
- NIETO GONZÁLEZ, J. R.; AZOFRA AGUSTÍ, E. *Inventario artístico de bienes muebles de la Universidad de Salamanca*. Salamanca: Universidad de Salamanca, 2002.
- OLIVAR BERTRAND, R. *Bodas reales entre la Corona de Aragón y Francia*. Barcelona: Alberto Martín, 1947.
- OROZCO, F. DE. *Conquista de Cataluña por el Marqués De Olías, y Mortara*.
- PABLOS VILLANUEVA, A. *La Madre Antonia de la Misericordia*. Madrid: Pueyo, 1925.
- "Parlament fet a la festa dels Jocs Florals de Barcelona, el primer diumenge de maig de 1899 per el president del consistori Dr. Joseph Torras y Bages". *La Veu del Montserrat* (Vic), 13 de maig de 1899.
- PEIG GINABREDA, C. *Definición y organización del espacio sacro. Apuntes sobre referencias y significados: lo sagrado y lo profano en el contexto urbano del siglo xx*.
- PEIG GINABREDA, C. "La arquitectura de Gaudí: coherencia de un proceso creativo". *Revista de Occidente*, núm. 257 (2002), p. 46-58.
- PEÑA MARTÍNEZ, J. A. *Martí I l'Humà, un rei sense hereu*. Vimbodí: Publicacions de l'Abadia de Poblet, 2010.

- PÉREZ DEL VALLE, C. "Exemple de jurista i mestre de vida". *La Vanguardia* (Barcelona), 7 d'abril del 2016.
- PEVSNER, N. *Breve historia de la arquitectura europea*. Madrid: Alianza Forma, 1994.
- PI Y ARIMÓN, A. A. *Barcelona antigua y moderna*. Barcelona: Tomás Gorchs, 1854.
- PITARCH, M. T. *Empremtes d'Antoni Gaudí i Cornet a Reus (1852-1926)*. Reus: Patronat Municipal de Turisme i Comerç, 2001.
- PLA I CASADEVALL, J. *Dalí, Gaudí, Nonell. Tres artistes catalanes*. Barcelona: Alianza Editorial, 1986.
- PLA I CASADEVALL, J. *Homenots. Primera sèrie, dins Obra completa Josep Pla, edició 10è aniversari*. Barcelona: Destino, 1992.
- PLADEVALL I FONT, A. [et al.]. *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura III. Dels palaus a les masies*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2003.
- PLANDIURA, L. *Restauración del Real Monasterio de Poblet*. Barcelona, 1927.
- "Programa per l'any 1899". *La Veu del Montserrat* (Vic), núm. 1 (7 de gener de 1899).
- PUIG BOADA, I. *El templo de la Sagrada Familia*. Barcelona, 1952.
- PUIG-BOADA, I. *El pensament de Gaudí*. Barcelona: Dux, 2004.
- PUJOLS, F. *La visió artística i religiosa d'en Gaudí*. Barcelona: Quaderns Crema, 1996.
- RÀFOLS I FONTANALS, J. F. *Gaudí: 1852-1926*. Barcelona: Claret, 2006.
- RÀFOLS, J. F.; FOLGUERA, F. *Gaudí*. Barcelona: Ed. Canosa, 1929.
- RAMÍREZ, J. A. *La metáfora de la colmena*. Barcelona: Ediciones Siruela, 1998.
- RAMIS, R. *Fragments de Gaudí: Gaudí a través de les fotografies del fons Canosa*. Barcelona: UPC, 2000.
- RIERA I VIADER, S. *Martí l'Humà, primer duc de Montblanc*. Montblanc: Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 2000.
- RIQUER, M. DE; COMAS, A.; MOLAS, J. *Història de la literatura catalana*. Barcelona: Ariel, 1964.
- RIUS SANTAMARIA, C. *Gaudí i la quinta potència: la filosofia d'un art*. Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2011.
- RIUTORT, J. M. *Historia y leyenda de las fuentes urbanas y campestres de Barcelona*. Barcelona: Librería Millá, 1946.
- ROCA, J. M. *Johan I d'Aragó*. Barcelona: Patxot, 1931.
- ROCA COSTA, M. C. *Abadesses i prioros a la Catalunya medieval*. Barcelona: Base, 2014.
- ROCA COSTA, M. C. *Les dones de Jaume I*. Barcelona: L'Esfera dels Llibres, 2008.
- ROJO ALBARRÁN, E. *El otro Gaudí, la otra Casa Milà*. Barcelona: L'Avenç, 1998.
- ROVIRA I VIRGILI, A. *Història Nacional de Catalunya*. Barcelona: Pàtria, 1931.
- RUBIÓ I LLUCH, A. *Documents per la història de la cultura catalana migeval*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1908 i 1921.
- RUIZ RODRÍGUEZ, I. *Don Juan José de Austria en la monarquía hispánica: entre la política, el poder y la intriga*. Madrid: Dikynson, 2007.

- SALRACH, J. M. *Història de Catalunya*. Barcelona: Salvat, 1978.
- SANABRE, J. *Parlaments de Pau Claris i de Pau Duran a l'assemblea dels tres braços (11 de setembre de 1640)*. Barcelona: Edigraf, 1968.
- SÁNCHEZ, M. *El Císter: i al principi fou Valldaura. Santa Maria de Valldaura, 1150-1169*. Valls: Ajuntament de Cerdanyola i Cossetània, 2001.
- SÁNCHEZ-LAURO, S. (Carta d'homenatge a Jaume Brufau escrita a Cáceres, 3 d'abril del 2016).
- SANS I TRAVÉ, J. M. *Dietari o Llibre de Jornades (1411-1484) de Jaume Safont*. Barcelona: Fundació Noguera, 1992. (Col·lecció Textos i Documents, núm. 28)
- SANS I TRAVÉ, J. M. *El monestir de Santa Maria de Vallbona*. Lleida: Pagès, 2010.
- SANS I TRAVÉ, J. M. (coord.). *Els comtes sobirans de la Casa de Barcelona: de l'any 801 a l'actualitat*. Barcelona: Edicions 62, 2002.
- SERRA MASDEU, A. I. *Recorregut per la Tarragona modernista*. Valls: Cossetània, 2003.
- SERT, J. L.; SWEENEY, J. J. *Antoni Gaudí*. Nova York, 1961.
- SOBREQUÉS I CALLICÓ, J. *Els reis catalans enterrats a Poblet*. Vimodí: Publicacions de l'Abadia de Poblet, 1983.
- SOBREQUÉS I VIDAL, S. *El Compromís de Casp i la noblesa catalana*. Barcelona: Curial, 1973.
- SOBREQUÉS I VIDAL, S.; CÉSPEDES DEL CASTILLO, G. *Historia social y económica de España y América*. Barcelona: Vicens-Vives, 1972.
- SOLDEVILA, F. *Història de Catalunya*. 2a ed. Barcelona: Alpha, 1962.
- SOLDEVILA, F. *El Compromís de Casp*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1965.
- SOLÉ, D. *Antoni Gaudí Cornet, fill de Reus (la seva documentació) / A native of Reus (his papers)*. Reus: l'autor, 1998. (Quadern biogràfic, 5)
- SOLÉ SABATÉ, J. M.; VILLARROYA, J. *Breu història de la Guerra Civil a Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 2005.
- SOLER I REGÀS, A. *Pepeta Moreu, el gran amor impossible de Gaudí*. Barcelona: Dux.
- SOSIES, F. *Llibre de les Fonts de la present ciutat de Barcelona compost per... Mestre de casses y de les fonts de la present Ciutat en lo any 1650* (manuscrit).
- SUBIAS PUJADAS, P. "La ceràmica arquitectònica y la baldosa hidràulica en Bellesguard, transmissoras del pensamiento de Gaudí". Comunicació presentada al Gaudí Second World Congress (Barcelona, 6 d'octubre del 2016).
- SUREDA I PONS, J. "Les arts del gòtic". *Tresors medievals del Museu Nacional d'Art de Catalunya*. Barcelona: Lunweg, 1997.
- TANAKA, H. *Metodología gráfica, dibujos y proporciones de la obra de Gaudí [Microforma]*. Barcelona: UPC, 1992.
- TARRAGONA, J. M. *Gaudí, biografia de l'artista*. Barcelona: Proa, 1999.
- TARRAGONA, J. M. "Antoni Gaudí: itinerari místic". Conferència pronunciada a l'aula I de la Facultat de Teologia de Catalunya (18 de novembre del 2009).
- TASIS I MARCA, R. *Pere el Cerimoniós i els seus fills*. Barcelona: Teide, 1957.
- TENZA FERRER, A. *Memòria de la intervenció arqueològica al carrer de Bellesguard 19x, Sant Gervasi (Barcelona)*. Barcelona: Codex, 2011.

- TERRADAS I DOMINGO, J. *Historia de la iglesia parroquial de los santos mártires Gervasio y Protasio y Nuestra Señora de la Bonanova de Barcelona*. Barcelona: La Hormiga de Oro, 1901.
- TOMIC, P. *Històries e conquestes del realme d'Aragó e principat de Catalunya*. Catarroja: Afers, 2009.
- TORII, T. *Gaudí: su arquitectura y su mundo histórico*. Tokio: Chuo Koron Bijutsu Shuppan, 1998.
- UDINA, F.; GARRUT, J. M. *Barcelona: vint segles d'història*. Barcelona: Aymà, 1972.
- USSIA, A. "El 'Gaudí'". *La Razón*, 9 de gener del 2013.
- VALL I COMAPOSADA, J. M. *Jujol a Vallmoll. La reforma de l'ermita del Roser (1925-1927)*. Barcelona: Dux, 2003.
- VALL I COMAPOSADA, J. M. *Bellesguard, de la residència de Martí l'Humà a la torre de Gaudí*. Barcelona: Duxelm, 2014.
- VALL I COMAPOSADA, J. M. *El rei Martí*. Obra de teatre en quatre actes. Inèdit.
- VALLA, L. *Historia de Fernando de Aragón*. Madrid: Akal, 2002.
- VÉLEZ, R. *El castillo de Piera y los palacios de Barcelona del Real Patrimonio de la Corona de Aragón*. Igualada: Pedro Bas, 1946.
- VENDRELL, F. *Violante de Bar y el Compromiso de Caspe*. Barcelona: Real Academia de Buenas Letras, 1992.
- VERDAGUER, J. *Á Barcelona*. Barcelona: Estampa Espanyola, 1883.
- VERDAGUER, J. *Cansons de Montserrat*. Barcelona: Llibrería y Tipografía Católica, 1885.
- VERDAGUER, J. *Eucarístiques*. Barcelona: Il·lustració Catalana, 1904.
- VILA, P.; CASASSES, L. *Barcelona i la seva rodalia al llarg del temps*. Barcelona: Aedos, 1974.
- VILAR, P. *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Barcelona: Edicions 62, 1968-1973.
- VINYOLES I VIDAL, T. M. *La vida quotidiana a Barcelona vers 1400*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1985.
- XURIGUERA, J. B. *Margarida de Montferrat, comtessa d'Urgell*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1977.
- ZAMORA, F. DE. *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona: Curial, 1973.
- ZERBST, R. *Gaudí 1852-1926, Antoni gaudí i Cornet: una vida dedicada a la arquitectura*. Colònia: Benedikt Taschen, 1997.
- ZURITA, J. *Anales de Aragón*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, 1998.

Annex I

El rei Martí: retaule històric

Preàmbul

Torsimany: Tinc l'ofici de torsimany. Els àrabs ens van deixar el mot *turguman* que, en llur llengua troba arrel i interpretació en el verb *turgam* que significa "traduir". Així doncs sóc un intèrpret que us mostrarà planerament l'entrellat del que ara veurem i escoltarem: una història llunyana en el temps i, alhora, propera a nosaltres que som a Bellesguard. Tasca que, sense més preàmbuls, ara comencem.

Acte I

Torsimany: Temps era temps. Els boscos d'Orriols, prop de Foixà, havien estat testimoni de la mort del rei Joan I, dit el Caçador, el fill primogènit de Pere el Cerimoniós, de qui n'era successor.

S'havia emboscat, mogut per la seva fal·lera caçadora i tot perseguint els animals del bosc, inofensius i feres, li fallà el cor. El genet caigué del cavall, víctima d'un "mal sobtat", com llavors es coneixia. El dissortat rei, de qui també se'n deia "l'aimant de la gentilesa" pel seu refinament i "el descurat" per la seva frivolitat, moria camí de Girona.

De la reina Violant de Bar, la seva "cara companyona" com així l'anomenava, no n'havia tingut descendència masculina. Per llei, la Corona havia de passar al seu germà menor, Martí, el rei de Sicília.

El traspàs de poders no es va fer tranquil·lament; car la reina Violant, per tal de retenir el poder com a regent, es va servir d'un engany per fer veure que estava prenyada del difunt rei Joan. Tanmateix, Maria de Luna, muller de Martí, va actuar amb fermesa i bon tacte per sortejar aquestes dificultats, descobrint la farsa i assegurant els regnes per al seu espòs, que al mateix temps resolva uns altres conflictes a Sicília. Per fi, es va coronar rei a la seu de Saragossa, deixant el reialme sicilià al seu fill homònim, Martí el Jove.

El nou rei d'Aragó era un home del primer Renaixement, amb les dèries dels humanistes al cap i en el cor, per això se'l coneixerà amb el sobrenom de "l'Humà". Fou també un home profundament creient, i també se li digué "l'Eclesiàstic". Sis llengües parlava, entre elles el llatí, que li permetia anar a resar al cor amb els monjos quan s'hostatjava en un monestir.

De no forta salut, aspirava a viure en plena natura. El palau reial major de Barcelona no li era atractiu. Preferia viure en una torre com les que els prohoms barcelonins tenien extramurs. Hoste habitual en algunes d'aquestes residències burgeses i nobiliàries que hi havia vora la parròquia de Sant Vicenç de Sarrià, en cercava una amb delit i va ser Joan Fivaller, conseller honorat de la ciutat, qui li va facilitar la compra de la finca que portava el nom de Vallblanc, situada entre dues rieres, a la falda de la serra de Collserola. De seguida la va renovar al seu gust. Havia nascut Bellesguard.

Comencem amb una evocació que fa el rei Martí de la seva vida a Bellesguard, quan està greument malalt al monestir de Valldonzella, poc abans de morir.

L'acció se situa a la cambra de l'abadessa del monestir de Valldonzella. El rei està estirat en un llit. L'habitació està austerament decorada, a un costat hi ha una porta i a l'altre una finestra. A la paret hi penja un crucifix. També hi ha una taula i una cadira.

És de nit i l'espai és en la penombra. A mida que transcórrer l'acte la llum del matí anirà il·luminant lentament l'habitable.

Escena I

El rei Martí es comença a agitar i a fer uns gemecs agònics. De seguida l'abadessa entra retingudament amb un canelobre i s'acosta al llit. El rei parla amb veu trencada.

Martí: No puc respirar... no puc respirar...

Abadessa: El rei s'ofega! El rei s'ofega! (*cria*)

Precipitadament entra Margarida de Prades.

Prades: Ajudeu-me a incorporar-lo.

L'abadessa li col·loca uns coixins a l'esquena i el rei queda assegut al llit mentre rebufa i panteixa.

Prades: Senyor meu, teniu mal?

Martí: Estic bé...

Abadessa: Begueu una mica d'aigua. (*Li acosta una copa*)

Martí: Gràcies... (*Pren la copa i beu*)

Prades: Us trobeu millor? (*L'acarona*)

Martí: Margarida... s'acosta el final.

Prades: No digueu això, us refareu ben aviat.

Abadessa: Necessiteu alguna cosa més?

Martí: Sí... Feu venir en Bernat Metge.

Abadessa: Ara mateix el faré anar a buscar a la seva casa de Barcelona. (*surt de l'habitació*)

Prades: No crec que us convingui despatxar ara. Heu de descansar.

Martí: És precís. No hi ha temps...

Prades: Suposo que us va fer mal l'ànec rostit que veu menjar-vos ahir. Tenia molt bon aspecte, però potser el farcit no estava prou cuit.

Martí: No crec que fos l'ànec el que ens ha indisposat.

Prades: No patiu. Aviat podrem continuar el nostre camí cap a Saragossa. Els aragonesos segur que frissen per veure-us després de tants anys d'absència.

Martí: Margarida...

Prades: Tinc ganes de conèixer la capital de l'Aragó. El meu pare me n'havia parlat força bé, tot i que sembla que a l'estiu fa molta calor i a l'hivern molt fred i sempre neva.

També he sentit dir que les núpcies que allà veu celebrar amb la reina Maria de Luna van ser tan excelses que encara se'n parla arreu.

Martí: Sí, la reina Maria.

Prades: Quina gran dama fou la vostra primera esposa. Quan vaig entrar per primera vegada a la cort de Barcelona, m'impressionà el seu posat seré i amable, i aquell pausat caminar de formosa harmonia. Vaig aprendre moltes coses bones al seu costat.

Al rei se li escapen algunes llàgrimes. La reina s'atansa més.

Prades: Dispenseu que les meves paraules us hagin fet recordar.

Martí: No patiu. Els records no són dolorosos. Solament les absències ho són.

Prades: Ni que en res em pugui comparar amb ella, espero haver estat una digna consort i reina.

Martí: Margarida, escolteu-nos.

Prades: Senyor meu?

Martí: Ni que el pas dels anys us marceixi la bellesa i les asprors de la vida us maseguin l'ànima, no perdeu mai la vostra innocència i bondat. Prometeu-m'ho. El nostre matrimoni haurà estat breu i infructuós, però us donem fe que heu estat el millor consol per a un vell rei turmentat pel destí.

Escena II

Abadessa: Senyor, el vostre secretari ha arribat. *(entra a l'habitació)*

Martí: Que passi de seguida.

Prades: Voleu dir que no hauríeu de descansar una mica més?

Martí: De cap manera. Hem d'enllestir coses importants i ens manca temps. Si us plau, deixeu-nos sols.

Prades: Com vulgueu...

La reina fa una reverència i ella i l'abadessa surten de l'habitació. Immediatament després entra Bernat Metge.

Metge: M'heu fet cridar, rei nostre?

Martí: Sí, fidel amic. Tenim la impressió que la nostra vida està arribant a la seva fi i volem que recolliu les nostres darreres voluntats en testament.

Metge: Ara mateix ho faré si així ho maneueu, però segurament estareu indisposat per alguna cosa que vau menjar ahir.

Martí: Quina indisposició del ventre produeix doncs aquestes taques? *(es descorda la camisa i li mostra el pit)*

Metge: Déu meu! Són els símptomes de la... *(es posa les mans al cap)*

Martí: Pesta? Sí, Bernat, la marca de la mort negra. La mateixa epidèmia que s'ha declarat fa pocs dies a Barcelona ens ha encalçat just quan ens disposàvem a marxar a Saragossa.

Metge: Però alguna cosa es deu poder fer per guarir-vos.

Martí: Ningú escapa de la mort. Quina ironia, oi? El rei més poderós al final s'igualava forçosament amb el més miserable dels seus súbdits.

Bernat Metge, amb aire consternat, es mou lentament per l'habitació i agafa pergamins i una ploma que hi ha sobre la taula.

Metge: Què voleu declarar doncs?

Martí: Abans de marxar de viatge havia escrit una llista de les nostres propietats que volem llegar a la nostra reina, Margarida de Prades, i també les disposicions que han d'afavorir a nostre nét Frederic de Luna i a la seva germana Violant, fills naturals del rei de Sicília. També volem que la nostra residència reial de Bellesguard quedi unida per sempre més al patrimoni immoble de la Corona d'Aragó.

Bernat Metge comença a transcriure.

Martí: Bellesguard, la *turris pulchri aspectus*, que ens va encisar ja la primera vegada que la vam veure en arribar a la finca de Vallblanc. Tan majestuosa dominant l'horitzó amb Barcelona als seus peus!

Sabem que molts nobles i alts ciutadans pensen que no és un palau digne de la majestat que representem; però el cert és que això no ens ha importat gens. Gustós canviaria castells i palaus per Bellesguard, on cada racó, cada pedra, ens evoquen sentiments molt intensos.

Des del seu jardí florit, on tan feliç hem estat veient créixer els nostres néts; l'hort abundant on hem menjat els fruits més frescs i saborosos que nós mateix hem collit; la petita capella on vam celebrar les noces amb la dama Margarida de Prades, la solejada cambra amb la finestra des d'on veiérem salpar l'estol amb llurs veles blanques, i on emocionats coneguèrem el triomf del nostre fill sobre els sards, fins el delicat claustre on vam plorar el triomf de la mort sobre el meu fill...

I tants altres records i secrets quedaran enterrats per sempre entre aquells regis murs que m'han servit de refugi i consol, on l'Altíssim ha volgut que hi visqués alhora els moments més alegres i més tristos de la nostra vida.

És per aquest motiu que hem decidit que la nostra residència predilecta sigui atorgada a la reina Margarida de Prades, qui ens ha acompanyat i servit devotament en el darrer tram del nostre regnat.

Metge: Entesos, així es farà. Alguna cosa més, Senyor? (*para d'escriure*)

Martí: Sí, Bernat; però ara us demanarem que deixis de banda la toga de notari i et mostris com a lleial súbdit i sobretot com amic.

Metge: Com voleu que us serveixi doncs?

Martí: Amb el cor a la mà i davant de Déu, digueu-nos la veritat. Que l'estar prop del vostre rei no us privi de la franquesa ni de la sinceritat. Hem estat un bon sobirà per al nostre poble?

Metge: Bon rei Martí, davant vós no sabia mentir, perquè les mentides em cremarien als llavis. Bé sabeu que mai no he cedit a l'adulació ni a l'engany per aconseguir favors vostres. En cap moment us he aconsellat res que no cregués realment bo per a vós, i no ho faria tampoc en aquests moments tan greus. Però de la mateixa manera que us reconec això, us he de fer saber que no sóc ningú per jutjar el vostre regnat.

Martí: Insistim en la qüestió. Hem estat un bon sobirà per al nostre poble?

Metge: Senyor, si així m'ho demaneu us confessaré que heu estat el millor monarca que podrien tenir els vostres vassalls. Més bé que jo sabeu com en els anys del vostre govern heu recuperat el tresor reial després que el vostre germà Joan i la reina Violant de Bar deixessin les arquees gairebé buides. Heu mantingut l'ordre de la Corona malgrat les bandositats existents a l'Aragó i València, i no només heu assegurat Sicília per al Casal de Barcelona sinó que també –amb l'ajut del vostre difunt fill– heu pacificat Sardenya.

Tothom admira la vostra pietat i erudició, arreu del país se us defineix admirativament com l'Humà o l'Eclesiàstic, i el vostre discurs *Gloria dicta sunt de te* davant les Corts reunides a Perpinyà fa quatre anys de ben segur que passarà als annals de l'oratória catalana.

I heu embellit tant la ciutat de Barcelona que només per això ja podríeu ser recordat eternament. Malgrat que vau renunciar a la construcció del palau de mar, heu fet obres a la catedral, als palaus major i menor, i per indicació vostra s'ha obert la plaça que molts ciutadans ja coneixen com la “del rei”. Però indubtablement, entre totes les obres que heu emprès, sereu reverenciat per haver aportat la magnífica residència de Bellesguard al patrimoni reial.

Martí: I no teniu cap retret, cap demanda a fer-nos?

Metge: Bé, potser... només una.

Martí: Digueu-la sense recança. Us ho preguem.

Metge: Com a súbdit vostre no us puc amagar que pateixo pel futur dels catalans. Ara que el final del vostre mandat és inajornable convindria que tot el poble sabés qui ha de ser el vostre successor al tron.

Martí: És lògic que en aquests moments us feu aquesta pregunta. Però no patiu perquè el tema successori està a punt de resoldre's.

Metge: Així finalment nomenareu hereu a Jaume d'Urgell?

Martí: El comte d'Urgell té moltes qualitats que nós bé li hem sabut apreciar. Però no les de ser rei. Li vam atorgar la lloctinència d'Aragó amb la missió de reconciliar les bandositats entre els Luna i els Urrea que tant d'horror han provocat en aquell territori. No solament no ho ha aconseguit sinó que, recolzant-se amb la seva amistat amb la família dels Luna, les ha agreujat. Fins i tot vaig haver d'intervenir personalment quan el Justícia d'Aragó es va negar a prendre-li jurament com a lloctinent! De fet, si l'infortuni no ens hagués sorprès en aquest monestir, ara estaríem camí de Saragossa en un renovat intent d'apaivagar la violència que s'hi ha declarat.

Metge: Però el d'Urgell és molt estimat pels catalans i també gaudeix de suports a València i a l'Aragó. A més, és qui per vincle familiar més dret té a succeir-vos...

Martí: És cert que el meu nebot té simpaties entre el poble menut i bona part de la noblesa catalana, però no genera el mateix consens entre la burgesia de les principals ciutats. I aquesta desafecció es converteix en hostilitat en algunes zones d'Aragó i València.

Molt ens temem que la seva coronació ens duria irremeiablement a la guerra civil, o pitjor, a la dissolució de la Corona.

Sobre si és el que té més dret al soli reial, ho posem en dubte car hi ha més candidats aptes.

Metge: Més candidats aptes? Us referiu a Lluís de Provença i Anjou, duc de Calàbria?

Martí: El duc de Calàbria, dieu. Just el mes passat, per la seva àvia, Violant de Bar, ens va fer arribar una solemne petició per tal que aquest fos enviat a formar-se a la cort de Barcelona com a futur successor.

Us asseguro que abans preferiria repartir les meves terres entre els pobres que llegar-les a un familiar d'aquesta bruixa intrigant!

Encara recordem com si fossin ahir les maniobres de Violant, ja vídua del meu germà Joan, que es va fer passar per embarassada, en un intent de que fóssim privats de la successió. En aquells moments nós érem a Sicília i sort en vàrem tenir de la gran intel·ligència i capacitat de regència de la nostra difunta reina Maria de Luna, que va saber resoldre magistralment la situació descobrint l'engany.

Metge: També podria ser Ferran de Trastàmara, fill de la vostra germana Elionor i el rei Joan I de Castella.

Martí: El regent de Castella? He sabut que ara mateix està assetjant la plaça d'Antequera. Li plau més la guerra contra els moros que l'art de governar.

Per si fos poc, els castellans són enemics acèrrims de la nostra Corona. Cada català té ben presents els desastres i penalitats que va comportar la guerra que el nostre pare va mantenir contra el rei de Castella Pere el Cruel. Una elecció així comportaria la submissió total d'Aragó a Castella, i seria la ruïna total de les nostres llibertats.

Però si presentés la seva candidatura, us asseguro que no tindria cap possibilitat. És tradició als nostres reialmes que no puguin ser heretats per ningú que no sigui descendent directe per via masculina.

Metge: Doncs si no és cap d'aquests, qui més pot succeir-vos?

Martí: Us heu oblidat del nostre nét.

Metge: Qui? Frederic de Luna?

Martí: Exactament.

Metge: Però Senyor, malgrat que efectivament és el vostre parent més directe, les constitucions catalanes són molt clares respecte el nul dret que tenen els bastards a ser entronats.

Martí: Així és. La llei és diàfana respecte els fills naturals dels reis. També és cert que ens ha costat molt que a la cort se'l respectés i se li donés el tracte que li correspon a un infant que només esguardar-lo es reconeix que conserva totes les virtuts dels grans prínceps del Casal de Barcelona.

Però en els darrers temps he fet passos per corregir progressivament la situació. Des que va arribar a Barcelona he forçat la seva presència en els actes oficials, li hem concedit el comtat de Luna i d'altres possessions, i l'any passat vaig aconseguir que se li reconeguessin els drets d'herència sobre el regne de Sicília. Per què no succeir ara tots els reialmes que formen la Corona?

Metge: Perquè ni les Corts, ni la Diputació del General ni el Consell de Cent no aprovaran aquesta resolució! I pensem en les reclamacions que faran els candidats legítims amb dret real a succeir-vos!

Martí: És per aquest motiu que en aquest darrer any vam intentar repetides vegades convocar una assemblea de compromissaris, els més notables d'entre tots els nostres regnes, per dirimir qui havia de ser el successor en cas que moríssim sense descendència. La qüestió estaria encaminada si els compromissaris aragonesos i valencians haguessin acudit a les sessions.

Metge: I no heu pensat que Frederic és encara un nen? No podria governar per si mateix, necessitaria la tutela d'un regent fins arribar a la majoria d'edat...

El rei fa senyals a Metge per tal que s'atansi més i seguí al seu costat.

Martí: Tot això ja està pensat i gairebé resolt. Com que sou persona de provada lleialtat i de la nostra absoluta confiança, us vull fer partícip d'un secret que per ser del més alt nivell ha hagut de tractar-se amb tota la precaució.

Metge: Ningú sabrà per mi el que ara ens digueu.

Martí: D'aquí tres dies, el primer de juny, Benet XIII, fent ús de la seva indiscutible prerrogativa papal, habilitarà solemnement Frederic de Luna com a possible successor nostre. Quan ho faci, nós mateix acatarem la resolució davant els representants de les institucions del país i immediatament el nomenarem successor legítim.

Ja sabem que això aixecarà airades crítiques, però ningú gosarà contradir al Papa si nós també li donem suport. I fra Vicent Ferrer, amb la seva irresistible eloqüència, s'ha compromès ha predicar per tots els nostres dominis la justícia de la sentència.

Pel que fa a l'infant Frederic, residirà permanentment a Bellesguard, resguardat de la marea de conspiracions que cada dia s'ordeixen a Barcelona. Es formarà com a futur sobirà sota l'atenta protecció i mestratge dels germans Pere i Ramon Torrelles, homes fidelíssims que tan bé van servir al seu pare a Sardenya.

Metge: Amb tots els respectes, Majestat, però deixar la regència dels vostres estats al Papa Luna, que ha optat per no seguir la via de la conciliació amb Roma i mantenir obert el Cisma d'Occident, pot acabar provocant un enfrontament amb tota la Cristiandat. Fins i tot França i Castella que, juntament amb Aragó, eren els principals valedors de Benet XIII s'han anat apartant de la seva obediència.

I sobre el comte de Luna, no dubto de la seva idoneïtat per al càrrec, però que sigui reconegut a Catalunya no vol dir forçosament que els altres territoris de la Corona s'hi avinguin. No vull ser malastruc, però el vostre nét és encara molt jove i malauradament, com ja ha passat amb d'altres infants de la vostra excelsa nissaga, ningú pot aventurar que visqui prou temps com per assegurar la continuïtat dinàstica...

El rei es contraria i amb un gest indica a Metge que s'aixequi.

Martí: Nós som el rei i ningú millor que nós per saber el que més convé als nostres súbdits. Aquesta és una promesa que ens hem fet des de la mort del meu fill: mentre hi hagi un membre viu i sa que dugui la nostra sang a les seves venes, no permetrem que la nissaga més antiga i il·lustre d'Europa s'extingeixi. Així de gran és la nostra responsabilitat!

Des dels nobles als ciutadans honrats de Catalunya són ben conscients que els reis del Casal de Barcelona són qui els ha concedit tants favors, llibertats i privilegis com no té altre poble al món. Estem convençuts que secundaran la nostra voluntat, ni que aquesta estigui una mica per sobre de la llei. Quan els catalans reconeixin Frederic com el seu futur rei, mallorquins, aragonesos i valencians també ho faran, sens dubte.

Metge: Probablement teniu raó, Senyor, i jo estic equivocat.

Martí: Ara deixeu-nos. Estem fatigats i necessitem repòs.

Metge fa una reverència i marxa per la porta. El rei s'acomoda, assegut, al llit i al cap d'uns moments tanca els ulls.

Martí: Tan de bo estigués al meu llit de Bellesguard.

Fi de l'acte I

Acte II

Torsimany: Molt bones estones el rei Martí va passar a Bellesguard. Des de la seva finestra preferida va poder veure el retorn de les naus de Sardenya i la cavalcada dels cavallers que pujaren a la seva nova residència reial per oferir-li la notícia de la decisiva victòria obtinguda pel seu fill, Martí el Jove, a la batalla de Sant Luri.

Respirant l'aire pur de Collserola la seva salut millorava, com també semblava que ho feia la situació dels seus regnes. Amb Sardenya pacificada podria centrar els seus esforços en acabar amb les

bandositats a l'Aragó i València, restablint-hi una treva duradora. Malauradament aquesta felicitat aparent només era un miratge, com la calma que precedeix la tempesta.

L'acció se situa a la cambra reial de la torre de Bellesguard. El rei està assegut davant una taula. Al costat, un gran finestral permet veure la ciutat de Barcelona al fons i el mar a l'horitzó.

Escena I

Bernat Metge obre la porta i entra a la cambra. El rei Martí segueix mirant l'horitzó pensatiu i en silenci.

Metge: Sembleu pensatiu, Senyor. Per què no sortiu a passejar aprofitant el bon temps i que la calor encara no ofega aquest diumenge de juliol?

Martí: Tot esguardant l'horitzó he vist com una galera varava al port de Barcelona. Cada vegada que contemplo l'escena no puc deixar de pensar que ja fa massa temps que no arriben notícies de Sardenya.

Metge: No us ha pas d'alarmar això. Les operacions militars que el vostre fill està duent a terme a l'illa rebel deuen estar a punt d'arribar al moment més àlgid. És lògic que tots els seus anhels i preocupacions estiguin centrats en aconseguir la victòria total i definitiva sobre els sards.

Martí: Victòria total? Victòria definitiva? Sabeu, bon amic Bernat, quantes vegades vaig sentir dir aquestes mateixes paraules al meu pare i al meu germà? Des de fa més de cent anys que el nom de Sardenya està associat a guerra, mort i devastació...

Vull pensar que el meu besavi, el rei Jaume II, que Déu tingui en la seva glòria, no sabia les penes que aquesta illa portaria als seus regnes quan va acceptar les clàusules del tractat d'Anagni del 1295. Suposo que no cal que us expliqui com el papa Bonifaci VIII va forçar-lo a renunciar al domini sobre Sicília a canvi d'ensenyorir-lo de Còrsega i Sardenya. Unes illes sota sobirania papal, però on els pisans, genovesos i sards mantenien enfrontaments eterns i mortals. L'arribada dels catalans per posseir efectivament els nous territoris no va fer més que empitjorar la violència. Quin regal més enverinat!

Metge: Teniu raó, però recordeu que la Pau d'Anagni va posar fi a les guerres sicilianes, també molt costoses per a la Corona d'Aragó. I que la intel·ligència política dels vostres avantpassats ha permès que sigueu finalment rei de totes les grans illes de la Mediterrània occidental, des de Mallorca fins a Sicília.

Martí: Sí, no us ho negaré. Però a quin preu? Les guerres sardes han marcat la vida de tres generacions de catalans. A la ciutat de Barcelona mateix no hi ha gairebé cap família que no tingui un parent ferit, mort o desaparegut a Sardenya.

Massa habitual és que en els oficis religiosos de la Seu, de la basílica de Santa Maria del Mar o del monestir de Santa Caterina, s'invoquin pregàries i responsos en favor dels que han caigut combatent lluny de la pàtria per glòria de la nació i del seu rei.

I a la sortida dels temples, es confonen els mutilats de guerra amb minyons orfes que pidolen invocant un pare que no ha sobreviscut a la campanya sarda. O les dones que demanen caritat perquè algun familiar ha tornat malalt de febres.

Metge: Un espectacle lamentable, Senyor.

Martí: Però el que més ens sorprèn és que en aquells rostres desencaixats per la misèria i el dolor, no hi hem escatit cap esguard de retret. Ni cap blasfèmia ha estat pronunciada. Ans el contrari. No fa massa, quan la comitiva reial va passar pel barri de la Ribera s'atansà la gent dels gremis a saludar-nos. Mentre ens reverenciaven entre visques, un ancià comerciant del Born, amb un joiós somriure als llavis, intentant acostant-se al meu cavall ens cridava amb orgull "el meu fill ha mort servint-vos a Sardenya".

Metge: Són demostracions d'un poble amant del seu sobirà que sap que no li exigiu ni violències estèrils, ni sacrificis inútils.

Martí: Tan de bo l'encerteu, car amic. De vegades ens costa llevar-nos i admetre que tots aquests sacrificis han estat necessaris.

Metge: Vós, Senyor, com el vostre pare, el gran rei en Pere de digníssima memòria, que va posar tantes vegades a prova la fidelitat del seu poble durant interminables anys de guerres i sovint lluitant en diversos fronts al mateix temps, sabeu que per mantenir el benestar dels vostres súbdits és sempre imperatiu sortir victoriós del camp de batalla. Els vostres estats i regnes tenen adversaris molt poderosos i avui, com sempre, la prioritat és reduir els enemics a l'obediència d'Aragó, sigui quin sigui el preu a pagar.

Martí: Sí, prou sabem que en aquest món la força només és vençuda per la força. Però és dolorós pensar en totes aquestes famílies desfetes per una illa que molts no saben exactament on és. Nós mateix, que tenim el fill lluitant en aquella terra inhòspita, tot i sabent que està assistit pels millors homes de la nostra cort, no podem deixar de pensar en els immensos perills que allà està corrent. En cada carta remesa des de Bellesguard l'advertim sobre els perills de les greus malalties de l'illa, que han causat més baixes catalanes que les llances sardes o les fletxes genoveses, i li donem molts consells sobre com preservar una bona salut.

Metge: Totes les precaucions a prendre són poques en aquella terra ferèstega, però no crec que hagueu de patir pel rei de Sicília. Des de petit que la seva salut ha estat excepcional i mai no li han calgut atencions ni medecines dels metges.

Se sent fressa de cavalls. El rei i Metge s'atansen a la finestra.

Metge: S'acosten genets al galop. La seva velocitat és tanta que fins i tot costa seguir-los amb la vista.

Martí: Per la seva celeritat segur que deuen portar notícies de Sardenya. No tardeu en rebre'ls.

Bernat Metge saluda i surt per la porta a pas lleuger.

Escena II

Missatger: Victòria, victòria! Aragó i Sant Jordi! *(crits fora d'escena)*

Martí: Gràcies, bon Dèu, finalment les meves pregàries han estat ateses! *(ajunta les mans i esguarda el cel mentre Metge torna a entrar per la porta).*

Metge: Jaume Roura i Joan Barthomeu, dos missatgers arribats de Sardenya portant credencials del regne de Sicília, us demanen audiència.

Martí: De pressa, conduïu-los a la nostra presència!

Bernat Metge obre la porta i fa un senya amb la mà. Al cap de breus moments entren a l'estança els dos missatgers, que saluden reverencialment. El missatger primer s'avança amb solemnitat.

Missatger: Recordeu bé la data, oh bon rei, no en tingueu cap dubte, que el 30 de juny de l'any de Nostre Senyor 1409 serà recordat com un dels dies més gloriosos de la història de la nostra pàtria.

Martí: Com de gran ha estat el triomf de les nostres armes?

Missatger: La victòria ha estat total, Senyor. L'enemic resta desfet. Sardenya finalment ha estat sotmesa a la vostra obediència. Com a present de tan gran fita per a les armes catalanes el vostre fill us envia com a trofeu part del botí obtingut i l'estendard del vescomte de Narbona capturat al mateix camp de Sant Luri. *(li lliura el drap).*

Martí: Expliqueu-me doncs els detalls d'aquesta èpica batalla i digueu-me sense recança si també en el camp de l'honor el meu primogènit es va comportar com correspon al futur successor del Casal de Barcelona.

Missatger: No us inquieteu Senyor, tingueu per segur que el vostre fill ha estat a l'altura de la seva digníssima nissaga. Mentre esperava els reforços que es reunien a Barcelona, Martí el Jove va socórrer i restaurar els castells de Càller, de l'Alguer i de Longosardo. I al saber que un estol de galeres genoveses acudia a l'illa en auxili dels rebels, n'ordenà l'atac per sorpresa, sent completament desbaratada i presa la flota enemiga en les aigües de l'Asinara.

Martí: I es va arriscar a combatre a mar obert només amb les naus sicilianes, sense esperar l'esquadra de reforç?

Missatger: Sí, però ni amb un miler més de coques la victòria hauria pogut ser major. Martí el Jove ha heretat les millors virtuts dels seus insignes predecessors: la fortalesa de Jaume el Conqueridor, l'audàcia de Pere el Gran, la visió política i militar del seu avi, Pere el Cerimoniós, i la vostra benevolència i pietat.

Martí: I si amb tan poques unitats va aconseguir tan desigual triomf, què no podria fer amb el suport de l'armada que li hem tramès?

Missatger: Un cop arribat l'estol de Catalunya, el rei de Sicília es va disposar a presentar batalla als adversaris. El cap dels rebels, Brancaleone Dòria i el seu cunyat Eimeric, vescomte de Narbona, davant la imminència del perill, van reunir un exèrcit de més de vint mil homes esperant l'atac dels catalans als afores de la població fortificada de Sant Luri.

Martí: Com dieu? Que l'enemic doblava el nombre de cavallers i homes d'armes de la nostra expedició?

Missatger: Així fou, bon rei. Amb una força inferior de tres mil cavallers i vuit mil peons comandats pel rei de Sicília i el capità general de l'armada, mossèn Pere Torrelles, els nostres soldats van escometre el centre de la formació enemiga. Ni els famosos ballesters genovesos ni els mercenaris francesos i italians vinguts en auxili de la rebel·lió, van poder aturar la càrrega del vostre fill al capdavant de la cavalleria catalana. L'exèrcit sard va quedar dividit en dues meitats aïllades, sent reduït i anihilat completament quan va avançar la nostra infanteria. Només els capitosts de la rebel·lió, emmetzinats per la covardia de la seva pròpia vilesa, van aconseguir fugir a cavall amb la seva escorta mentre les tropes d'Aragó assaltaven els murs de la vila de Sant Luri.

Martí: Amb un cop d'aquesta magnitud només serà qüestió de temps que tota la Sardenya es doblegui a la voluntat de la Corona d'Aragó.

Missatger: Així és. Després de la batalla, Esglésies, una de les ciutats més importants de l'illa, ha caigut en poder del partit sard favorable als catalans; viles i castells s'han rendit al vencedor. El vescomte de Narbona ha hagut de refugiar-se al castell d'Oristany que aviat serà expugnat. Els genovesos, que han ajudat els rebels fins al darrer moment, temen ara dures represàlies.

Martí: I les nostres baixes? Quant de car hem hagut de pagar el tribut de sang els catalans aquesta vegada?

Missatger: Les pèrdues han estat escasses, tot i que destacats súbdits vostres han mort en combat, en les cartes que us porto s'assenyalen noms i gestes de gran valor. Menció singular mereixen tots els que han caigut lluitant a sang i foc mentre arrabassaven la senyera enemiga de la torre del castell de San Luri.

Martí: Segur que tota Europa sabrà admirar aquesta gesta. Des dels remots temps de l'imperi dels romans que cap rei cristià havia pogut establir un domini absolut sobre l'illa dels sards. Nosaltres, aquesta vegada sí, hem estat els primers a aconseguir-ho. I qui sap quantes altres gestes li esperen encara al meu fill!

Missatger: Per tota la Cristiandat es publica que un cop pacificada Sardenya, el rei de Sicília passarà a Còrsega per a ensenyorir-la i dominar-la, acomplint l'antic desig dels vostres predecessors de controlar totalment aquestes grans illes de la Mediterrània. I un cop realitzada aquesta audaç missió, emprendre la conquesta de la Pulla i la Calàbria, del Principat de Càpua, i que després posarà Sa Santedat Benet XIII en possessió de la Seu apostòlica de Roma.

Martí: Que Déu us escolti... *(es tapa la cara amb les mans)*.

Missatger: Què us passa, bon rei? Esteu plorant?

Martí: Sí, ploro per les moltes emocions que m'aclaparen. Per la gran felicitat que sento com a pare d'haver criat un bon fill, de l'alegria per ser rei d'una nació tan noble, i per la certesa que el millor temps per als nostres reialmes vindrà després de la meva mort, quan em succeeixi Martí II, el millor rei per al millor poble.

Missatger: Oh, Senyor, però mentre no arribi el llunyà dia del vostre traspàs, Déu bé sap que els catalans som immensament afortunats de tenir-vos com a sobirà. *(s'agenolla davant el rei)*.

Martí: Gràcies. Podeu retirar-vos. Aneu a descansar. El viatge ha estat llarg i ben aviat us tornaré a enviar al costat del rei de Sicília amb un grapat de lletres i presents que li trametré.

El missatger primer s'aixeca, fa una reverència i retrocedeix. Bernat Metge obre la porta i els dos missatgers abandonen l'escena.

Metge: Segur que a hores d'ara la notícia es deu haver estès per tot el pla de Barcelona. Voleu dictar alguna disposició al respecte?

Martí: Sí, Bernat, celebrem-lo com correspon, amb un gran acte d'acció de gràcies. Que la Seu de Barcelona es prepari per acollir el *Te Deum* més magnífic i pietós que a Catalunya s'hagi vist mai. Demanaré a fra Vicenç Ferrer que pronuncii oracions de glòria davant l'altar major. No estalviem en ornaments ni diners. Que tot el poble hi sigui convocat. Avui és el dia que a tot sobirà li agradaria assaborir almenys un cop a la vida, aquell que ni l'adversitat més feixuga podria fer trontollar la confiança en el nostre gloriós avenir. I dins la Santa Casa, agenollat davant la creu de Nostre Senyor Jesucrist i amb l'estimat poble al darrere, pregaré per la felicitat i la pau de tan fidel nació.

Fi de l'acte II

Acte III

Torsimany: Pocs dies després, estant el rei a Bellesguard, de la veu del papa Pero de Luna, conegut amb el nom de Benet XIII, va rebre la fatal notícia de la inesperada mort del seu fill a Càller.

El gran cronista Tomic va recollir el pols d'aquells terribles moments: "Tota la victòria tornà en plor e en gran dol, no sens raó, que en aquell jorn se perdé l'honor e prosperitat de la nació catalana. Tota la terra ne fo tribulada, no sens raó, que llur esperança era en lo dit Rei. Leixant dols, plors e amargures de cor en les terres d'aquell rei son pare, e el doble més en lo seu regne de Sicília. Clogué el darrer dia de la seva vida, oh dolor!, i la seva mort va endinsar un cop suprem en les entranyes del seu poble, que l'amava dolcíssimament".

Seguint el consell del papa Pero de Luna, de Sant Vicent Ferrer i dels representants de les Corts que estaven reunides a Barcelona i d'altres persones influents, el rei Martí va acceptar tornar a casar-se per intentar tenir successió. L'escollida va ser la bella Margarida de Prades, filla del comte de Prades i dama de cort de la difunta reina Maria de Luna. Les noces es van celebrar a la petita capella de Bellesguard, dedicada a Sant Senén màrtir.

Escena I

L'acció transcorre al claustre de Bellesguard. En primer terme hi ha una galeria gòtica amb una taula i una cadira; a la part del darrera es veu el pati. El rei està comprovant els fruits que donen els arbres que hi ha plantats.

Martí: Acaronats per aquest magnífic sol d'agost esteu donant els fruits més saborosos de l'any. La brisa que dia i nit us tremoleja és la mateixa que han respirat durant immemorials generacions la noble gent del pla. Els mateixos homes i dones que han forjat la magnífica ciutat de Barcelona, que entre la serra de Collserola i el mar Mediterrani és el millor empori de la nació.

I des d'aquí dalt la muntanya, veient-vos créixer tan alts i fermes, em pregunto: "Qui vol la guàrdia reial?" Sou una selecció dels millors arbres fruiters que creixen en tots els nostres regnes. L'elit del plaer que forma permanentment a la meua vista faci pluja o vent.

A vosaltres, amics que sabeu escoltar, que no fugiríeu davant cap perill que m'amenacés, us confessaré el més íntim dels meus secrets. He decidit, ara que el meu fill ha assolit la maduresa com a rei en les inhòspites terres de Sardenya, abdicar en el seu favor la meua Corona i traslladar-me per sempre més aquí al vostre costat, a Bellesguard, per passar tranquil i feliç la resta de jorns que el bon Déu em vulgui deixar viure.

Se sent soroll de carruatges. Entra en escena una donzella del palau.

Martí: Què serà aquesta fressa?

Donzella: Majestat! Majestat! Sa Santedat el Papa Benet XIII i fra Vicenç Ferrer han arribat en un carruatge i us demanen audiència.

Martí: Com? El Papa aquí? Fes-los passar i serveix-los aigua fresca mentre nós anem a posar-nos un vestit més apropiat.

El rei surt ràpid d'escena. La donzella fa passar el Papa i fra Ferrer.

Donzella: El rei ha dit que en breus moments estarà amb ses senyories. Si us plau, espereu-lo aquí prenent un refresc.

El Papa i fra Ferrer fan un amable senyal d'acceptació amb el cap. La donzella agafa la gerra que hi ha a la taula i els serveix aigua en copes. Després abandona l'escena.

Papa: No entenc com encara ningú no ha estat capaç de dir-li-ho.

Ferrer: Els consellers de Barcelona pateixen pels efectes que la llòbrega notícia puguin tenir en el rei. De fa dies que van arribar els missatgers de Sardenya, però les autoritats de Barcelona han preferit amagar l'atzucac al sobirà i al poble fins que nosaltres puguem transmetre-la a un pare angoixat i a una nació afligida.

Papa: Tan difícil ho tindrem per reconfortar-lo?

Ferrer: Martí està molt delicat de salut. A ningú se li escapa que les úniques veritables satisfaccions que esperava de la vida eren les que li proporcionaven el seu fill i el seu nét.

Papa: Feina tindrem per explicar-li la desgràcia sense que se'ns mori de l'afflicció.

Ferrer: Una altra cosa. Els representants del Consell de Cent ens han demanat expressament que no fem cap referència a la vida alegre a la qual Martí el Jove es va lliurar a Sardenya.

Papa: Se sap fins on va arribar la seva disbauxa?

Ferrer: Sembla que ja abans de ser conquerida Sant Luri, va tenir a la seva cort de Caller, relacions impròpies amb noies sardes. La seva darrera amant va ser una jove hostatge de sensual bellesa que entre la tropa catalana ja es coneix per "la bella de Sant Luri". I per si això no fos poc, les males llengües diuen que va morir pels excessos amorosos que va mantenir amb aquesta dona. Alguns fins i tot ja murmuren que està encinta d'un altre fill seu il·legítim, a més del nen Frederic, tan estimat pel seu avi el rei Martí que l'ha fet comte de Luna.

Papa: Déu meu! Haurem de pregar fort per la salvació de la seva ànima. Ben bé que era un acabat hereu de la nissaga de Pere el Catòlic, que també, segons es diu, per jeure amb una dona es va perdre a Muret.

Ferrer: És imprevisible la reacció que el nostre rei pot tenir davant aquest calze. Imprevisible per a tothom, àdhuc per a nosaltres.

Papa: Recordeu que és vital per als nostres interessos que malgrat aquesta adversitat pugem reconduir la situació. Martí el Jove, igual que el seu pare, era un ferm defensor de la nostra causa. Si el rei morís ara sense descendència, tot podria trontollar.

Ferrer: Què voleu dir exactament, Santedat?

Papa: Que passi el que passi a partir d'ara hem d'aconseguir que la Corona d'Aragó segueixi sent el bastió de la nostra obediència. Sabeu prou bé que el resultat del Concili de Pisa ha deixat la nostra posició molt afeblida. Cada vegada més veus dins la Santa Mare Església reclamen que el cisma s'acabi d'una vegada, que només hi hagi un Papa. I com a paladins que sempre hem estat de la unitat del poble de Déu, no podem més que estar-hi d'acord. Però l'únic Sant Pare que ha de seure a la cadira de Sant Pere, he de ser jo.

Ferrer: És cert que per tota la Cristiandat alguns doctors de l'Església us demanen públicament la dimissió per tal d'afavorir l'elecció d'un nou Sant Pare que acabi amb el Cisma d'Occident, i que el regne de França us ha retirat la protecció que teníeu a la plaça forta d'Avinyó. Però Aragó i Castella encara us fan costat.

Papa: Sí, encara... Però Ferran, el regent de Castella, ens recolza sense entusiasme. Si Aragó ens retira l'obediència, els castellans també ho faran. I molt em temo que si puja al tron l'actual lloctinent, el comte Jaume d'Urgell, la defensa de la meva causa no serà una prioritat.

Ferrer: Què heu pensat doncs?

Papa: Mantenir-me en el soli papal sigui com sigui, costi el que costi. Tal és la meva determinació.

Ferrer: Sabeu que us seguiré fins on calgui en la preeminència dels vostres drets, tanmateix bé sabeu que sense cap reialme important que us recolzi, serà molt difícil resistir en una posició de força.

Papa: Ho sé, ho sé. Però la qüestió canviaria si reuníssim el poder diví i el terrenal en la mateixa persona.

Ferrer: Però això solament seria possible si obtinguéssiu la...

Papa: Regència.

Ferrer: Brillant idea, si es pogués escatir com materialitzar-la.

Papa: Tant com al seu difunt fill, el rei estima amb paternal bogeria al seu nét Frederic, el qual no té cap possibilitat de succeir-lo. Malgrat els esforços del seu avi, aquest vailet és menyspreat a la cort pel fet de ser un bastard. Ni la supervivència té assegurada el dia que Martí falti. Però si una persona de gran autoritat dins l'Església –el mateix Sant Pare, per exemple– validés davant Déu els seus drets i el legítims com a hereu al tron d'Aragó, tot canviaria.

Ferrer: Però un pla d'aquesta envergadura requereix molt de temps i sigil·li, per sobretot no aixecar sospites en el comte d'Urgell i la seva enèrgica mare, Margarida de Montferrat; ni en l'antiga reina Violant de Bar, que no amaga el desig de veure coronat al seu nét Lluís d'Anjou, el duc de Calàbria.

Papa: Exacte! I per guanyar el temps que necessitem per organitzar-ho tot, hem de fer veure al rei que la millor manera d'aconseguir aquest objectiu és tornant-se a casar el més aviat possible. Ningú creu que Martí en el seu estat pugui engendrar cap altre fill, però mentre estigui esposat difícilment es fixaran en la nostra maniobra.

Ferrer: Si no fóssiu el Sant Pare pensaria que sou el mateix Diable.

Papa: I només faltava aquesta infernal calor!

Somriu i s'eixuga la suor amb un mocador en el mateix moment que entra el rei amb un vestit de gala.

Escena II

Martí: Sa Santedat! Quin goig veure-us de nou. A què devem vostra il·lustre visita? *Martí fa una genuflexió i li besa la mà.*

Papa: Aixequen-vos, Majestat. Ens hagués plagut molt que aquesta visita hagués estat solament de cortesia. Però ens temem que l'encontre d'avui serà insospitadament dolorós.

Martí: A què us referiu doncs? Per què estan tan seriosos els vostres semblants?

Ferrer: Vós, bon sobirà, sou un gran coneixedor de les Santes Escripures. Per elles sabeu que sovint Nostre Senyor posa a prova la fe dels creients més insignes mitjançant les proves més dures i difícils.

Papa: I que sovint aquestes llançades són els tràngols més feixucs que ha de suportar un cristià.

Martí: Sí, teniu raó; però no us acabo d'entendre.

Ferrer: Recordeu la Bíblia, el llibre del profeta Samuel? Què diu el rei David quan s'assabenta de la mort d'Absaló, el seu fill preferit?

Martí: "Fill meu, Absaló, fill meu, fill meu, Absaló! Oh, que hagués pogut morir, jo mateix, enlloc teu, Absaló, fill meu, fill meu!"

Ferrer: Doncs el mateix dolor i resignació que va mostrar el rei David, heu de mostrar quan sapiguen per les nostres boques la més trista de les notícies, la que cap pare hauria de rebre, ni cap rei escoltar, que...

Papa: El vostre primogènit, el rei de Sicília, és mort.

Martí: Però no pot ser. Es tractarà d'un error. Si fa tot just un parell de dies li hem escrit una carta.

Ferrer: Sabem que és difícil d'acceptar però el vostre fill va morir de febres tercianes al castell de Càller, el dia 25 de juliol. Sembla que va emmalaltir poc després de la gran batalla de Sant Luri. S'ha disposat que sigui sepultat a la mateixa catedral de Càller, on s'havia casat amb la reina Blanca de Navarra.

El rei, empal·lidit, es tambaleja i és sostingut pel Papa i Sant Vicenç Ferrer que l'ajuden a seure en una cadira. Queda amb la mirada perduda.

Ferrer: Potser us servirà de consol saber que va traspasar confortat en els sagraments de la Santa Mare Església. I que la seva acció política i militar està sent assegurada i continuada per mossèn Pere Torrelles. En cap cas ha estat una mort baladí. El seu sacrifici ha servit per fer encara més gran la glòria d'Aragó.

Papa: Resignació, cristiana resignació. Les creus que el Senyor disposa en el nostre camí de vegades són incomprensibles; només l'Altíssim sap perquè les hi ha posades. Però per més amargs que siguin els revessos de la vida, heu de mantenir la fe i el rumb.

Ferrer: Així és, no només éreu el progenitor del malaguanyat Martí el Jove, també sou el pare terrenal per a tots els súbdits de la vostra Corona.

Martí: Això és la fi de tot.

Papa: No digueu això! Encara teniu temps per fer moltes coses bones per al vostres regnes, fins i tot la de donar-vos un nou hereu.

Martí: Tenir un altre hereu, dieu? Nós hem enterrat quatre fills. Primer els infants Jaume i Joan, després la dolça princesa Margarida, i ara... el primogènit. No hi ha càstig més terrible que veure morir els teus fills, sense haver pogut fer res per salvar-los la vida. Déu meu, quanta impotència! No pensem tornar a passar mai més per aquest dolorós tràngol. És massa trist. Si Déu ha volgut que el Casal de Barcelona s'extingeixi en la nostra persona, així serà.

El rei plora desconsoladament mentre el Papa i fra Vicenç Ferrer es miren sense decidir-se a actuar. Finalment Ferrer li dóna una copa d'aigua i l'ajuda a beure. Quan el rei acaba de somiquejar es fa el silenci.

Ferrer: Entenem que ara no és el millor moment per a tractar-ho; però heu de pensar en el futur. I no només el vostre o el d'Aragó. També en el dels vostres néts Frederic i Violant.

Martí: Tothom sap que els fills del rei de Sicília ens són molt estimats. A Violant li cercarem un bon matrimoni, i pel que fa a Frederic, li hem assegurat el comtat de Luna i també hem fet passos per disposar que pugui heretar el regne de Sicília.

Papa: Però per què descarteu que Frederic pugui ser el vostre hereu?

Martí: Ambdós sabeu prou bé que les lleis de Catalunya no permeten que els bastards heretin la Corona.

Ferrer: Tanmateix, en situacions extremes com l'actual, hi poden haver altres opcions.

Papa: Fra Vicenç té raó. Aragó no seria el primer ni l'últim reialme que adapta la legalitat successòria a les vicissituds i urgències del moment.

Martí: Seria una violació dels usatges i estem segurs que les Corts no ho permetrien. Això sense comptar amb les protestes dels possibles candidats a succeir-nos, començant pel comte d'Urgell.

Papa: Però ni Jaume d'Urgell ni Violant de Bar gosarien contradir la vostra voluntat si aquesta es fonamenta en la màxima autoritat de l'Església catòlica.

Ferrer: El que vol dir Sa Santedat és que ell, exercint la seva màxima autoritat eclesiàstica, podria habilitar Frederic per a la successió. Posteriorment enviaríem predicadors, menats per mi mateix, a tots els racons dels vostres regnes per garantir el fervor popular a la causa del vostre nét.

Martí: Frederic és encara un nen i la meua salut està molt esquinçada. I si moríssim abans de la legitimació?

Papa: Déu vulgui que no sigui necessari; però un cop legitimat Frederic, jo mateix, fent un esforç suprem per conciliar les demandes del poder diví i el terrenal, tot i que aquest darrer mai no m'ha interessat, podria oferir-me per tutelar el vostre nét fins que arribi a la majoria d'edat per regnar.

Martí: Us veuríeu en cor d'ostentar la regència de la Corona?

Papa: Qui ha hagut de regir els destins de la Santa Església en moments de tanta tribulació i violència, us assegura que també pot dur temporalment les regnes d'Aragó.

Ferrer: Abans de procedir a la legitimació però, caldria convocar a Barcelona un grup de notables vinguts de tots els vostres regnes a que deliberessin sobre la vostra successió. Guiats per nosaltres, hauran de concloure que Frederic té dret a heretar la corona i és la millor opció d'estabilitat per a la pau i tranquil·litat dels territoris.

Papa: El pla és ben plausible però requereix temps i molta discreció per no aixecar suspicàcies. En primer lloc, heu de revocar el nomenament de Jaume d'Urgell com a procurador, lloctinent i governador general dels vostres regnes.

Martí: Això no pot ser. És massa humiliant.

Papa: I també que realitzeu un últim sacrifici: que us torneu a casar tan aviat com sigui possible.

Ferrer: Hi ha dues dames que podrien convenir-vos. Una és Cecília d'Urgell, germana de Jaume, el comte d'Urgell. L'altra és Margarida de Prades, filla de Pere, el comte de Prades. Ambdues són joves i atractives i, per sobre de tot, de famílies urgellistes. Ni la mateixa Margarida de Montferrat, coneguda per la seva astúcia, sospitarà els vostres desitjos.

Martí: Estem cansat, després de tantes morts cares i també de la nostra llarga vida. No ens veiem capacitat per tenir un altre fill, ni per veure'l tornar a morir. No pensem tornar a passar per l'altar.

Papa: La cerimònia no serà cap problema. Ho disposarem tot per tal que les noces se celebrin aquí mateix, a la capella de Bellesguard. El convit serà senzill i sobri, només amb uns pocs convidats escollits.

Ferrer: Feu-nos cas, Majestat. Us ho diem pel vostre bé, pel del comte de Luna i per la felicitat dels vostres súbdits. Disposarem el casament per al mes que ve. Penseu en el poble enardit i joiós cridant: "Visca Frederic I, rei d'Aragó!"

Ferrer eleva les mans al cel mentre Martí continuarà plorant.

Fi de l'acte III

Acte IV

Torsimany: No tot era net a l'entorn del rei, que veia venir la fi de la pròpia vida i se sentia responsable sobre totes les decisions que afectaven a l'estabilitat dels seus estats. Els perills eren molts i podien provocar una sotragada d'imprevisibles conseqüències, inclosa la guerra civil.

Prop del final, no van faltar els conspiradors. Rondant com voltors el seu llit de mort, volien manipular la voluntat de l'Humà, a cada moment més envellit i afeblit per la seva inguarible malaltia.

Volent resoldre d'una vegada per totes el problema successori va trobar-se amb el silenci i la deslleialtat d'alguns que volien grimpar en el poder. La recança de morir sense haver pogut legitimar el seu estimat nét, encara un nen, va fer més dolorós el seu traspàs.

Escena I

L'escena comença al refectori del monestir de Valldonzella. Margarida de Prades està llegint el seu breuari. Entra Margarida de Montferrat.

Montferrat: T'estava cercant, Margarida.

Prades: Digueu, senyora comtessa.

Montferrat: Sé que deus estar passant uns moments molt dolorosos. Tan jove i a punt de quedar-te vídua!

Prades: Martí s'ha portat sempre molt bé amb mi. Sé que no es volia tornar casar, però va fer-ho pensant en la successió i el futur de la Corona. És evident que els nostres intents per tenir descendència han estat infructuosos, la qual cosa l'ha frustrat i humiliat encara més. Moltes vegades m'ha dit que jo i Bellesguard hem estat el seu únic consol en aquests darrers temps.

Montferrat: Sí, ha estat una llàstima que no aconseguissis quedar-te encinta del rei. Recorda que la meva família i jo mateixa vam animar-lo a que concertés el matrimoni amb tu.

Prades: I vós com us trobeu? No feu massa bona cara.

Montferrat: No t'amagaré la meva preocupació.

Prades: Què us torba?

Montferrat: No entenc el perquè Martí, trobant-se a la porta de la mort es resisteix a nomenar successor al meu fill.

Prades: Tampoc ho entenc jo. No me n'ha volgut parlar mai.

Montferrat: Crec que com a reina consort, i per l'amistat entre les cases comtals d'Urgell i Prades, hauries d'intercedir per a què es decidís a fer el pas d'una vegada.

Prades: Entenc que m'ho demaneu, però el rei està molt feble. Tinc por que pressionar-lo no faci més que empitjorar la seva salut.

Montferrat: Però no sé si se n'adona que quan més retardi la seva decisió, més socavarà l'autoritat del meu Jaume de cara a un traspàs de poders tranquil i respectat.

Prades: El meu espòs sempre ha mostrat molta cordialitat amb el comte d'Urgell, i bé el va defensar quan va ser atacat per l'arquebisbe de Saragossa i el Justícia d'Aragó no li volgué acceptar el nomenament.

Montferrat: És cert que primer el va nomenar lloctinent d'Aragó i després procurador i governador general de tots ells seus regnes, amb la qual cosa gairebé el reconeixia com a successor, però incomprendiblement li va retirar els seus càrrecs.

Prades: Suposo que s'hi va veure obligat per les circumstàncies. El comte Jaume va partir amb la missió de pacificar el regne d'Aragó acabant amb el conflicte entre els Luna i els Urrea; però la seva presència a Saragossa encara va incrementar més les violències.

Montferrat: Potser sí que el meu fill es va deixar entabanar per Anton de Luna i els seus companys, però aquest no és prou motiu per apartar així al meu Jaume. Martí ha de recordar que la nostra nissaga també és reial: la casa d'Urgell descendeix directament de Jaume II el Just. Som la branca col·lateral més propera del Casal de Barcelona, i en una situació extrema com aquesta és el meu fill qui ha de regnar.

Prades: Sabeu que jo també comparteixo aquesta opinió. Però Martí encara és el rei. I a ell li pertoca nomenar successor. Si us plau, no em demaneu que l'incomodi en aquests moments finals.

Se senten uns cops de porta llunyans. Montferrat i Prades es miren sorpreses. De seguida entra l'Abadessa.

Abadessa: Senyores! Acaben d'arribar uns cavallers comandats pel conseller Ferrer de Gualbes. Diuen que vénen com a emissaris de les Corts de Catalunya i exigeixen veure al rei Martí ara mateix.

Montferrat: Ara mateix?

Prades: Però si són les onze de la nit!

Abadessa: Entengueu que no els puc negar l'entrada a menys que el rei es negui a rebre'ls...

Montferrat: No m'agrada gens tot això!

Prades: A mi tampoc.

Abadessa: Què fem doncs?

Prades: Se m'acut una idea. Deixeu-los passar i envieu immediatament un missatger a buscar Bernat Metge a la seva casa de Barcelona. Únicament ell pot ajudar-nos.

Montferrat: I mentrestant nosaltres anirem a veure què volen aquests "senyors" del nostre sobirà.

Surten les tres dames ràpidament d'escena.

Escena II

L'acció se situa de nou a la cambra de l'abadessa del monestir de Valldonzella. El rei dorm assegut al llit. És de nit i l'espai està il·luminat per canelobres.

Abadessa: Majestat, perdoneu que us destorbi en hora tan tardana. Han arribat el conseller Ferrer de Gualbes amb una ordenació urgent de les Corts per a que atengueu al seu requeriment. Els voleu rebre ara?

Martí: Que passin.

El rei intenta resituar-se al llit mentre entren els cavallers, seguits de Prades i Montferrat.

Gualbes: Com us trobeu, rei nostre?

Martí: Esperant l'hora final, que s'acosta més de pressa del que ens pensàvem.

Gualbes: Som aquí per voluntat de les Corts, per preguntar-vos...

Martí: Pregunteu doncs. Ja estava esperant que el Papa Luna enviés algú per si no arribàvem vius a demà.

Els consellers es miren entre sí amb cara de sorpresa. Gualbes comença a llegir un pergami.

Gualbes: Senyor, nosaltres, elets per la Cort de Catalunya, som ací davant la Vostra Majestat, humilment suplicant-vos que us plàcia fer dues coses les quals són e redunden en sobirana utilitat de la cosa pública de tots vostres regnes e terres: la primera, que'ls vullats exhortar d'haver entre si amor, pau e concòrdia, per ço que Déu los vulla en tot bé conservar: la segona, que us plàcia de present manar a tots los dits regnes e terres vostres que per tots llurs poders e forces facen per tal forma e manera que la successió dels dits vostres regnes e terres, après obte vostre, pervinga a aquell que per justícia deurà pervenir, com açò sia molt plaent a Déu e sobiranament profitós a tota la cosa pública e molt honorable e pertinent a la vostra real dignitat.

El rei es manté en silenci, amb la mirada perduda. Gualbes s'hi atansa reverentment.

Gualbes: Senyor, ¿plau-vos que la successió dels dits vostres regnes e terres, après obte vostre, pervinga a aquell que per justícia deurà pervenir?

Martí: Hoc (*en un to baix*)

Prades: Què ha dit?

Gualbes: El rei ha dit "hoc", així sigui.

Montferrat: I què ha volgut dir?

Gualbes: L'ordre del rei és que el succeeixi a qui per justícia pertoqui.

Montferrat: És del meu fill la successió del regne, del meu fill, al qual tu vedes de succeir, contra justícia i contra dret! *(pren Martí amb les seves mans per les robes del pit)*

Martí: Ho ignoro i no crec que sigui així. *(respon mirant-la fixament)*

Gualbes: Senyora! Aparteu-vos del rei! Aquesta conducta és impròpia d'una dama del vostre rang. *(s'aproxima a Montferrat)*

Montferrat: Vós, Gualbes, i la vostra colla de consellers corruptes que de fa temps us arrauliu a l'entorn de Violant de Bar com les bruixes al voltant del Gran Cabró, heu conspirat contra el meu fill i heu emmetzinat l'enteniment del rei. Però això no quedarà així!

Prades: Assereneu-vos, comtessa!

Montferrat: I que Déu et perdoni, rei Martí, perquè amb la teva deslleialtat vers la casa d'Urgell estàs abocant els teus regnes a la perdició.

Gualbes: Traieu-la d'aquí o crido la guàrdia!

Abadessa: Marxem, si us plau, comtessa...

Montferrat: Sí, Martí, hi haurà un dia que tota la nostra terra quedarà assolada, i els catalans blasmaran el teu nom eternament pel gran mal que estàs provocant avui.

L'abadessa i Prades porten a Montferrat fora de la cambra.

Escena III

L'acció torna a situar-se al refectori de Valldonzella. S'ha fet de dia. Margarida de Prades segueix en vetlla. Entra Bernat Metge.

Metge: Senyora, perdoneu la tardança. He vingut tan aviat com m'ha estat possible.

Prades: Bernat! Sort que has arribat. Aquesta darrera nit han passar coses greus...

Metge: Ho sé, reina meva. El cambrer reial Francesc de Sentmenat m'ha fet arribar un missatge inquietant. On és la dama de Montferrat?

Prades: És a la seva cambra descansant. Està molt nerviosa per l'enfrontament que ahir va tenir amb el rei i amb Ferrer de Gualbes.

Metge: Gualbes i els seus sequaços podrien no estar actuant sota les ordres de les Corts de Catalunya, sinó de les de Violant de Bar.

Prades: La vídua del germà del rei?

Metge: Així és. Amb discreció ha muntat una sort de cort a l'ombra al seu palau de Barcelona on de fa mesos han anat passant els principals enemics del comte d'Urgell, enemics molt poderosos. Ha promès multitud d'honors i diners francesos a aquells que l'ajudin a aconseguir que la successió sigui per al seu net, el duc Lluís de Calàbria.

Prades. Però si és un infant encara més petit que Frederic de Luna!

Metge: El que ella vol és exercir la regència de la Corona i tornar a exercir el poder que va perdre a la mort de Joan I. Violant és una dona tremendament ambiciosa i no s'aturarà davant de res. I bé ho sé jo que en una època sortosament passada vaig gaudir del seu favor. Coneixent a fons la naturalesa de la seva ànima, fins i tot diria que porta anys preparant l'execució de la seva jugada mestra.

Prades: Déu meu! Però fins on arriba aquesta conspiració?

Metge: És difícil de dir però és possible que fins i tot el Papa Luna hi pugui estar implicat.

Prades: Sa Santedat Benet XIII? Però si tot just esperàvem per demà la seva visita!

Metge: No sé si n'estàveu al corrent però fa just dos dies el rei va dir-me que el dia 1 de juny Pero de Luna havia de legitimar a Frederic com a hereu seu.

Prades: No, no m'ho havia dit obertament, tot i que ho intuïa. Martí l'estima moltíssim com a net seu que és i jo, que malauradament no li he pogut donar un fill, aquests darrers mesos he estat per a ell i la seva germana com una mare. No penso oposar-me a la seva elecció. Què podem fer per salvaguardar la voluntat del rei?

Metge: Potser ens queda encara una escletxa legal. Sentmenat m'ha escrit que si bé Gualbes va formular la pregunta al rei davant testimonis, cap notari va signar l'acta. Per la qual cosa, el document no serà vàlid davant les Corts.

Prades: Què proposeu doncs fer?

Metge: Hem d'actuar ràpid. No tardaran en adonar-se del seu error i voldran esmenar-lo abans no mori el rei.

Se senten uns cops llunyans i l'abadessa entra apressuradament.

Abadessa: A la porta del monestir estan els cavallers que ahir a la nit van veure el rei. Ara tornen a exigir-ho.

Prades: Déu meu, però si no són ni les nou del matí!

Metge: La deslleialtat no coneix el respecte, ni les hores de cortesia.

Prades: No els deixeu passar!

Metge: Sabeu els noms d'aquests personatges? S'han identificat?

Abadessa: Han vingut el conseller Ferrer de Gualbes, Guerau Alemany de Cervelló, governador de Catalunya, Roger de Montcada, governador del regne de Mallorca, el majordom Pere de Cervelló, el donzell Lluís d'Aguiló, el coper reial Guillem Ramon de Montcada i el notari Sescomes.

Metge: Han vingut amb un notari. Les nostres opcions es redueixen.

Prades: Vénen amb els seus títols pomposos i elegants vestits, però no són més que voltors esperant endur-se el seu bocí de cadàver.

Abadessa: Digueu-me què voleu que faci, però bé sabeu que no puc negar-los l'entrada.

Metge: Intenteu retenir-los tanta estona com pugueu. Miraré de parlar amb el rei abans no l'abordin ells. Confiem en que mantingui un bri de lucidesa. (*surt corrent d'escena*).

Escena IV

L'acció se situa de nou a la cambra de l'abadessa del monestir de Valldonzella. El rei segueix dormint assegut al llit. S'ha fet de dia i la llum del sol entra per la finestra. Bernat Metge entra sigil·losament.

Metge: Majestat. Esteu despert?

Martí: Ets tu, Martí, fill meu? (*impostura de veu fràgil i pertorbada*)

Metge: No, bon rei, sóc en vostre secretari Bernat Metge.

Martí: Ah, Bernat, sort que has vingut. Ajuda'm a vestir-me que marxarem cap a Bellesguard.

Metge: No crec que sigui prudent que us mogueu en el vostre estat.

Martí: Em trobo malament perquè aquí a la plana l'aire està massa embafat. A la meva bonica torre al peu de la serra m'hi trobaré millor, respirant la puresa de la brisa.

Metge: Senyor, escolteu-me, no hi ha gaire temps. Us volia advertir sobre fets terribles que han passat just ahir a la nit.

Martí: A què us referiu?

Metge: A la visita dels prohoms presumptament enviats per les Corts.

Martí: No, Bernat, tot es succeeix segons el nostre pla. Demà Benet XIII legitimarà el nostre Frederic per a succeir-me en tots els nostres regnes.

Metge: Us entenc, altesa, però mentre això no s'esdevingui en ferm no hauríeu de fer cap més declaració que pugui pertorbar l'ordre successori pel qual s'ha regit la vostra reial nissaga durant més de cinc-cents anys.

Martí: No entenem el que voleu dir-nos...

Truquen a la porta de la cambra.

Abadessa: Dispenseu-me, senyor, però el conseller Ferrer de Gualbes i els seus acompanyants tornen a demanar-vos audiència.

Metge: Si us plau, bon rei, no els concediu l'audiència.

Martí: Per què no he de fer-ho? Són tan dignes i bons súbdits com has pogut ser-ho tu. Que passin!

L'abadessa es retira i al cap d'un moment entren Gualbes i els seus.

Gualbes: Perdoneu, majestat, que us molestem en hora tan matinera però la urgència de l'ocasió ho requereix. Hem vingut avui acompanyats del notari Sescomes per aixecar acta legal de la mateixa pregunta que vam fer-vos ahir a la nit.

Metge: Us recordo que no teniu cap obligació de respondre si no ho desitgeu.

Martí: Endavant.

Gualbes: Senyor, ¿plau-vos que la successió dels dits vostres regnes e terres, après obte vostre, pervinga a aquell que per justícia deurà pervenir e que'n sia feta carta pública?

Tornen a trucar a la porta de la cambra. Entra l'abadessa.

Abadessa: Majestat, la reina Margarida i la dama de Montferrat demanen poder estar presents a la cambra.

Gualbes: Perdoneu, senyor, però atenent que el que aquí es pregunta només concerneix a vós i a les Corts de Catalunya, no considerem oportú que ningú més a part del vostre secretari estigui present.

Metge: Us recordo Gualbes que és la reina consort d'Aragó qui ha sol·licitat l'entrada.

Gualbes: Que decideixi el nostre sobirà.

Martí: No, no... (s'apaga la veu i mou el cap negativament)

Gualbes: Digueu a les nobles dames que el rei no permet ara cap intromissió. Les rebrà després.

L'abadessa abandona la cambra.

Gualbes: Us tornaré a repetir la pregunta. Senyor, ¿plau-vos que la successió dels dits vostres regnes e terres, après obte vostre, pervinga a aquell que per justícia deurà pervenir e que'n sia feta carta pública?

Montferrat *cria des de fora d'escena. Gualbes i els seus es miren amb posat inquiet.*

Montferrat: Deixeu-me passar! Deixeu entrar a la mare del futur rei d'Aragó!

Gualbes: La remor que sento la provoca la mare del comte d'Urgell o la d'un taverner? (*diu amb ironia mentre els seus acompanyants somriuen*).

Montferrat: Maleïts sigueu tots, miserables! No us permetré que li arrabasseu al meu fill el que per dret natural li pertoca!

Gualbes: ¿Plau-vos que la successió dels dits vostres regnes e terres, après obte vostre, pervinga a aquell que per justícia deurà pervenir e que'n sia feta carta pública? (*declama en un to més elevat*)

El rei emet uns balbucejos guturals i es remou agònicament i queda en un estat vegetatiu.

Gualbes: Entesos. Moltes gràcies, rei nostre.

Metge: Perdoneu però jo no he sentit que arribés a dir res.

Gualbes: Certament ha dit "hoc", igual que ahir. No ho heu sentit tan bé com jo mateix? (*la resta d'acompanyants assenten amb el cap*).

Metge: Doncs jo no he sentit res. I encara que ho hagués dit, el rei no està en condicions físiques ni anímiques per pronunciar-se sobre cap qüestió.

Gualbes fa gestos per a que Metge vagi cap a un racó de la cambra.

Gualbes: Us feu vell, amic Bernat. Hauríeu d'anar al metge a que us revisi l'oïda.

Metge: Si no cregués impossible que dins les més notables autoritats de la nació hi pugui niar la corrupció i la deslleialtat, diria que estic assistint un acte d'alta traïció.

Gualbes: Traïció, dieu? Precisament quan va morir el rei Joan vós veu ser destituït i processat per corrupció. Va ser la benevolència de Martí l'Humà qui us va permetre tornar a gaudir del favor reial. Ara que el rei es mor, qui sap si no podreu tornar a caure en desgràcia. Potser aquesta vegada ningú sabrà apreciar la vostra delicada prosa, ni els vostres enginyosos versos. Abans de dir res més penseu bé la resposta. ¿Resistiríeu una llarga temporada de presó a la vostra edat? ¿Us veieu una altra vegada suportant la fredor i solitud d'una cel·la? ¿Qui mantindria la vostra pobra família un cop haguéssiu caigut novament en desgràcia?

Metge: Sempre havia sentit dir que éreu implacable en els vostres negocis. Ara veig que també ho sou en tots els aspectes de la vida.

Gualbes: Us donaré un darrer consell. A partir d'ara gardeu-vos bé dels vostres pensaments hostils. Són temps difícils i un ja no sap qui és amic o enemic. Flaireu que vénen temps de canvi i que oposar-s'hi només us portarà patiments i angoixes innecessàries. Sigueu pràctic i feu com la majoria de gentilhomes del Cap i Casal: accepteu sense recança la nova etapa que s'apropa. La reina Violant ja us va tenir en gran estima fa anys, i aquest favor segur que pot tornar si acateu joiós la seva sereníssima regència.

Metge: Jo, que tinc més edat que vós, us donaré també el meu darrer consell. Tinc seriosos dubtes que la vostra astúcia, tan hàbilment preparada, reeixeixi. Quan algú obre la caixa dels trons, ningú sap com ni quan es tancarà. Temps al temps, conseller Gualbes, temps al temps.

Gualbes: Anem, senyors, aquí ja hem acabat la nostra comesa.

Tots els cavallers reverencien al rei, que ja està obnubilat, i lentament van deixant l'habitació. Quan han sortit tots es torna a sentir la veu de Montferrat.

Montferrat: Això no quedarà així! Aviat el comte s'encarregarà de passar comptes amb tots vosaltres! Riuré molt quan us vegi penjar ben amunt! Jo mateixa arrencaré les entranyes a la bruixa de Bar!

Entren la reina Margarida i l'Abadessa.

Metge: Abadessa, sisplau, aneu prest a cercar un frare que administri els sants sagraments al nostre amat rei.

Prades: Què ha passat?

Metge: Perdoneu-me reina, he fracassat. Els conjurats han aconseguit els seus objectius.

Prades: Tot s'ha perdut doncs. La fatalitat ha estat més gran que la justícia.

Metge: Acosteu-vos, senyora, i ploreu pel vostre marit que ha entrat en agonia. Expirarà en breu. Ja res podem fer per ell. Ara està en mans de Déu, com Frederic de Luna i Jaume d'Urgell, com nosaltres mateixos i com tota la nació catalana.

Prades: Estic tan trista que em sento morir. *(plora a la vora del llit)*

Metge: Descanseu en pau, bon rei Martí. Com la darrera flamarada d'una espelma, que sembla il·luminar més que cap altra perquè precedeix a l'absoluta foscor, el vostre regnat ha estat el més brillant de la dinastia del Comtes de Barcelona. Per sort vostra, la mort us evitarà veure les penalitats que per malícia d'uns i indecisió d'altres, els vostres súbdits a partir d'ara hauran de patir. Molt em temo que el mal que amb la vostra mort comença, el patiran innumerables generacions de catalans. *(abaixa el cap compungit)*

Fi de l'acte IV

Epíleg

Torsimany: I aquest va ser el trist final de Martí I i últim, dit l'Humà, rei d'Aragó, de València, de Mallorca, de Sicília, de Sardenya, comte de Barcelona, del Rosselló, de Cerdanya, d'Empúries, duc de Montblanc. Amb la seva mort s'obria el greu problema successori que duria a l'extinció de la dinastia reial del Casal de Barcelona, que havia regit els destins de Catalunya durant més de cinc segles.

L'acta notarial que Ferrer de Gualbes pretenia que havia signat el notari Sescomes, mai no va aparèixer, ni s'en té coneixement clar del text d'ella.

S'inicià llavors un incert interregne en que les violències entre els partidaris de Jaume d'Urgell i els de Ferran d'Antequera van sacsejar de punta a punta els regnes d'Aragó i València. Finalment, s'acordà sotmetre els drets dels pretendents a una sentència dictada per nou compromissaris –tres d'Aragó, tres de València i tres de Catalunya– reunits a l'església de Casp.

Després d'un procés farcit d'irregularitats i pressions de tota mena, el 28 de juny de 1412 es va promulgar el Compromís de Casp que fallava en favor del regent de Castella, Ferran dit d'Antequera, els drets a la Corona d'Aragó. Apareixien ara com a valedors del rei castellà, el papa Benet XIII, Sant Vicenç Ferrer i Bernat de Gualbes, conseller de Barcelona.

Al cap de poc temps, malaconsellat per Margarida de Montferrat, la seva mare, el comte d'Urgell es va rebel·lar contra el nou rei, sent vençut i pres al setge de Balaguer. Jaume, dit el Dissortat, va acabar llurs dies tancat al castell de Xàtiva, l'11 de juny del 1433. Només cinc anys després moria emmetzinat a l'edat de trenta-cinc Frederic de Luna, el nét en qui Martí havia dipositat tots els seus anhels, estant reclòs a la presó d'Ureña, prop de Valladolid. Desapareixia amb ell el darrer membre de la digníssima nissaga del Casal de Barcelona.

Pel que fa a Bernat Metge, va quedar apartat de tots els càrrecs a la cort i va morir a Barcelona a la fi de l'interregne.

Margarida de Montferrat, va ordir un agosarat pla per alliberar al seu fill de la reclusió perpètua. Descoberta la conxorxa, ella mateixa va ser empresonada fins a la mort a Morella el 1420.

La reina Margarida de Prades va viure a Bellesguard fins que, arruïnada pels deutes, hagué de vendre la torre, que va passar a Violant de Bar. Es va fer monja de Valldonzella i va acabar els seus dies com abadessa del monestir de Bonrepòs, al Priorat. Passat un temps, les seves restes mortals foren dutes al panteó reial de Santes Creus.

Però no va pas anar millor la vida pels que havien conspirat contra ells. Els consellers de Barcelona que tant blasraven la noblesa catalana, ben aviat van començar a tenir enfrontaments amb els nous reis castellans, poc habituats al pactisme.

També Benet XIII que pensava mantenir-se com a Papa gràcies als Trastàmara va acabar els seus dies reclòs al castell de Peníscola, abandonat per tothom, àdhuc pel futur Sant Vicenç Ferrer. Els regnes d'Aragó i Castella li van anar retirant l'obediència en benefici de Martí V, nou pontífex de Roma.

Violant de Bar no va veure mai acomplert el seu somni de veure coronat al seu net, Lluís de Calàbria, com a rei d'Aragó; però sí com a rei de Nàpols. Potser com una darrera despulla de la regència reial que va tenir a tocar de les mans, els darrers anys de la seva vida residí al palau de Bellesguard, on hi va morir.

Anys després les despulles del rei Martí, que des de la seva mort havien estat a la catedral de Barcelona, van ser sepultades al panteó reial del monestir de Poblet. Fins i tot el seu sepulcre havia estat usurpat pel cos de Ferran d'Antequera. Ni descansar en pau va poder.

I tampoc no van descansar més en pau els seus regnes. Ben aviat començaren les costoses guerres de Nàpols i, just després, la guerra civil. Finalment s'esdevingué la unió dinàstica entre els Trastàmara, quedant per sempre més la Corona d'Aragó sotmesa a Castella. Però aquesta és una altra història.

Annex II

La detenció de Gaudí

A les 8.05 del matí del dia 11 de Setembre de 1924, el Sr. Valls, en anar a entrar a l'església de Sant Just, fou deturat per un policia que li preguntà:

–¿Dónde va Vd.?

–Vaig a missa.

–No se puede pasar. Si quiere ir a misa, puede ir a otra iglesia.

–És que jo vull anar a missa a aquesta de Sant Just.

–Pues por esta puerta no se puede pasar. Pruebe por la otra puerta.

El Sr. Valls va anar per la porta del carrer de la Ciutat, i allí també li impedí el pas un altre policia, amb el qual disputà una estona. En aquest moment es presenta el Sr. Gaudí, i tot decidit tracta d'entrar a l'església. El policia el detura preguntant-li:

–¿Dónde va Vd.?

–Vaig a missa.

–No se puede pasar.

–Doncs jo passaré.

–¡Vd. no pasará! –i l'agafa pel braç.

–Per què m'agafa pel braç, vostè?

–Siga Vd.

El Sr. Valls intervé a favor del Sr. Gaudí. Els detenen i els porten tots dos a la Delegació de Policia de la plaça del Regomir. En fer el policia la presentació dels detinguts, els acusa d'haver-lo insultat, a la qual cosa el Sr. Gaudí diu:

–Mentida, jo no he insultat ningú.

–Cállese Vd.

–Jo no puc ni dec callar. Que digui la veritat i callaré.

–Cállese Vd. y siéntese.

Quatre policies fan la indagatòria: un preguntant, un altre escrivint, un altre parlant amb el que pregunta i un altre mirant com l'altre escrivia.

–¿Cómo se llama Vd.?

–Antoni Gaudí.

–¿Qué edad tiene Vd.?

–72 anys.

–¿Qué profesión?

–Arquitecte.

–Pues su profesión le obliga a Vd. a hablar en castellano...

–La professió d'arquitecte m'obliga a pagar contribució i ja la pago. Però no a deixar de parlar la meua llengua.

–¿Cómo se llamaba su padre?

–Francesc Gaudí.

–¿Qué es eso de Francesc?

Un dels quatre policies que ajudaven el que preguntava va dir dirigint-se al Sr. Gaudí:

–¡Si Vd. no fuese viejo le rompería la cara; sinvergüenza, cochino!

–Jo a vostè no l'insulto i vostè a mi sí. Jo parlo la meua llengua...

–Si Vd. no fuese viejo...

–No m'insultin, que no hi tenen dret.

En aquest moment arriba una senyora tota atribolada i, dirigint-se de dret al Sr. Gaudí, li diu:

–Ai, Sr. Gaudí! M'han dit que l'havien agafat quan volia entrar a Sant Just, i encara no deu haver esmorzat! Vol que li porti un vas de llet?

–¿Quién le ha dado permiso para entrar?

–A la porta he demanat permís i me l'han donat.

–Siéntese Vd. –la senyora s'asseu.

Els policies estripen tot el que han escrit fins a aquest moment i tornen a començar. Passa un quart esmerçat a tornar a fer l'atestat: un policia dictant, un altre escrivint i els altres dos repuntant-lo. El Sr. Valls es cansa i alçant-se diu:

–Señores: sería muy triste que la señora también tuviera que perder toda la mañana aquí. Sería mejor darle permiso para que saliera a buscar un desayuno para el Sr. Gaudí.

El policia que dictava va fer:

–¡Que se vaya!

El Sr. Valls va afegir:

–Y ahora permítanme que les diga que no comprendo como se molesta de esta manera a personas honradas...

Un policia:

–Cállese Vd. Si no fuese Vd. tan viejo, le rompería la cara.

El Sr. Valls:

–Aquí no tendría ninguna gracia. En la calle mano a mano ya sería otra cosa.

Tothom calla. Segueixen escrivint al dictat i els dos policies que ni escriuen ni dicten comencen a passejar-se per davant dels detinguts, fent-ne burla amb gestos, com volent-los dir: ja veurem com en

sortireu de tot això. Torna a entrar la senyora, portant una ampolla de llet, una copa, un panet de Viena i una cullera, tot embolicat en un tovalló. El Sr. Gaudí, remerciant-li l'atenció, esmorza. En acabar, la senyora recull els trastos i torna a sortir, despedint-se del Sr. Gaudí. Entra un oficial de policia. Parla amb els quatre que feien la indagatòria i torna a sortir. Al cap d'un moment, aquests fiquen els papers que han escrit dintre d'un sobre i criden un policia:

–Acompañe a estos señores a la Delegación de la Lonja.

Surten. A la porta de la Delegació de la plaça del Regomir, entrega el plec i els detinguts a una parella de policia i aquesta els porta a la Llotja. En arribar a la Llotja, els policies entreguen el plec i els detinguts. Obren el plec, el llegeixen i tornen a preguntar al Sr. Gaudí per les generals de la Llei. En arribar a la professió i contestar «arquitecte», es repeteix l'escena de la plaça del Regomir, gairebé amb les mateixes paraules. El Sr. Valls diu, en castellà:

–El Sr. Gaudí está en su perfecto derecho hablando en catalán.

El «Jefe» de policia:

–¿Ve Vd., Sr. Gaudí, como su compañero habla el castellano?

El Sr. Gaudí:

–Sí, ja ho veig; però jo en tinc prou amb la meva llengua.

El policia, dirigint-se al Sr. Valls:

–Y a Vd., ¿por qué lo han traído?

–Yo acompaño al Sr. Gaudí.

–¡Pues ya está aquí de más! ¡Váyase Vd.!

–Yo quiero acompañar al Sr. Gaudí. El Sr. Gaudí no ha hecho nada que no haya hecho yo. Y si a él le prenden, también hay que prenderme a mi.

–¡Guardia! ¡Saque Vd. a este señor!

El Sr. Valls, sense saber com, es troba al mig del carrer, a empentes i batzegades. Va esperar-se una bella estona per veure si podia enterar-se de com acabava allò, però de seguida cregué que el millor era anar a la Sagrada Família a donar avís del que passava. L'endemà, el Sr. Valls féu per trobar-se amb el Sr. Gaudí i li preguntà què li havia passat després que els separaren. El Sr. Gaudí li digué:

–Em van escorcollar, trobant-me un sant Crist, uns rosaris i un llibre d'anar a missa, que em varen tornar. Després em conduïren per uns corredors de la Delegació i obrint i tancant tres reixats de ferro, em van deixar en un calabosso molt fosc. No vaig distingir res més que un banc, del qual en acostar-m'hi se n'alçaren dos homes, als quals vaig dir:

–Mirin, senyors: m'han detingut en el moment que tractava d'anar a missa. Les meves armes són aquestes: el sant Crist, els rosaris i el llibre. Permetin-me que faci les meves oracions i després estaré per vostès. Després de resar un xic, vaig preguntar a un dels detinguts:

–Per què hi és vostè, aquí?

–Fa sis mesos que sóc a la «Modelo» i m'han dut avui aquí on em donaran els papers necessaris per a quedar en llibertat.

–I vostè?

–Perquè venia fruita pel carrer. Després de prendre'm la fruita m'han posat cinc duros de multa, i no tenint-los per pagar m'han dut aquí.

Entra un policia: porta uns papers que entrega a un dels detinguts i el posa en llibertat. En havent sortit aquest, el policia diu al Sr. Gaudí que li ha estat imposada una multa de cinquanta pessetes i que, si les paga, el posaran immediatament en llibertat. El Sr. Gaudí diu que no les porta. El policia fa:

–¡Pues se tendrá que quedar!

Surt i tanca. El Sr. Gaudí començà a pensar a quin amic, proper a la Delegació, podria escriure, demanant-li les cinquanta pessetes, i es decidí per escriure al Sr. Rector de la Mercè. Demanà al policia que es passejava per defora del reixat, paper, tinter i ploma per a escriure. Escrigué al Sr. Rector de la Mercè, demanant-li setanta-cinc pessetes: 50 per a pagar la seva multa i les altres 25 per a pagar la del pres que estava amb ell. Demana al policia si podrien fer-li la mercè de donar curs a la carta, a la qual cosa aquest accedí. Molt aviat comparegué el Sr. Rector, i en cerciorar-se que efectivament el Sr. Gaudí es trobava pres i que era ell qui li havia escrit, li donà les setanta-cinc pessetes, amb les quals pagà la seva multa i la de l'altre pres. Al cap de poca estona sortiren en llibertat, juntament amb el Sr. Rector. Al carrer, el pres –que era castellà– li va demanar plorant al Sr. Gaudí el nom i l'adreça, per a tornar-li les vint-i-cinc pessetes així que pogués. I el Sr. Gaudí li digué:

–La caritat no es torna. Si un dia us trobeu com jo avui, en el cas de poder fer un acte de caritat, feu-lo pensant en les 25 pessetes que em voldríeu tornar.

Annex fotogràfic

Fotografies de Jordi Vidal realitzades el febrer de 2017: 1 a 24.

1. Vista general de la Casa Figueras.
2. Tribuna-mirador de la façana sud.
3. Aspecte de la cornisa.
4. Finestrans i merlets.
5. Finestres.
6. Vista i detall de l'agulla.
7. Pinnacle i creu helicoïdal.
8. Mosaics dels bancs-sòcols de les façanes nord i sud.
9. Mosaics de la façana principal.
10. Detalls de la porta principal d'arc de mig punt.
11. Vitralls de les finestres i d'una porta interior. Aspecte del balcó del segons pis.
12. Làmpada de ferro forjat a l'escala interior.
13. Vistes de l'escala interior. Rentamans ceràmic del vestíbul.
14. Aspecte del sostre del segon pis.
15. Vitrall tridimensional de la façana principal.
16. Arcs de maó i voltes de les golfes.
17. Làmpada-corona de ferro forjat a les golfes.
18. Vista interior de les golfes.
19. Cap de drac al terrat de la torre.
20. Detalls de la coberta exterior de les golfes.
21. Vista amb les finestres de les golfes.
22. Espitlleres i voltes del cos de guàrdia de l'entrada.
23. Diferents intervencions de ferro forjat: reixes de dues finestres, picaporta i campana.
24. Vista i detalls dels bancs semicirculars de mosaic i brollador del jardí.

Fotografies històriques datades vers el 1920 de l'Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya (AFCEC): 24 a 28.

25. Font desapareguda a la part est del jardí de la torre.

26. Vistes dels diversos accessos al jardí.
27. Brollador, bancs i aspecte de la part oest del jardí de la casa.
28. Vestíbul d'entrada i façana principal.

Fotografies històriques datades entre el 1899 i el 1909 de l'Arxiu fotogràfic de Barcelona (AFB): 29 a 32.

29. Accés al cos de guàrdia i les torres i el mur abans de la restauració.
30. Aspecte de les torres i el mur abans de la restauració.
31. Vista del camí de la riera de Betlem abans del desviament.
32. Construcció del viaducte de Bellesguard.

Fotografies prèvies a la reforma de la Universitat Abad Oliba (UAO CEU): 33 i 34.

33. Entrada exterior de la primitiva capella del rei Martí, integrada a l'Asil de les Germanes Oblates del Santíssim Redemptor.
34. Aspecte exterior de l'Asil de sant Alfons, de les Germanes Oblates del Santíssim Redemptor, vist des de Collserola. Porta d'entrada a la casa adossada a l'asil, on va viure la senyora Bafart; Porta d'entrada a la casa adossada a l'Asil de les Germanes Oblates del Santíssim Redemptor, on va viure la senyora Bafart.

Imatges d'obres conservades a la Biblioteca Nacional de Madrid (BN): 35.

35. Dibuix i detall de la finca de Bellesguard vers el 1850, obra de Valentín Carderera.

Imatges d'obres conservades a la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi de Barcelona (RABASJ)

36. Dos aspectes de la torre de Bellesguard, on es veu la capella. Dibuixos de Lluís Rigalt datats el setembre del 1870. Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, Barcelona.

Imatges d'obres conservades a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB): 37.

37. Dos dibuixos del camí i les ruïnes de Bellesguard. El primer, de Lluís Rigalt, està datat el 1847. El segon, d'Eudald Canibell, el 1869.

Imatge de Jorge Egea: 38.

38. La torre reial de Bellesguard, segons una aproximació artística realitzada per Jorge Egea el 2014.

Imatges de documents conservats a l'Arxiu Parroquial de l'Església dels Sants Just i Pastor de Barcelona (APESJP): pàgina 39.

39. Contracte de compra de la finca de Bellesguard pel rei Martí l'Humà (1408). Manuscrit sobre pergamí; Document de creació de l'alcaidia de Bellesguard (1409). Manuscrit sobre pergamí; Mapa de la finca de Bellesguard inclòs en el en *Libro en què se conté una explicació de vários papers que pertañen a Bellesguard*; Pàgina manuscrita del mateix llibre en que es fa referència a Joan Bonaventura de Gualbes i Copons.

Imatges de l'autor: pàgina 40.

40. Crist de Bellesguard; Portapau del Papa Luna; Intervenció de mossèn Jaume Brufau i Prats a la presentació del llibre *Bellesguard*, el 10 d'abril de 2015; Jaume Brufau a l'entrada principal de Bellesguard, al costat de l'alcalde Xavier Trias, Anna Mollet, Carolina Vidal i Josep M. Vall.

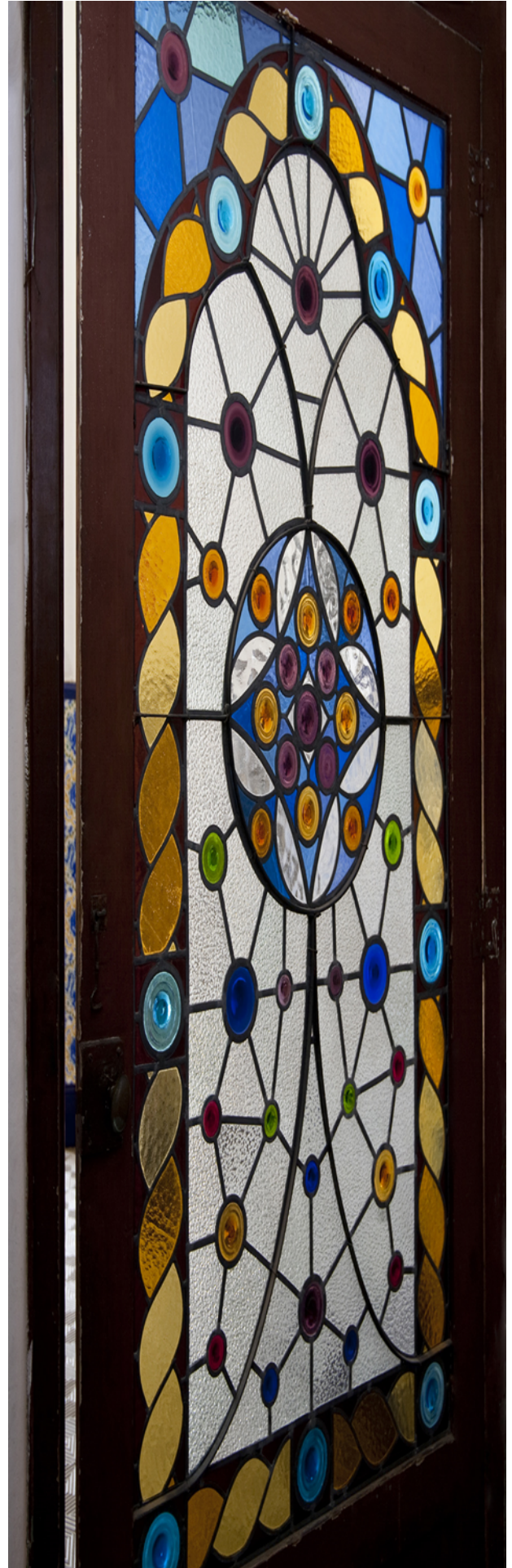

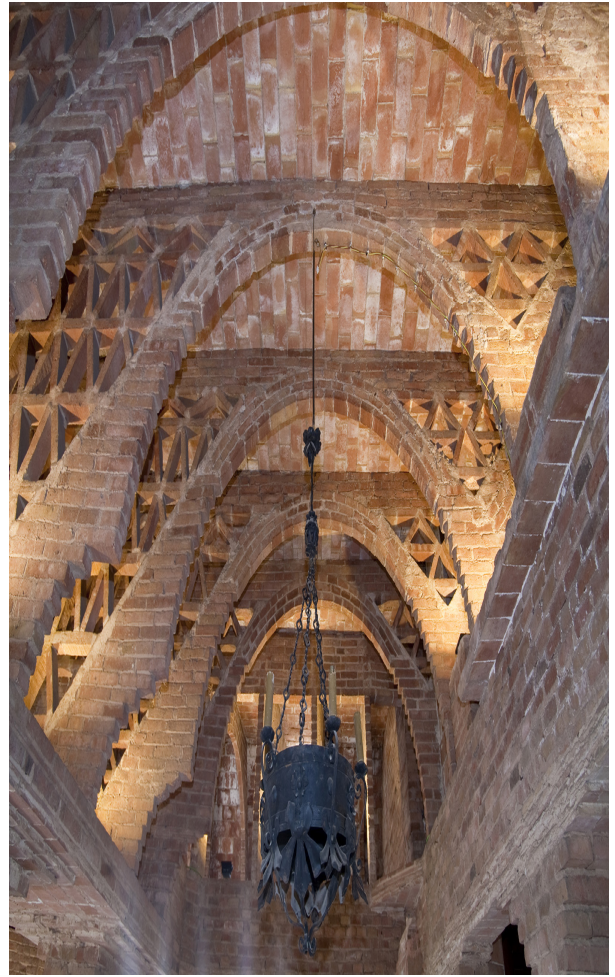

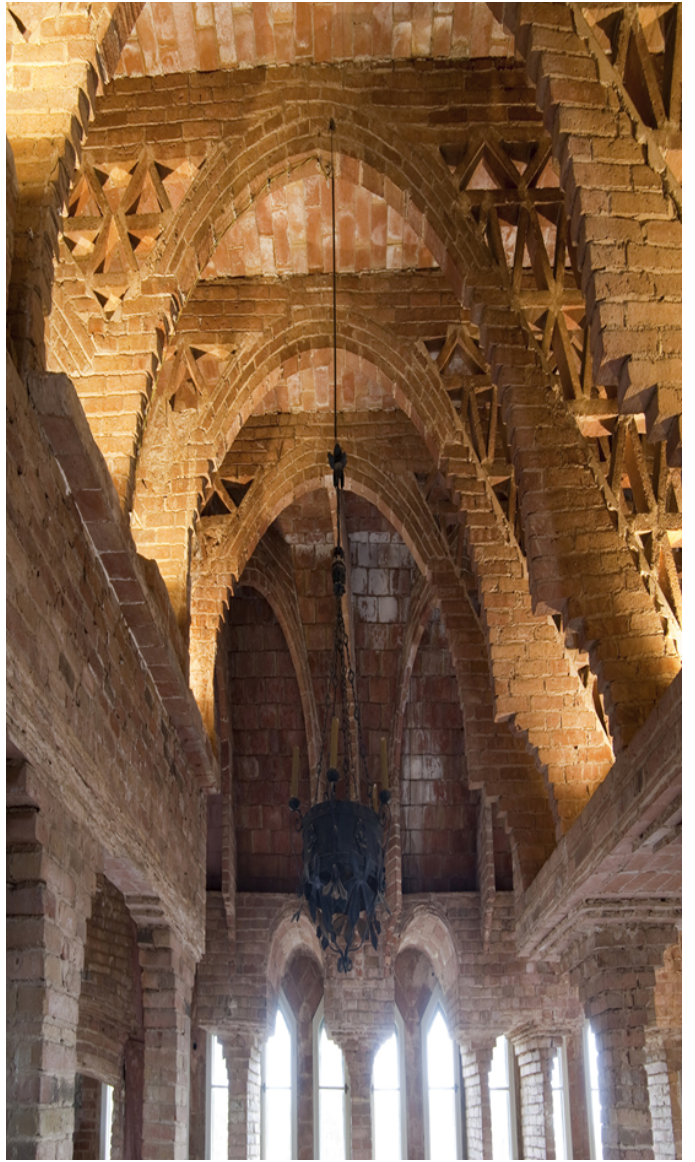

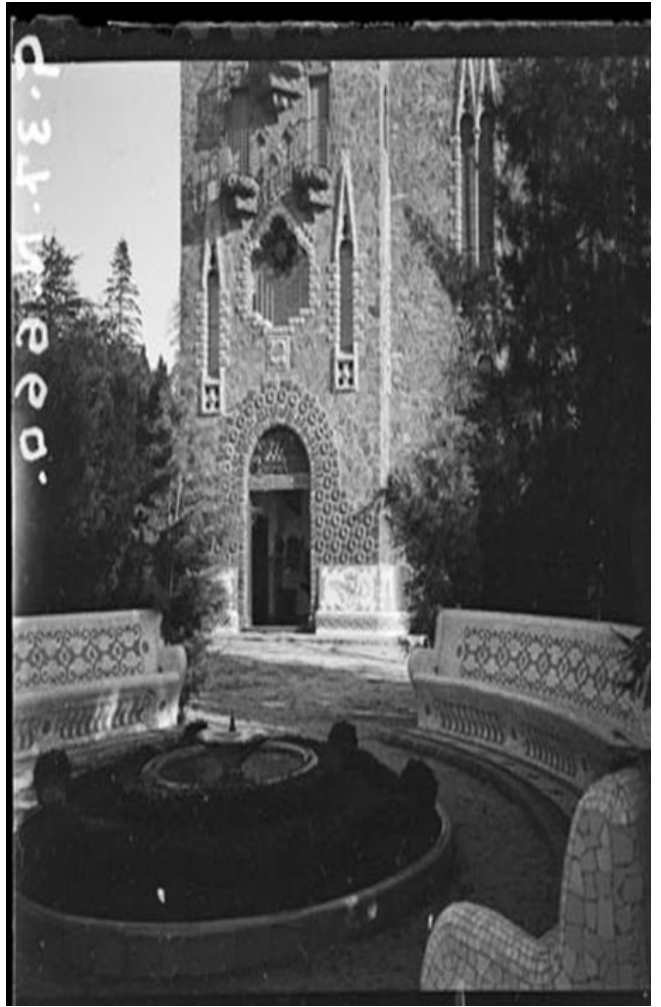

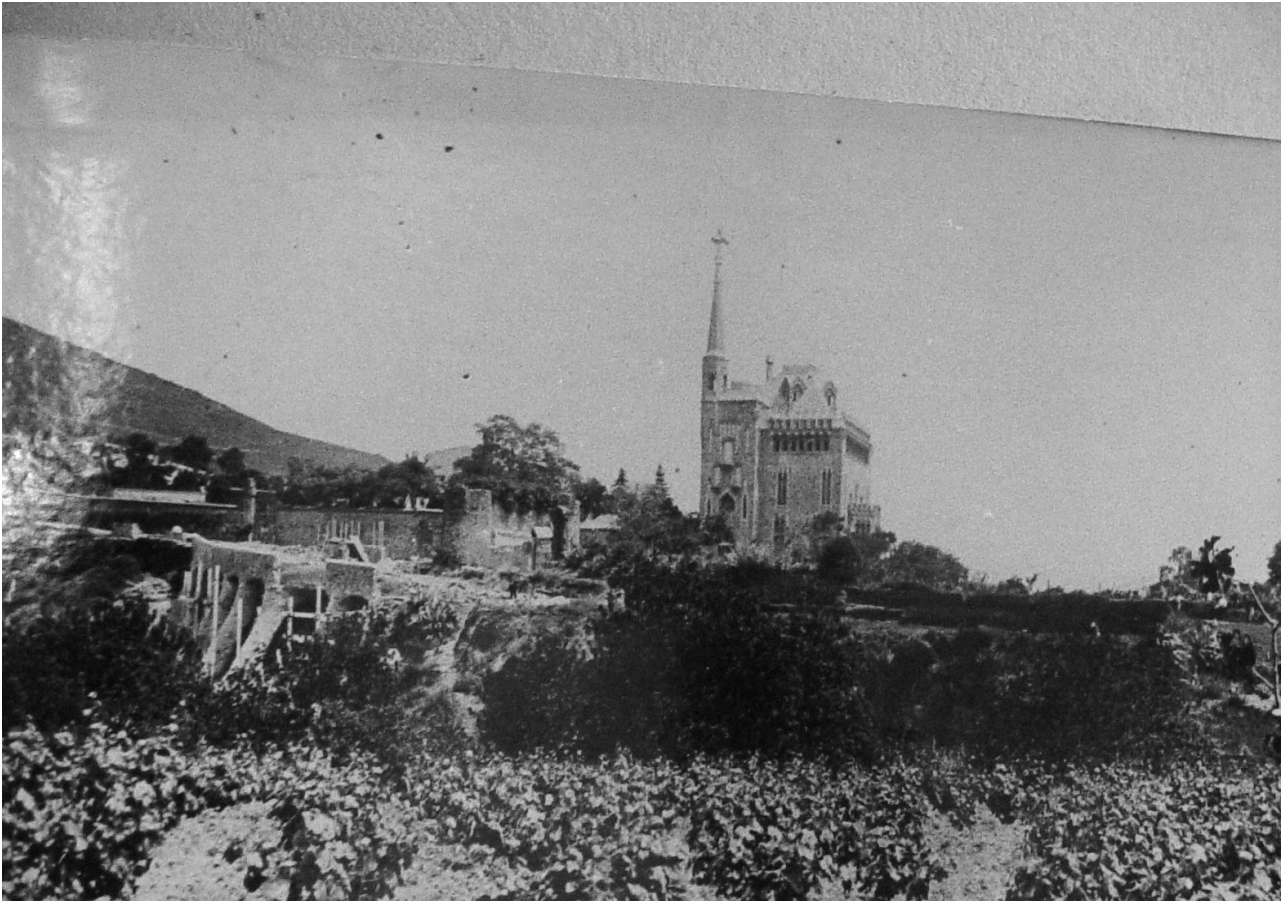

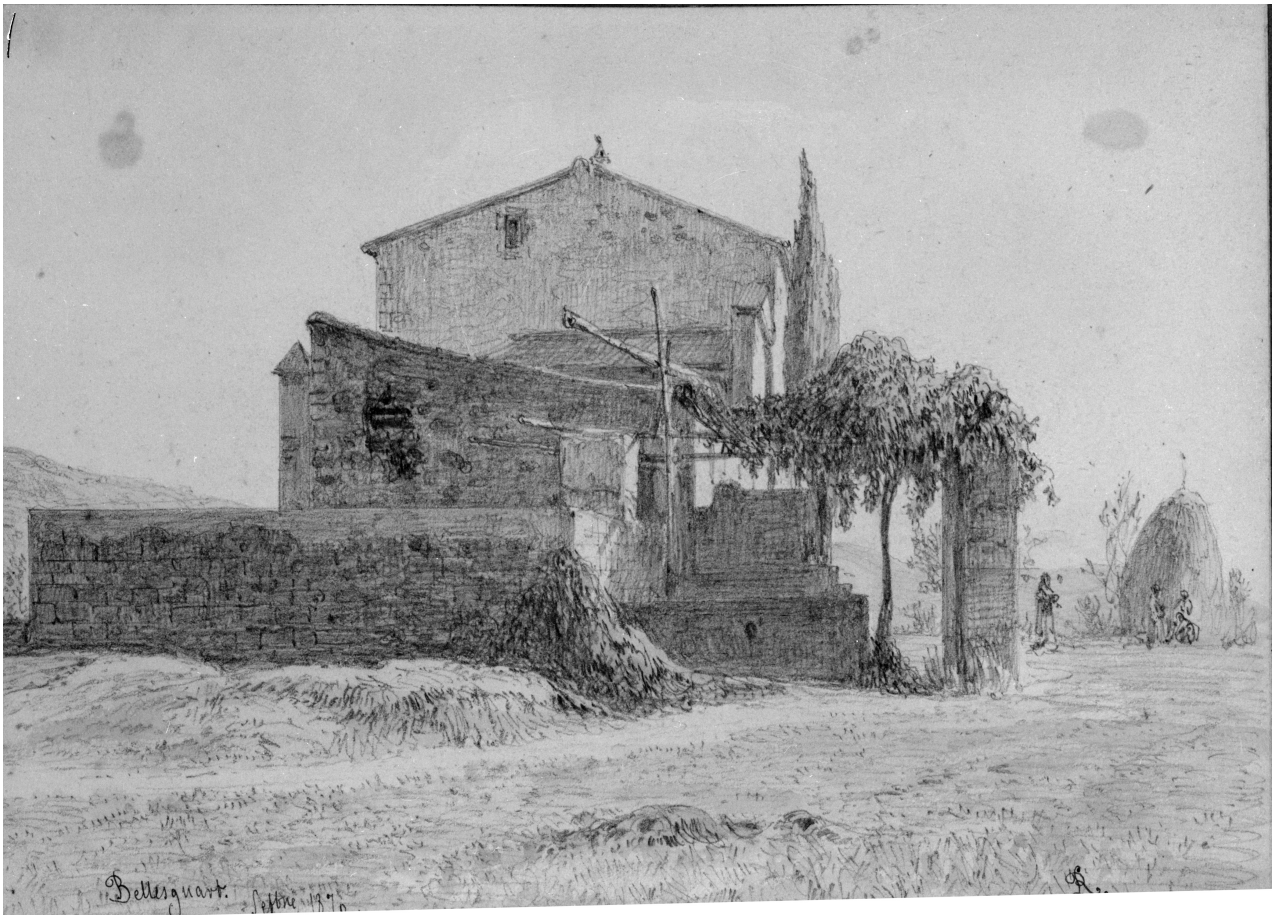
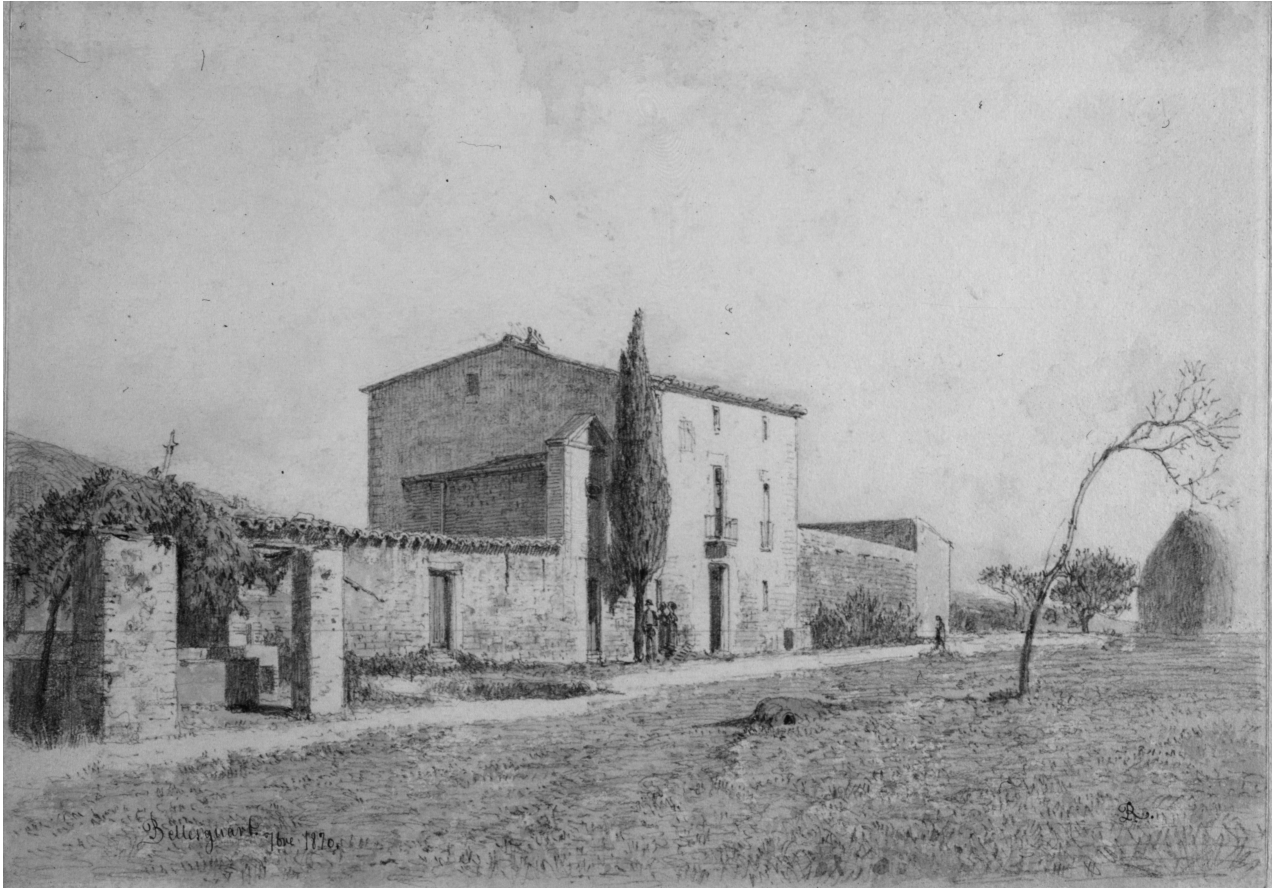

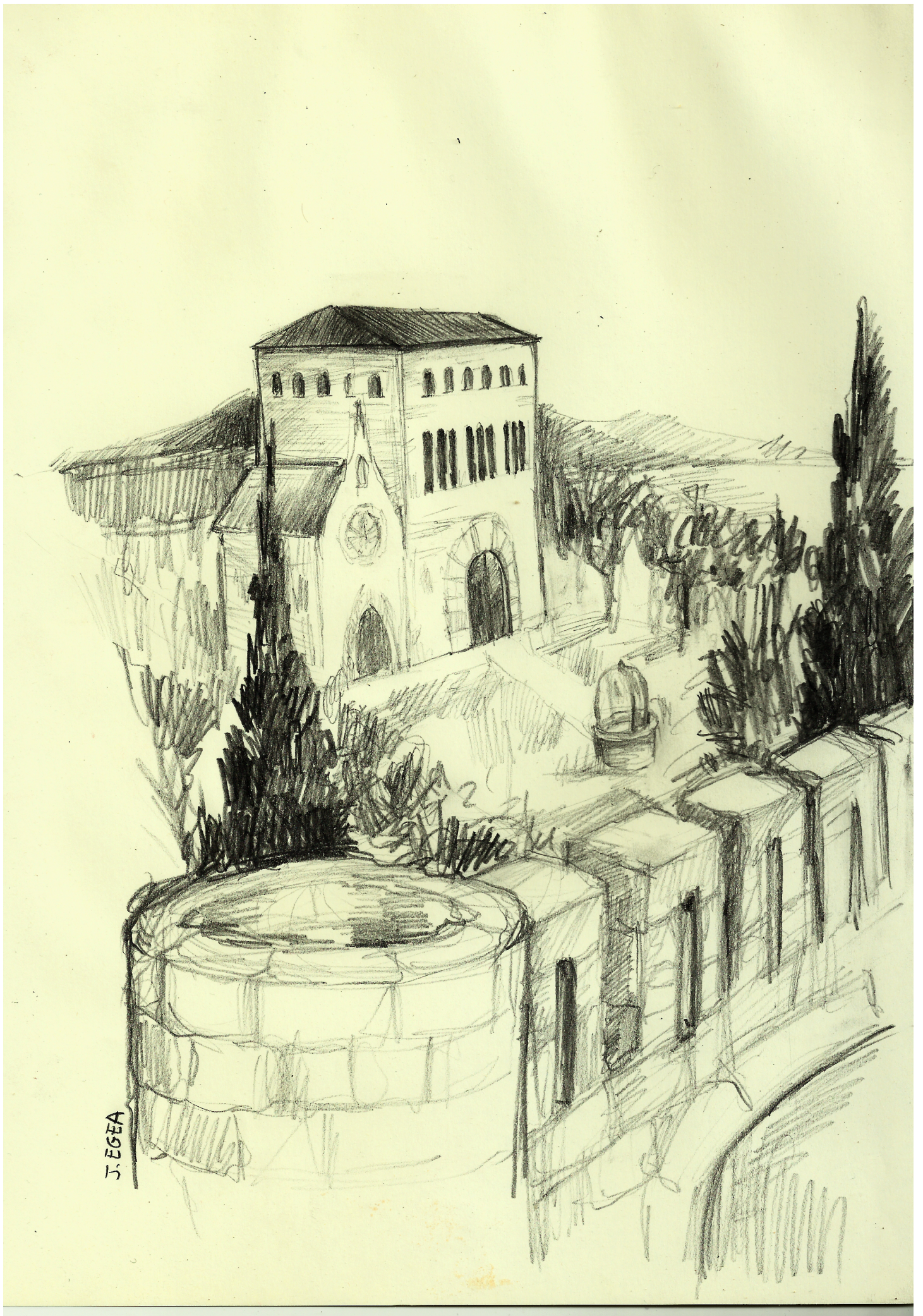

J. EGGA

